

АҢСНЫ
АШӘКӘЫҘҘЦӘ
РЕИДГЫЛА ИТНАЖЬУА

АЛАШАРА

АЛИТЕРАТУРА-
САХЪАРКЫРАТӘ
АУААЖӘЛАРРА-
ПОЛИТИКАТӘ
ЖУРНАЛ

6

Итытуеит 1955 ш. раахыс

АРЕДАКТОР ХАДА

Анатоли Лагәлаа

АРЕДКОЛЛЕГИА:

Валентин Кәағәания

(аредактор хада ихатыңуа)

Алықьса Гогәуа

Виачеслав Бигәаа

Вахтанг Аңхазоу

Даур Наңкьебия

Гәында Кәытциаңқа

Зураб Цәапуа

Гунда Сақанияңқа

Дырмит Габалиа

Альбина Анқәабңқа

(атакзыңхықәу амазаныкәга)

АУААЖӘЛАРРАТӘ ХЕИЛАК:

Геннади Аламиа

Инал Габлиа

Енвер Ажьыба

Даур Ақаџба

Абзагә Ақалгьба

Дифа Габниаңқа

Алина Жьипқа

Владимир Зантәриа

Руслан Қапба

Валери Касланзиа

Хаири Қәтарба

Октаи Чкотуа

Анзор Мықәба

Заира Тхаитцыкәңқа

Алхас Чхамалиа

Алашара (Свет)

Орган Союза
писателей
Республики Абхазия

Аредакция адрес:

384901 Акәа

Ажәанба имҭа, 9.

Ател: 226-25-42

772-70-86

990-44-35

e-mail: alashara55@mail.ru

Ажурнал «Алашара» аредакция
иаднакыло аматериалкәа зеггы
кыпцхъзароуп РТ SANS ашрифт ала.
Егьырт ашрифткәа рыла икыпцхъу
акгы аднакылазом.

Анбанкәшәарахъ
ирытоуп 22.09.2023 ш.

Акыпцхъразы анапы
ацадоуп 20.10.2023 ш.

АФОРМАТ 70x108 1/16

Иныкәырцшу амехак

12,5 кыпцхъ бгыц

Азаказ №

Атираж 500

Ареспублика Адсны
Ахәынткаратә наплакы
“Акыпцхъ Аюны”.

Акәа. Ешба имҭа, 168.

Атехредактор:

Л. Амццха.

Акорректорцәа:

Л. Чамагәуапха,

И. Цьениапха,

М. Кәыцниапха.

Компиутерла акыпцхъ
иаздырхиит:

С. Сазцха,

А. Акәспцха

АХКӘА

ВАЛЕРИ КАСЛАНЗИА 80 ШЫҚӘСА ИХЫТЦИТ

Адныхәалара

Валери Касланзиа. *Ажәеинраалакәа* 4

Анзор Мықәба. Мезицка ахалара.

Аповест. Анцәамтә 17

Анатоли Лагәлаа. «Сжәйтәи сәтәи срыб-
жәаказоит». *Владимир Зантәриа*

ицәажәара 75

Екатерина Бебиацха.

Шьала иџу ашәкәкәа 82

Анатоли Лагәлаа. Ицсы зыфәхәроу
аус дафуп... Аҭсны жәлар рартист *Нодар*

Чанба ицәажәара 98

АҖАР РЫБЖЫ

Цьамбул Инцъгиа. *Ажәабжь кьафәкәа* 103

Заира Тхәитцкә. Алахьынцә. *Апоема* 107

Валентин Кәагәаниа. Иналукааша
ацарауаф, апоет, аиҭагаф 116

Уилиам Шекспир. Акрал лир. *Анцәамтә*
Еит. Геннади Аламиа 135

АЦАРАУАФ АЛЫҚЫСА ПАПАСҚЫЫР 95 ШЫҚӘСА ИХЫТЦИТ

Валери Бигәаа. Аныкәашәи анархеи:
апрофессор Алықса Папаскыыр
95 шықәса ихытцит 154

АИААИРА – 30 ШЫҚӘСА

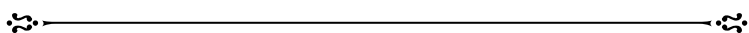
Саида Хәцымпцха. «Исыцеибашьуаз
рылымкаа сфырхатцаны схы сыпхъазом».
Беслан Кьикориа ицәажәара 159

Шьазина Цьапуацха. Шәипхъыз
згымхаша аибашьра. *Амшынцәкәа*.
Анцәамтә 177

Заира Тхәитцкә. Сгәы зыздуу сәыза...

Ашәкә фыцкәа 195

Анекролог 199

ЗЫРҒИАРАТӘ ГӘАХӘАРА ЕИХСЫҒЫРА АҚӘЫМ

Сынтәа, абцарамза 23 рзы 80-шықәсатәи ииубилеи даңылоит хаа-мтазтәи аңсуа литературатә процесс иааиңмырҕыазакәа иалахәу апоет, апрозаик, адраматург, Аңсны акультура зәаңсазтәыз аусзуә Валери Платон-иңа Касланзиа. Зегь рыла иҕырҕшыгоуп аиубилиар дызнысыз арҕиаратә мөа. Уи еиңеиңшны аус рыдиулоит аклассикатә ҕазшыа змоу ажәеинраалеи зхы иақәитү ажәеинраалеи рформақәа. Амаң ала аду ахәа-ра, ажәа мырраңақәа ахшыәтқак агәылыршәара – иаидкыланы иинтел-лектуалтә ипоезиа зықәныҕәо ңқара хадоуп. Икалампынҕа итдижхьеит жанрла еиуеиңшым (ажәеинраалақәа, апоемақәа, ажәабжықәа, аповестқәа, апиесақәа) арҕиамтақәа згәылазыгзо ашәкәқәа: «Аңаатлақәа шәтүеит» (1983), «Амш хазына» (1986), «Алакә-ңхыз» (1989), «Анча-кәынча» (2004), «Иҕыңбараху адунеи ҕазағе» (2010), «Жыакәыр гәымшәа» (2011), «Иал-каау» (2014), «Ах иңҕа» (2016) ухәа убас егьырҕыи.

В. Касланзиа ирҕиаратә лшамтақәа ирылубаауеит ахәыңқәа ирызку ашымтақәа – ажәеинраалақәеи алакә-поемақәеи. Аңсуа хәыңтәи литера-тура аизхазыҕырағеи иңбабаа ду хасаб азуны, ишәкәқәа «Анча-кәынча», «Жыакәыр гәымшәа» рзы 2017 шықәсазы иара ианашьан Т. Аңба ихыз зху Ахәынҕқарратә премия. Аус адиулоит игәыгәтахан иҕоу иагьыуадау ажанр – адраматургия. Лымкаала ицааиуеит аңсуа ңстазаара аҕынтәи иаагоу абзазаратә пиесақәа. Урт иреиуоуп: «Аңка шкәакәа» (1985), «Аи-лага» (1987), «Икнахау азахәарқыақәа аҕаңхәа» (1997), «Аңсыуала хатца-цара» (2006). «Аңка шкәакәа» иалхыз аспектәкь қәғиарала иқәыргылан С. И. Чанба ихыз зху Аңсуа хәынҕқарратә драматә театр ағеи, «Аилага» – Ткәарчалтәи ахәынҕқарратә драматә театр аҕны.

Ашәкәыәәи қарала дышмаңымҕы ирҕиаратә гәахәара еихсыҕыуам. Аңхәтәантәи аамтақәа рзы иаңитқоит апрозатә шымтақәагьы. Акьыңхь рбахьеит аңхәаәцәа гәахәала ирыдыркылаз иповест «Аңыныш лымәа», иажәабжықәа «Асас ҕыала», «Абыда ииз», «Тәндәл ихәи» ухәа убас егьырҕ-гыи. Урт рҕеи автор агәыбылра ду аңаңаны иңәыригоит ибзианы иидыруа, игәағеи зың зхәхәу аңстазааратә хтысқәеи ауаа лашақәеи рхағсахәақәа.

В. Касланзиа дрылақоуп ауаағы еснагь дхаразкуа аҕазшыа хазынақәа: ақьиара, аңсыңқара, хәқла ахымәаңгара, ахзырымгара.

Аңхәаәцәеи, арҕиарағеи иңхандеиуа ишызцәеи, ажурнал «Алашара» аредакция аусзуәцәеи рыхызала гәыкала идаҳныхәалоит бзиа иаабо хәшәкәыәәи 80 шықәса ихыңра аиубилеи. Изеиҕахшыоит аңсуа иқәра ду, аринахысҕыи хзыргәыргәша ашымта ҕыңқәа раңцара Анцәа дахыгзарц!

Ажурнал «Алашара» аредакция

ВАЛЕРИ КАСЛАНЗИА

ИАХЪАТӘИ АМШ

Ииасхьоу аамта
Иагеит иаратәы,
Уи сара исзалазам
Акгы.
Иахъатәи амш уоуп
Сызтоу,
Уканатц сулагза.

ҲАРҢ ЗЕГҢЫ ҚСҢАЗААРАК ҲАТӘУП

Акырынтә срызхәыцхьеит
Азиасқәа,
Қсызатцәык ахазцо амшын.
Адгғыл иану ауаапсыра
Излареипцшым акықам,
Снацшын.
Амѡа иаркараз анықәаѡ,
Ишьтрахь дгьежьюеит
Алушәак.
Аброуп уи ицсґазаара ахыықоу,
Цәгьеи бзиен
Иахьырқаз қатқак.
Ацсґазаара – мшын еилаѡынтуп,
Хафыкны иқоуп
Иара.
Башаза ацәқәырқ еижәылоит,
Еилыцшыак ҳәа рымам азқәа...

АШЫҒРАҚӘЛАРА

Ғағк еикәтәеит,
Бзиабаракгы
Ғыцәааит.
Иахьатәи амш,
Урт нахәларшәны,
Аңсы нахыггеит.
Бзиабара қәыңшзак,
Ғағ ғыц еикәарак,
Аңх – агара
Иазырцәом,
Иазкуам.

* * *

Амш аңсашьарц
Аңх ахь
Ииасуан.
Аңх,
Исызшандаз хәа
Амш иазыңшуан.

ИШӘМЫРТӘУАН АХӘЫҢҚӘА

Истахуп ауафы дымцәыуар, истахуп.
Истахуп ауафы длахғыхзарц, истахуп,
Аха иууеи, ацәгьеи абзиеи еилахәуп,
Адунеигыи убас ала еибаркуп.
Ус анакәха, ахатца дцәыуар, егьаурым.
Ус анакәха, аңхәыс дцәыуар, егьаурым.
Ианамузах, ицәыуааит арғыс, атыңха,
Аха, сшәыхәоит, ишәмыртәыуан ахәыңқәа.

АҢАРҢАЛЫКЪ

Мшы затцәык
Ззыңцәаз
Аңарңалыкь,
Икарахан,
Иабазы иаҳазы
Цьашьаны

Ишеилнаргоз,
Ахәылқаз,
Ахәлара
Инахәлазит.

АШӘШЫ ЗХУ АСАХЬА

Апхынраз
Ашьха ирышьтит
Ауахьад.
Иаанхаз ееекәак,
Зыц капсахьаз,
Адәхәыпшафы игылан
Ақьаптажәеипш.

* * *

Ацәгьа, ухәаа,
Ихәа, иабанцәо?
Са сахысхьан,
Ғыц ицәыртт.
Уара Абзия,
Бзия збаша,
Амш еилахәлаанза
Успыртт.

ЗЕГЬЫ ЗНЫКОУП ИАНЫҖОУ

Зны са сзыргәырғоз
Пыхьеипш сзаргәырғом,
Сылахь еикәызтқоз,
Қәыпсычхаран инасытцуеит.
Зегь зныкоуп ианыҖоу,
Ианыхаау, ианашоу.

СХӘЫШҢААРА

Зегь еижьагоуп,
Ааи, еижьагоуп,
Уи шахәтра
Азызуа аамтоуп.
Акы затәык,

Сара сзыхәа,
Имеицакуа
Схәыштәароуп.

АГӘЫРҖАРА ЗЦУ АМШ

Ацәа сагомызт.
Сгылан,
Атцх салацшуа.
Уатцәтәи амш сыманы
Алашьцара
Сырлашон.

* * *

Ашәт игәылцыз
Дунеик ашеит,
Ашәт иҗшәазгы
Иашеит дунеик.
Ацәгъеи абзиен
Еициз роуп,
Псра хәа акгыҕкам,
Зегь иироуп.

* * *

Узмыршозеи,
Апхын тцхытәҕьа?
Сыла шаацшуа
Сҕазкуеит.
Амшлашара,
Лассы уҗыха,
Са саазқәылаз
Сузгәыкуеит.
Усызхатәҕьом,
Усызхатәҕьом,
Узышьтоу седроу,
Цәгъа уцыруеит.
Ашьапызатцә,
Атцх иатәтәаз,
Игызмалха
Абжы гауеит...

* * *

Снеиуан гаҗала,
Сыбңылон.
Пшак,
Ласкәантраза иасуан,
Сгәы
Итыңрааны
Ицозшәа.

* * *

Агәилшәт
Иахьаггы иңшзан,
Аха
Мшык азацлахьан.

САРА ИСЕИҢШХО ДЗЫКАЛОМ

Ашәаңшь аҗалеит
Атама
Ааңынраз.
Сыбла баша
Икыдхалеит,
Сшахәаңшуаз.
Цыңхтәи ашәтыц,
Ашәтыц цәаңшықәа
Ыҗазам.
Мап,
Ахаан
Аңсҗазаара шытрақәлазом,
Са исеиңшхоггы
Адунеиаҗ дзыкалом.

* * *

Адуinei тәуп
Уаҳа акгы азымкуа.
Иазымкыз роуп
Адуinei еилазырҗынтуа.
Ирхароузеи урт
Ңыңда иаанхазар,
Зегь реиңш даргы
Абри адуinei иазшазар?
Иазымкыз роуп
Адуinei еилазырҗынтуа,

Измыртынчуа,
Еиҥах изырҕыцуа.

* * *

Иҕаз ниасит
Аазаб рыхганы.
Иҕамыз цэҕыртцит,
Иаакылст иласны.
Аҕынчраҕы тынчрам,
Мамзар изакуи,
Аазаб ахьырхырго
Абрахь изаари?!

* * *

Срыхәәпшуеит атлақәа,
Срыхәәпшуеит ашьхақәа,
Избом еиҕароу,
Еиҕшу збазом.
Срыхәәпшуеит ашәтқәа,
Ублақәа хызкуа,
Узырҕашьо уздырзом,
Еиҕыу нцәазом.
Нас дарбан ицәҕыртцыз,
Зегь еиҕаразтәҕырц? –
Аамҕа-аамҕала
Шьоукы ҳаржыалап.
Зегь еизадан
Иамам ҕалашья,
Адунеи аҕазшьала
Ишцац ицалап.

* * *

Амза цәҕырымтцзеит уаха,
Атцх хьанҕоуп, изныҕәом.
Хәҕыцрак салоуп сааҕсаха,
Илашьцаноуп уи шыҕоу.
Ғәҕыграк илашоу, уааскья,
Згәҕы былуа уицәҕымзын.
Зымч каҕсоу уихылаҕш цқья,
Иргәҕыбыҕ уи изын.

САНДУ ЛНАПҚӘА

Алыхәтә гәзала
Ашыла анылхәуаз
Шаҕа уеиңшуи,
Илеиуа ақәа!
Санду лсаара
Илыртәаанза
Ухымкәан,
Срыхәаңшуеит лнапқәа.

* * *

Схәыцрақәа
Атх дырхьантон.
Игәагәо акәын
Ашарахь ишцоз,
Аха ицон
Ашарахь.

* * *

Есәны
Амш ацлара
Иафуп.
Сара
Алашара сызхом,
Еихагы исыцәмаңхоит.

* * *

Изакәытә мшы мыңқәикхазеи
Иахьа! –
Сзеигәырғаша сымбеит,
Исмаҳаит.
Гәыбылрак атдамкәа,
Ихьшәашәаза иниасит.
Изеиңшрахарызеишь
Уатцәтәи?
Умызын,
Агәыҕра.

* * *

Амш,
Изтаз аидара
Сзааныжьюа,
Ацара иафын,
Иара санацымла.

* * *

Шака алахь еикәүзеи
Пшәымада ианхаз
Акәаскья!
Аматцуртагы еихәлахаит
Зынза.
Афымтра гәырфойт.

* * *

Сылапш иатцашәоз зегы
Рхы-рыпсы
Иатәын.
Затцәран иказ.

* * *

Иахьеипш,
Абас,
Амра лахфыхны
Имгылац!
Атцхгы шылашоз
Иаашеит.
Иахатәи
Амхара-уадаф
Ашыжь гәыбзыгуеит.

ЕХ, УАРА АУАФРА...

Ех, уара, Ауафра, ацхашьара зцу,
Уа уакәын зегь зшәоз, изкапануаз...
Уаныказ ианбыкәыз, иацу ма жәацу?
Иудыруан иумыпхьар анамуаз.
Уабамоу ухәарауеи, избом ухабар?
Малла усгы урзаахәом.
Ухьзгы рхаштырц егыгым абар,
Уа уда хазшазгы шыта дхәхәом.
Абар асаркьалгы агәытцхабжь ахьго:
“Иртәы Адунеи цхашьарала!”
Уа, ашытыбжь ианыфуа арахь игьежьуеит,
Игойт уи зынзаск аеакала...

ЖӘЙТӘНАТӘ ААХЫС

Ажәйтә амитәкәә ҕалон,
Агмыг, амишәан иилон,
Ашьтахь ассир убарын,
Ауаа нагакәә иирын!
Иааиуеит ус еипш иахьагы.
Җсахшьақ зыҕалом акгы.
Ак наскьазар, еак ааскьоит,
Бзиак шҳамоу, цәгьақ хажьоит.
Аамта цоит, ицоит абас,
Харт ҳаанхоит еиҕах хәычтас.
Ғәыҕрак, иҕазам җшаауа,
Хгәы камыжькәаноп ҳшаауа.

ИСЫЗДЫРУАМ ИКАЛАЗ

Исыздыруам иҕалаз, исзеилыргом акгы,
Избац ракәзам избахьоу, иара схатагы!
Сөызцәә тахак сызымтоз, рыхабар збазом,
Шақа цуазеи сыжәлантәкәә рҕытыбжь
дыргазом!
Иҕасцазеи, иараби, дара рзы цәгьарас,
Избо зегьы цәыркшаны иҕазтҕеи абас,
Ма уажәраанза сыцәазма, сҕыхазар иахьа?
Нас сызлаз сыңхыз лаша сазыңшлап җаңхьа.

АБЫРГИ АХӘЫЧИ

Снеиуеит қыта мҗадула,
Схәыцрашьтақәә рҕыхо җаңхьа.
Сгәы гәыргьоит, Бзана, уа уыла,
Иахьанза уахьааиуа ахьхьа.
Аха иабаци, назаза
Са сыблақәә ирбо атың –
Аратцла, изқәымбац азаза,
Уа ашла, исызтоз насың?..
Сзон сара усқан ашколахь
Дтәан уи еивигарц иңсы.
Ианым шыта усеипш зегь рылахь...
Дгылеит уи ауаҗ са сзы.
Сыңшрала сабгы дидырит,

Синыхәеит, иныхәеит сразҕы.
Убасҕан убасеипш ак снырит,
Ха хтәада сазыхуам ҕаакы.

Иҕам амра, иҕоу шәшьуп.
Шьоукҕы гәырҕоит ртәы иагазшәа.
Ажәфан тәыуартә еиқәшьшьуп,
Зегь зымчу илшара цазшәа.
Аха амра пхейт еиҕа,
Шьоукҕы нхьатцит шәшьырак рҕеаҕа.
Иматанеиуейт ргәы азҕа.
Зегь зымчу, еиқәхашыак хаҕа!

* * *

Сгәырҕара рзысшон шьоукы,
Са схала истәызар сҕахымызт.
Иазхәыцуан урт аҕаакы...
Избон шыҕа – хцәааа еипшымызт.
Иҕазма ас есымша,
Шыҕа уаха ҕаакала иҕамларцу?!
Нас, дарбан машәырны сызша,
Мамзарҕы макыана срымшацу?

* * *

Хагак хакалакы далан,
Кыаҕҕрак ишәитцон уи цас.
– Иахыа шәара шәсахыоуп исшәылаз, –
Шьоук хтәеикуан дышнеиуаз уаҕцас.
Кыршықәса мҕасхәеит, ианбыкәу!
Дыҕам, даҕылт иуахта.
Ех, уара, ахага, зегь зныруаз,
Суеипшхарц егысыгым схаҕа.

АБЫРҒ

Бзиабарам дхызхуа иахыа,
Рыцхашыарак дамоуп ихытцәо.
Зегь игәытхәхәа икуп ишыышыуа,
Иразра рзишоит инымтцәо.
Аха изгәаҕом, иауам аҕак.
Зхы иахәо дниеуейт дымкыкыкыа.

Нас, «Уарада-гәышья» ихәа, ихәала,
Җак ыкам ухала уанықәха.

АХӘЫЦРАҚӘА

Схала сыкоуп
Сара суадаҗ.
Шака хәыцрақәа
Сзаауеи!
Абыржәы
Уаџсык дсызхәыцуам.
Урт сызреипшыми,
Иауеи?
Адуеи зегь
Сгәыцдак стәахуп,
Ацәгьеи бзиеи
Еилырго.
Шака уиеипшхозеи
Ахага,
Уаџ даныкам
Зыгәра уго.
Аха
Аңстазаара хазыноуп,
Хитцаныхәап уи хзырбаз.
Акы мацара
Агәҗыҗра хнамтарц,
Ацәгьеи бзиеи
Уахь еилаз.

АҘСЫУАЛА

Ҡыҗа еидтәалан
Шәак рымхәеиҗтеи,
Исмахаиҗтеи
Шака цуеи!?
Тәым бызшәала,
Цыс бызшәала
Ашәа зтыџуа
Ишәмырцсуеи?
Афырҗанқәа
Наҕ хнарыхап,
Ҡыла

Цэыцақәак ҳартәып.
Игәышьтыхгоу
Псыуа шәакгы
Наххәар,
Ажәџангы зырџып.
Хара иахтәу,
Хара иахнаалоу
Игәцарахклап есымша.
Шәарт,
Ахыбџар,
Аңсшәа иаазаз,
Шәасны
Псыуала шәкәаша!

АХАБЛА ИАЛЫџУАМ АШӘАК

Псыуа шәала ахабла рџыхо,
Хатцак дгәыргъо шыжьла дцон.
Инхоз уақа, уи дырдыруан,
Дахьқыңшытыз лыгс дыршьон.
Акырцуама? Шықәсқәак ракәхап,
Илахтырахеит уамак.
Лыгк дубашам, зегь царауаауп,
Ахабла иалыџуам ашәак.

АГӘЫҢРА

Агәыґра,
Уара уоуп исымоу,
Сзырңшуа уатәахы.
Сықәрагы џеихъаз
Шыыбжьон агәахы.
Гәаныла исныруеит
Ушыкоу ґара,
Аха узбартам,
Ухароуп, ухара.
Амшынқәа ҳайкәыргоз,
Ацәхәыра ҳабжьаз,
Уантә уара улґха
Еснагь исхьыршаз.
Агәыґра, сгәыжьжьага,
Итцадоу сызмыжь,

Знымзар ҳаиқъаргъы,
Саамта сазныжь.

* * *

Игәнызгоз рацәасшьон,
Интәомызт дара.
– Иахъанза сабаказ! –
Схы цъасшьон сара.
Рыгәқәа цәымсоушәа
Збон
Сызлацшуаз,
Анамыс, аразра
Изхәодаз иахьцаз?
Исықәхауаз схәыцрақәа
Сырхәынчар ауан,
Аха
Ашәт апаткәырқәа
Еиҭах
Ипытуан.

ҶЫЦ СИУЕИТ

Сануп амџа,
Нтәара зқәымло,
Сықәлан снейуеит –
Ицалатәуп.
Аамта идәықәу
Иахьымааша,
Сымшқәа уахь
Ргара иафуп.
– Мшәан, сабацои,
Мшәан, сзышьтоузеи? –
Схәыцраф
Гәыграк снахьыцшуеит.
Аамта сналарзны
Сагаргъы,
Агәанҕанзамкәа
Ҷыц сиуеит.

АНЗОР МЫҚӘБА

МЕЗИТҚА АХАЛАРА¹

Аповест

* * *

Аибашыра ахы артцисижътеи шышықәсеи бжаки аатцуанеипш, уи аамтазы акыр зыезырғәғәахъаз Тырқәтәыла ар, зәанышәаны Анкареи Стампыли рымпытачалара иашытаз аурымқәа ргәы итаз иахымыгзакәа, ааха баапсқәа рыто, аханатә иахынтәизхытцыз амшын ахь рынаскыацара иалагеит.

Абри аамтазы, енак, табалаа рқытақәа инарылафит, дара-дара рыб-жъара еицәыпхашыаны зейтаҳәара рцәуадафыз хтыс баапсык шықалаз. Хыпхъазарала имацфымыз уаа цәгыакәак, Арнаут-қьөф захъыз қытак инақәланы, аллаҳ аңсәзаара зитаз уаатәфәсак рхы ишатәарымшыашаз ала ишрызныкәаз. Ақытауаа рыөнқәак амца ахьрыцрартаз азырхакәа, ирғагылаз ахацәа рахынтәи азәырфы ршыт. Аха уи ақынғыи иаанымгы-лакәа, ахыхъчара злымшакәа ирқыхъашәаз ахәса иреиуаз азәырфы рцәа цырәит, иршыызғыи кәлеит.

Ргәы днархыт ари ажәабжъ табалаа. Аха чыдала ргәы днархыт ахәса рцәафәра зхы иатәазшыаз урт ацәгыоуцәа кабей-кәымжәылей еилахәаз цыоук ракәын хәа еимырқәа ауаа ирылаз ажәабжъ. Ус еипш амацәа зшәы-зтцоз – кавказаа иреиуаз ракәзан. «Абарт хус злам кыашырак хатцарымга-лааит» хәа гәфәрас ишытызхы азәырфы кәлеит. «Уи афыз ахәымгара хара аңсуаа ххы ишатәахамшыо хазлоу зегъы ирдыруеит, гәырфәс икәшәымтан» хәа ргәы тынчны ицәажәон даеа цыоукгыи.

Абри ахтыс баапс еимырқәа ианалацәажәоз аамтазы, енак, шыца-хык ажандармцәа ицны Мезитқа дхәлеит, уаанзагыи изныкымкәа ирызхалахъаз, акаимакам Осман-бей иматцуфы Иунус.

Ари ауаф, ақыта аихабацәа днарылагыланы, даара иеыргәыбзығны ацәажәара кәитцеит. Ирейхәеит, уатцәы ақалақь иатәыз ампыласырта ақны еизара дук шымфәпырго, уахь ишнапхыоу атәыла иақәлаз ағацәа рабашырафы ахатцарақәа аазырцшыз Мезит еиуаз ахацәа.

Далацәажәеит, имфәпысраны икоу уи аизара ду ахь Стампылынтәи иаараны ишыкоу асултан анапынта зитаз гәыпфык ауаа дукәа, уи агәып хадара шейто Рауф Орбаи ихата.

Рауф Орбаи хатала дырzymдыруазаргыи, излахәыз аимпериақны чыдала заапсарақәа ыказ хатца дук шиакәыз атәи рахәхъан. Ирахәхъан, «Антантаа» рабашыра аан, анлызцәа рымшынғбақәа Дарданел абжы-сыртахь иаамышыткәа икәыбаса итацаны рырхынхәрафы иааирцшыз ахатцара ду ахатыр азы «Афырхатца» хәа ахъз харақы шихырцахъаз. Уртқәа

¹ Антәамта. Алагамта рнуп ажурнал «Алашара» №4–5.

инарыцны ирахыхан уи афырхатца шытрала дара дышреиуаз, дшапсыуаз, ижэләтәкья Ашхаруа шакәыз.

Ицамтазы дача ажәакгы рылеихәеит Иунус: «Шәара, аеыбгаказара шәылоуп. Аеырѡра аиѣкаарагы хгәы иѡуп. Шәеалашәырхәыр, сасгы пшәымагы агәахәара рышәтарын, харгы хшәырпшзарын...»

— Хара хәа узѣу шәарбану? — ахаха дыниазтааит усқан Арзақан. — Осман — ацсахы еиѣикаауазар, хара мезитаа уахь ус хәмазам...

— Акаимакам Осман-беи иматтура шытеитхәеит. Дызит, дахыikoу азәгы издырзом. Уи изахуазеи... — хәа иажәа даалгеит усқан Иунус.

Уи ицыз ауаа иманы данца ашытахь иааилацәажәеит мезитаа рбыргцәа. Иахьнарыпхьаз ахь ацара реимакыртахеит. «Уахь ацара иахзапсам, цъара ак хатцаргаларц иаѣуп» хәа ицәажәеит азәырѡы.

Ацыхәтәаны зегы аарзырѡны ацәажәара кәитеит, икытауаа рыбжьара еснагь жажәа амч амаз, рхакара зыгәра ргоз, Бабалица Арзақан.

— Шәааи анырхәа хзымцарызеи, шәыххьазгеит?! Ага атәыла данакәла ари аганахьала рапхьа иѣагылаз хара цабалаа хакәзар, урт иреиуаз шәѡыла ртархара халхаршазар, ацста итахмыжылазар, хара ихәиуаз уаа шәѡык инарзынапшуа хзыпну атәыла ахьчаразы рыпстазаара ахтныртказар. Нас, иарбан ихатцаргалараны ikoу!.. Стампылынтәи асасцәа аауазар, иаазыштыуа асултан ихата иоуп. Уи, ацсуаа хшәа иалцыз азә иоуп, дхәхәшыаѡуп. Ихәсақәа ракәзар, зегы ацсыуа тыпхәцәоуп. Рауф Орбаи Ашхаруа ихата дахзаауазар, итабуп, сашьцәа, хәпсуара шәмырпхашьеит хәа хәихәарц итахуп. Игәы хәздууп, харгы хәпату еихеихарц итахуп... Нас, хара хзы дааны, арахь хара ханыкамла, ишпәкалои?... Ххы хмырпхашьап, шәыххьазгеит!..

Абас еипш ицәажәара ашытахь, еилагылаз реихараѡык иара идгыланы, хамцар пхашьарахоит хәа иихәаз ицырхәеит. Аха усқан, ақыта аихабы дѡагыланы, Арзақан пату икәтцаны даацәажәаны, «пхыз баапсыкгы збеит, уахь ус хәмазам, хәчкәынцәа тоумырхан» хәа ацәажәара кәитеит. Уинахысгы акыр еиѣыхеит, аха рцара шәартарак шацмыз азы агәра ганы иказ Арзақан: «Азәгы уаала хәа иасхәазом, уатәы ашыжь еизаз сыманы сцоит» хәа дцәажәеит ацыхәтәаны.

— Ikoу умахацкәа укам... — Цъарма ихы наиқәикит Арзақан, адырѡачены ашыжь азы, еизахьаз ақыта ахацәа данаарылагыла.

— Издыруеит, уххьазгеит! — атакс ѣааитит иаргы.

— Бадра дызбазом... — еица наиқәѣит.

— Имахацзар акәхап...

— Шәѡыцъагы шәсыцзар стахуп, — ихәеит уажәы. — Шәааи анырхәа хамцар, хәзтаху хәрзеилкаауам, хәзтахым — ахәатәы рахтоит...

— Ицатәызар хәшпәмцо, ауаагы хнарылапшып!.. — уаха акгы мхәакәа ахьухәа иѣы днакәтәеит, ишьхәагы наирбеит.

...Ашыжьза ажэқаа хьаны, ныгала лхатца илзааигахьаз ахш разаны, ацарзы натыны иқалыргылахан Мараса, ианааибаклак ашэаза ахыхра лгэы итан. Аха уанза аамта мырзкэа, иаха чаншьтахь лбыстауга чуан кеи-кеиуа изэзэаны, ахы ларханы ишықалыргылахьазгы, еица шынтэ-хынтэ азыцкэа нтыршаны, азнагы ныкатцаны, ашацкыраз Бадра еикэйтцахьаз амца инахакналхаит. Акэастқақа днарых-аарыханы, иааитцыхны дна-цхрааит. Еилабзыруа ифархылцыз амцабзкэа, еицлабуазшэа, еилашькы-руа рфыфархеит, лассы ахьурзы зтаз ачуан нарыгэтылакуа.

Уинахыс дааласны лхэычы дахьгараз ауадахь лфыналхеит. Макьана дмаапшыцыт иара: ифахэаз инап хэыцкэа ивапсаны, ицкыашэкэа ирхи-аз игара дгаран. Аха икрыфара аамта шааиз иныпшуа, икышэ хэыцкэа қэацкэацон, ибла апыцкэаагы уажэы-уажэы иаатцыс-цысуан. Иан дшы-неихагылаз еипш даахэыцымыцын, ибла хэыцкэаагы аахитит уажэы. «Уаапшыма, сыпсы, сыпсынцры, сыпшза хэычы ура!» — игэы қазташаз ажэа хаакэак наизкуа, даапыртланы агара даагархны, азныказ даал-гэйдлыхэхэалан, ихцэы бырфын днагэзит, нас лааигэара иказ ақардэ хэычы днықэтэаны лгэыхэпы аартны инеифалкит, иаргы уи дшазыпшыз иныпшуа, дазфыгэхэааны днаталеит.

Уи аамтазы ллымха иаатасит ашыжьтэи ахауа иалууаа аафра иалагаз аеышьтыбжыкэа. Азныказ уи хырғаа алымтеит, дыштэац дтэан, лхэычы игэы рахатны акрифатцо.

Иаха-иаха ааигэахара иафын аеышьтыбжыкэа. Ахэычы икрыфара дапырхагамхакэа, дыштэац дтэан лара. Мачк ашьтахь агэра лгеит уи аеы дара ргэарабжыара ибжыаланы ишаауаз.

«Дача рыцхарак қамлазааит», — гэаныла даацаажэеит уажэы, гэыхытхытракгы аалызцэыртцит. Ичадцаланы акрыфара иафыз лысаби дшылкыз, ашышьыкэа лтып днахытцит. Аха иагэа амаршэа кны дгылазар-гы, ахэычы ифытакыз иан лгэыхэпы акыка неифытшэеит. Икышэ хэыцкэа қэацкэацо, ичазцэылхны днашьталеит ипшаарц. Ишитахыз еипш иаарласзаны ианыпыхамшэа, уанза ихэаз иблақэаагы ааиртит, дкэаасуа ибжыгы нтицеит, дачазнык исешэаанза схы сахэап ихэарашэа, иеыргэакуа акрыфара деитаналагеит. Лассы, лысаби дшылкыз ашэхымс дынхытцны, ашыжьза иаалыртхьаз амацурта ахышэ дынкылагыланы, агэарабжыарахь дыпшуа даагылеит.

Ашэапыцап иатэара далпшуа, дцэырқьацэырасуа лылапш даатца-шэеит аеыуаф, аха макьана цкэа дылбартэ еипш дмааскэацыт. Иаауа-заалакгы, дыззаауазаалакгы, уи дсасын, ипылатэын. Иаартыз ашэ ала ашта днықэпшит, аха Бадра лылапш дытамшэеит.

Шта цырхагак лымамкэа дылбартэ еипш даацэыртцит, ееикэа цыбарак иакэтэаны иааиуаз уи аеыуаф. Зны, уи ихы-ифы абара дашьтамлазакэа, лылапш цар назылкит иаргэа напы, аеыуаф икамчы акышэа лбарц лтахны.

«Уф, гэышэа», — лхэеит гэаныла, уанза илоухьаз лгэыхытхытракгы али-пси рыбжыара иналыхкэеит. Аеыуаф инапы алада ихынырхаланы, акамчы ацтацагы ноужыны икымыт, ус анакэха уи дшэацхэааымыт.

– Ыарма! – лгэы нытгэырҕааны лыбжыгы налымкэит Мараса, дара рахь иааиуаз лашьейхаб шиакэыз агэра анылга. Аха иаалыркыаны гэтын- чымрак аалызцэыртцит, илзымбатэбаран лашьейхаб дара рахь ихы азкны иааира. Уи зынзаскгы дзыпшзамызт.

«Пстбарак камлазаргы, ыара рыцхарак калейт», – еиҕа лгэы змыртын- чуаз хэыцрақак даамехаркит. Бадра, ашыыж арахэ ахкаарахь иҕейтарц икеицазар аахыс дмаицызт, арахь лара ахэычы акриҕатцара даҕын, лысаби дшылкыз лашьейхаб иҕылара пхашьаран, акрыфара дакэылхыр атэыура далагон. Макьана изхара имфацызт асаби. Азныказ, икалцара дакэымшэо дахыглаз даҕаашаҕышаҕейт, аха нас, дласны ауада дныфна- лан, лхэычы акрыфара даакэыхны амышэкэан днылахэаны, хыма-псыма инапкэеи ишыапкэеи ааҕахэаны дынгаралтейт, ицэымхагы иеиҕалкит.

Агэашэ данаадыххыла, иеы агэра наҕакны ахьухэа дынчыжэҕаны, ашшаанда иаларсыз атэфанкэа руак иеагэра нахаршэны, агэашэ хэыч алыкэ аалыршэаны ашта дааталейт.

Уи аамтэзы Мараса, ашыабста дафызыха дласны ашэхымс днахыҕаны, амзырха дныкэгылейт.

Афни агэашэи рыбжыара иахьазеипшыз иааипылейт рфыҕыагы. Акра- амта илымбацыз лашьа мыцхэы дыгэхьаалгон лара. Уажэы ианааипыла, днаилатэаны даагыдылкылейт, хазыртрала ифычаз игэышпы лхы надца- ны, дидшэаҕылазшэа дидымтцауа дгылан. Иаргы инапкэа лыжэахырқэа иаарыкэыршаны, мыцхэы игэы ззыбылуаз иахэшьа дигэыдыхэхэала дгылан хамтакы, нас лхы днагэзны даауижыт.

Исеихэарызеишь хэа лыблақэа тырхаха днелиҕаҕшит.

– Быпцакоу, сахэшьа? – лакта дынтаҕшит.

– Уара ушцакоу? Хан лгэабзиара?..

– Зегь хаибгоуп, анцаа имчала. Чыдала гэырфак хамазам, – ишыказ неихэейт.

Уи лзымхейт Мараса – еиҕах лашьа днелиҕаҕшит, илеимхэаз акы ыказар иблақэа ирхылбаарц лтахны. Аха иарбанзаалак гэырфак, ма гэамтцарак рыхны лымбейт: илакта хаан, ихы-иҕы лашан.

ҕацак лахасабала абри афнатаҕы даанагазар аахыс, зынза фынтэ затэык ракэзан лашьа абри аштахь данымфыхытхьаз: зны – ланхэа даныпсыз, афынтэ раан – уи лыпсхэы аныруаз.

Ыарма дызлаазаз аҕсуа қабз дацныкэаны, патула имахэ инапхыара дахьымзацызт.

Ицоз аибашьра рпырхагамхазтгы, махэра даннарпхьа нахыс харак имгакэа, ишахэҕаз, иабхэараа дрыпхыарын Бадрагы, ауаа адгаланы пату рыкэитцарын. Уртқэа рнафс акэын, еиҕанеиааиуа еибабартэ еипш рымфакэа анаатуаз.

Бадреи Марасеи рыпстазаара еилартцазар аахыс, ахшарагы дроу- хьан, даҕхатцарпысын. Ыарма иан Рахаима днелины лмата дылбахьан, хамта хэыцқэакгы изналгахьан. Уи азы илпырхагаз хэа акгы ыкамызт: дыпхэысын, азин лыман.

Цъарма ҫыц ииз иахәшьаҫа хәычы дибарц иҫахын, ихәыцра далан, аха имахә днеипҫхьяанза днеины ахәычы ибара аҫсуа леишәа иатданакуеит.

Абартқәа зегы днархыҫаны, уажәы, ихы иааташәаны, ус мариак азы имахә иаштахь дшымҫахымтцуаз даазхәыцит Мараса.

Лашьеихаб иҫазшьақәа бзианы илдыруан. Иабгы дналатданы, мезиҫаа реихабацәа ирҫиҫаахьаз аҫсуа леишәа аныҫәгараҫы, агәыр аҫынҫа иаҫаразаргы, цъара акы сцәагымхандаз хәа иразаны зхымҫаҫгашья иазнеиуаз ақыҫа рҫарцәа дреиуан. Уи аҫы дагьеицгәарҫахьан: «итәашья-игылашьала, иаб икәал дҫагылоуп, цъара ак узивбом» изызхәоз рацәаҫын.

Лыгәтынчымра иаҫа-иаҫа азхара иаҫын. Қәра дук шлымамызгы, Мараса дызхааныз ахҫысқәа рацәан, абзиа ааста ацәгъара хараза еиҳан.

Изыҫныз атәыла, аҫыхәтәантәи жәашықәса инареиҳаны, иахькылна-гаша аилкаара уадаҫны хылагәылатцәҫья еилан. Еибашьрак аанҫәеит шырхәо, даҫа еибашьрак ахы арҫысуан. Амамзаареи аиҫарамреи згәы кыднаргылахьаз ажәлар, агәамҫра бааҫс реарҫахьан, зегынцъара еи-лаҫынҫран. Ари атәыла иқәынхоз ажәларқәа ирыхәҫакын мезиҫаа, уи азы иааҫалоз арыцхарақәа зегы даргы ирыцрасуан. Акырынтә ахҫәарақәа ианиахьаз, даҫазны ахҫәара рҫахымызт рааигәасигәа иҫаз ақыҫақәа иры-ланхоз цабалаа рхылҫшьтра еиуаз аҫсуаа зегы. Уи ҫамларцазы, рацәак изамышьылазаргы, аха иахьяанагаз ари атәылаҫы рхы ашьақәыргәгәа-ра иашьтан, ари атәыла аҫны иадыркхьаз рҫашә хәычы ыҫмырҫаакәа ирыхьарц рҫахын.

Цъарма иеы ашҫахь иҫамгалазакәа агәашәнҫыҫ ааныжьра змааназ еилылкаауан, цъара дмыццакуазҫгы, ашҫахь иааигарын. Изыхьызаалак, лашья абас еиҫш данырзааи, дынрылатәар, рҫеиҫьыка агъама ибарц лҫахын.

— Уеы агәашәнҫыҫ иаусхәузеи, арахь иҫагала! — наиқәҫылҫит.

— Рацәак сзынхазом, — иааиркьяҫит иара.

— Уааҳаламтәазакәа ушҫаҫои?

— Даҫазны, сахәшьа! Уртқәа хашрыхьзарыз, аамҫа бзиак анцәа иҳаҫәеишьар... — дагьяаччеит уажәы.

— Ус ииашазам, сашья! — даамхаццакит лара.

— Сааишьагы иашазам! Хәқәшәашья хныҫәашьоуп, ишҫаҫахҫари... — уаҫа иаартны акгы имхәеит, аха инаҫиҫеит: — Бадрей сареи мҫак хамоуп.

Закә мҫоузеи, закә усузеи ишәымоу хәа иазҫаашьяк лымамызт, лара дыҫхәысын, ахацәа рус алацәажәара лыхәҫамызт. Ус шақәызгы, закә усу-зеи ишәымоу хәа азҫара наилҫарц лҫахны лажәақәа лыбз инықәыххит, аха леаанылкылеит.

— Зегы бдырырц бҫахуп! — дагьяаччеит, иахәшьа лгәы иҫхоз азҫара еилызкаахьаз Цъарма. — Гәырҫас иҫабҫаша уск хамазам, — лгәы ирҫын-чырц иҫахын.

Уаҫа уи азы зҫаарак иҫара леаҫшьалымгазеит. Илдыруан, иҫаз атәы иҳәашазаргы, зны Бадра иеиҳәаанза лара ишлеимхәоз, уи дхатдан, раҫхья изаҳашаз иара иакәын.

– Сыхьурзы кнасхъеит, уажэйтѣкъа агэза нтапсаны иаиласырбоит, акы шэнацхап, иагъа шэыццакуазаргъы, – даагъатѣыгъатѣит уажэы.

– Иахнаалазом, сахэшьа, – иааиркъаѣит Ыарма.

Иѣоу аилкааразы уи лызхон. Ахацѣа быста пхак ыфаны анеира рхы иахьырзатѣамшьоз, ус хъантак иахьалацѣажѣоз акѣын.

Ыарма идыруан, иара ихата иеипш, Бадрэгъы шыжьхъа афара дшахьымзацыз. Аха, амла иакыргъы, иаарычхар акѣхон: азэгъы хайбарым хѣа инатѣаны быста пхала рымгѣакѣа ртѣны аус иахьалацѣажѣо ахъ анеира – ипхашьароу ак акѣны ипхъазан. Ус еипш зхы иатѣазшьоз цѣоукгъы каларын, аха урт дѣеа уаан... Мезитѣа рбыргцѣа ишырзырхѣалоз еипш, шыала-дала апсуара злаз цкѣынцѣан рѣыцъагъы. Дѣеакала ахымѣапгашьа рхы ирзатѣашьомызт: дара-дара еицѣыпхашьон, рхы иацѣыпхашьон, уи инеихангъы, зегъы збартаз хѣа ирдыруаз анцѣа ицѣыпхашьон.

Амахѣкѣа тѣырпсса, ихыгъежьааза, аѣны амзырха азааигѣара игылаз аратцла ашьапы иадкѣатцалаз атѣартѣа акны иеныкѣикит Ыарма, апшѣама иааира дзыпшны.

Аѣныкѣа инагара лѣанылымшѣазеит. Акрыфара мап анацѣик нахыс длырпхашьарц лтѣахымызт, иимбацыз иахѣшьапѣа хѣычы дыкан, арахъ изкны хамтак иитартѣа еипш дзыпкѣатцамызт, иара ихѣашьала, ианиашьала раштѣа итѣалаз лашьеихѣаб.

Лашьа иѣапхъа лхатѣа избѣахѣ ахѣара зыхѣтамыз Мараса, уи ашьыжьза арахѣ ахкаарахъ иманы дышцаз атѣы иалымхѣазаргъы, лхымѣапгашьала еиликаахъан харак дшыкѣамыз, уажѣы-уашьтан дшааиуаз.

Аха лара лхатѣа дизгѣамцуан, дласны дааирц лтѣахын, уажѣы-уажѣы аѣны ашьтѣахьшѣа икѣаз агѣашѣа хѣыч ахъ днапшуан.

Уи гѣеитѣахъан лашьа.

– Гѣырѣас икѣабымтан, дааип, дабацари, – лгѣы ааиртынчырц итѣахын.

Лара уи акѣѣылымтѣеит.

Уи аамтѣазы иаагѣит ацѣымхѣа назѣытцшѣаз асаби икѣаасбжьы.

Дахьгылаз мцак налыхкѣаны лхы-лѣгъы иныкѣлеит, иара усгъы икѣалта-рыз лзымдыруа игылаз Мараса. Мыцхѣы дызцѣыпхашьоз лашьеихѣаб ихала дааныжьны лысаби иахъ анеира лзыгѣагъуамызт, арахъ лхѣычы икѣазшьа лтѣахъан, иитѣахыз ааиоуаанза атѣѣуара дшаѣѣымцуаз лдыруан.

Азныказ ибжьы мыцхѣы итѣымгакѣа дшалагазгъы, иан данимба, иахѣа ибжьы иацѣо иѣеипсхарчзаны атѣѣуара дѣын, зымгѣа хѣычы азхара змауцыз асаби. Дкѣанызануа дгылан уажѣы Мараса. Лашьеихѣабы иѣапхъа пхашьарак атѣазаргъы, еиылкаауан уи ихала дааныжьны лысаби иахъ дымнеир кѣамло атагылазаашьа шлымаз. Аха дгылан макъана, амзырха икѣѣѣуаз уи ибжьы лмахѣазозшѣа, уанза дназлагахъаз лажѣа нагзо. Лхала днаидтцны цашьа лымамызт, иара ихѣтаз ихѣар акѣын, ускан акѣхон лцашьа аныпшзѣахоз.

– Мараса! Бнеи бхѣычы иахъ! – ибжьы налыкѣаиргѣеит уажѣы.

Атагылазаашьа лѣанылраалар акѣеит. Уахѣа акгъы мхѣакѣа, дласны лѣыналхѣит лысаби иахъ.

Цъарма дахьтээз ылымха иташуан зегьргэаазаны ахэхэара иафыз иахэшьяца хэычы ибжыы. «Изуам хэа икало хатцак иакэхойт!» — абас гэаныла даацэажэеит, ихы-иёгы иааныцшит гэалаказаарак шиоуз.

Асаби крааифатцаны, игара дынгаратцаны, агэарахэа ашра иафыз лыхьурзы агэза нтацсаны, иахьынзатахыз акара иааилахэаны, мацк акара дѡаханы инкналхаит, акэастгакэагы днарыха-аарыханы апырг шашакэеи иареи ааизынлыжыит. Лускэа даарылганы амзырха данныкэгылоз аамтазы, ашыжь дызлацаз агэашэ хэыч ала ашта даакэлахьан Бадра. Уи даагэатаны, итып дѡахытцны днеихатгылеит Цъарма, ѡбака шыафагы ныкеитцеит, аха уа ичааникылеит амахэ.

Ихы-игэы итамкэа, уажэы иабхэында иашта данаакэибаа, иихэарыз иѡамшэо дааиуан.

— Бзиала уаабейт! — ихэтэз ала ибжыы наикэиргеит.

— Бзиала уашта хталалааит! — атэак каитцеит Цъармагы, дахьгылаз итып дахымткэа, иагынацитцеит: — Уааласны учааикэыршэа, амѡа хамоуп!

— Сеы ааскэадыруейт, — уаха мхэакэа, дласны аетрахыы иѡынеихейт.

Закэ усузей икоу хэа уеизгы дымтаазейт. Иарбан усзаалак, иабхэында данитахха, дахытаххаз акны инаивагылара иуалын.

Иашта данаакэибаа нахыс Бадра еиликаахьан иабхэында ус мариак азы абас, иаалыркэаны иаштахь дшымааиуаз.

Махэи бхэындей анеикэшэа нахыс, Мараса аѡны дныѡнагьежыны, лыпшэма интытца матэакэа аалырмазеихьан.

Аекэа змаз мезитаа зегь реипш, уахгы-ѡынгы имазейн Бадра иегыы. Агэра наѡакны, акэадыр накетцаны, амгэырхакэагы аархханы, аѡы ианкны аетра иаатигейт. Агэра накэыршэны, аштаѡы иааныжыны, аѡны шыказ ахь дласны иѡынеихейт.

— Акыта ахацэа аизара иаѡуп, аихабацэа ааианза хыхьзароуп, — данынаивсуаз аамтазы имахэ ибжыы наиирхаит абхэында.

— Хамѡа хароума? — атцаара игэагыт Бадра.

— Инагиолька халбаауейт, еизара дук ыкоуп, стампылынтэи цоук аауейт рхэейт, — дааццакны иказ неихэейт, Арзакан дшааишьтызгы нацитцеит.

Уаха акгы дазымтаазейт амахэ. Дласны аѡны дныѡналан, икабей икэымжэи ааишэитцеит.

— Акы шэнацхар стахын, аха... — лашья икны уи азбахэ ала акы ахэара уаха илзымгэагыазаргы, лхатца икны акрыфара азбахэ аацэырылгейт, уи дакэшахатхап хэа гэыгра дук шлымамызгы.

— Уи гэырѡас икабымцан, — иааиркэафит иара.

— Сышэзыцшуп! — иаалыркэафит ларгы.

— Ахэычы игыбмыжыын... — даахьацшны ѡааитит Бадра, иагынацитцеит: — Анцэа ихэар, илашьцаанза ххынхэуейт.

Дласны, ишэакы ицапханы этэз артмаки аашьтыхны, ашэ днылсны амзырха дныкэлейт.

— Аѡныка уааи хэагы сызуахэом... — атэмзаара шытеитцарашэа иабхэында днеиѡацшит.

Ашәакъ хзеигзари, изкыша анцәа данхәтәеишья! – аргамә игәы алакан.

Бадра уи акгы ахимхәаазеит, идыруан иабхәындагы шәакъда дыш-
нымхоз. Дәеә беиарак иалакамзаргы, ашәакъ иазрыцхамызт мезиҭәа,
аурымкәа рабашья иабзоурани. Идыруан Цьармагы уи ала дышгармыз.

Бадра, махәык иахасабала ишихәтаз еицш, иабхәында иапхьяка дно-
ужьны, иаргы иеы аҭәра ианкны днаишьтәлеит. Аха харак дымцакәа
даатгылеит Цьарма.

Дхәыцаахыс ибла ихгылаз, аха иахьада имбацызшәа, арантәи ибзианы
ибартаз, шәапыцьяпла италахаз ашьхаракәа илапш рыхго дрыхәапшуан
уажәы. Цабыргны, дызлапшуаз апсабара апшзара, уажәакара игәалака-
заара шьтнахуа ихы ианимбаалацызт, уи инамаданы хәыцракгы дынта-
нагалахьан.

– Сабду цсаташкәакәа акырынтә ихәо сахахьан, абарт ашьхарпкәа
Апсны, Цабал апсабара акырза еицшуп хәа, – даацәажәеит уажәы.

– Ххышьтра хазыхынхәра хәкоуп мышкызны! – атакс ҭәаитит Ба-
драгы.

Имахә иажәакәа имахазазшәа, дышгылац дгылан иара. Аха хамтак
ашьтахь, хәыцтас иблакәа тырхаха Бадра днәиҭәапшит, абасгы днаи-
азцааит:

– Уи уакәгыгуама уара?

– Уаха разкык хамазамкәа анцәа хәишама?! Аамтак ааира икоуп...
Ххынхәуеит Апсныка!

– Убас еицш аамтак анхзыкамла, хымзгыла хамфасуеит цабалаа.
Иара угы хабжафык нтәахьеит, хәхьз злархәаша ак хзыкамцазакәа...

Агәыгра ааста агәкаҳара рыцын Цьарма иажәакәа.

– Ханхәеит, пхашьарак кахамцааит, – ибжыгы акыр ифтыганы
ҭәаитит уажәы.

Иласны агәашә интыцит рфыцьягы.

Ашькыл ишьапы ахмырсзакәа абжыс еицш дфәпаны, ишихәтаз еицш
апхья дынәежәлеит абхәында. Уи иеыжәлара дазыпшны, зәаанкыланы
игылаз Бадрагы али-пси рыбжьара ахьухәа дынәежәлеит.

– Ахаҳаи, амарцьякәа! – ибжы ҭәацаза ахауа инәлеитцеит Цьарма.

Уинахыс заҭәракәа зыртаз рыекәа ахткьара иафызәаа инытцеибар-
кьеит, рееимаакәа инытдырпцаз ашьантца бғанчи анышәи ҭытха-ҭытха
ишьтыпаны ахауа инәләлеит.

«Акыр шәыхьшазар сара исыхьяаит», – лажәакәа нарышьталхәеит,
агәарабжьара бжырцәажәауа «апкара-пкара» хәа инеиуаз, иаха-иаха
анаскьара иафыз, лыпс иахылтыз лысаби инафс апстазаарафы зегь реиха
илтахыз, дагьзыкәгыгуаз лашьейхаби лхатцеи дрышьтапшуа.

Макьана ллымхакәа иртафуан аеышьтыбжыкәа. Аха атдыхәтәан, уаха
илмахауа ахауа инәлазны ицеит.

Лхи лареи анаизынха, иаха даамеханакит агәтынчымира. Азныказ лцәа
дынтзызааит, уинахыс ләылзеикәымкуа ихьтшьраны иаалызцәыртцит. Лгәы
акәзар, итыпаны ицарашәа, иццакы-ццакүа аисра инәлагеит.

Дгылан ус ытраамтак, иналхаңаз ахәыцра хьантәкәа дырзымиаиуа.

Уи аамтазы, иаалырҕыаны, ицарза ллымха иаатасит лысаби ибжыы. Маңысеимҕыарак иафызыха лхәыцрақәа нылхытңы, дыфны лфыналхеит.

Бадреи Ҙармеи қытак еицеиуан, еиқәлацәан, иқәыпшзараахыс ҕазшыала еиқәшәаны аифызара рыбжыан, пату ақәцанҕы иныҕәыргон. Рқыта еиуаз рашәақәлацәа зегь реипш дарҕы, ихәыцаахыс аамта хьанта иалагылан, уи иалаазан, изхааныз абзиа шыҕазҕы, излапшхыаз рахынтәи ацәҕара иатәыз хара еихан. Аурымқәа рабашыра еицалахәын: ахатцарақәа аадырпшхьан, ажәылареипш ахьатцраҕы иахаанын, ацсра абла еицтапшхьан, ахәрақәа роухьан. Ацстазаара ҕыбара иңнашәахьан афыцбаҕы. Патула ирыхәапшуаз рацәафын, рызбахә бзиа анырхәоз ыҕан, ақыта абыргцәа иреиуаз ҕоукҕы: «Иуаахаша ҕоук роуп» хәа рзырхәахьан. Ари хәшыара дуун, ауафы ирехәара рацәак иазыразымыз абыргцәа рфынтәи. Иҕан урт реизыҕазаашыа пшза тынч иамырцәозҕы. Мезиҕаа рҕырак алхәдаазамызт, афстаа ауаатәыфса ирзихәыцыз, азфәҕы ааста еицәаз аҕазшыа баапс — ашыыцра. Ус еипш иҕаз еицгәартыхьан, «Азфәа зыҕроу» хәаҕы хыызшыарас ирыртыхьан. Атәымцъара инанагазар аахыс итыргаз ак аҕаны иҕазамызт иара, мыцхәы ирылачын ртәыла Цабал ианахызҕы.

Даеакала иҕан фыц игылаз афар. Иаха ихәыцуан, ирыцхаибашьон, еихызааны еибахьон. Еилыркаахьан абартқәа ианрылаҕамха — атәымцъара, ацстазаара маҕыана.

Абас еипш зеилкаара ыҕаз рыгәта игылаз ҕоук раҕын Бадреи Ҙармеи. Иарбанзаалак ҕара шыыцрак, хәынгарак, фыстаарак азәы ирыдимбалацызт. Мезиҕаа рхәашыала, рааишыа бзиан, уи азы, ҕара азәы ихахыы иҕамызт, мышкызны урт, ифырпшыгаз аифызцәа рыбжыара еилибамкаарак ҕалап хәа, хышәашәарак рыбжыалап хәа.

Атыхәтәантәи жәашықәса раахыс лахьеикәцарамзар гәырфыхарак рымамызт мезиҕаа. Иҕаз аибашырақәа рҕы кыднаргылахьан, мазарыла ицнаркәкәахьан, рхацәа рҕырак рыпстазаара рымнахьан. Алахьеикәцара, атәыуара, ацсыжра, ацсхәра, абарт раҕәзан иахьеи уахеи излагылаз.

Аха абас еипш ишыҕазҕы, лахфыхрак иазгәышыуаз ақыта еиуаз афар, зны-зынла хәылбычхала иааилатәаны аамта рхыргон: лаф баапсык еибымхәакәа, изыхшаз ишыддыртцаз еипш пату еикәцаны.

Арцарцәеи атыпхацәеи иреизартан Ҙарма ифнаҕафы. Шамахамзар, урт реикәшәара иеагирхомызт Бадраҕы. Акәашара, патула алафхәара, ажәабжыхәара уеизҕы, дызшаз анцәа бафхатәраны илеитахьан.

Ишнеи-шнеиуаз, аамта еицызхызгоз еицгәартә иалагеит Бадреи апшәмапхәызба Марасеи чыдала гәбылрак шрыбжыалаз. Излауала рықәлацәа рфы иртәахырц иафызарҕы, рымч ақәымхеит. Ҙармаҕы игәеитә далагахьан ифыза иҕазшыақәа акыр ишипсахыз, иахәшыаҕы лылахфыхра лцәызны гәыхытхытрак дамеханакны дшамаз. Ари афыза атагылазаашыа амцапшь ицранатейт Ҙарма, акыр иеирхышәашәеит ифыза иахь. Бадраҕы уи гәатаны, уахь анеира дааҕәытңы, афны иеааникылейт. Уи дара рахь имааира гәырфас ишлымаз лныпшуа далагеит Марасаҕы. Хәылбычхак

азы, аҫар анааизақәа, Мараса Бадра иҫамзаара лгәы лнархьны, лыблақәа тааза рашта агәашә ахь дшыңшуаз лашьа даақәикит. «Уи бизымңшын, багьизымхәыцын» хәа ибжьы налыкәиргеит. Ари лызхеит лара, Бадреи лареи ргәеизыбылра лашьеихаб дшазыразымыз аилкааразы. Уи ауха, ләызцәа рацәак дрыламтәазакәа, схы сыхьуеит хәа аҫытга қатцаны, дцаны дышьталеит. Ахчы лхы ылагәаны, дқьыңшәыпуа цәыуарала илхылгеит. Уи акәын дызфәыз уинахысгьы.

Цьарма, аҫынкыларә иҫеизақәмыршәакәа, игәамтцра аңызара наҫаны, иқәла цкәын Тушьа ила Бадра ажәакәа изицҳаит: «Сара акы саниар, иашьак иеиңш иаасывагылаша хәа суқәгәыгуан. Сахәшьа — уаргьы дуахәшьоуп хәа здыруан, уара уаалаган, улеиҫырбоит. Узфәу уақәытц, усцәызуа уеыко-умтцан, ҳаңсуа леишәа уазыхынхә».

Ацҳаражәхәаф Цьарма инап ианитцаз наигзеит.

Иқәыңшцәазараахыс ҫызара ззеибауаз, зымаза еилаз, акырынтә аңсра абла еицтаңшхьаз, аха еицхырааны зҫацәызгахьаз Цьармеи иареи рыбжьара ацҳаражәхәаф дыбжьатцаны, абас еиңш аҫпныхәагьы зцыз ажәакәа изааицҳауа мышкы зны шәыбжьара иқалоит хәа азәы иеиҳәаргьы ихеитцарымызт. Иҫыза абас ихымҫаңгашьа изымбатәбаран Бадра.

— Агәырҫа уалаҳтеит, сашьа, иухәаз саҳаит. Даҫазны анықәара ануқәшәо, еиңу ала уақәиршәааит анцәа ҳазшаз. Сара цәгьарак сгәы итазам, абри идырааит схақара истаху сҫыза. Иахәшьеи сареи гәбылрак ҳабжьалазар, анцәа итаҳхаралоуп ишықалаз. Сицәызыргьы, цәыз дук иауам, сыда хьаа имоуааит, аха сара дысхырқьаны иахәшьа лгәы нимыр-хааит. «Ҫаңсуа леишәа уазыхынхә» хәа иажәа иалеитцеит. Абас сызиахәа! Аңсуара анықәгарафьы цьара ак сыгхазаргьы, иңьеимшьааит, аңсуара анықәгара мариазар, иаргьы инықәигарын, — игәамтцра дшазымиаикәа днацралахьан Бадра.

Тушьа маңк ақара иҫаанкыланы, амца зхылахьаз Бадра иблақәа дырхыңшыло дгылан, нас деиҫаацәажәеит:

— Ҫабацәа рҫеишьа змам арыцҳара ҳзықартцеит, цсадгьыл ҳамамкәа хнасыңдартәит. Агәамтцра рыҫенартан, зегьы рыцәдырзит...

— Изхухәаазеи?

— Агәамтцра уҫоумтцан! — иааиркьафит Тушьа.

— Уара уахь гәынамзарак сымазам, унап ианитцаз анагзара ууалын. Аха ацҳаражәхәаф данҳабжьеитца нахыс, иаргьы саргьы... — иажәа даламгацкәа иҫааникылеит.

— Иахьатқьа снейуеит иара ифьы.

Уаҳа акгьы еибымхәакәа инеидытцит, аҫыцагьы.

Цҳаражәхәафык ишихәтаз еиңш, Бадра иажәакәа ак рыцымтақәа, акгьы рыгмыжкәа уи аҫынтқьа Цьарма изнеигеит.

— Итабуп, Тушьа, аңьабаа уаластцеит! Ари ауаф дысзымдыруазаарын...

— Иажәакәа угәы иаламзеит, еиҳарак атыхәтәантәикәа. Ус ауми?! Уи-цхан, дуцҳаит. Ас еиңш ахымҫаңгашьа шәнаалазом шәҫыцагьы, анцәа ҳазшаз иныс! — абас даацәажәеит ацҳаражәхәаф.

Игәы имахьха дышгылац дгылан Ыарма.

— Шьта сара уаасзызырфы, — деитаналагеит Тушьа. — Уара уус уара иудырп. Аха, сара сгәы итцо науамхәакәа сзупырцуам: угәы иахәаргы, иамыхәаргы. Ухшыф ааста угәыцьбара аңызара ауташәа исзааиуеит. Иашала хцәажәап! Умахәхара иаңсам азә иакәны дыкоума Бадра?!

— Тушьа, уанацьалымбеит, сөыза гәакьа сахәшьа пхәысыс дызлаистари?! Ауаа исзырхәозеи? — днацраланы ибжьгы наимкьеит.

— Ак уызыхәарц зтаху ифәы узынкылом иара усгы! Иахьа шәеифызцәоуп, уатцәы шәеиуацәахап, иахагы шәеизааигәахап! Уакә сакәны сыказтгы, ари аус азә далацәажәо афынза иназгазомызт. Сахәшьа илызцәыртыз агәбылра сахзызааны, пату лықәцаны, лгәы дамыршыькәа амфалзаасыртуан, анцәа хазшаз иныс! — ажәфангы днацәшит.

Тушьа дизызырфуа, ажәак ифәытымшәо дгылан Ыарма.

— Ыарма! — илакта дтапшуа деитацәажәеит иара. — Мезитаа рарцарцәа реихарафык Бадреи уареи шәеифызара аныкәгашьа иафәпшуеит, ргәы думырхьын. Шәшьыцызгогы цытфык ыкоуп, агәахәара роуа икоумтан, хәмаргас ухы румтан. Бадреи уареи шәеифызара аныбга, изыныкәымгаз иара иакәхазом, абри удырааит! Зхакара узтаху уфыза игәы дауршыит: длауркәырц уәфуп, ахьаа цәгьа иутеит, ууара ахытаххаз азы! Ари азәгы иуцьишьазом, Ыарма! Аус унапәфәы икоуп, ирееи, уашьа дукәыхшоуп! Ацхыраара утаххар: уагысцәыпхамшьан, уагысмеигзан, ара сыкоуп! Дафәакгы. Угәамцра аңызара ноутан, аихабацәа урмазцаазеит. Ари хәпсуа леишәа ианаалазом, ус умыхьыр акәын!.. — иажәа даалгеит Тушьа, уахагы дизымпшзакәа, ахьухәа ифәы днакәтәаны инытиркьеит.

Ахы зыкәшәаз абынхәа дафызаха, ихы изышьтымхуа, дадырсызшәа дгылан Ыарма.

Итагылазаашьа иан итылдыраарц итахымызт Бадра. Уи азы, игәы ишитцанамхәозгы, излеизауазала фьара хьаак имазамызшәа ихы лирбарц дафын, иара усгы агәамбзиара иаруашәшәырхьаз, лхьаакәа дафәа хьаак рыциттар итахымызт.

Иан чыдала дрыцхаишьон. Лыпцстазаарафәы илхылгақәахьаз арыцхарақәа рацәан. Лцәиҳабы ифызцәагы иаргы Чанақ-Кале аибашьрафәы анлызцәа рыбзарбзанқәа индыртәахьан, ицсыбафгы лмоузеит. Уаанза Балкантәи аибашьра иалазхьан лашьцәа фыцьа, рцәцәа хфык нарыдкылань. Уртдрылан лабхәында еиҳабы ицзатцәгы, дрылан лхатцагы. Абартқәа зеггы ирыхьаз ак акәны дазхәыцуан, иан илызцәыртыз, дызлымгарыз ачымазара бааңсы.

Мыцхәза игәнигон Бадра дзыниаз.

Иара игәы иатахыз зынза дафәакын. Мараса лтаацәеи иареи фьара еибарххарак рыбжьамлакәа, аңсуа цасла ишахәтаз еипш патула ирпшзаны, иабацәа рхәыштаара змырзшала амфал дықәлар итахын.

Атагылазаашьа ас афәампсахызтгы, Мараса дынлацәажәаны, ифызара дшазыразу ала ажәа лырхәаны, аңсуа леишәа дацныкәаны, ишақәнагаз аусеифырцаара дашьталарын. Ускан, иара иааста қәрала еитцбыз игәы-

цхэык, иан дналзынашьтны иказ лирдыррын. Ларггы уи деигэыргыаны, даалаганы, Бадра ииашьара еиуаз еихабацаақәак дрызнейны: — Шәашьа хэычы иаб ихэыштаара имырцэарц акы иеацшыгеит, сшэыхэоит аус шәахатгыл, шәнапы хануп, ишэырееи, шәхацкы сцеит! — лхэарын. Уи анафс, анапынтца зауз аихабацаа неилацаажэаны, уаф хатэрак рацхьа днаргыланы Мараса лтаацаа рахь шэыуара хтахуп хәа ауаа нарышьтрын. Аеҳәара анааилак, ргэылацаа иреиуаз уаф нагак, хтаца лаагара унапы ианахтоит, рацаас иахзумбан хәа хатырла анапынтца наиртарын, иарггы атацаагацаа рацхьа днагыланы, Мараса лтаацаа рашта инталарын, ацшәмацаа рчеицыкаггы пату нақәцаны, аргама ақыта ирбо-ираҳауа, аеыхәа днақэыртэаны, атацаагарашәа хәо дааргарын. Ачарахь инеипхьаз: игэыцхэыра-ицахыра, иқәлацаа, игэылацаа Марасеи иареи ирықәныхәарын, агәақхәа амырзакан архэаны, агэы иасуа, еиваеырбо икәашарын, ацәкьа кыдцаны ахысра еицлабра тарцарын, шыац иатцәала ихкьаз ашта тбаа, «чараз» катцо аекәа дырхәмаррын. Уинахыс, зыпцстазаара еилазцаз, иаб ишьтамта змырзыша афеиара амфә ианыларын.

Абас акэын ацсуатцас ишахәтаз. Абас акэын, иара усггы ацсуара еиеырбаны аныкәгара фказшьаз Бадра Марасеи иареи рыпцстазаара ахацыркра дшазхэыцуаз. Аха аусқәа дшақәымгэыгуаз ала ахырхартә роухьан. Азныказы агәкаҳараггы дамеханакит: «Исзааигәазаз сфызэггы дысцэызит, сгэы зызцаз ацхэызбаггы дысмазеит» хәа дыгәжәажәон.

Игәалакәзаара иан илимырдырырц дшафызггы, лыцкэын гәырфә хьантак дамеханакны дшамаз лгэы азфәхьан, уи азы ләацшнымтцакәа ицклацшраггы далагахьан. Иара иаастаггы лара дгәатеиуан, лыцкэын ихьыз аилкаара дазгэышыуан, аха уи азбахәала иартны иазцаара лытцшәак аиуаны лбомызт. Исыхьыз абри ауп хәа ихала ианимхәа, диазцаарггы акггы шлеимхәоз дазхэыцхьан. Лыцкэын иказшьа бзианы илдыруан Хамида.

Лшьапқәа днарго, ауаа рахь дантыцуаз еипш дыкәзтггы, цьара ак азылхэыцрын, рацаак имырзакәа лыцкэын имаз агәырфә закәыз еилылкаарын. Аха илылшатцәкьомызт, лымчқәа акырза икацсахьан. Абжәаацны фәкьафас, инлацаажэаны лгэы аадырфыхарц илзааилоз агэыла хәсақәакггы, цас икартозшәа, мышқәак цуан лышәхымс ихымтцижьтеи. Аха гәамтра лымазамызт урт рахь, тагалара иаамтан, аилахара рыман.

Бадра, ацәырхәра дахьымзацзарггы, ицықәреи фыхны идигалахьан, ипцхэггы фәхэаны ихырнитцахьан. Уртқәа изеиефырцаазггы Цьарма ихата иакэын, «акьаразқәа» хәа дзышьтаз афызцаа чкэынцаа иманы дизаины, ихала дафызар мчыбжык изаламыгзарыз, мышкала итаргалеит. Уиижьтеи даеа фынтәкаггы дырзааихьан, инеидтәаланы «еаанбзиала» хәа ашыла фә иалхыз быстакггы еицырфахьан.

Убриаахыс, ишиказшьаз еипш алаф хәо рашта дтамлацызт. Ари даазхэыцит Хамида, цәалашәаракггы аалызцэыртцит.

— Цьарма дмааижьтеи... Ус кәитцазалоызт, цьара акы имыхьзааит... — лыцкэын иахьиаҳауаз абас даацаажәеит.

Азныказы, имаҳазазшәа кәитцеит иара, аха иан лажәақәа такда раа-

ныжьра шихәтамыз даазхәыцит. Аха амц ахәара ихы изатәашьомызт, иҕаз аиаша хәашьа имамызт.

— Ибырхьуазеи... — ажәазатәык неифытшәеит.

Уинахыс иан илакта дтаирцшырц итахымкәа, акы дашьтоушәа зымәа ифьнеихеит. Аха харак дылмышьтит.

— Арахь уаапшы, сыцкәын! — лыбжы наикәырганы даахьалырцшит. — Шәгәы нибархама? — инткааны иблақәа дынрыхцшыларц лтаххеит, аха иара уи иеацәигеит.

— Еимахкуазеи... — уаха даламлеит.

Ифьзеи иарей хьшәашәарак шрыбжьалаз акара лгәы азәеит, аха зтаа-рала дыхталкырц лтахымхеит, лара лкны изымхәашаз ак акәны иҕазар ауан. Иара ихала цәажәарак ацшыигозар хәа дааицецшит, аха уигы зыҕамлеит, фьтуамызт.

— Сыцкәын! Сызатә! — акыр дааицхьхәыцааны еита лхы наикәылкит Хамида. — Угәы зырхәашьыз акы ушаниаз збоит. Аха агәырәа уеомтан, ухатцоуп, иунаалазом. Узыниаз акны уара уиашазар, уахымццакын, иара ахала аеарееиуеит, анцәа дуцхраауеит. Умаза сара скны иузаамыртуа ак акәны иҕазар, гәыбганк устазом. Аха угәы итатәахны инумыжьын. Амаза ауафы дарәауеит, игәы цнаблаауеит, ицсынтры аркьафәуеит. Избахьоу сызхоит, дәаа рыцхарак сзапумшьын. Уаалаганы, зыгәра уго азә дыцшаа, изаарт умаза.

— Ибхәаз ажәа гәныскылеит, — уаха акгы нацимтеит. Аха Хамида игәалтеит лыцкәын акыр игәы шааицсахыз, ихы-ифь мацзак акара лашарак шныкәыцхаз.

— Игәнукылазар, исхәаз катца. Ухы фышьтых, сыцкәын, ахатца агәкаҳара инаалазом! — лыбжы иахьынзалзауаз амч наҕаны инаикәлыргеит. — Ундәылтц адәахьы, ҳауак уфап, уналацш ацсабара, азәы унаиацәажәа...

Иан лажәакәа, атцыхәтәантәи лхәашьақәа, игәы цхаррак нтарцеит. Зны аматцурта ааныжьны амзырхахьы днеит, уакагы иеаанымкылакәа ашта дныкәлеит.

Хамида, уанзагы дызлагахьаз ашылахәра деитаналагеит. Аха илкыз алыхәта лымпытцаманшәалахомызт: лнапы цысуан, ишылтахыз аус лза-руамызт.

Иан лажәакәа акыр инартцауланы дрызхәыцуан Бадра. Идыруан, мышкы-фымш фылымтыргы, иуасхәаз иазузбазеи, умаза азәыр изааур-тыма хәа дшааидгылоз, икатцәкьоу ааилылкаанза гәтынчрак шылмоуаз. Иҕаитцара изымдыруа, дынкахәыцуа ашта дыкәын.

Цьармеи иарей ирыбжьысыз лаҳаны ианыкала, мыцхәы лгәы шыл-нархьуаз идыруан, аха зашьак шыҕамлозгы дазхәыцхьан. Иахьа илмаҳар, уатцәы илахауан, фыцья-хьы ирдыруа — уатцәы изыхәтоугы изыхәтамгы алацәажәо, еимыркьо ақыта инахьтәон. Усеицш ахырхарта аиурц итахы-мызт.

Ахәылбьехан иеы ааикәадырын, дахьцо иан иламхәакәа ашта дын-тытцит. Дышиашаз ақыта акалтаншәа инхоз Тушьа дизеит.

— Гәйрәс хы уахтагышыеит... Иаргы саргы иапсоу цюук хакәзам, хамәахкәеит, ишубо. Аха сухәоит, мөабжа хнумыжын. Унеи сан лкынза, икоу лахәа, изыхәтам азәы ифәнтәи илахаанза. Рацәас исзумбан, абриак сзыкта. Сара усгы лахәашыак сымазам... — ахәара изыкаитеит.

Иаркыфны акәзаргы изеитеихәеит иани иареи реицәажәара атәгы.
— Аханатәгы илаххәандаз... Саргы исзымхәыцит... — ихы даанызбит Тушья.

Афыза ицхраара, иара усгы бзиарак акатаразы еснагь ихиаз чкәына еилкыак иакәын иара. Уажәы, Бадра инапы ианитцаз гәахәала идкыланы аус дахатгыларц итахын.

— Уара ара уаасзыцшы, — ихәеит, иеадмырхалакәа иеы кәадырны данаалга. — Сан лахь унеи, уналацәажәала, лыгәгы ааурфыхап.

Ахьухәа иеы днакәтәаны, ахырхартагы наҗаны инытиркәеит, агәашә дынткәаны, «апкара-апкара» хәа агәарабжыара дныбжәлеит. Уеизгы, тынч аныкәара реырзакәыршәазомызт мезитаа рыцкәынцәа, псабарала ирылаз ргәыцбарара иарпыруан, рыеқәагы ркәзшья иадыршыцылахьан.

Цыара ццакырак змамыз Бадра, игәалакәзаара хьанта инмырцшуа, Тушья иан ажәабжықәак налахәо даатәеит. Уи иааира агәахәара знатәз лара, быста цхак изуны ихәы калтеит, днаидтәалангы кырицылфеит.

Уи аамта иалагзаны, Хамида лаштанза днеихьан Тушья.

— Хәлыбзиа, хан Хамида! — хәа лгәыләанзамкәа ашәхымс дынхытит.

— Бзиала уаабейт, уан дукәыхшахааит! Уан ззысхәо сара сзоуп! — иааира лгәы иахәаны днечиылеит. — Уан дышцакоу, дсымбейжәтеи?

— Хар лымазам, итабуп! — ихәатәыз неихәеит иаргы.

Уинахыс акраамта еицәажәон, аха дыззааиз аус алацәажәара иеизакәмыршәо дгылан, ус баша гәырфыхагас цәажәара днечизшәа. Хамида, иан илықәлаз азә лакәын, дзызнеиз аус алацәажәара, иара иқәра зықәроу изы цхашьарак ацын.

— Бадра дабацарыз... — ашәахыгы лфыналхеит. — Ахәылбычәа ашта дынтытит дахьцозгы мхәазакәа. Сбыста калахьейт, шәаидтәаланы акы шәеицнацхарын, — абас, лхатагы илзымдырзакәа, дыззааиз ацәыргаразы агәагыра изташазала амәа наилтеит.

— Бадра хара хфы дыкоуп — ихәеит, лажәа данаалга. — Сан акы дналырцхәап, иара ихәы сара исымазааит! — алафгы нациттеит.

Дахьгылаз дааипхьхәыцааит Хамида.

— Цыара уск уалацәажәарц утахушәа исзааиуеит... — инткааны илакта дынтәпшит.

— Исзырееир... — ажәак ада изымхәеит азыказ.

— Уцхамшьян, нан!

— Бадра сааиштит...

— Уаатәа, нан, тынч хәаицәажәап, уаф дахпырхагам.

— Сгылазааит, иаха исзымариоуп... — еихабык ифәцхья дтәаны аус алацәажәара ихәтамызт.

Еиҗа атамзаара нышҗатцаны, дыззааиз аус алацәажәара нхацирkit.

Дмыццакзакәа излаизауаз ала иажәакәа разаны, икәз шыкәз налзеитей-хәеит.

Иихәашаз хәаны даалгаанза, җара ажәак лафмыршәо, диңырхагам-хакәа дизызырфәуан лара.

— Иацутдо крѣкоума? — лхы шытымхзакәа днаиазтцааит, иажәа даалгеит анылгәахәуаз аамтәзы.

— Исызкашәо крѣказар, анагзара сазыхиоуп, — ихәеит иара.

— Аказы суазтцаауеит. Мараса лгәы Бадра ишизцазала уара агәра уго-ма? — днѣфәпшит уажәы.

— Ус ауп ишыздыруа...

— Даҗәаказгы суазтцаауеит. Угәы ишҗаанаго, иахәшьеи Бадреи ргәеиз-цара Җарма изитахымхаз реифызара азы мацароума, мамзар даҗәа ускыканы уи җытҗас икаитдома?

— Маанак атҗаны сзасхәыцуам, хан Хамида. Дахыиҗызоу азы иҗахым-хеит.

Уаха зтцаарак илымтәит. Фымтҗа дтәан шәымтәк акара, аха нас деитҗаа-цәажәеит:

— Аиҗызара хәаак амамкәа икоума!.. Иҗабуп, нан! Рыхгы агәырфәа артәит, уаргы аҗабаа удырбеит, агазакәа! — лтың даахытын, дфәгыланы иҗеикәырҗшыхаа лаҗхәа игылаз Тушьа лхы наикәылкит: — Уаргы агха умоуп, сычкәын. Бадра икны унеиаанза сара субандаз!..

— Исзымхәыцит, хан Хамида. Саргы схы санызбоит уиазы, — фбара рыламызт иажәакәа.

— Шәычкәынра шәаҗызеит. Шәназызтцааша еихабык дшәымазамыз-шәа...

Ари җәдныхәан иара изгы.

Иахаз илагзаны, ажәак ахымхәаауа дышгылац дгылан.

— Ацхаражәхәаф инап ианыртҗаз анагзара иуалуп... — игәы нхарц лҗахымкәа иаахылыршшеит уажәы. — Сара сзызгәамтҗаа Җарма иоуп, — сычкәын иаастагы сикәгәыҗуан, имыхыыр акәын. Аҗсыуа леишәак ахыкәамыз даазазшәа!..

— Хатабымтҗан, хан Хамида! Ихарҗеип сгәахәуеит... — ихәеит Тушьа.

— Ачкәынреи агхеи еицуп, анцәа адунеи ус ишеит. Ирҗеитәуп... Аха уи азәгы гәырфәс ишәыстазом, — иарбанзаалак хәаак лымазамызшәа, дахы-гылаз леаариашаны лхы шыткәыцәаа ацәажәара даҗын. — Уи аҗхәызба сгәы дақәшәоижҗтеи акраатцуеит. Иҗабыргны, сычкәыни лареи гәыбылра чыдак рыбжәтәҗкәазар, сара дыстацахароуп! Рабацәагы рыҗсы иабап...

Уинахыс уи азбахәала уаха ажәак лымхәазеит. Тушьа изымбатәбараны длыхәапшуан, данааиз иибаз лакәзамызшәа, лхәаакәа зегы налхытҗны, җхәызба еилкәак дылфызыха дласза афны иаафнаҗеҗыз, акырза згәа-лаказаара бзиахаз Хамида.

— Уаргы уаасыцхраа, сычкәын, хнеидтәаланы акреицахфәп, — лхәеит.

Мап имкит иаргы, длыцхраауа аматцуртҗа даафнаҗеҗыт, атчыхәтәан инеидтәаланы креицырфеит.

Уи ауха ишлыршаз лара лыда азэггы дыршыа имамызт. Ацыхэтэантэи аамтақәа рзы, Бадра, зда цсыхәа ы́камыз цъара уск дахнамгозар, иан лы-мала дынижыыр и́тахымкәа, дахы́казаалакгы деиханы афны́ка дауан. Уи аухаггы афны́ка днеирц и́тахын, аха изымгәаггыт. Иан мыцхәы дыл-цәыпхашьон. Уи азы, Тушыа исасра ии́теит. Уа ды́кан адырәаены хәылбые-ханзаггы. Агәамбзиареи агәыхы́тхы́треи ззеицылаз, уа́ха лацәааихышык лзы́камтазакәа иаалыршеит. Аха, лмыцәара акыр лымчкәа шканапсаггы, ашыжы́ лҕынаханы лгәыла пхәыск лы́кны днеит.

— Аказы сбыхәар стахуп, рацәас исзыбымбан, — лхы налзылakit агәашә а́кынза днапханы. — Ра́хаима л́кынза бсызцарц сбыхәоит, и́цъабааны ибыстоит аха. Сшы́коу ббоит, аны́кәара сылшатцә́ком.

— Закә цъабааузеи, Хамида, бхатцкы! Уи сылымшо сы́коума! — лхәеит ларггы.

— Дсымбеижы́теи, абар, шы́та мызкы еихауп. Хапшәмацәа аны́каз хаи́фе-цаашы́кәа бдыруеит. Урт аны́камлагышы́а хгәыбылраггы цазшәа х́калеит. Сыпхызкәа ееим, сынлацәажәар стахуп...

— Сарггы ибыгсыжы́т, Хамида, бхатцкы! Кәак леиаанза хәафракәа аа́хадахкылап ххәан... — а́тамзаара шы́тацо даацәажәеит агәылапхәыс.

Аамта мгакәа, Цъарма иан Ра́хаима л́кынза днеины, Хамида лнапы ианылтдаз ажәақәа неи́талхәеит агәылапхәыс.

— Сы́камхааит, шы́ри! Лара иаалы́цхаанза хәа сыпшызшәа, ишпасы-цәлыгхеи. Иа́хыа-уатәы шысхәоз... Хусқәаггы уа́ха инымтәеит... — лхы данызбо даацәажәеит, Ра́хаима.

Лнапы та́цәза ачымазаф лы́кны анеира лыхә́тамызт, уи азы хәык ар-мазеира лҕыназылakit.

Амра нхышә́туанеи́пш, илырмазеиз ахәы лыманы аш́та дааталеит Ра́хаима. Уи лааира иазыпшыз Хамида, акыр леааиллыргахьан, лынты́тцга цә́фыча уантаны иналшәылта́хьан, лчуанггы азы нта́тәаны иана́таху анк-на́харазы има́зеины икә́лыргылахьан. А́псыуа пхәыск ишлы́хә́таз еи́пш, афны́ка иналпхә́аз лы́сас дылпыларц л́тахын.

— Унан, бана́цәалымбеит, схәы лыманы ды́сзааиааит хәа бзынасы́цхәз-шәа, ины́кабтазеи... — абас даацәажәеит, иаагәы́деибакыла́ны а́псшәақәа анааи́бырхәа ашы́тахь, Ра́хаима, ахәы зныз, а́қыафын шкәа́кәа зкәы́ршәы́з агәы́блаа аишәа ианны́кәлыргыла.

— Уажәраанзаггы сы́бзааирц сыхә́тан, ибыгсыжы́т, Хамида, бха́цкы, са́табымта́н! Сы́блафы бааит, б́цәа́пшшәы б́зиоуп... — лгәы́катара л́тахны ажәа́кәандакәа́кгы налхәеит, Ра́хаима.

Уинахы́с патула инеи́бартәаны, ажәы́тә-а́фәтә акыр иала́цәажәеит, рха́цәа пса́ташкәа́кәа реи́фызара, рыпатуеи́кә́тара ргәалады́ршәеит, акы́рггы инеи́дашшы́леит. Изла́цәажәашаз рыман, акы́рза зла́хын́тца еи́пшы́з ахә́сеиба́цәа. Ишеи́цәажәо́з иры́згәамта́закәа аамта́ акыр ина-скеи́т. Ра́хаима аш́та агәашә́ дана́аталоз даа́гәа́таны, амца ина́хакналхә́з ачуан и́таз ахы́урзы, уажәы́, и́табарц акгы́ агымкәа иласкы́ахьан. Ғы́ц азы на́хатәаны бы́скак лзы́лурц лы́чена́пшы́ылгеит, аха Ра́хаима а́цъабаа ллы́рбарц л́тахымхеит. Акыр еимаркит.

— Ус анакәха, мацк ашытахь, бара иаабгаз еицахфоит, — лхәеит Хамида. Уи ақәҫылымтит Раҳаима.

— Уажәшьта баасзызырҫы! Чыдала бызбарц ззыстахыз уск ыкоуп. Ина-басхәоит, бхацкы сцеит, Раҳаима, — уажәы, дзызналпхъаз аус ахь дниасит.

— Баргы саргы иахцәыпсхьоу рыпсы иамаҫоуп аиаша шсабхәара. Быпқа маалықь Марасеи сыцкәыни гәеизыбылрак рыбжьоуп хәа сзыргәыргъаз ажәабжык сзааргеит. Уи азбахәала бара акыр бахахьоума, акыр бдыруама? — днавала-аавамлакәа ишиашаз азтцаара налылтеит.

Иаалыркьаны, иааигәазаны иаагаз асаркьал абжы иаҫызаха, лхы-лгәы еилырхуа Хамида лажәақәа ллымхә интаҫит Раҳаима. Азныказ даагачамкханы, ҫыцхә дыпшуа даатәеит.

Азтцаара зтииз уинахыс ажәак лҫытшәомызт, дахьтәаз дагыаақәацо-мызт, атак дазыпшын. Аҫыцъагы ус итәан хамтакы. Акьарахә назҫаркыз диҫызаха, илдыруаз лымхәар ада даҫа хымҫапгашыак лымамкәа, дыштәац дтәан Раҳаима. Аха нас лчааизганы ацәажәара дналагеит:

— Быцәзашыас исымоузеи, Хамида, бхацкы! Уи азы азәы ак ихәо смахаит. Аха сара ирытцыздырааит аҫыцъагы. Реихәапшышыақәа, ргәеи-батарақәа уаанзатәи еипшым. Гәырҫак дшамеханакыз лныпшуеит сыпқа. Уи азоума, даҫаак азоума, макьана исзеилымкаацт, — цъара акы лцәымзакәа, псыцкьала илдыруаз налхәеит, мцык ахәара зхы иззатәамшьоз Раҳаима.

— Ибыххьандаз, Раҳаима! Бара еснагь ацкьара былоуп! — аргамә лгәы азнархахьан илахаз. — Харгы аамтала хәпхәызбацәан, — агәеизыбылра хамбацкәа хәукаху! Марасеи Бадреи еикәнамго икам, еихахамбаап гәеиз-царак рыбжьаланы ианыкала. Агәнахара баргы саргы иахтәышьтразам, иахкәыблаауп! Дысхышәымбаан шәыпхәызба! Саргы сшыкоу ибдыруа ауп... Сыпсы ахьынзатоу сыҫны дысшәырба, сыцкәын изы сгәы ртынчны сынарцәымҫа сықәлартә исзыкашәтца. Рабацәагы рыпсы иабап... Ххәыцкәа рынасып иапырхагахаша, шыала-дала еизыкарак уеизгы ихабжыазам. Цабыргны, қытак хәицеиуоуп, хәбацәа рхаан акәызтгы — ирушамызт. Аха Цабал хәукаху, хара акыдынтцәалақәа... Акыр быхьшазар сара исыхьааит, Раҳаима бзиа! Бсыцхраа! Абри аус баргы саргы ихәламысуп! — ажәылара дшаҫыц даҫын Хамида.

— Хамида, бхаткы! Шәаргы харгы изеибамдыруа, ма пату еикәызымтцо цьоук хәума! Сыпқа сналацәажәаны, икатцәкьоу аилкаара ада — сара пхәыск исылшараны икоузеи... Лаб иашьа дыкоуп, лашьеихаб дыкоуп, аиашьара инразтаап... Лан сара сакәзаргы, дызтыпқау дара роуп, — даа-цәажәеит Раҳаимагы.

Хамида лара лааста қәрала деихабын, длақараны ацәажәара лыхәтамызт, аха иагьа ус иказаргы, излацәажәоз лыпсы иахылтыз лыпхазатә илызкын, уи азы днаскьаны гылашыа лымамызт. Ҡбагы, Марасеи Бадреи дара рыхшарақәа шракәызгы, урт рынасып аилацаразы анацәа ирызбаз мацара азхазомызт, ахацәа ракәын иалацәажәаны изызбашаз. Уи бзиа-заны ирдыруан аҫыцъагы. Аха аус аитцхаразы дара ирызбашазгы ыкан.

— Аус злоу быпқа лоуп, — деитаналагеит Хамида. — Бсызлацәажәа, даҫазә дынлацәажәаны дшыақәиқьаанза.

Ҳамида атыхәтәнтәи лажәәқәа гәеанызаарак нылнаҗеит Раҳаима.

— Ҳамида, бхаткы! Даҗәзәи хәа бызғу дзакәида, исзеилымкаит...

— Сычкәын Бадра иаастагы сзыкәгыгуаз Ыарма ичкәынра иапызеит. Агәнаҳара амға дыкәлеит, бзиақ шакәым дазымхәицзакәа...

Азныказы, илыхыыз лзеилымкаауа дшанханы, ажәак лзымхәо Ҳамида дылғапшуа даатәеит Раҳаима.

— Исзымдыруа ак шыкоу акара сгәи азҗоит, бхаткы сҗеит! Ииузеи Ыарма?

Иара усгыи лхы азыштыны икалаз аилкаара зтахны итәаз Раҳаима даарзырҗоны, Ыармеи Бадреи ирыбжылаз аицәиыхшәашәара атәи, гәамтцрак лыҗенамтакәа, ахы инаркны атыхәанза, ирыбжыаз ацҳаражәхәаф ила еимырдаз ажәәқәа ирзаарызга, илдыруаз акы мзакәа зегыи лзеи-талхәеит.

— Дсымазамкәа даасымысхааит, абас шҗакаитцоз?... — лажәәқәа на-лымкәеит Раҳаима.

— Дбымшәиин, цасым! — лажәа днацыҗлеит. — Макьана ичкәынцәоуп, җара гхак рмыхкәа!.. Гәибған дук ибымтан...

— Гәибған шҗаисымто, быххызгеит! Атла гәаға дтиаазшәа, дназы-зтааша еиҳабык димазамызшәа... Ас еицш ихы ишҗатәеишҗеи! Закә пхамшәроузеи иахзиуз... — дацраланы лычкәын дизгәамтцуан Раҳаима.

— Азәи диазтааны дныкәазаргыи сыздыруам... — икатәкыаз цкәа еи-лылкаар лтахын Ҳамида.

— Ус акы ыказар саргыи издыррын, аха...

Иахәшҗеитцыб аҗаацәара алалара иадхәалаз аус азы, иабшҗтра еиуа-ны иказ еиҳабык идамхаргыи дизымтцаазакәа, ацҳаражәхәаф анапынтца итәны ишҗтра акәым, иара усгыи алацәажәара ихәтамызт Ыарма, ацсуа леишәа иатданакуамызт...

Али-пси рыбжыара уртқәа ааидылхәицлеит Раҳаима, дызлоу ақытакны хызи-пшеи згымыз, уи азы ларгыи лгәи зыздууз лычкәын имаз ахатыр ицәиызыр хәа цәшәара-шәаызызакаргыи аалызцәыртцит. Цабыргны, лгәи лнархыт лычкәын абас еицш ихымғапгашыа. Уи инеихангыи лгәи тнарп-саауан, иашыак иеицш ивагылаз ишыза игәи дахыаиршыыз, реишызара иахызыааны иныкәызгоз ашыцагыи хышәашәарак ахырыбжыалаз. Бадра аҗбатәи лычкәын иакәны длыпхызон, уахи-ени рыҗоны дтәан, Ыарма иахыаитаххаз — дивагылан.

— Быххызгеит, Раҳаима! — еиҗа лажәа нхацлыркит, лычкәын ина-сып абара иазгәакуаз Ҳамида. — Иаартны бсызлацәажәа Мараса, тацас дшыстаху сызлахәа. Иахыанза сҗы аартны ахәара сзымгәагыцзаргыи, сычкәын изы дыстахуиҗҗеи акраатцеит, изыбцәиыззари... Мҗак хашәта, цәгәхәафцәак рыбжыалаанза.

— Ирхәараны икоузеи? — иналҗыткәеит Раҳаима.

— Хәатә рымазам, быххы згеит! Аха хус ианаамтоу хара ианахзеиҗым-каа, алацәажәара зыхәтам ажәа рахтоит. Рыгәрас иахгозеи ант — «азға зыгроу» хәа хыызшыарас изыртаз. Имацума баргыи саргыи хазхаану?

Ҳаҷқәынцәа иреипшызма еибадыршьхьоу!.. Мышкы зны ҳаҷқәынцәа абас ацҳаражәхәаф ила ажәақәа еимхырдо ақынза еицәыхарахап хәа зныкыр бгәы иаанагахьазу?! — иахьлыхьуаз еиҗа днақәыгәгәеит.

— Уи ишизныҗәатәу сара издыруеит...

— Игәы дабмыршьын, бхатцкы сцеит! Иаргьы цқьа дазхәыцып сгәахәу-еит. Иаа, хшамкәа хазшаз Анцәа ду, ақәнага ҳақәыршәа, иҳагу ҳаҗоумтан, амфәа бзиа ҳаҗәашьа! — лхы фышьтыхны, дааматанеины инацылцеит, — Хзыпныз цсаташкәақәақәа рыпсы ҳарпхашьо хҗоумтан! Уаҳа исхәа-рызеи...

— Уаха-уатцәы рыла Алма ифынза снейуеит, — уанза дызтаналахьаз лхәыцра ләаамхны, даацәажәеит Раҳаима.

— Ибыххьандаз, Раҳаима! — дфәгыланы дагьаагәыдылкылеит, уинахыс лгәалаҗазаара акырза ишыбзиахаз лныпшуа, лыбжьыгьы аацсахны ина-цылцеит: — Ҳазгылоузеи, мшәан, бааи хнейдтәалап!

Излалзауазала дааласны, аишәа иқәгылаз агәыблаа иахаршәыз, ирыш-ҳаны ицқьаза иҗаз ақьафын нақәылхит.

— Схы излатәасшьари... — илзаалгаз ахәы лыцеифшара дацәыпхашьаны даалакфәкит уажәы.

— Мап сцәыбымкын, Раҳаима, быххьазгеит! Сара убас истаххеит, — агәыблаа ианыз акәты аифыхра дналагеит. — Ибатәасшьом, аха абыста хьшәашәа сымоуп...

Саси цшәымеи неидтәаланы акреицыфара пату аман, жәйтәнәтә аахыс асасдкыларәа җазшьа бзианы измаз мезиҗаа рзы. Аха уажәы, Мараса лан Раҳаима, излацәажәоз аус ашьтахь, Бадра иани лареи инеидтәаланы ры-креицыфара аҗакы — абжьаапынтәи креицыфарак ааста хараза еиҳан...

Зхы пату ақәызтцоз ацсыуа хәсақәак ишрыхәҗаз еипш, рацхьа иқәыз афатә рәадымцалакәа, рыкрыфашьа разаны, бжа ичаны, ирыхәҗаз неи-быхәаны аишәа инахьтцит.

Лысас агәашә дынҗганы, дгәыдкыла-хьидкыла лымфәа днықәылцеит, лажәагьы налхьылыгзеит:

— Бнапы сануп, Раҳаима, быххьазгеит!

— Сыхабар бсырҳауеит, Ҳамида, бхатцкы! — аҗак налыҗганы дналеихы-рхәеит ларгьы.

Агәарабжьара дыбжьаланы анеира дафын, еидара хьанҗак датҗазар аҗара аацсара зныпшуаз Раҳаима. Аха дыццакыр акәын, — лынхарҗа акыр инаскьаган, арахь амра аҗашәарахь инеихьан.

Шьарда аамҗак мҗыцкәа, агәашә дааталаанза дынәеыжәпаны, иеы ағәра ианкны ашҗа дықәланы ифәаихеит Бадра. Амзырха инықәгылаз иан даагәеиҗеит, аха димбазәшәа днеиуан.

— Унхәәеит, нан, — лыцқәын даагәәҗганы наикәфылтит, иагьнацылцеит, — Ацсышәакгьы насаумхәеит!.. — лыбжьы аргама ианыпшуан лгәалаҗа-заара шыбзиаз.

— Бгәасымҗеит сан, саҗабымтан! Амра җашәеит, илашьцеит, — ибжьы налықәиргеит иаргьы.

– Амра уатцэы еиҥагылоит, сычкэын, иахьа ишубаз ааста иаҥа илашаны! – абас лажэакэа неискны афныҕа дныфналеит, илхэаз иатцанакуаз аилкаара лычкэын иааизныжыны.

Бадра, азынаказы, ашта агэтаны даатгыланы, иан лажэакэа ихы иаатаир-гыежыт. Уинахыс, иоуразоуроу мцапшык неихкыаны, игэы пхаррак нталеит.

Уи аухатцэҕа Рахаима лыпҕа днартэаны, ажэа хаала дааргэыбзыҕны дынлацэажэаны, лхы-лгэы Бадра ишизцахьаз атэы агэра ганы еилылкааит. Дылмыргэыбзыгзаргы, лцэанырра лзарц лгэы иҥазамызт лара. Даҕа мышкы-фымш ирылагзаны лан уи азбахэала цэажэарак аҥшыалымгакэа ианыҕала, лара лхала сзыниаз абригы-абригы ауп, ишҕазури, бсыцхра-аны мфак сыкэтца лхэарц лгэы иҥан. Агэаҕра змаз пхэызбан Мараса.

Адырфэены, шыыжымтан амра фэгылаанза, ҕара дцаанза сеихы-сыгзап хэа збаны, лабхэында Алма иахь амф дныкэлеит Рахаима. Дыз-лацэажэараны иҕаз азы маҕк аҕара дицэыпхашьозаргы, азин лыман, – лабхэында кэрала лхатца иааста деитҕын, иара изы лара дҥаца дуун.

Рахаима агэашэ аартны ашта данаатала, игылаз ахьацатла ашыапаны ахахэ маҕа ишыапкэа инарыбжыакны, иеигэышэ ахра даҕын Алма.

Дызфыз дааҕэйтны, дфатҕкыаны, иикыз айгэышэ зымф ашыацраҕы инышыҥатцаны дылҕыларц иҕэынеихеит. Ас еиҥш ашыыжыза иҥаца ду иашҥахь лааира акы ишазхэаз дшааибаз еиҥш дазхэыцхьан, аха цэҕарак азы даауазу, лааира бзиарак иатэызу маҕана изеилыргомызт.

– Шыыжыбзиа, Алма! – иара ихэҥаз ихэаанза лыбжыы найкэлыргеит Рахаима. Иааизцэыртхьаз агэтынчымра неихытцит Алма, иашҥа иаата-лаз «шыыжыбзиа» анылхэа нахыс. Лааира цэҕарак иатэызтҕы, уи ажэа лхэарымызт...

– Бзиара ббааит, сҥаца! Бзиала баабеит! – аргама илыдибалон лгэа-лаҕазаара шыбзиаз. – Афныҕа хнеип, – ихэеит, даҕындэыкэлеит.

Мап лымхэеит ларгы.

Лабхэында днартэаны, дмыццакзакэа дзызнеиз аус далацэажэеит. Иара дтэаны дзырфуан, иҥаца илхэаша лхэаанза, лцэажэара ҕара ажэак ныбжыамгалакэа.

– Ҧарма ус еиҥш сикэҕэыҕуамызт... – раҕхьа абарт ажэакэа неихэеит.

– Алеишэадара ихы иатэеишыеит, – инацлыргызит ларгы.

– Ахэычы блацэажэахьоума? – уажэы лакҥа дынҥапшит.

– Слацэажэеит. Лхы атчыс тыпҕраауеит!..

Маҕк аҕара ацэажэара дааҕэйтцит усҕан Алма, аха нас еиҥа иҥаца ду ихы налыкэикит:

– Баргы базыразуп сгэахэуеит... – лхэашыакэа рыла ус еиҥш агэаа-нагара иоухьан.

– Лыпхэызбара аамҥа дҥагылоуп... Лхы ак азылурхэагы ацэшэара сымоуп...

– Уанза днеиратэеиҥш уадафрас дзыниазеи? – цҕа еиликаар иҥахын.

– Ҧарма хазына «бизымхэыцын, багызымпшын» хэа леихэазаап, лгэы пнажэеит.

Еиҫа акы дазхәыцуа маҫк аҫара ҫымтуа дтәан Алма.

— Бызлыцәшәаша хазуп... — гәәанҫарак налиҫеит, аха иажәа уаҫа иаҫимҫеит.

— Ус акы анахзылу, хлырҫхашеит, — иихәарҫ ииҫахыз еилылкаахьан.
— Шәнапы дануп, мѡак дықәышәҫа. Унараҫәажәа аиҫабаҫәа. Бадра мап иҫәыркып хәа сыҫам...

— Зыуара хҫахымхаша ҫыоук раҫәны иҫазам Қаѡаа. Халаҫәажәап...

— Акыр ухьшазар сара исыхьааит, Алма, аамҫа умган! Ыарма ихымѡаҫ-гашьақәа убоит, ҫыара ак рылеибахыр хәа сшәоит, — лгәы хыҫхытуан Раҫаима.

— Уи гәырѡас иҫабымҫан, сҫаҫа!.. Иара аранза дысзааиааит, раҫәас исзимбозар...— лыҫкәын изы анапынҫа налиҫеит.

Лгәыхыҫхыҫтреи лгәалаҫазаареи еилазыѡуа, днықәланы лыѡныҫа дҫеит Раҫаима. Лабхәынҫа иҫны илыхәҫаз лхәеит, арееиразы амѡақәҫара зыхәҫаз иара иакәын.

Аѡны дахьнеиз лыҫкәын Ыарма иалхәеит, Алма иара иахь днеирҫ ажәа шизааиҫхаз. Иашьаду дыззиҫаххаз атәы изымдыруазаргы, ихәатәы ахыҫашьак имазамаызт, иеааиҫекааны, днықәланы дизҫеит.

Ашҫа днықәсны, иаартыз ашә днылсны аматҫурҫа дныѡнашылеит. Иб-лақәа иаарыхылаз иашьа иҫа даагәеиҫеит, атәы иахатҫаны аҫырҫаҫы иеҳәартҫеиуа аҫықәреи ҫа азра иаҫыз Алма.

— Бзиала уаабеит! — ихәеит, арымз дѡахыҫны днeihаҫгыло.

— Абзиара еиҫахбааит, сашьаду! — аҫакс ихәҫаз ихәеит иаргы.

— Уаатәа, — ихәеит, иашьа иҫа иара иеҫаҫхьа атәара ихы ишаҫәеимшьоз шидыруазгы.

— Иҫабуп, сашьаду, агылара иаҫа иснаалоит, — ихәҫаз ихәеит иаргы.

Аханатә дахьынагылаз иҫыҫ дахымҫуа дгылан Ыарма, иашьаду Алма иажәа дазыҫшны. Акраамҫа уаҫа акы имхәазаргы, сзуҫаххазеи, сзаауга-зеи хәа зҫаашьак имазамаызт, — ишьяпы даҫрагылазаргы иҫхар акәын. Алма дыҫцакуамаызт, иҫьабаала иааирыхыз иҫықәреи ҫа амаршәа кны, инархәы-аархәуа, пату ақәҫаны азра даҫын. Атыхәтәан, шьҫа ишызрыз изит анигәахәуаз, зны иблақәа инарзааигәатәны инархәы-аархәуа цқьа илаҫш нахигеит, изнапык ала ҫыара-ҫыара иақәыҫсаз аҫышәгы нақәи-хит. Мақьаназ иҫан аҫықәреилапқьа. Ихьшәашәаанза хәа дааҫшны, атәы ишахаз дзықәтәаз арымз инахырхәхәаны, изхаз атәи иареи еиба-капануа инықәиҫеит, инапқәагы неихьшы-ааихьшыуа иааирыцқьеит. Аха дыштәаҫ дтәан мақьана, иааигәара ҫымтуа игылаз Ыарма дшааиз ихашҫызшәа ажәак иқәымҫо, дагыхәамҫшуа.

— Акыр соуҳәарҫ уҫахызар иааҫәырга! — иаалырқьаны ҫааиҫит уажәы. Дахьгылаз даакәанызанеит ари аѡыза азҫаара иазыҫшымыз Ыарма.

— Сан уашьаду уиҫахуп лхәан... — уаҫа иихәарыз иҫамшәеит.

Аҫәажәара дахымыҫцакуа, амҫа днаҫха-аатхо дтәан Алма.

— Уахәшьа хәыҫы мѡак ақәлара аҫшылгеит хәа саҫауеит... — азынаказы дналагеит, аха уаҫа наҫымҫакәа иеааникылеит.

Иашьаду иҕынтэи ари аҕыза ацэажэара калап хэа зынза иазыңшы-мыз Ыарма, иахаз ажэакэа ртаккаташьа дақэымшэо дгылан. Иахыгы иҕамызт Марасеи Бадреи ирыбжьалаз азбахэ изнаргахейт хэа.

— Иазухэыцуазеи? — деиҕаацэажэит уажэы днечиҕаңшы.

Ыарма шьта еиликаауан Бадреи иареи ирыбжьалаз ахышэашэара иа-заарыгза иашьаду зегыи шизнаргахьаз, изназгазгыи иан Рахаима шлакэыз.

— Сазыразым, — иаартны даацэажэит, шьта даҕакала цэажэашьак аҕатцара цакык шамамыз даазхэыцны.

— Уазыразым!.. Бадра дахьуҕызоу азоума?

— Уи мацума, сашьаду?!

— Имацуп, — ихэеит Алма.

Уинахыс дмыццакзакэа, иҕыкэреилапкэа атэы иаахыхны, иааҕтэаны, ахы Ыарма инеидигалеит, атыхэтэи ахэтэ иара иааидикылеит.

— Ахы сара исыхэтэм, — имихырцгыи даламгеит.

— Ишьахэуп, — ихэеит, уанза иашьа иҕа идигалахьаз иара иаaidкыланы, егыи абжа неииркит. — Иахэтэу удыруеит...

Ыарма еиликаауан иашьаду атыхэтэантэи иажэакэа рхы ахьцоз, аха рыкэҕимтит.

— Қаҕааи хареи жэйтэнатэ аахыс апатуеиқэтцара хабжьан. Аха еиуарак хабжьалартэеиңш анцэа иҕатэеимшьацызт, — еиҕа дмыццакзакэа амца днатцха-аатцхеит. — Аиуара анхабжьала, амац иазхархауеит, хаизааигэара еихаххауеит...

— Ауаа иахзырхэозеи, сашьаду? — иҕынкыло дышцэажэозгыи, ҕынцка-ла амца иҕроушэа деилашуан. — Сҕыза иоуп!.. — иахэшьа, иҕыза изы пҕхэысс лыкалара иҕахытэҕамызт.

— Ухы узаиааиуам, — дзызхэыцуаз еиликаахьан. — Уаиааироуп, ухатца-зар! Ухатцмзар, атэы сыздыруам.

Иахаз иҕэи инанамгазаргыи, ичхауа дгылан Ыарма.

— Уахэшьа лразкы ааста ухы уазхэыцуеит, — деиҕаналагеит Алма. — Ухышьарххо уахынзагылоу, думазцаазакэа днытцашэкэа дцар, ишҕаҕа-уцари?! Убыскан ауп аҕеиңныхэа анузыңшу.

— Ус еиңш калтдом, Бадрагыи ихы иатэеишьом, — ҕааиҕтит Ыарма, аха иажэакэа рацэак рыгэра шимгоз иныңшуа.

— Икалтоит, Ыарма! Мараса аҕаҕь ҕьбара лызтоуп. Уаха ишҕалури, лхы-лҕэи ааңынра талахьазар, арахь уара амҕа лумтазар! Уара, еихабык уимазцаазакэа рус уеалогалазар, дызуазтцаари, ушеихабуггы?.. — ари ҕеиңныхэан.

— Исыгхаз здыруеит, — ихы икэаҕе даацэажэеит. — Аиҕабацэа шэалаз-галарц сҕахымхеит.

— Иутахымхеит! Аха иузырҕееима? Уахэшьа лҕэи дауршьит, уҕыза ахьаацэҕа иутеит, абри ауп иулшаз!

Иашьаду лабала дааисуа дипказар аҕара ихы-иҕэи имахьха, иахаз ажэакэа илагзаны, уаха ҕымтэа дгылан Ыарма. Алма иемертдысуа ирымз дшыкэтэац дыкэтэан, ичыдоу ҕара ак ибазшэа амца ҕырҕкэа илаңш рызкны дрыхэаңшуа. Атыхэтэан еиҕа ацэажэара наңшьеигеит:

— Ауаа зеггы ирхэо хьаас изхаурызеи? Хазтаху абзиа хзырхэоит, ахэац-са — дхэацсоуп, ифы узынкылазом, ус анцэа дишеит. Уфыза уахэшья дигар хьымзгык узаанагар хэа уазхэыцуеит. Уи акэзам ахьмызг зыхьзу! Хабду-цэа, хабацэа азэырфы ртэыла мыхьчазакэа, агэамтра рэатаны ихтэаны рыкэттра — абри ауп ахааназ ихазмырфеиуа хазтцоу ахьымзг! — игэы тахэачены ацэажэара дафын Алма. — «Цабал — Ацсны агэи агэатцэеи», — абас рзырхэон Ацсны ианахыз. Нас, хашпакоу иахья! Иабакоу табалаа цагьакэа?! Оажэи жэохэ кыта еиуаны амшын изхылаз рахьынтэи, хэба-фба кыта роуп атэымцэара апстазаара цэбара зхы ацэгара зылшаз. Егьырт зеггы нтэеит. Антэара хэфуп инхазггы, — даатгыланы ицсы ааивыганы деитаналагеит: — «Хашуаау ханхарц азы хакэтцит» хэа хэашьяк картцоит, хыцфыцк инханы икоу хатахмадацэа. Сзырфеапшуам, рыбжы сахарггы стахым. Зтэылакны изуафымхаз атэымцэара иаха дзыуафхошэа!..

Зыкэра неихьаз аихабацэа дрызгэамтцны иашьаду абас еипш дцэажэо уажэада идимбалацыт. Ишизцэыртцыз ихатаггы изымдыруа, уи иахь рыцхашьярак ааизцэыртцит уажэы, иаб иашья инибаалоз алахьеикэтца-ра иарггы ихараны дазхэыцуан. Аханатэ ихахы даамгазакэа, икоу абас ауп, икахцдарызеи, сашьаду хэа димазтцаазакэа, ихала Бадреи Марасеи рус алацэажэара, ацхаражэхэаф аус иаларцэажэара ихы иахьатэеишьаз шиашамыз дазхэыцхьан, уи азы ихы данызбон. Аха ихы иатэеимшьарыз атэеишьахьан, иашьаду илимхэ афынзаггы инаргахьан... Акзатцэык изын-хаз, уи афыза даеа гхак акатцара аеацэыхьчара акэын.

— Абри амца — Цабал, хабдуцэа рхэыштаарамца иацыркьоуп, — ацэажэара деитаналагеит Алма. — Чуанк азна ахэа ныкатцаны, амца зкыз кэастгакэак уа инылатцаны иааифакны, ахтэацэа дрыцны амца дыкэла-заап санду Агырпха Мараса. Убри алоуп аазаб рыхганы Румелиа агафа изхыргаз табалаа амца злеикэыртцаз, ихьтакны, имлакны иказ хэычи-дуи рыфатэ злакартоз, алахэра иафыз рыцсы злеикэдырхаз. Убри инафы-рга-аафыргаз рыла акэын жэашыкэса уи атэылакны иахьынзабзоз, рхэыштааракэа злеикэыз. Дызлаз ауаа чыдала патулыкэыртцон атэымцэа-ра амца цсеикэырхага рызназгаз, «хапсеикэырхафы Ахы Мараса» хэаггы илышьтазаарын. Лара аршра лыхьны уа дыпсгэышьеит. Итцысыз аибашьярыфыц иахькыны ахтэара еитанрыкэшэа, ханду икалтахьаз иафыпшны ахэсакэа азэырфы амца хьчаны абранза иааргеит. Убарт рылоуп мези-таа иахьанза рхэыштаарамцакэа злеикэу. Уара уаб, сара сашьеихабы, апхэызба анцэа даниатэеишьа, ханду лыхьз лыхьзеитцеит. Хгэылацэа, хтахыра ргэы иахэаны илыкэныхэеит: «Агырпха Мараса длеипшха, ауаа рзы дхэартаны, дыпсеикэырхаганы, дхэыштаарамырзгафны анцэа хазшаз дкаитцааит» рхэеит, — иажэа аанкыланы, мацк акара иенадырхаланы, амца неитцха-ааитцо агэгэахэа амцабз ахылкьо иныкеитцеит, иажэа анагза-раггы дналагеит: — Аби ани апха дзыраазо даеа таацэарак рхэыштаара лмырзырц азоуп. Кафаа рхэыштаара амырзра хара хтыпха илылшоны ианыкала, уи хгэы аздухароуп. Уаб рыцха ицсы таны дхамазтггы, иагья игэы азнархарын! — иажэа даалганы, шыта алкаа уара икатца ихэарашэа, иашья ица днеифапшит.

Уажэада имахацыз иаб иашьа иажэабжь даршанханы дгылан Ыарма, ибзиазанггы еиликаахьан Алма уажэи инароуны иеиҥахэара цагыс иамаз.

— Ишахэтоу уара иаха иудырп, сашьаду, — ихэеит Ыарма.

— Уахэшьа хэычы лыхир убааит! — итып дѡахытны, дѡагыланы Ыарма илакҥа дынҥаҥшит. — Хара хус — хара ихэзбартоуп. Агэнахара аҥалара хнаалазом. Пхэызбаки арпызбаки еигэаҥхеибашьазар, анцэа иизбаз акоюп...

— Еилыскааит, сашьаду! — уаха акгыи имхэеит, хэашьаггыи имамызт.

Мараса лус азы лашьей лаб иашьей абас еикэышахатханы акаҥны ианеицааи нахыс, дэеа ҥынгылак ҕаларц ахэҥамызт, иагыҕамлеит. Мап хэа акгыи рымхэеит, уи злымха аҕынза инаргаз аешьара еиуаз абырг-цэаггыи — гэхэарыла ирыдыркылеит. Лассы «шэыуара хҥахуп» хэа ауаа нарышьҥит Бадра иганахьала. Харак имгакэа аҥхэара наҥаны, изҥагылаз аамҥей рымч-рылшей ирыпшны чарак еиҥыркааит. Аҥацаагацэа, «Радеда» хэаны, ажэѡан цхуа, аҕаҕэхэа ихысуа, аҥыхэа даҕэыртэаны Бадра иашҥа дҥаргалеит Ашьхарааҥха Мараса.

Лыцкэыни лҥацей раастаггыи насып лыманы лхы лбо дыҕан Хамида, Мараса лыѡны дныѡнаргалейжыҥей. Агэра лгахьан дызҥагылаз агэыргьара анцэа ду иишихамҥаз: лыпҥстазаараҥы илхылгаҕэхьаз арыцхаракэа зеггыи ихаҥы иааганы, урт рзы дрыцхашьаны чыдала дышлызхьаҥшыз. Агэыҕра лоухьан, агэамбзиара дыхҥакны дшамазггыи, харак имгакэа акыр дшоу-нажьуаз, лыцкэыни лҥацей рыла акыр абзабаакэа лаҥхьаҕа илбараны дшыҕаз.

Азныказ ус иагыҕалеит. Бадреи Марасей рыпҥстазаара еиларҥазар нахыс ѡба-хҥа мза аатцуанеиҥш, лҥаца лхала илымхэазарггыи, илыҥыр-дырааит асаби лцэа дшалашэаз. Ҧык-бзык иазеиҥамхэашаз агэыргьара лнаҥейт ари ахҥыс, уиггы анцэа ихамҥаны дазхэыцит: «Арҕьарахь хирхынхэит, сыцкэын иабацэа рхэышҥара змырзша дхатэеишьоит!» — лхэеит. Иара усггыи, «Схэыхэпшқа» хэа хьызшьарас изылтахьаз, лцэал-тэымзаара хьанҥаны изхызгоз лҥаца, иахьынзалылшоз ала длываҕежьуа длыцхраауан, лхата лхьаакэаггыи акыр иналхыҥызшэа лбо дҕалахьан. Лыцкэын дҥаацэарахаанза, «ҥацак анцэа дансатэеишьа нахыс, сгэи рҥын-чны сынарҥэымѡа сазцоит, анцэа иҥынҥей уаха акы сахэазом» хэа зажэа иалаз, уи данахаанха, дматанеиуа анцэа дихэо далагахьан лыцкэыни лҥацей рыпҥ иахылҥыз сабик икьаасбжьи ллымха иахартэеиҥш азара лиҥарц, уи аамҥа ааианза лыпсы имгарц. Агэыҕра лыман лыматанеиракэа анцэа игэаҥы инеины, лгэазыхэара лирбап хэа. Аха иара иҥахымхеит... Дэеа мызкэак аатцуанеиҥш, лҥацаггыи уаха дзылмыцхраауа, лыхггыи дза-мышэо аиарҥа днылахеит.

Аѡнра ҥыц иаланагалаз аҥсыуа ҥацак ишлыхэҥаз еиҥш, дызлыҥыз аҥаацэара илылараазахьаз алеишэа даҥныҕэаны, илыхэҥаз зеггыи ҕалҥон Мараса, ланхэа дзымгыло лиарҥа данылахаггыи. Ачымазаѡ лыфатэ-лыжэтэ рхианы лызнагара, лиарҥа еснаҕ ицкьашэҕьа аҕатдара, лрыцкьара иазаа-рыгза, лыпҥха лакэзар аҕара ҥара ак лыгмыжьуа, ажэа хаала лгэи ҕацо

дылхагьежьюан. «Бара анцәа бсаҭәеимшьазтгы, хьымзгыла сымфасхьа-заарын, акыр быхьраны иҕазар, сара исыхьааит, схәыхәпшқа!» — лхәон лассы-лассы, иҭабыргытәҕьаны зтаца згәы лыздууз Хамида.

— Иаха ҕхыз ссирк збеит! — шыжымтанк абас даацәажәеит, Хамида даапшны лиартә дахьылаз.

— Абзиара иатәхааит, сан!.. — уи лхәашьала, илбаз ҕхыз бзиақ шакәыз агәра лгахьан аҭаца.

— Бнеины зық сзаага, схәыхәпшқа, — лҕы мызәзәакәа аҕхыз аиҭахәара ҭасым хәа лдыруан.

Дласны, гәыблаа хәычық ала азы лызнаганы, ицқьаза иҕаз касышк нзаашьны, мацк аҕара иаарфаны, ланхәа дналыцхрааны лхы-лҕы аалры-цқьейт, лнапқәаггы наллырзәзәеит.

— Анцәа ду ухьышьаргәйтә сакәыхшоуп!.. — хәа дналаган, акыр ина-роуны дааныхәаныҕхьейт уанза иныкәтәахьаз Хамида, лнапы мчыдақәа атуан ахь ифарханы. Аҭыхәтәан: «Иа Анцәа! Ғхызла исурбаз, лабҕаба исырба!» хәа даалгеит.

— Ижәбазеи, сан?! — иаарласны илахарц лҭахын аҭаца.

— Зылҕха-згәаҕха хәура аргама адырра ситейт! Ишьаҭамырзгахаша ахатарҕыс дхәтәеишьоит! — лыпхыз шҭабыргхоз агәра лгахьан.

Мараса илахаз лгәы тгәырҕаауа дшааҕанатҭазгы, ланхәа лыпхыз аз-бахәала уаха ажәак ахәара лзымгәаҕыт. Аха дцәажәон гәаныла: «Анцәа ихәааит! Еицхирбааит уи афьза анасың!»

Лыцкәын лгәы издуун Хамида. Аргама инылбаалон Марасеи иареи рыпсҭазаара еилартазар аахыс акырза ихы-игәы алаҕаны дшыҕаз, аҭаа-цәара аҕдара иднатоз ахымфәпҕашьақәа рыҕерықәыршәара дшалагахьаз. Агәахәара лнаҭон, уанза ишыҕаитдалоз, ифызцәеи иареи ирыҭаҕырбоз рҕеыцбаракәа инрыкәтәаны цьара рцарақәа акыр дырҕәатҕны, афны иеадкыланы иаандасында рҕеиуа, игәацпыхәаны ахандеира дахьафыз.

Аамта наскьацыпхьаза лчымазара иаха-иаха аҕарҕәгәон. Даҕа мы-зқәак рышьтахь, лцәеи лыбафн рыда ак лызнымхейт рхәартә еиңш илы-гхейт, цьара зық лымжәуазар, акрыфара даҕәйтцхьан. Харак дышзымнеиуаз еилыркаахьан, шыжы хәылбыҕхан иаины дызбоз, ма илыдҭаалоз агәы-лацәаггы. Уи азы, аҭыхәтәантәи амшқәа рзы, рыбжы рмачны иааицәажәо, аматцурҭаҕны еиқәыз амца иаакәшаны итәаны шаанза дырҭапшьон.

Ахьаацәгьа лыман лара, аха излалзауаз ала илычхауан, дшазымиааи-уаз шылдыруазгы, лчымазара лҕалымтарц дафын. Дахьышьтаз лқьышә мчыдақәа ҭыстысуа анцәа дихәон, уаха-уатцәы хәа заамта ааихьаз лҭаца лыхшарайура дахаанхарц лҭахын. Уи анафс лгәы ртынчны лынарцәымфә дазцарын, дахьнеиуаз илҕылараны иҕаз лхатца ҭсаҭашкәакәа, иңсы анҭаз збара дахьымзаз иҭәфәаншьап змырзшаз ахатарҕыс дышиз азы агәы-рҕафхәаша илҭарын...

Аха анцәа илаҭәеимшьейт, инамзеит лгәахәтәы: агәылацәеи агәыцхә-цәеи еицыҭапшьо иштәаз, илхагылаз лыцкәыни лҭацеи лыблақәа таа дышрыхәапшуаз лхала лҕааитцылхит.

Лматә икәасыбжыы лахартәеипш анцәа илатәеимшьазаргы, лыпхыз табыргхейт Хамида. Ақыта, ауа-агәыцхәцәа зегы еизаны, рхы-ргәы далхны, патула илыхцәажәаны анышә днамардеижьтәи мчыбжыкгы аатцаанза, ахшара длуит Мараса. Уи дхатцарцысын!

Иан лыпсра игәы җнакаауазаргы, уинахыс, имшны иднагалаз Марасагы иаргы рыпстазаара чыдала атакы аман, анцәа иратәеишьаз, рхәыштаара анарха азташаз рца ихагыежьюа, еицхырааны иматц аура иаҗын.

— Ак уасхәарц стахуп, мап сцәумкын, — зны абас җаалтит лара, макьяна хьзы змамыз лысаби дылгәыдыхәхәала дахыгылаз.

— Ихәа, сыбзызырҗуеит!

— Ххатцарцыс Хамид ихьзахтап, уазыразызар... хан лахатыр азы!

— Мараса! Анцәа иитахны иишаз азә боуп бара! — иан анышә днамеидазар аахыс ччапшьык зхы-зҗы икәымлацыз Бадра, уажәы ихаҗы аалашан, дагыааччеит, инапкәа рцацаны ипхәыси ихәычи иаарыкәыршаны иааигәыдихәхәалеит. — Сышцазыразым, сазыразуп! Хамид ихьззааит, лыпсгы иабап сан рыцха, — инациттеит.

Насып ду рыманы рхы рыпхьазон, зыҗиара рапхьатәи ахац алазыршәыз Бадреи Марасеи. Рыпстазаара рапхьака ишътан: Хамид иҗызцаагы анцәа иратәеишьарын, рашта тбааҗы еицыхәмаруа ахшара рацәа адырбаларын, ианрызхагы, анкәа рабацәа шыкәзеипш ауаа инарылагыло, пату рыманы иааитцагыларын, рхәыштаарамцагы еснагә ихәыжжаза еибакызаарын. Абас еипш апстазаара роурц азы агәазыхәара рыман аҗыцаагы, агәыграгы рзацин дара рхы-рыпсы ишатахуеипш анцәа ирманшәалап хәа. Рҗыцаагы цкәан анцәа иҗапхьа, — ус анакәха: илпха ритарын, илапш хаа рхызаарын. Уажәазы, иматц уа ихагыежьюан рапхьазатәи рыхшара. Итцабыргны, рхы иакәгәырҗо икан урт аҗыцаагы, иаалыркьаны Цьарма рашта данааталаз аҗынза.

Ацьяама аҗапхьа игылаз аҗьтцлакәа рытцака иааизахьан, Арзакан ишрылеихәахьаз еипш, хатәгәапхарала аныхәахь ацара иакәшахатхаз ақыта еиуаз ахацәа. Макьяна аҗыжәлара иахьымзацкәа урт инрылагылеит Цьармагы Бадрагы. Иееикәыршәаны уахь днеихьан Тушьагы, иҗызцаа ахьцоз иаргы дрыцзар итахын. Аха иара ишитахыз еипш изыкамлеит. Иунус иахьнеипхьаз ахь ацаразы ианеилацәажәоз, «ацара иахтапсам, җыстаарак хатцаргалоит» хәа ицәажәоз иара иаб иашьа, Адгәа, уажәы дааины ицоз дрылагылан.

— Аранза усзааи! — ибжы наикәиргеит, иашьа ица даагәатаны.

— Сузызырҗуеит, сашьа ду! — дласны иапхьа даагылеит иаргы.

— Сара сцара азхоит, — иааиркьаҗит.

— Исахаит! — итгәгә иааиркьаҗит Тушьагы.

Цьармеи Бадреи анаарылагыла, игәы хьаауа иреихәеит, иаргы дрыцзар шитахыз, аха иашьаду мап шицәикыз. Даргы иртахымкәа икамызт рҗызагы дрыцзар. Аха аихабы иихәаз ихәахьан...

— Аихабы ианихәа, изхиҗәауа идыруеит, — рапхьа иажәакәа неизикит

Цъарма, – макъана ухэычуп. Мацк иузхар, даеазны цъара ханцо ыызара хзууп. Угэы умырпшаан, хаумырпхашьан... – дихлафуа дцэажэон Цъарма.

– Уеырғәгә, Тушьа, ухатцами! – инацитцеит Бадраггы.

– Тушьа! – уажэы ихы наиқәикит Цъарма. – Ушәақь ауаара хәа иуз-сытар, афнынза ацара сықәшәазом. Иутахханы икалар, даеакы афны икоуп, иахьыкоу сан илдыруеит.

– Хатцарак узалақатцозар, иустап! Аха уара ушәақь абакоу?

– Сара сшәақь сахәшьақа хамтас истеит. Ахатца ашәақь имазароуп! – ибжыы нытцакны изеитеихәеит Хамид хәычы дшибази уахь инеира шыкалази. – Сшәақь итаразы анцәа агәақхара ситеит, иагыстеит.

– Иутазааит! Еснагь дхәычызаауама, цшзала изхашт... Дугымхааит! Зеггы дхагымхааит...

– Харак имгакәа сгәы итақәоу ыкоуп, анцәа сахыгзар, – ихәеит уажэы, имахә днеипхьарц шитахыз Тушьа ирдыруа.

– Анцәа ахьзара уиҭааит! Аибашьра антәарахыы икоуп, узахьымзари... Сара стәы удыруеит, сахьутаху усмеигзан... Хьзы алуҭааит! – уажэы ишәақь ааихыхны, аҭаақханггы наццаны Цъарма инаииркит.

Ажәфәан днацәпшны дааныхәаныцхьаны: «Хдәықәышәтца!» хәа иеыжәланы иааилагылахьаз ахацәа ибжыы нарықәиргеит Бабалица Арзақан, рақхьа дгыланггы ифөинеихеит.

– Тушьа! – рацәак ибжыы ҭымгакәа, уи ихы наиқәикит Бадра. – Акы сузахәоит, рацәас исзумбан!.. Мараса лхәыци лареи рхала икоуп – унархылапш...

– Урт гәырфәас икоумцан! – атакс фәаитит иарггы.

– Сахәшьақа чыдала уааихылапш, – иеынапшьит урт реицәажәара злымха иаатасыз Цъарма. – Хатца еибагак иоуп, ашәақь имоуп, мыцхәы ашәарыцара иеадимцалааит, – абасггы нацитцеит дааччаны.

Рыбжықәа мыцхәы иҭымгакәа «Ар рашәа» хәо инеиуан мезиҭаа рхатарнакцәа. Ақыта ақынтәи инықәтижьтәи саатк акара аатцуанеипш, азиас хәычы зтысуаз аиохаа тшәара иныбжыысны, ашәа шырхәац ихәо иаха итбааз амфәаду ианыланы рфөинархеит.

Амра нхышәтаанза ақалақь иналапшуа инеихьан. Аха ишиашаз уи аналалара итахымкәа, ааигәа еилачны еилагылаз атцлақәа рытцәканза ианыназа, иеы ағәра нафакны иааникылеит еицыз реихабы Арзақан.

– Абра мацк акара ҳақсы ааитахкуеит, – днарылапшны ибжыы надирхаит, аха аеыжәтцра дналагаанза ихьз хәаны, Жагәа ибжыы наиқәиргеит.

– Сузызырфөуеит, уххьазгеит! – иварахьшәа даагылеит иарггы.

– Бадреи Цъармеи уманы ампыласыртахь унеи! Шәнацшаапш, изфө жәбап, – адтца нариҭеит.

Агәып зеггы фөыжәтцны иааилагылеит, цшыхәра ицаз рыхынхәра иазыпшны.

Атыпәнтәи ауаа «амаидан» хәа изышьтаз ашта инықәсны, ирацәамзарггы, ана-ара инеицәажәа-ааицәажәо еилагылаз ауаа, ирдыруаз ишреиуа-

мызгы, «Салам алеиқыиум» хәа рыбжьы нарықәырго, икьақьаза иаартыз агәашә инылсны ампыласырта ашта интәлеит.

Акыр иаалеиөеит, инаңшааңшит, иаарпылоз ауаа рлактақәа иныр-таңшит... Аха гәрамгартас ишьтырхшаз цъара ак рымбеит. Аштакны ауаа маңоымзаргы, мыцхәы иагырацәамызт. Цъоукы, акы иалацәажәо, уажәы-уажәы рыбжьқәа ныхтаны иааибарччо еилагылан. Цъоукы, «агәақь-чақь» хәа адаулқәа инарысуа игылан, цъоукгы иғызығызуа ашәак еицхәо, иаарыкәшаны игылаз ауаа ргәы картон. Агәашә иааталозгы, аөнүцқа инеихьазгы, зеггы цқашәқьа еилахәан. Ирдыруазгы цъоук ыкан, уртгы дәыпсшәак нарархәеит. Шықәсқәак раңхьа ари ампыласыртахь дааихьан Жагәа. Ускан ишибаз икан уажәгы. Аха ғыцракгы иблақәа иаарыхгы-леит. Ампыласырта абаагәареипш иакәыршаз атзы амраташәаратәи аган ағы еивтрыпхха еивагылан, хыпхьазарала акыр ирацәаз амшьамбақәа. Игылан ус, рңардақәа лашьтны.

— Ижәбазеи? — нарықәөитит Арзақан, урт хынхәны рөызцәа ианаа-рылагыла.

Ирбаз наиархәеит даргы.

— Асасцәа дуқәа ааихьазар ижәбарын?.. — еица ғааитит.

— Ус еипш уаө дҳамбеит!..

— Нас, хнашәышьт, харантәык хәазшәа хәгханы хнеир цхашьарахоит...

— Хшәақьқәа ирзаауазеи? — азәы ибжы нарылеитцеит уажәы.

— Ирзахураны икоузеи, ахатца ашәақь ицзароуп! — атакс ғааитит даәазәгы.

Уинахыс акыр ражәақәа неиларыпсеит. Цъоукы: «Хшәақьқәа хәцза-роуп» рхәеит, даәа цъоукы: «Цхашьарак кәхәмтааит...» хәа ицәажәеит. Акыр иреимақырахеит.

— Шәахыкәз азәыр абцъар иманы жәбама? — ускан Арзақан Жагәа ихы наикәикит.

— Ус еипш уаө дҳамбеит... — инаиатәикит иаргы.

Жагәа иихәаз наицырхәеит Бадрагы Цъармагы. Зеггы днарылаңшны ғыц даацәажәеит Арзақан:

— Хара хәңсыуаауп, иахнымаало кәхәмтароуп, шәыххьазгеит! Ауаа рхы иакәгәыргәоит, аибашьра антәамтазы ныхәак кәртцар ртаххеит. Асасцәа дуқәа ирзыпшуп... Нас, хара ажандармцәа хреипшха хшәақьқәа хәзқәынцда аныхәахь анеира хәрцшзома?! Цәгыарак кәхцдахьаны ххы хәцәшәошәа икәмлааит... — абри шәазхәыц аанакон ихәашьа. — Хгәы итам, ххы итам ак хәцаргаларгы, хабцъарқәа харак икәм... Хнашәышьт, шәыххьазгеит!

Азныказы, ирахаз ажәақәа акгы рхымхәаауа еилагылон, аихаб иажәа ағагылара кәазшәа иаламыз мезицаа рхәцәа. Аха ус шакәызгы, гәынамзак шимаз атәы мхәакәа изамывсызгы азә дкәлеит:

— Арзақан, уххьазгеит! Уажәа ацымныкәашьас ихәмоузеи, аха изуцәыз-зари, цәалашәара бааңсык саргәамтәеит, ариабжыарак сыпхызқәагы еееим... Апхашьара хәа акы аадыруеит. Иара хәмамкәа хзакә уаахөзеи, аха ханақәызхьоу ыкоуп...

Ари ахатца, аханатәгы аара зтахымыз, аха иқыта ахацәа ахьцоз рыцым-цара зхы иззатәамшьаз, Тушьа иаб иашьа Адгәа иакәын.

— Цьара ак хатцаргаларгы, абранза хымааиуа хкаларым... — ихәеит Арзакан ускан.

Уаха еимакык камцакәа, ршәакькәеи рыекәеи, хөык ацкәынцәа рхылапшразы иаарызныжыны, харак икамыз ампыласыртахь рфынархеит ишеицыз. Ирхашәыршәыруан, Цьарма ифахаракны иикыз, ышықәса рацхьа акаимакам Османбеи ицәыргаз, уиижьтеи рыблацыц еицш иахзызааны ирыхьчоз, амзафәеи аецәеи рсахьакәа зныз османаа римпериа абирак.

Ишырказшьаз еицш, еихабы-еицбыла игәеибатаны, зны, рхада — Бабалица Арзакан дноужыны, икьакьаза иаартыз агәашә инылсны ампыласырта ашта инталеит. Дара рхәыцшьала, иаарпылозгы цыоуы калап хәа игәыгуан. Аха азәгы дырбомызт...

Ашта атыхәан, еиларцалазшәа еизцәатцәа игылаз зхы-зфкәа тахәхәаз хәсақәак рыда, уаха уафытәыфсак дықәырбаауамыз, уаанза Жагәеи ифызцәеи ирбахьаз ауаа, цшак иаманы ицазшәа, инықәзаа ицахьан.

— Жагәа! — уи ибжыи наикәиргеит Бабалица Арзакан. — Иабакоу зызбахә ухәаз ауаа?!

Жагәа азыказы иихәарыз ифамшәо уи днечицапшит, аха нас фәаитит:

— Арт акы ргәы итоуп!..

— Хабцаркәа рахь хаихап! — дынрылатцәаит уажәы, иара усгы агәтынчырма змаз Адгәа.

Иахьгылаз иааилауатырит гәрамгарак иаамеханакхьаз мезицаа.

— Агәашә ахь шәеиха, агәашә ахь! — ибжыи нарылафит ускан Арзакан.

Аха иажәа анагзара дахьзаанзагы иаарылафит ахысбыжькәа, инхьыдышышыны акахара иналагеит ыцъа-хөык дара иреиуаз.

— Хаи, шәаб ицсы шәнагааганы!.. — деитантыцәаит мезицаа рхада. — Сгазахеит... Сгазахеит, алажра слажрахааит!.. Шәабаазгеи, шәыгәнаха сзымгааит... Агәашә ахь шәеиха, агәашә ахь!..

Аха, рпыза иажәакәа шраҳазгы, ахьатра иналагаанза, ахы зааханы ишьтаз рфызцәа ирыцхраауа, рхагьежьра иафын. Лассы урт инарыцагыланы агәашә ахь еихеит, акыргы иазааигәахиит.

Уи аамтазы: «Бзиала шәабеит, мезицаа!» хәа азәы ибжыи нарылафит.

Ари, рқытахь дрызнеины «аныхәахь» иназыпхьаз, Иунус ибжыи акәын. Ифызцәа ицырхрааны ампыласырта аихатәы гәашә хьанта аиркхьан, уажәы уи адәахьала дгыланы, амзаатә изаазшәа ибжыи тганы аччара дафын. Иааигәара икан, уи агәашә иамаз акылҳарақәа ршәакькәа нарыбжьакны, мезицаа рылахысра иафыз ажандармцәа иреиуаз ауаа.

Уажәы-уажәы: «Ацныш игәра згеит... Ацныш игәра згеит... Иа, Анцәа хазшаз, цьаханымка сышты, цьаханымка!..» хәа дуазыруа, деикәагьежьи-мыжьюа дгылан икаитцарыз иакәымшәоз Арзакан. Бадра икама аатцааны, абжьас еицш днацаны агәашә днахьынхалеит, Иунус ишьра игәы итакны. Аха «уи иаха ҳамазам, Бадра!» хәа ускан илымха иаатасит ибзиазаны иидыруаз Цьарма ибжыи. Иаргы дызфыз даакәытны дынкацит.

— Анахь шәнапшы! — руазәк ибжыи нарылафит уи аамтәзы.

Уажәи рыбақәа иаарыхгылеит: зытра аадыртыз, агыгшәыг млашьқәа иреипшха, амшьамбақәа иаарыфнытны дара ахыықаз ахь еижәыланы зәаазхахьаз ауаа. Иаауан дара, азхыттра еипшха, аанкылашьак рымамкәа. Шәақьк азәгыи идырбаломызт, аха знапы тацәыи уафгыи дрыламызт, зеггы акака ркын. Урт зеггы, анхамфәа афны хархәагас ирымаз амыругақәа ракәын: аеагақәа, ажыгақәа, айгәышәқәа, айхақәа, ачаалақәа... Ирылан ажәытә ахәақәа зкыз цюукы.

Уаа хышәфык иреитамызт, мезиґаа рхацәа рныртәара рәазкны, рыбажықәа рхацала еилакаауа ааира иафыз.

— Акызатцәык иахзынхаз — хататцас апсроуп!.. — ибжыи нарылафит, зкама аатцааны иаагылахьаз Арзақан. — Мариала шәыґерышәымтан, ашәақәлацәа!..

— Хазшаз ари афызла хыынґа ианхаиґа — уиггы хадәхкылоит... — дахыгылаз фәаитит даеазәгыи.

— Хара хтәи збоуп, аха хашытахь икоу ирыпсхәоузеи... Арт агыгшәыгкәа хқытахь ишымнеиуа гәрагарас ихамоузеи... — ибжыи рылафуан Адгәа.

— Бадра! — Арзақан уажәи ихы наиқәикит, икама амхаста кны иааи-вагылахьаз уи. — Хаиґазхәаша азәи ақыґахь дшәышыґы! Рхы рыхычааит...

Дара-дара еипырхагахо, иааивґаханы азәи данынкаха, ишыґахька иааиуаз уи днәиґрапаланы цхьака днәиуа, акы иннамкыло еиханы аара иафын ашыра баапсы зәазґахьаз, абжыицәгыақәа зхылцуаз урт ауаа.

— Харцылоит, ашәақәлацәа! — шәақыґьарак иафызла ибжыи нарылафит усқан Бабалиґа Арзақан.

Абцарс ирымазас, уеизгыи, ркамақәа ракәын. Рцыза ибжыи шаарахаз еипш, урт рамхастақәа аанкыланы, ртыпқәа инархытны цхьака рфынархейт. Уаанза еиханы аара иафыз дара уи анырба, азныказ рыгәкәа трысзар акәхап, акыр ианырзааигәаха азныказы иадырсызшәа иаатгылеит.

— Хзыхшәыркыозеи, уара, цәгыарас ишәзаузеи? — ибжыи нарықәиргеит усқан иаатгылаз Арзақан.

— Ханацәа амш рылажәгеит! — ибжыи гәафазәа аґакс фәаитит урт рапхьа игылаз, имафәахәараза икьанґазза еилыхыз ахатца.

— Хахәсақәа рцәа цышәеит!.. Хґыпхәцәа амш рылажәгеит!.. Хәаңкәа амца рыцрашәтцейт... — рыбажықәа гон даеа цюукгыи.

— Цюукы шәдырфашейт... Хара хәпсыуаауп, уи афызла ахәынґара ххы иаґәахшыазом!.. Шәеаанышәкыл, хааицәажәап... — акыр иеаартынґны ргәамґтра иалиґарц иенапшыгеит Арзақан. Аха иихәоз захауаз калазаргыи, иазхәыцшаз уаф дкамлейт. Мыцхәи агәаґ рәартәхьан, зыблақәа ашьа рыхґәылахьаз, ишьашуаз-ижыишуаз урт ауаа.

— Шәара азы иаанагаз шәоума ханацәа амш рылагара занахажьуа... — дыхәхәон азәи.

— Шәара шәуаазар, шәтәыла ныжыны азы шәхыларызма!.. — ахәхәара дафын даеазәгыи.

«Иншәыртцәа! Шәырмаиґзан, иншәыртцәа!» хәа игон урт рышыґахька иказ ауаа рыбажықәагыи. Урт рейкәкра акыр иеанишәеит Адгәагыи, аха

и ихәоз лытшәак амамызт, иажәакәа ирызхәыцырц ахатыңан, иркыз амаругакәа ышытыхны, мезиҥаа рхаҥәа инарыжәлеит...

— Уинахыс иҥаз нибартҥааран, уажәы слакта дынтаңшны ҥааитит сара сахь Ахмат. «Ахмат!» хәа бжык слымха иаатасит уи аамтазы. Ари Ҙьарма ибжы акәын, сахьгылаз даҥаасыдыххылеит. «Уеиханы Мезиҥка уца, чархәара шахзыруаз рдырааит... Уахыгы имнеир рузом: ахәыцкәеи ахә-сақәеи хьаркааит...» — хәа иажәакәа наихәеит, ампыласыртахь ханнеиуаз иаххашәыршәыруа иикыз абираҥ изкыз алаба иаамхны иааилархәны инасыркуа. «Уҥсы ахтынҥара уқәшәозаргы, абри ухьчароуп», — ихәеит уажәы. Ацара стахымкәа саакәанызанеит сахьгылаз. «Сажәа уахымңан, ирласны уца» — хәа днасыҥахәхәеит иара. Сара сзы — уи деихабын — аҥсра абла иҥаңшуан сөызцәа, сынрылҥны ацара иаҥа истахымзаргы, исиҥаз адҥа анагзара суалын. Сааласны скаба ахаҥақәа аартны, абираҥ сыкәа инҥаҥаны ацара сөыназкны агәашә ахь сеихарц сыҥенаңшыазгеит. «Уахынҥәи цашьак уоузом» хәа насықәҥеитит усқан саңхьа иаагылахьаз Бадра. «Сызкәа урықәгыл» хәагы насықәҥеитит. Ибҥа аарҥыҥкәны данаа-гыла, саргы сөаңаны ижәахыркәа сынрықәгылеит. Ампыласырҥа иахы-кәыршаз абаагәара акыр ихаракын, аха Ҙьармагы иаргы рыцхыраарала хыхь сыҥхаланы снықәгылеит. Уанҥәи сыблақәа иаарыхгылеит — анцәа аҥстазаара азы иишаз ауаатәыҥса агыгшәыгкәа иреиңша рнибартҥара. Ауаа раҥәа ыҥан ампыласырҥа анҥыҥгы. Урҥгы снарылсны сыҥсы згар акәын. Уи азы, скәымжәы сшараргамоз саазхәыҥны, сласны иаасшәыхны, иныршәны ахьухәа ҥаҥа сынқаңеит, сеихангы сөынасхеит. Схы иҥазыр-шәаз уара уазхәыҥ, иаалырҥкәны: «Аңсуаа аауеит! Шәхы шәахәа, аңсуаа аауеит...» хәа ахәхәара сналагеит, уажәы-уажәы схьаңшкәаңшуа сахь-неиуаз. Лассы иаҥаагәастеит, сыбжы заҳаз ауаа рҥыҥкәа инырхыҥны аимлысра ишналагаз.

Уадаҥрак сҥымлакәа сыҥсы рылызгеит урҥ ауаа. Аха снапы ианырҥаз анагзаразы сласны хқыҥа аҥынза сназар акәын. Сыцкәынан, сгәамч ыҥан, амҥа санымлакәа абнара сыҥенаҥаны сдәықәларгы, сназарын. Аха сөы сымазар, иаҳа сшыманшәалахоз саазхәыҥны, урҥ ахынхажьыз аҥыҥ ахь сеиханы сөынасхеит. Уаҥагы бзиарак шыҥамыз сдырдыруан, хрыжь-хрыжь акәзаргы, иааҥуаз ашәақь хысбыжкәа. Хәеқәеи хшәақькәеи ахынхажьыз снейзар, ирхаз аҥәрақәа иахьҥахәаз иамыржәарц рҥахны, аха ирылымшо аилаҥьежьра иаҥын. Аҥаңшыаразы инхажьыз хәцкәын-цәа рахынҥәи ҥыҥа ҥахахьан, Езыгә зыхьзыз ахҥаҥәи, ачамхәҥла ду ашыапаны ашыа иҥкьасо дышыҥан, аха уажәы-уажәы, маңк наскәа иҥаз ажандармҥәа рылахысра даҥын. Ма уи азәк деиқәсырхарашәа саазхәыҥ-ны, схәазаны мацара снейт дахьышыҥаз. Ампыласырҥа аҥнүҥка иҥази, сара снапы ианырҥази наиасхәеит сааласны. Уинахыс, далганы игара сөыназыскит.

Аха иара иуамызт: «Сара — ибзахо сакәзам, усқәаҥ... Унапы ианырҥаз нагза, ақыҥа хьхәтәуп...» — ихәеит. Саргы схакны иааихьан иеиқәыр-хашьак шыҥамыз. Ихәрақәа раҥәан, ишыа иҥкьаса ацара иаҥын. «Уца, уца» хәа ибжы нҥикаауан уажәы-уажәы.

Ахьаацэгъа даргѣакуан, аха изынхаз имч зегъы еизыркѣкѣаны, хрыжь-хрыжь акѣзаргъы, ажандармцѣа рылахысра дафын. Ашѣакъкѣа еивтцрып-хаа иахьышѣтаз атып афынза сѣѣазаны снейны, руак аасыдкыланы еиѣа иара иахь снапшит. Аха уажѣы ахысра дафѣытцхъан, дызтаиаз ачамхатцла ашьапаны адгъыл иалыхѣхѣоз адац ихы ныкѣтцаны апсеизгара далагахъан. Уажѣы-уажѣы сынрылахысуа, снакѣаратца-аакѣаратцо сеихеит. Ахымца насыжѣыртцеит даргъы. Аха ишыртхызы еипш сырзафѣакуамызт. Хызатцѣык сыжѣѣахыр ажышѣ иналкѣаны ицеит, аха уи хъаас измадаз: сшьапкѣа еибган, схы сахѣартѣ сыкѣан. Аха шыапыла адѣыкѣалара сшеикѣанамырхоз схафкны иааихъан, слапшыкѣтцаны сеихсра иафѣыз урт ауаа аѣкѣа рыман, харак сзымцакѣа исыхъзашан...

Уажѣы-уажѣы рагѣаракѣа ирыхо, ухатцхраа рхѣарашѣа сара сахъ ип-шуа акѣыркѣыртара иафѣын дара. Азныказы сеанысшѣеит урт иреиуаз акы снакѣтѣаны ацара. Аха лассы еилыскааит сгѣатаны ахысра иналагаз ажандармцѣа сшахъырмыгзоз. Уинахыс, еиѣа сырфѣахысуа, уаанзагъы ишыфкастцыз еипш снакѣаратца-аакѣаратцо, тцлашьапык сыѣенатаны сеи-тѣарылахысуа сшьамхкѣа сеыдсыргарц салагеит. Изулакгъы, сыжѣѣахыр иакѣшѣаз ада уаха кыс сымамкѣа ашыра сеалызгеит лассы.

Хайхѣабатѣа «Импсыша аѣьма аматѣ азылакѣеуеит» хѣа ажѣапкѣак рхѣалон. Абра убас ифкалеит. Иаалыркѣаны слымхѣакѣа иаартасит ѣык акъыркъырбжы. Снапшызар, акѣатца итцаланы сара сахъыфказ ахъ ааира иаѣуп. Иаразнак издырит Бабалиѣа Арзафкан иѣеикѣа. Ишыфкалаз уара идыр, ахысбыжкѣа ргара ианалага, митѣык шыфкалаз адырзар акѣхап, агѣара ахыкыдѣахѣалаз иамнажѣеит. Уажѣы сара сахъ ипшуа иаагылеит.

Азныказ гѣыгтрак аасоуит, аха лассы сгѣыгтра неипхъбеит. Уи аѣы алеи-шѣа чыда аман, мыцхѣы иѣагъан. Изтѣыз апшѣма ишыхѣычыз иаазаны, ибжъаны даннакѣтѣаз инаркны, иара ида азѣ дакѣенартѣазомызт. Иара изы уи: иагъѣын, иагърашыын, иагъѣызан, иагъиашъан, иагъараан амца дал-нагахъан, ипсы еикѣенархахъан. Аха уажѣы сыблакѣа ирбоз цъашъахѣын. Иахъгылаз иаакѣыркѣырын, атып инахытцны сара сахъыфказ ахъ аѣаана-хеит. Лассы иаасыдгыланы ахы заахахъыз сыжѣѣахыр шыфказ, ѣынтѣ-хынтѣ рафара азамѣа ала аѣынсхънашыт. Саргъы уи атѣкс ахы аасшышыт.

Уажѣы иаагѣастѣеит агѣара азшьапык иахашѣаны ишыфказ. Снахырхѣаны, амаршѣа кны ашьапы снас-насит, иаргъы, истѣахыз еилкааны ашьапы ана-аркѣада, сѣаханы, агѣара аатцганы, ахы инахыганы инакѣсыршѣеит. Сласны акѣадыр амгѣырхѣакѣа аарыхханы, ашыкыл сшьапы ныкѣѣырсны ахъухѣа сѣаѣаны снакѣтѣеит. Азныказ иаасытѣакѣашѣеит иара, нас, хаззыпшужеи ахѣарашѣа иаакъыркъырит. Уинахыс, ахы шыткѣыцѣаа хѣапхъафка иахъпылоз атѣиаакѣа гѣышѣыла инарысны иѣытцфѣаауа акѣатца ааныжъны, Мезитфка инагаз амѣаду инанылеит. Иагъараан избахъан уи аѣыѣьбара аѣшъа, аха улыскѣан еипш ишытхысааны аѣашъа уаанза иадсымбалацызт...

Ашѣаѣхѣара знапы ианыз Ахмѣт деиханы амѣа даныкѣыз аамѣазы, уаха ѣынкылашьаф иакѣѣымшѣакѣа анибартѣара иафѣын ампыласырѣакны еиѣагылаз ауаа. Рѣамакѣа аус дыруа, акѣыѣьмакѣа иреипшха ирѣагы-

лаз ирылагъежьюан аргама аңсра абла итаңшуаз мезиҭаа рхатарнакцәа. Аамтаказы, ирабашьюаз ауаа рыжәпара иахкьаны реилахара рхы иархәаны, урт иреиуаз азәырфы рыҭсы иартейт. Аха атыхәтәан амацәазеипш иаарыкәшаны агәта иантарцала, ртагылазаашья мыцхәы ихьантахейт...

Ахмат ирызнейгаз ажәабжь баапсы неимтакуа ақытауаа айгәныџара ианафыз аамтазы, ампыласыртакны ауаа рнибартцәара атыхәтәахь инейхьан. Абжәапны ауаа хәмарыртас ирымаз, шыац иатцәала ихкьаз ашта, уажәы шыазагәазала ихкьан, игәыҭекаагаха икәыџуан ахәра баапсқәа зауз ауаа рығызбыжькәа. Еилараа ишьтан анцәа аңсҭазааразы иишаз, аха инибартцәаз ауаа. Мыцхәы еипшыи еилашьябкны аилазџара иафыз урт ирылтџуаз ашья... Ашьязагәазафџы ыкәышәшәон ампыласырта ашта.

— Закә фџы баапсузеи!.. — ибжы аагейт уи аамтазы, игылаз амшьамбақәа руак аҭнйтәи даадәылтңы, еилараа ишьтаз аңсцәеи ахәцәеи дрылапшуа иаагылаз Осман-Лымхәхтцәа.

— Иунус! — ибжы нтицейт уажәы, агәшә азааигәара уажәы-уажәы дынцәытҭаччо иаагылахьаз уи даагәатаны.

— Сузызрџуейт, беиефенди! — дахыгылаз дагыџыштыҭейт иара.

Уинахыс, дахыкәшаны дымцакәа, ҭсыбаџык днахыҭо, дача ҭсыбаџык днақәпало дласны ифәинеихейт иара иахь.

— Сузызырџуейт, беиефенди! — дхырхәаны иапхья даагылейт уажәы.

— Иунус, иабакоу абирак? — ихәашья ҭьбаран лымхәхтцәа.

— Уажәытцәкья исыпшаауейт, беиефенди! — деитанахырхәейт. Ашәарыцала деипшха дматџуаруа, ҭсы рхамкәа аштафы ишьтаз аңсцәа днарылалейт.

Кәымжәыла еилахәаз мезиҭаа рыҭсыбаџқәа нархәы-аархәуа, рыкәақәа дныртапшуа акырза ихы аҭьабаа аирбейт, аха дзышьтаз абирак изыпшаауамызт.

Мыцхәы агәамтҭра дамеханакхьан Иунус. Еиликаауан, акаимакам Осман иара инапала еиҭекааз мезиҭаа рныртцәара хықәкы хадас иамаз — уаанза ицәыргахьаз аимпериа абирак архынхәра шакәыз. Идыруан, антәаразы рацәак згымыз аибашья шааилгаз еипш, атәыла иақәлаз ар ирабашьюаз рхадацәа, Осман иеипш иҭаз аңсахыџцәа напы шрыларкуаз, збирак ззымыхьчаз иҭеипшхараны иҭаз. Дазхәыцуан, уи иқәнага данақәдыршәа, иаргыы бзиарак шизыпшымыз.

Иунус иеипш адта зиҭаз егырт ауаагыы абирак уаха ианырзымпшаа, Осман ихата далагейт, ашьягәаза импытатата, мезиҭаа рыҭсыбаџқәа днарыха-аарыхо зегыы хәыц-хәыц реимдара.

— Иунус! — ахы зықәшәаз амшә даџызаха амзаатә изааны ибжы нтицейт Осман, абирак шыҭатцәкьямыз агәра анига, иаргыы ирпҭаз ала деипшха дласны иапхья днагылейт асааранза днахырхәаны.

— Сузызырџуейт, беиефенди!

— Исгәалашәейт!.. — ҭааитит уажәы. — Аисра ианналагоз, абаагәара дхыжыны азәы дрышьтит. Схата избеит... Убри иртейт абирак! Ажандармцәа уманы Мезиҭка уейха! Иааутаху ҭатца, аха абирак рцәугароуп!.. Уңсажә хамтас иустар утахызар... — инацитцейт атыхәтәаны.

- Еилыскааит, беиефенди!
- Аха уаанза, зыпсы тоу азэыр рылазар, рлымхақаа хтэаны исызнага!
- ҕааитит уажэы.
- Зеггы ҕаханымка ицахьеит, беиефенди...
- Сеы шэааха! – Иунус атыхэтэантэи иажэақаа акгы рхымхэаакэа ибжы нтицеит лымхахтэа.

Аҕы ианкны иаҕхэа иаадыргылаз иҕы днақэтэаны, ахэрақаа рымазар-гы, аха зыпсы нханы иказ ауаа днарылапшны, ибжы нтыганы ҕааитит:

– Османлы ахатыр ахычаразы, уи аҕацэа рабашьраҕы хаттарыла итахаз гэырѡас икататэым. Урт зеггы шыеихитцэоуп, ҕыанат агэашэқаа ҕаҕыаза ирзаатхьеит!.. Шэқтыахэсақаа рцэаҕера зхы иатэазшыаз аҕсуа лақаа рыпсыбаѡқаа наганы агэамсаеизгарта аҕны еилашэыж. Шэара шэлақаа ирфааит!.. Ихэынгарымшыозар... – инацитцеит.

Уинахыс, иҕы ишхэа нарбаны, иаадыртхэаз агэашэ дынтҕыаны, еибашьра дук аҕны аиааира згаз арпызаѡык ишыкаиттарызеипш, иарҕа напы ѡыштыхны, еилақ игылаз ауаа рацэа днарылсны инхарт ахыказ ах амѡа днықэлеит, ихычаѡцаагы наишыталеит.

Баша дгыламызт Иунусгы. Ажандармцэа ааидкыланы Мезитҕа иманы дцаанза икататэыз ыкан, цсы рхамкэа ампыласырта аштаҕны ишэтаз мезитаа рыпсыбаѡқаа аарылганы, инаганы агэамсаеизгартахы ишэтацатэын. Уи азы абжы амч наҕаны днарылахэхэеит, анибартцэара иацэынхаз Арнаут-қеѡ еиуаз ахацэа:

– Османбеи иихэаз шэмахазеи? Аҕсуаа рыпсыбаѡқаа аарылганы, инаганы агэамсаеизгартаҕы ишэтацатэуп. Шэааласы! – днарытахэхэеит атыхэтэаны.

Аха иажэақаа захаз азэгы дҕамлеит, ирахазаргы, ҕемирха ҕартцеит. Урт зеггы рус ыкан. ҕюуку, итахаз руаа рыпсыбаѡқаа реилыргара иаҕын, даҕа ҕюукгы, ахэрақаа зауз ирхаҕежыуан. Даҕа ҕюукгы баша игыламызт, итахаз ауаа рынырцэымѡа бзиахарц азы, ирхагыланы рхапхэара иаҕын.

Уинахысгы акыр ибжы рықэиргеит, аха иажэа иахатгылашаз уѡ дҕамлеит. Уаха ианизаму, агэашэ днылагыланы, адэахы игылаз ауаа ахэара рзыкаитцеит, Османбеи икаитцаз адца анагзаразы ацхыраара ҕартцарц. Аха азэы идамхаргы даарылцны сыцхырааѡуп имхэеит. Акырза дрызгэамтит: зны – дыхэхэеит, зны – дмақарит, зны – иеыргызмалны рыргэыбзырга иеазикит...

Аха дара гылан ртыҕ иахымцуа, рыбақэа цархэны иара иахы ипшуа, иара усгы ҕыара ажэак рҕытымшэо. Уаха ихэтэаҕны ианизаамга, ажандармцэа дрышэталарц избеит. Урт иара иуаа ракэын, ашыа иаиршы-цылахэан, еилаҕааҕаз аҕсыбаѡқаа реитагара хэынгаршыомызт. Аха агэамсаеизгарта ахыказ акыр инаскыаган, уи азы ауардынқэа ртахын. Рыпшаашы ыкан, аха аамта рацэа ақэырзтэын. Иара дыццакуан, мезитаа дрықэланы абираҕ рымихыр акэын. Икалаз рахэны, ақыта еигэныѡны ашыоуразы абцар иатцагылар ауан, уигы дазхэыцуан. Ахшыѡкэадара

иман Иунус, аха злеишәәцъбара идыруаз аңсуаа абцъарла еикәных ақалақъ ианалала, анышә дытцазаргы дыңшааны имцахә шдырцәоз изеи-лымкаауа ақынза икәадамызт.

Аңсәә наганы Османбеи иахыхәаз реилажъра ианаалга инаркны, ажандармцәә реизгара нап аиркит. Аха ари аус ағгы ауадафарақәа изцәыртцит. Езыгәи уи ифызцәеи дарей еиғахысуаз итахах фыңеи, фынтә урт инареиханы ахәра змази ртацәарақәа рахь изманы ицаз, ишыхынхәрыз рхаштит, цъоукгы рхы иацәшәозар акәхарын, ашәқәа рхаркны рыфнқәа рғы итәахьан. Реизгара знапы ианитцаз уаха ианымааза, дығкьаса дрышьтәлеит ихатагы.

Ахмат уи аены ажәабжъ бааңсы иманы Мезитка амфә данықәыз аамтазы, Тушьа, итахахәа ицәаз Хамид хәычы ҳауацқьак ифарц итахны, аштакны игылаз атла атқа ашәшьырағы дигәытдахәхәа дтәан. Мараса уи аамтазы афны дыфнагъежъуа ахәыкатцара дағын. Акгы инамыцхазакәа ашыжъза амфә иқәлаз лхатей лашьей, ахәылбыехаз ххынхәуеит хәа шырхәахьазгы, аха уаанза инымхакәа итгегь заа ихынхәрашәа гәытрак лыман, ианааиуа рхәы мазейны иказарц лтахын.

Иаалыркьаны ағышьтыбжъқәа илымха иаатасит Тушьа дахьтәз. Лассы илаңш инытдашәеит иакәтәаз ағыуаф даманы ақыта мфә ианыланы иаауаз ағы. Иштхысаа аашьала идырхьан уи Бабалица Арзакан иеыцъбара шакәыз. Илаңш аартцарны дазыңшуа даагылеит уажәы, сфашьазар калап хәа даахәыцны. Аха фашьарак шимыхьыз агәра игеит, уи акыр ианааигәаха. Еиханы иаауаз уи ағыцъбара, ииашатцәкьаны «Хьаңшь» хәа хьзыс измаз Арзакан иеы акәын. Иакәтәаз ағыуаф дидырратә еиңш макьана дааигәамызт, аха мфашьарада агәра игахьан уи ағыуаф ағы аңшәма шиакәмыз. Иблақәа ирбоз ааңеишьеит... Ақытауаа зегь реиңш иаргы идыруан, ақыта иаалалаз уи ағы, аңшәма ида дағәзәы ақәтәашьак шимамыз...

«Бааңсрак кәлеит» хәа игәы даатахәыцит уажәы. Агәтынчымра дымтцанарсхьан, цәалашәара бааңсыкгы иоухьан. Излеизауа ала инмырңшуа, иикыз асаби дгаралцарц иан дынлытаны, азыказ ақыта агәтахьы дыңшуа амзырха днықәгылеит. Дахьынаңшуаз ибартан, уи ағыуаф дышиашаз аңбаама ағаңхәа игылаз аңьтлақәа рытқа итәаз абыргцәа дшынырыххылаз, даргы ртыңқәа инырхытны ишааидеизалаз, шәымтақәак рышьтахь, уаха дөыжәымтцакәа урт ааныжьны, ишәақъ ажәфәан ахь ифарханы, «атдық-атдық» хәа дхысуа ақыта дышналалаз. Иаашьагы ицашьагы Тушьа иархәоз акы акәын, уи ауаф дшәаңхәафын. Ихысрақәа иархәоз иаха еицәан, ақытауаа рыңсстазаара ашәартә итазыргылоз аамтак рзыңшын...

— Унымхацәан, Тушьа! — ашта дынтытцунейиңш лыбжьы неихьылыгзеит, гәтынчымрак иаамеханакхьаз Мараса.

Аха иара ифынтәи атак хәа акгы лмаҳаит, дыццакы-ццакуа днәиуан, лажәақәа имаҳазазшәа. «Иа, Анцәа ҳазшаз, иахгәампхо ак хпумгалан» хәа дааматанейт уажәы. Уинахыс, уаанза анакәеиңш иналхаңахьаз агәтынчымра уаха инылхымтцауа илхатәан. Аамтак ашьтахь агәашә днылсны ашта

дааталеит Тушьа. Дшылбаз еицш, дааласны амзырха дныкэгылеит ларггы. Ажэак ихэаанзаггы, иаишьала агэра лгахьан баацсрак шыкалаз.

— Исоухэозеи, Тушьа? — лыгэтынчыфра лзымзо лыбжыи наикэлыргеит.

Аха иара лызтаара атак акатара дахыццакуамызт.

— Икоу сахэа, Тушьа! — деитанаикэцэажэеит.

— Ибасхэарызеи, икоу цкыа иансзымдыруа... — ихэеит уажэы.

— Иузымдыруа сазтаазом, иудыруа сцэумзан! — уажэы илакта дынтапшит, ацдабырг иблакэа ирхылбаарц лтахызшэа. — Иабанзоутцаухеи, Тушьа? Иихэазеи уи ачыуаф, дызхысуази?..

— Бзиарак ыкам, Мараса... — иажэакэа неифытцкэеит, аха инамыгзакэа иеааникылеит. — Атшэара аанкылатэуп рхэеит, — уи мацара азирхеит.

Уаха зтаарала ихтакра лтахымкэа, уажэы Цьарма ашьыжь данцоз ишыкаитцаз еицш, ашьхарцкэа рахь дыцшуа даагылеит. Дгылан ус акрамта: дышхынцсылазшэа, лыбла-пыцькэатцкыа мтысзо...

— Ахэыцы даайдкыл! — Тушьа ибжыи ллымха интасит уажэы. Аха лара атак ажэа ахэара дахыццакуамызт.

— Мыцхэы ишэартахар, ахэсеи ахэыцкэеи абнарахь ицар акэхоит. Шэарггы шэзымцари... — иизбахьаз акны дазааигарц итахын.

— Хлахьынца хэцэыбналаны хэбацари!.. — фэалтит лара.

— Ахэыцы дыхьчатэуп... — Шэрыцца!.. Бадра данаахынхэлак шэицшаап...

— Тушьа! — фэалтит уажэы. — Ухы ужьарц утахызар, ижьала, аха сара сжьара уеацшьоумган! — лхэеит зны, иагынацылцеит: — Анцэа ихэцэеишьаз — адкылара хуалуп...

Лажэакэа ртакс акгыи имхэазеит иара. Уаха зтаара илымтазеит ларггы.

— Ахэыцы дааидыскылоит, — уаасзыпшы аанарго даацэажэеит уажэы. — Сан лфынза хэицнеип...

Мыцхэы лэадмырхалакэа ахэыцы дынгархны, ицэаматэакэа дынрылахэаны, ифатэ хэыцкэагыи наидкыланы амзырхафы илызпшны игылаз Тушьа днеилыркит. Уи аамтазы, иара, митэык шыкалаз идырызшэа ицэыуабжыи ишта иныкэфит. Лара еица афны дныфналаны, амца ифахыкны икналхэхьаз ахьурзы зтаз ачуан аакныхны, итаз нкакыаны, ахы ларханы атып акны иныкалцеит, ахэыштаара акэастгакэагыи днарыха-аарыхеит. Уинахыс, ашьыжь Цьарма иахэшьаца хамтас изынижьхьаз ашэакь акы инылахэаны, илыманы дындэылтит.

— Ибку закэызеи? — дналазтааит, ахэыцы дигэытцахэхэа илзыпшны игылаз Тушьа.

— Хамид ишэакьоуп, — атак наилтеит.

Уаха акгыи еибымхэакэа ашта интытцит рфыцьяггы. Ажэак еикэырцэомызт амфа иахьанызггы. Аха лабраа ахьынхоз акыр ианазааигэаха даатгыланы, Тушьа иблакэа дырхыпшыло даацэажэеит Мараса:

— Исоумхэо мазак удыруеит. Исахэа, Тушьа, срыцхаумшьан, — днафалкит. — Уара ула исахэаит...

— Ибасхэари... Ампыласырта иантала, рышьтахька агэашэ адыркит рхэеит... — инагзаны ахэара изымгэагыит, ларггы уаха уи азы зтаарак илымтазеит.

Лабраа ргәашә аҥнынза ианнеи: «Сааугеит, итабуп!» хәа даацәажәеит, дхынхәыр шилшо ирдыруа. Иаргыи дааццакны, дышиашаз ақыта еиуаз ахацәа аҗеизгара иахьаҗыз атып ахь иҗынеихеит.

— Ибаашьоузеи, Мараса? — аштаҥны днылпылеит лан Рахаима, иаалы-рҗьаны лхәычы длыманы уахь лнеира ааҗьашьаны.

— Сааит! — атакс ажәа затәык налхәеит.

— Акыр җалама? — агәтынчымра дамцанарсхьан ан.

— Җьармараа ахьцаз уадафрак ианиеит рхәеит, изакәу цҗьа исыздыруам, — лхәеит уажәы. — Уадафрамзар иахьахьоузеи!.. — абасеипшгы нацылтцеит.

Ахмат дышиашаз Ахьара ақытахь амша дыкәлахьан. Иара иусыз, ашәартара шыҗаз азы адырра рытара акәын. Уинахыс, дара рыцкәынцәа рыла егьырт ақытақәа рахь ирыцхарын. Ус җазшьас ирыман ари атәылаҗны иаанагеиҗтәеи. Мезитаа рхацәа реизгаразы иара ихысрақәа азхан. Аха дара уи азымрахкәа, рабдуцәа Җабал ианахызгыи, ауаа рыпстазаара шәартарак иантагылоз реизгараҗы рхы иадырхәоз, ихтәаны ианцоз инырмыҗьыз абшатә быкь абжыгыи наддырхаит.

Ахацәа, аамта мырзкәа, абҗьарла реааибытаны реааизыргон еипш, җырххыла даарылагылеит җыуаҗык. Дҗеыжәымтцкәа дышиашаз ахацәа ахьгылаз дынрылагылеит. Ари ауаф ирзымдыруаз азә иакәмызт, җабалаа рқытақәа зеггы рааста ақалақь иазааигәаз Җафаа рқыта деиуан, апсыуала аазара бзиа змаз хәа ирдыруаз цкәынак иакәын. Ари Мақьсут — Бадра ииашьара деиуан, абицаралагыи дизааигәан, аиҗцаарақәа рыбжьан, акырынтәгыи Бадра ишнатахьы днеихьан.

Шәаҗьхәаҗык ишихәтаз еипш, дҗеыжәымтцзакәа дызрызнеиз атәы ихәарц иенапшыгеит, иибаз аиҗахәарагыи зцәыуадаҗыз Мақьсут. Аха акы ахәара дахьымзацкәа, еилагылаз абыргцәа рахьынтәи азәы ибжыи ааиргеит:

— Уҗеыжәт, дад, ашәаҗьхәаф дахзаахьеит, иацутцо акрыҗазар инахауҗәап...

Аиҗабы ииҗаз азин ихы инархәаны, ахьухәа дынҗеыжәҗаны дынрылагылеит иаргыи. Ажәа анирта, аиҗахәара дналагеит дыхьыҗаз ақалақь аҗны иибазы иахазы акы бжьамыҗькәа.

Наскьашәа игылаз Мараса уи дынҗеыжәтаанзагыи даагәалтахьан, дылдыруазар аахыс уаҗыҗазшьала лгәы иакәшәоз, лыпшәма иааста шыкәсқәак рыла еиҗабыз, уи азы зыҗны җылымтыцыз уи ауаф. Дшаалбаз еипш гәыхытхытрак даамцанарсны, азынаказы илызгәамтақәа пхьаҗа шыаҗәкәак ныҗалтцеит днеипыларц. Аха лҗеаанылкылеит. Уажәы уи даазыгәтылазкхьаз аиҗабацәа рахь неишьа лымамкәа, арахь, иааигаз ажәабжь ларгыи илахарц лтахны, җынтықала дуазыруа, лтып дахымтцуа даагылеит. Бзиарак шыҗамыз шлахахьазгыи, гәырцынтак иаҗаразаргыи, гәыграк лыман, уанза Ахмат иааигахьаз ажәабжь змырцабыргуаз ак лахап хәа. Аха агәыгра гәыгран, иҗаз атцабырг зынза даҗакын... Иҗатқәыз цҗьа еи-лымкаазакәа, Мезитҗа дымнеизеит Мақьсут. Амш ашыбжьонахь инеихьан

еипш, иидыруаз мезиҥаа рхаҥаа рыҥеҥаа рыҥаҥаа, иара иҥыҥаа инаҥсны аҥалаҥ ахь рхы рханы ишҥоз ибаҥхан.

Ашыбжышыҥахыҥаа уахынтәи ахысбыжыҥаа ааҥуа ианалаҥа, ҥәтын- чымрак ааизҥәыртҥны, иҥы днаҥәтәаны аҥалаҥ ахь ахырхартә неиҥеит.

Ампыласырҥа ахыҥаа аҥалаҥ дахыналаҥоз аҥын. Уи ааигәара дан- неи, ахаха аҥалаҥ алалара иҥахымҥаа, зны аҥәтәа дныҥалеит. Харак дымнеиҥәан илаҥш нарыҥәшәеит, маҥына рҥыҥ аҥны иҥаз, заҥараҥаа кыд- ҥаҥәалаз мезиҥаа рыҥеҥаа. Лассы днырхаҥылеит ирылҥыз ашы илажыыз аҥкәынҥәа. Урт рыхыҥгы, иидыруаз мезиҥаа рыҥкәынҥәа раҥын. Акыр днырхаҥежыт дуазыруа, аха лассы аҥәра иҥеит рҥы зхаз азәҥы дышры- ламыз. Мәашыарада аҥәра иҥеит ашыжы иибаз ауаа бааҥсрак ишаҥәшәаз. Аха иибашыаз азырхаҥаа, иҥаз цҥаа еиликаарц иҥахны аҥәтәа дныҥыҥны иҥынеиҥеит. Дахынаҥшуаз ибарҥан, ауаа раҥаа ыҥамзарҥы, азәырҥы ҥәыҥ-ҥәыҥла ишеилаҥылаз, цыоуҥгы уардынла еидараҥаа рыманы аҥара ишаҥы. Уи аамҥазы дааҥеиҥеит еилаҥылаз цыоуҥы даарылҥны иара иахь зҥаазхаз азәы. Акыр данизааигәаха дидырит. Аҥалаҥ еиуаз, Мустаҥа зыхызыз уи ауаа бырҥи иара иаби аиҥызара рыбжыан, акырынҥа рыҥны дҥәаҥхан, дҥылаҥхан.

— Арахь умааин, Маҥсут! Иззуҥахузеи, ухынхәы!.. — ҥааиҥит уи, акыр данизааигәаха.

— Иҥалазеи, Мустаҥа-ааби¹? — днаиазҥааит иарҥы дааҥыланы.

— Индыртәеит... Аҥәнахара ду ҥартҥеит... Ауаа бзиаҥаа ндыртәеит... Цыаханым ҥыҥс ироуааит акаимаҥам Османбеиҥы Иунусҥы... — иҥеизеи- ҥәымҥуа аҥысра даҥын Мустаҥа. — Арзаҥанбеи, еҥырт мезиҥаа... Заҥә уаа хазынаҥәаз!.. — илыҥрызҥааҥы изамҥа инахышит Мустаҥа.

— Изыхдырҥазеи, цәҥарас иҥартҥазеи? — аҥы ахәара шиҥәыуадаҥыз- ҥы, дыниазҥааит иахаз иаршанхашыаз Маҥсут.

— Издыруазеи!.. Иацуха Арнаут-ҥеа иаҥәланы абааҥсраҥаа ҥазҥаз, рыхәсаҥаа рҥаа ҥызҥыз мезиҥаа роуп хәа аҥәабжыны ирылоуп.

— Мустаҥа-ааби, уарҥы аҥәра уҥама абри ҥабырҥуп хәа?

— Сара аҥәра зымҥазеит!.. Сара сеиҥш ирзырхәаз хазымҥаз раҥәаҥуп. Иааҥәажәалаҥ, «аҥсуаа уи аҥыза ахәынҥара рхы иаҥәаршыаҥомызт» рхәоит. Ҧыстаарак шыҥалаз еилыркаауеит, аха изаҥәыҥҥәыу азәҥы издырҥом...

— Уардынла инарҥо зуҥаҥәада? — деиҥаиазҥааит.

— Мезиҥаа рхаҥаа рыҥсыбаҥҥаа... Аҥәамсамеизҥартәҥы еиларыжыырҥ адҥа ритеит ашаиҥан-акаимаҥам. Аа, Аллах, Аллах!..

— Ирабашыуаз абаҥу? — цҥаа иҥиҥаарц иҥахын Маҥсут.

— Урт зәҥы ампыласырҥаҥны еилажыуп. Инибарҥәеит... Ираҥәаҥны иҥахеит. Даара ираҥәаҥны!.. Уртҥы ҥәнахәхеит... Ара ҥыстаарак ыҥоуп... Еичдырҥеит... Еибадыршыт... Аах, аҥәаур Осман!.. Аах, уара ашаиҥан!..

— Мезиҥаа рыҥсҥәа збарҥ стахуп, — иҥәеит уажәы Маҥсут.

¹ Ааби — аиҥабы.

— Изутахузеи... Азә дудыруа иказам, цәгъапсышыа рыртеит... Рыпсы анырхытгы, рысра иафын... Уца на! Уаб ифыза соу, исхәо катца!.. Акысгы, иушәу аматәала ушапсыуоу рдыруеит... Ауаа шны икоуп... Мезитка унеины икалаз узрахәар, иаха еигъуп. Дыкамижътеи ицуази! Уажәы даакылсны ауаа еибайршыт. Уца, адырра рыт. Ари дшаитануп, иимхәыцуа ыказам, ргәырәанызааит, рхы рыхъчааит...

— Нас, уаха азәгы днымхазакәа ишпакалеи?.. — деитанатцааит Мақьсут.

— Зегъы-зегъы... Зегъы ршыт, азәгы днымхазеит. Уца, уца... Иунус ажанدارмцәа реизгара дафуп. Мезит дақәларц итахуп. Уца, икоу рахәа!.. — илагырз изынкыломыт абырг Мустафа.

Иагъпсымкәа иагъбзамкәа, рнапкәа ныргәытцапсаны ишьханпсылазшәа игылан хәсагы хацәагы, Мақьсут иажәабжъ хьантә даалгаанза. Уинахыс, ртыпкәа инырхытны рфынархеит згәыгракәа нфыцәаахъаз ахәсақәа. Иахьынзеилагылаз, ргәырәа рееипсхарчны ирычхауазар, уажәы гәыпгәыпла еиманы алыпсаа дзауз раштақәа рахъ иахьнеиуаз ирхылцуаз абыжъкәа, цәаныррак змам хәа ипхъазоу агыгшәыгкәагы рыгәкәа дырпшаарын. Дара рзы ифыцмыт агәырәа. Антыцәара, ауазхәара, алақмар, амыткәма, алағырз, анцәа апстазаара ритазар инаркны излагылаз акәын. Аха урт рышыцылара рзымариамыт мезитаа рыхәсақәа...

Ахацәа ртәы хазын. Агәы рызтамкәа икамыт уртгы, аха иагъа рыгәкәа тызблаашаз арыцхара ианиаргы, гәыпшаарак реамтакәа ргәырәа ахыгара рыхәтан, уи рыднатон ианхәычкәаз инаркны раазашъа. Уажәы изы-зхәыцуаз акы затцәык акәын: атшәара аанкыланы ртаацәарақәа рыхъчара, цәгъапсышыа зыртаз рхацәа рыпсыбафкәа ааганы анышә рамадара. Ыла иказ рышхәакәа надырбаны инытдыркәеит, шыапыла иказгы еиханы урт инарышъталеит. Аха урт ирыцымцаз ахацәагы ыкан. Аихабацәа дцаны ирыртахъан, атшәара анкылара рымч ақәымхакәа ажанدارмцәа ақыта ралаларазы шәартарак аныкала, ахәсеи ахәычкәеи абнарахъ рхъакразы.

Мезитаа данаарылагылаз аамтазы, Мақьсут илапш дыташәахъан лнапкәа налгәытцапсаны мапк наскъашәа игылаз Мараса. Ирызнеигаз, зейтахәарагы ицәыуадафыз ажәабжъ даалгахъан еипш еита иаагәеитеит, ақытахәсақәа реихарафык шеимлысхъазгы, аха лара лтып дахымтцакәа дышгылаз.

Лхы итамкәа, лгәы итамкәа иаалыркәаны зашъазатцәи, лхатә фызеи зыпдырхаз итаца дналыдгыланы дынлыдышшыларц, лгәы нызкылашаз ажәа кәандакәакгы налеихәарц итахын, лыдгылара иагъа ицәыуадафзаргы... Уажәы иаагәеитеит, лтып днахытны иара иахъ лыфәшаалхаз лара. Дылпыларц, дласны ифынеихеит иаргы.

— Мараса! — ихәеит ианааипыла. — Быгәнаха рызгарым... — уаха иихәарыз ифамшәеит. — Сгәы итоу ахәашъагы сзақәшәом, саҭабымцан!.. — еита даамахеит.

— Аус хамоуп! — атакс даацәажәеит лара. — Фызара сзуурц стахуп, мап сцәумкуазар... — инацылтеит, иблақәа дырхыпшыло.

— Мап шпабцәыскуеи, стаца, иахъаабтаху сыбфозоуп, акакны бысмеигзан!.. — дласны иажәакәа неишътаргыланы даацәажәеит иара.

— Итәбуп! — уажәы лызнапык налырххейт. — Абни ахәы ашыапаны аҕбажә гылоуп, убра уаасзыңшы! — уаха ажәак нацымтәкәә дласны дь-нидтңы лҕыналхейт.

Дахыиз, дахыааз лаб ионатахыы инагаз амҕа дахыынзанысуаз ллым-хақәә иртәуаз, — игәыҕкаагаз хәхәаран, уазхәаран, лақмархәаран. Иаа-ууан ақыта ахы-атдыхәә зегынңыарантәи. Анцәә ианишоз ирыцишазшәә, агәырҕа еснагь ирыцын мезиҕаа. Рхы-рыхшара, рашыцәә, рхацәә рзы рцәә иаларыгзахыаз рацәан, аха ргәы итамкәә, рхы итамкәә уи аҕны изықә-дыршәәз аҕызатәкыа уи аҕнынза иақәымшәәцызт. Рыгәқәә ҕенакаауан, аныхәә ыкоуп хәә инаңханы, изыхдырҕыаз рзымдыруа цәҕаңсышыа зырғаз ақыта ртеицәә рыңсы ахыырхырыз азырхакәә, рыңсыбаҕқәә наганы агәамсамеизгартаҕны иахыкарыжыз.

Лаб иаштахь азәырҕы неихыан. Рлабақәә рҕынрытаны инкахәы-цуа ашта иқәгылан хәҕы-фҕы рақара зықәра неихыаз ахацәә. Аҕны, игәытшыаагаха еилатцәауаз ахәса рыла итәын, уи иазымкыз, илағырзышо амзырхаҕы еилагылан...

Ашта дшынҕалаз аагәатаны, дласны лара лахь иҕынеихахыан, уаанза агәашә азааигәара ихы наиқәыжыны игылаз Тушыа.

— Ара узыкеи? — лажәакәә неизылкит, лҕаңхыа данаагыла.

— Бааира сазыңшын, — ибжыы тахәәе атак налиҕейт иара, аха дылҕам-ңшзакәә.

Уажәы лылаңш нарықәшәейт изамҕа инахышыз илағырзқәә.

— Ахатца агәыңшқара инаалазом, — лыбжыы мыцхәы иналымкыейт азынаказы, аха аҕынкылашыа лҕаақәыршәаны деиҕаацәажәейт: — Атәыуаха хамазам, уи хәхызоит...

— Шәәқьда сынхейт, — ихәейт уажәы.

— Ушәәқь абақоу? — азцаара наилҕейт.

Аха иара атак аҕатцара дахымыгзакәә, еиҕа ҕаалҕит: «Цырма иуҕейт».

— Даҕа шәәқькыы аҕны икоуп... — ихәейт уажәы.

— Ара уаасзыңшы! — дласны днеиңырҕит.

Илағырзышо амзырхаҕы еилагылаз ахәса иреиуаз цыоуы, лара дшырбаз еиңш инылҕыларц рҕынархейт. Аха лара уи гәалымтазашәә днараҕсны, ахәса рыла итәыз аҕнахыы лҕыналхейт. Уртҕы дынрылсны, лысаби дахыынлыжыз ауадахь дааццакит.

Аңсҕазаара хәә ак шыҕаз еиликаауа дҕалаанза, ҕенак ала заби заншыа-затәи зыцәдырзыз, урт рҕыңыагы изҕыгәхәауа бзиа ирбоз Хамид хәычы даалҕыдыхәхәаланы, еиликаауа дыҕамзаргы, аха ажәакәәк наиалхәарц лтахын. Аха илмазейт. Ахәса рыхәхәарақәә ирыхыаны асаби гәытҕыарак дақәымшәәаит хәә збаны, иара иақараз асаби дызмаз ақыта ахаҕазара инхоз цхәыск лахь дырҕахыан...

Уаха лҕынмырхакәә, ашәәқьқәә акы инылахәаны, илыманы дын-дәылҕит, лассгы ашта интыҕит Тушыагы ларгы. Цырма ашыжы иахәшыаҕа хәычы изынижыхыаз ашәәқь лара иаалыдылкылан, егы «Хызы алуҕааит!» хәә иара инеилыркит.

— Уара атшәарахь уцазом! — найқәфылтит уажәы.
— Сшәыхъзоит хәа расхәахьейт... — ифызцәа ажәа ритахьан.
— Ичыдоу уск ыкоуп, усыцзар стахуп, — лхәейт. — Сфызара мап ацәум-куазар... — абасейпшгы нацылтцейт.

— Ус шпабхәои?! Бара схы аныбхызбаа, сфызара зхәартузеи... — да-гынацралеит лхәашьазы.

— Нас, уаала, ауафы дахзыпшуп! — иапхьа днагыланы лфыналхейт, иарггы фымтүа дналышьталеит.

Закә усузеи хәа уеизггы дымтцазеит. Иахәшьа гәакыак леипш игәы ззы-былуаз Мараса, иан илхымшазарггы, аха хатәыиашьцәак ракәызшәақара гәыла-псыла дыззықаз Цьармеи Бадреи: руазәк изы — диахәшьан, еггы — дихатәфызан. Ус анакәха, иара изы лара дагыиахәшьан, дагытацан. Дыззылтахыз аус, ус мариак шакәмыз уеизггы еиликаауан, дызқәызра акы акәзарггы, лакфакрада адкылара фнутцқала дазыхиан. Иабацәа рқазшьақәа иман. Иара ихәыцшьала, апсреи абзарей акыр еипшын, аарцә еипш нарцәггы апстазаара шықаз ала агәра ганы дықан. Иара изы ихадараз, аарцә аума, ма нарцәоума дахьықазалакгы, дзыниалак афны дышуафыз аанхара акәын. Инахараны ахәыцрафы акыр дкәадазарггы, аха агәыцъбара изтан, гәамтцрак анықала дзыцныкәозггы, ихшыф ааста, иара иакәын. Ицәафә усеипш иқан, уи табалаа дреиуан. Аха апстазаара азнеишьа афны табалаа иреиуаз зеггы неибанеипшны икамызт, зеггы ззеипшыз ауааггы рылан. Аха Тушьа дафә уафын, запсуара бирақтас иахзызаауа аныкәгара иашьтаз апсыуа арпысын. Хәарада, ианицәагхозггы ықан, аха уи атәы хазын...

Ацъажә атақа ипшны игылаз Мақьсут, урт рааира аагәатаны данаарпчы-ла, рфыцъаггы аарзырфны лажәақәа нарзылakit:

— Хзызцо аус, ус мариак акәзам, хапстазаара ахтынцара хақәшәарггы қалойт, — абри жәдыруаз аанарго рлактақәа днартапшит уажәы. — Лакфак-рак шәымазар, шәсыцымныкәан! Уи азы иарбанзаалак гәынхарак соузом, шәара шәахь исымоу агәыбылраггы сыпсахзом, — ртакқәа дырзыпшны даагылейт.

— Сара сан лыда исзыгәырфаша азәггы дсымазам... — рапхьа даа-цәажәейт Мақьсут, — ибхәо афны сыкоуп, стаца.

— Сарггы ус ауп, ибдыруейт... — фәаитит Тушьаггы. Хамтакы фымтүа дгылан Мараса, аха нас деицаәажәейт:

— Хуаа хьчатәуп! — уаха акгы нацымтақәа, рлактақәа дыртапшуа даагылейт.

— Атшәара аанкылара изахьзар, ақытахь инарышьтзом... — рапхьа даацәажәейт Мақьсут.

— Еггырт хқытақәаггы хазнеишт. Урт аахашьтзом... — инацитцейт Тушьа-ггы.

— Рыпсы айқәырхара мацара азхазом, рыпату хьчатәуп! — фәалтит уажәы, ишырбоз акыр днацраланы.

— Ххацәа атәыла ахьчарафы иаадырпшыз ахатара иампшзакәа, ла-мысдарыла ирызныкәейт. Ахьымзг хдыргеит! Ианхадхала, уажәынахыс

ара пстазаарак хаузом: ари ақытағғы, ари атәылағғы. Хьымзгыла апстазаара хазныкәгазом, ҳахәәеуеит...

— Мараса! — азынаказы акы ихәарц иенапшыгеит Мақьсут, аха дахьыл-мыгзеит.

— Ххы ҳахәароуп, Мақьсут! Иахзыпцәоу аамта мацуп! Ххы ианхзамы-рхәа, ҳапсцәағғы хзаагазом, алақәа нарыцрасуа агәамсам илажьзаауеит... Рыффы тдысыргғы — ихартазом!.. Хқытағғы хзыхьчазом... Ара икоу азым-хар, Бурсатәи ажанدارмцәа ааргоит... Иахзынханы икоу зегғы рееизы-ргаргғы, раанкылара рылшазом. Хуаа мацуп, реихарафзак аибашьрахь икоуп, ижәдыруеит...

Амцапшь ләтәаны, дацраланы ацәажәара иағыз Мараса ажәак на-лықәтара рцәуадафны игылан Тушьеи Мақьсути. Аха ргәы нарытцасны мцак нарыцралахьан даргғы. Рфыцьяғғы еилыркаауан икататәыз азы акы збаны ишлымаз. Аха мақьана ирыздыруамызт: дара зызхәыцуаз акәзу, ма даеакызу.

— Икататәу акы базымхәыцуа быкам. Ихабхәар — ҳааилазыбрын... — ихы налықәикит Тушьа.

— Ажандармцәа рхала иқәтны ицартә икататәуп! — лхәеит уажәы.

— Рхала?! — иахаз шаацьеишьаз изымзеит Мақьсут — Рхала ицазом!

— Уи қалашьяк амазам!.. — инацитцеит Тушьағғы.

— Иамоуп, Тушьа! — лыбжьгғы амч налтеит уажәы. — Уртгғы анцәа иишаз уаатәыфсоуп, ацсра абла атапшра ртахзам. Ацәгьара иазызкыз даныкамла, абгассакәа иреипшха рыпсы рыманы еимпуеит. Аус ахьыкоу Осман-лымхахтцәа икноуп. Уи агьааур ипсы тамзароуп! — лажәа даалганы днырфәпшит.

— Бара анцәа чыдала иишаз азә боуп, сҗаца! — җааитит Мақьсут, Мараса лхәыцшьағғы лыгәағьрағғы изымбатәбараны.

— Иунусгғы ипсы тамзароуп!.. — чыдала уи игәағ иман Тушьа.

— Инхарта здыруеит, ашьахар акалтан икоуп, ааигәара ашәапыцьяпгғы рацәоуп... — дацралахьан Мақьсут.

— Уи ҳара ихарҗееиуеит... Мақьсутгғы саргғы ҳазхоит! Ибзиатқәкьаны ибызбеит! Иара даныкамла, зегғы бара ишыбхәаз икалоит... Ипсыз рыпсы ҳазтатом, аха... — дамханагаланы ацәажәара дафын Тушьа. — Ғара иах-зымхәыцыз бара ибхәыцит, аблатшаша (усеипш длыпхьон уи дхәычызар аахыс) бара сахәшьа, Мараса!..

— Нас ҳаибарҗехәалап... Хдәықәшәтца! — лыбжьы нарықәлыргеит уажәы, ацарағғы лҗыназылкит.

— Сҗаца, быххьазгеит! — дахьгылаз җааитит Мақьсут, ларгғы даазырфит.

— Ашьоура зусу ахацәа ҳауп! Тушьеи сареи уи ҳарҗееиуеит, ҳара ҳазхоит. Бара ибусу — Ғамид хәычы иаазароуп...

Уи инаиатазкыз Тушьағғы, даара ахы дтарпшны илеихәеит, лара лҗа-ра шаҗахымыз. Икалаз анафс, лара илыхәҗаз, Бадра ишьтамта амырзра шақәыз, убри цқьа дазхәыцны дара ахьцоз дрыцымцакәа, аангылара шлыхәҗаз.

Аха уи лхахы иаалгарцгы лгэы иґамызт лара.

– Бадра иаштаґы ауаа меизацкэа иґам. Бара быґазамкэа, ус ииаша-
хом... Ари дабаґоу рхэо... – ма уи ала дааникыларц иеанишэеит Маґьсүт.

– Аамта хмырзып! – ґаалтит лара аґакс. – Мыцхэы ихэыцыз ишыа
изымуит рхэоит. Ишэмахацкэа шэыґам. Уи уаха шэаламцэажэан! Сара
шэысцэымшэан, анцэа дсыцуп! – лхэеит ацыхэтэаны.

Илкыз ашэаґы ларма жэахыр иныхшыны, амґахэаста даныланы
лґыналхеит. Днеиуан лышыґахыґа дхьампшзакэа, днаскыацыпхыза
лныґэшэа иаха-иаха иаццо.

Дара ртыц аґны ишгылац игылан, дахьнеиуаз илзыцшуа. Рґыцыаґы
мґашыарада аґэра рґахьан, уи аґенынза ирдыруаз лакэзамызшэа са-
аґкэак рыла зцэаґаґа зыпсахыз Мараса, уаха ак лахэара ишапсамыз.
Еилыркаауан иґалаз ахтыс баапсы иахыаны зыецэырызгаз лґэаґыґба-
ра дшымцанарсхыз, лґэы иґалкыз ашыоура налыгзаанза уи ацэцашыак
шлымамыз. Уи дыпхэысын, аха ахатца ґыцыбара лызтан.

– Ацсыуак ацхэыс дицны шыоура дцо смахацт... – рапхыа дацэажэеит
Маґьсүт.

– Сарґы исмахацт! – инаиатеикит Тушыа.

– Лара дхэхьчару, хзызцо аус ґахцару хзымдыруа... – деиґаацэажэеит
Маґьсүт.

– Иаґы лаххэарґы, дахзырхынхэзом...

– Издыруеит! Дахзымхычакэа акы анлыхь, ауаа... – иажэа намыгзакэа
даангылеит Маґьсүт.

– Ауаа урґэатц, ханацэаґы хартцэыуарым! – ихэеит зны Тушыа, иаґы-
нацитцеит. – Ианамуза, хара хакэхааит.

– Анцэа дсыцуп лхэеит, ус акэхааит...

«Анцэа иашарак илазар, хапсадґыл ханахырцоз дхацхраарын...»
хэа иабду иажэаґа ааигэалалашэеит Тушыа уажэы, аха иаартны ахэара
иґахымхеит.

– Анцэа харґы дхацуп, иубалап! Хашыты, Маґьсүт! – ґааитит уажэы.

Ишихэтэз еипш, иара иааста мацґ еиґабыз Маґьсүт дноужыны, иарґы
днаишыґалеит.

Дара-дара игэаґны ирзеибымхэозарґы, изызхэыцуаз ыґан. Анцэа
иишаз ауафытэыґса епныхэак зцым апсґазаара анимоу, еиґау насып
ыґам хэа ахэыцшыа змаз урт афыцыаґы, уажэы изґагылаз дара рзы иш-
хьантыраз еилыркаауан. Рықэра зықэроу зегь реипш, дарґы апсґазаара
рґахын. Аха ахыншыылара змаз мезиґаа рхацэа зегь реипш хымзгыла
адунеи ақэзаара ааста, апсра бзиа ацхыа идыргылон. Аепныхэа зцыз
апсґазаара, Мараса илхэан еипш, Мезиґаа рґазшыаґаа ирнаалазомызт.
Излиааз ауаа рхэыцшыала, анцэа апсґазаара зиґаз ауафы, дызлоу ауаа
рзы дхэартаны, епныхэак изґашаз хымзгык дацамкэа дрылагылазар
акэын. Уи злахьынцдамхаз дызлоу рґны дуафыбжан.

Мараса дшазхэыцыз еипш, мезиґаа рхацэа рныртэара еиґызкааз
ирықэнагаз иақэыршэаны, уи ала рқыґауаа ажандармцэа ирцэырыхы-

чартә еипш ианзыкала, рыцсцаагы рқытахь инаганы анышә иамардарын. Анцәа имчала уи афыза анрылша, ишыхыкызгы хьзы алыргарын, излиааз ауаа рыбжьара рыпату азхарын. Ускан, Мараса афырпцхәызба хәа лзырхәарын, дарггы апцхәыс дрыцны ашьоуразы иахьцаз азы ецныхәак азәы ириташамызт. Ауафшьра шыкартаз атәы иаргамаханы ианыкала, ускан лара дамырбакәа дара рхахьы иргарын. Атакра рықәшәарггы, ахатцаразы атакра, хьымзгык рызташаз акы акәмызт. Рынасың иалазар, мышкы зны ихынхәрын. Ускан рқытауаа ааизаны, цөык рызшыны чеицыкала ирпыларын. Изыхнымхәзарггы, табалаа зеггы рхы-ргәакны ифырпшыгаз фырхацәак ракәны рыхьз нхарын...

Аха изызцоз аус рықәымҕиакәа ларггы данрыцәтаха, рыпстазаара зеипшрахашаз азхәыцратцәкыагы рзыгәагыуамызт.

Рацәак мыртыкәа инлыхьзеит, дынрыдцижьейи уаха дхьампшзакәа ацара иафыз лара. Уинахыс еишьтагыланы рфынархеит.

Атшәара акыр ианазааигәаха ирахауа иалагеит уахьынтәи иаафуаз ахысбыжькәа.

— Анцәа ицъшьоуп!.. — даатгыланы ҕааитит, атшәара аанкыларазы идәықәлахьаз рқытауаа ажандармцәа неиаанза аанкылара изахьымзар хәа ацәшәара змаз Мақьсут.

— Иахьзеит, ирыхьхьандаз! — инаиатеикит Тушьагы. Аха Мараса уи зынза ақәфылымтзеит... Уинахыс инанылеит атыптантәи ауаа «Абгақәа рымфәхәаста» хәа хьзыс изыртахьаз, цьоукы-цьюукгы «Абрагыцәа рымфә» хәагы ззырхәоз, абахәқәа ирыҕганы инашьтыыз, зхы иацәшәоз цьюук ракәымзар абжьаацны ауаа рхы иадмырхәоз амфәхәаста. Уи анысра шырzymариамхоз идыруан уаанза уи ианысхьаз Мақьсут. Аха иагы ацәбаа днарбарггы, ианысыр акәын. Аус ахьрымаз ахь анеиразы дача мфәк ыкамызт, аиҕахысра ахы ахьартцысхьаз атшәара итысны уеизгы цашьак рымамызт.

Амра аташәара иазааигәахахьан, аха ацсабара макьана илашан. Уи ташәаанза иаха ишәартаз, абахә иаҕгаз амфә аҕысра ианахьза, анафс иаха ирzymариахон, игылараны иказ амзагы рхы иадырхәарын.

Иагы ацәбаа рбазарггы, машәырк рмыхькәа атц аҕы ааифнашо-неипш Мақьсут иқыта азааигәаранза иназеит. Икәызгаза алашьцара ахатәан Қафәарқыт. Ауаа реиланхартак шыказ изырдыруаз, уи иахацчоз амза иабзоураны ирбоз аонқәа рцәаарақәеи, «ахусу» хәа ашра иналагаз алашбыжькәеи ракәзан.

— Афнынза хнеип, мацк быпсы ааитабкып... — ихәеит Мақьсут, изнысыз амфә хьанта Мараса акыр дшараацсахьаз даазхәыцны.

— Сара смаацсазеит! — атакс ҕаалтит лара.

Тушьагы итахымхеит ақыта алалара. Атц акыр ишнеихьазгы, икалаз ахтыс атәы захахьаз, уи аҕәтынчымра зызцәырнагаз ақытауаа ргәы рахатны ишыцәамыз еиликаауан, цьара азәы ибарц итахымызт.

Уаха ирымеимкит Мақьсутгы. Ақыта инахыкәшаны иагаз амфәхәаста ианыланы рфынархеит. Ақалақь акыр ианазааигәаха: «Абра, мацк ҳацсы

ааиҥахкуеит!» хәа ибжыи надирхаит. Мап рымхәеит даргыи, ыбгакәа атла шыапкаа инарыдцаны ҫымтәа инатәеит. Итәан ус акраамта, ажәакгыи еикәымто досу рхәицракәа рҫынрытаны. Аамта ырман, ашара макыана акыр агын, ақалакыгыи шыта иааигәан.

— Хзышытоу ауаҫы-гыгшыг ҕазшыак имоуп, — ҫытраамтак ашытахь атынчра ааилеигеит, ибга ахьадыз иаадхны иаацәажәаз Мақьсұт. — Есышыжы иҫны асоф аҕны акахуа ижәуеит.

— Иҫны абагылоу? — днаиазтааит Тушыа.

— Ашыахар акалтан. Иаакәыршаны шыапыҫыапроуп. Хәҫы-фҫы ракара ахьчаҫцәеи аматцҫцәеи имоуп, — иажәакәа ирыпхуазшәа дмыццакзакәа дцәажәон Мақьсұт.

— Асоф аҕны иаҫakra уадаҫымхароуп... — еиҥа иажәа ныбжыеигеит Тушыа.

— Ауаҫы ишыра агәагыра мариазам... — деиҥаацәажәеит Мақьсұт мацк ашытахь.

Адыхәтәантәи иажәакәа зызкыз лара лакәын. Иаартны имхәазаргыи, ибзыгәагырыма аанагон ихәашыа.

— Изгәагыеит! — лхәеит лара, иагынацылтеит. — Урт уаазам!.. Адунеи икәымзар, апстазаара иаха ицкыахоит.

— Иунус атшәарахь дыкоуп... — ихәеит уажәы Мақьсұт. — Анцәа хирманшәалар, уигыи хәихызап...

— Изхаку сара соуп! — лгәы налытасны дагыҫагылеит азныказ лара.

— Бтәа стаца, быпсы шыа, аамта хамоуп... — дааиргәыбзыгит уажәы.

Ларгыи уаха ажәак мхәакәа атла лыбга надцаны деитанатәеит. Амш ҫыц аира иакәныхәозшәа, ешамтазы ишыкартацыз икәалычалеиуа ашәахәаракәа инрылагахьан атцаракәа. Аха лара урткәа лахазомызт...

Ҫнутқала дбылуа уажәы ллымхәкәа иртаҫуан иацы ашыжы ицамтазы Ҫыарма илеихәаз ажәакәа: «Бара еснагь бкәыбчан, уи азы сбыкәгыҫуан. Сбыкәгыҫуеит иахьагыи, уатцәазгыи...» Дазхәыцуан ишәакь лхәычи лареи ирызныжыи ицара, дазхәыцны иҕаитцаз акы акәын хәа. Агәра лгахьан, лара илзикыз атыхәтәантәи иажәакәа, ус машәыршәа ишимхәаз, дышзымхынхәуаз азы цәалашәара баапсык шиоухьаз, цыара акы анихь, ишыа тахар шытахымыз. Лашьазатә иеипш Бадрагыи дизхәыцуан. Уажәы ллымха иҥаҫуан: «Ахәычы бааихылапш» хәа атыхәтәантәи уи иажәакәа. Бадра изы лгәы нызкылоз ыкан. Ихәта назаза хәа дымҫасзаргыи, ма ишытамырзгаз иҥа дыкан. Ҫыарма дабицазатәын, аҥаацәара алалара дахьымзацызт. Иара ипсра, иаб итәҫаншыап атцаара аанагон. Иаартны уи азы ажәак лҫытдылмыршәацзаргыи, Тушыагыи Мақьсұтгыи дрызхәыцуан. Лара лхы аастагыи, уажәы зыпстазаара дазхәыцуаз дара ракәын.

— Рапхьатәи ахысра бара ибтәуп! — уажәы ллымха иаатасит, Мақьсұт иажәакәа.

— Сеилукааит, — ажәа зацәык ада лымхәеит Мараса.

— Аҫбатәи аҥаххазом!.. — иаагеит Тушыа ибжыгыи. — Уара утәы схәом... Сара саастагыи дхысуеит, — инациттеит.

Мыцрак рыламызт Тушьа иажэакэа, Мараса ахысра дэзказатэкъан, Цьарма илирцахъан.

Ашырккара иналагон еипш, ашэарах иафазоз абжьаскэа иреипшха ртыпкэа ылхны иаатэахъан ашыоуцэа рыхыкгы. Ишшарыз ианааша рыбақэа иаарыхгылеит, дара ахытэаз аганахъала асоф змаз акаимакам ионы. Иахытэаз атып маншэалан. Уантэи рнаргэйтэақэа ирнызшэа акара ирбартан аоны апшэма кахуак днафыхэо, есышыжь амра ашэахэақэа икэыпхо дахъаатэалоз атып.

Итэан дара атлақэа рытэа рыпсы заны, ажэакгы рыхэлымшэо. Аха аамта ацара иафын. Ашэахэарақэа ирфэатхъан ашамтазы инаркны еилачырчыруаз абнатэ псаатэқэа. Амра акэзар, игылахъан, акыргы иохлахъан. Аха изхафуаз аоны акэшамакэша, иара усгы псы зхаз азэ дахъамазшэа итынчран, итацэын асофгы. Аханатэгы ирыцыз ргэыхытхытра, уажэы агэтынчмырахъ аиасра иалагахъан. Чыдала уи дамеханакхъан, изеишэарыцоз уи ауаф ионы дшыказ азы агэра ганы ицыз ауаа уахъ иназгаз Мақьсут. Игэы цырфаауан ихы иташэоз ахэыцрақэа. Зегь реиха дзыцэшэоз, уи ауафы хэынга еификааз анибартэара шианармыжьуаз дахэыцны, ионахы дымнеикэа иаха дахахъчашаз цэара дцазар ауан. Мамзаргы ионы дыканы, аха ихы дацэшэаны иеыфнеикзар, дахыкэз ахъ анеира рыкэшэон. Ускан рускэа иаха иуадафхон. Тушьеи иареи қыларла иандэықэла, Марасагы дрыцымнеир лушамызт, акысгы, рапхатэи ахысра лара ишылтэу азы ажэа литахъан...

Аха иаалыркэаны ихэыцрақэа неихытцит, аоны асофи еимаздоз ашэшаатыз илапш ианаатшэа. Уи гэамташыак рымамызт, иаашаркказар инаркны уахъ апшра иафыз ифыцэагы. Уажэы илымха иаатасит Марасагы Тушьагы иркыз ашэақкэа раахыршалара иаархылцыз абыжықэа. Ишэақ аахыршаланы иеааирмазеит иаргы.

Ашэ днылсны асоф акны игылаз аишэа хыргэежыаахъ ифэнеихеит акахуа зтаз афырцэани азы зтаз акэмаани зкыз хатца шэпажэпак. Уи аамтазы Марасеи иареи рылапшкэа неикэшэеит, мацкгы ихы неикэеит, изеишэарыцоз уи ауаф шиакэмыз лырдыруа.

Иикыз аишэакны иныкэыргылары, дмыццакзакэа дызлааиз ашэ ахъ ифэнеихеит уи ауаф. Шэымтақэак аатцаанза даацэыртцит хылца зхамыз, фныматэала еилахэаз дафазэы, дмыццакзакэа акахуа зыкэгылаз аишэахыгы ифэнеихеит.

Мақьсут мфашырыда дидырит, ари ауаф акаимакам Осман-лымхатэа ихатэа шиакэыз. Дласны днылфэпшит атла зыкэа надцаны, ахысра дзыхианы иаагылахъаз, аха уажэы иара иахъ ипшуаз Мараса. «Иара иоуп» хэа ибжы налыкэиргеит уажэы.

Иарбанзаалак гэеанызаарак шимамыз иныпшуа, дмыццакзакэа аишэа днахагылан, изнапык ала акахуа зтаз афырцэан аақэхны ифыштыхит, днафыхэарц итахны. Аха фамфазатэык ажэагы дахылымгзеит, ипсыртэа иарбаны интыркэаз ахызатэа ивымсит. Дахыгылаз даабалыбатаны асоф амаакыра днахахаит азыказ, аха уи дазнымкылакэа дынхыбкны,

абахә иалкыаз абнахәа деипшха деизкыа цака адгыл днықәхаит Осман-лымқахтәа.

— Ахәажәипш длабышьтит, стаца-фырқхәыс! — дахыглаз җааитит Мақьсут. «Итабуп, Анцәа!» — лхәеит лара гәаныла, лшәақь аңында цака иноужуа.

— Ибыххындаз, Мараса! Иахынахыс «Хымараса» хәа бзырхәалоит, ашәагы банырцоит! Хызатәык ала мезитаа хшыа тазмырхаз Ахы Мараса — афырқхәыс!.. — мыцхәы агәырғара дамчәанакхыан Тушыа. Лара дгылан дшанхазшәа, дырҗаңшуа, аха иаалыркыаны акы налытдасызшәа дласны, днарыдкыаны лҗыналхеит. Харак дымцацкәа даатгыланы, лгәы ааилахынхәны аихара дналагеит...

— Бымшәан, стаца, ус адыруеит... Лассы ибыхгоит... — рақхыаза акәны ауафы дызшыыз агәыхынхәра шизцәырцуаз атәы иахәхыан Мақьсут.

Ишихәаз еипш, мацк ашьтахь дааунажыт. Аха уинахыс тәууараны иаалызцәырцит: «Царма... Бадра...» хәа дкыызкызуан, аҗынкылашыа дзақәымшәо, зычхара зда царта амамыз акны инеихыаз Мараса.

— Шыта бәаанкыл... Атәууара хәхызоит... — уаанза лара лхата иалхәахыаз ажәақәа лгәаларшәо, лыгәшәа ахәара даҗын Тушыа.

Аха лара дуазыруа агәжәажәара дшаҗыц даҗын.

Арқарцәа ахынаңшуаз ирбартан, хы-цшыы ракара ажандармцәа, ацәыкәбар акны цы ихамкәа икажыыз Осман-лымқахтәа ицсы тартарц ртахызшәа ихагәежыра ишаҗыз, уи аамтазы иаацәырцыз даҗазәгы «агәыз-чызхәа» ишәақь дкылымцшзакәа ажәван ахь ахысра дышнала-газ. Игәы наитдасны, ишәақь ааихыртәрааны урт инарықәкны ахысра иенапшыеигеит Тушыа.

— Икоумтан! Урт зегы хазныртәом... — инытқашәа, аха амч наҗаны ибжы наикәиргеит Мақьсут, иаргы аихаб иихәаз иамамкыкәа ишәақь длахеит. Аха ажандарм ихысра цхыраагзахеит дара рзы. Ахысбыжықәа шаалахәзеипш, дцәырханы цхызк даалтызшәа даагылеит Мараса. «Хымызгык уатцазам, сыңшқа, уаби уаншыеи ршыа ууит...» — уажәы лыбжы тымгакәа абарт лажәақәа налхәеит.

— Хшәышыты! — ашыабста деипшха лхы шыштыкыцәаа җаалтит уажәы, уаанза аңсыҗара лыҗенаҗаны иҗызкны атәууара иаҗыз зынза лара лакәзамызшәа.

Уинахыс иаарласны ахынхәра рҗыназырakit. Уахь ианнеиуаз ааста акырза ирzymариан ацара, рымға каххаа иднарбон ирхалашоз амра ашәахәақәа.

Дара ирzymдыруаз ахтысқәа мҗапысуан атшәараакны. Иацтәи амш антәамтахь инеихыан еипш, зеизгара дахыаз ажандармцәа иманы уахь инеихыаз Иунус, иара ицсы ишаҗахыз еипш изыкамлеит. Цынгылак имоукәа атшәара дныбжысны, Мезит дналаланы, ргәырҗанзамкәа ақытауаа днарылагәежыны, ргәы ткыаны, иааилацаланы дзышытаз абирак рымихрашәа игәы иаанакон уахь амға данықәлоз. Ихәхыгы икамызт, ампыласыртакны икалаз анафс, мезитаа җагыларак ргәаҗып хәа. Ижан-

дармцәа раҥхьа дгыланы дзықәтәаз аҕеы ағәра наҕамкзакәа дышиашаз аҭшәара дныбжьалеит. Аха ицызгы иаргы уи азбжарак аҕнынза инеианза, изныз амҕа наҕ-ааҕ иҕаз абахәкәа рҕынтәи ахымца нарыжәыртцеит.

— Ахысрақәа аанышәкыл, ахыдақәа!.. Шәара шәзы цәгыарак хҕеы иҭазам! — аамҭак ашыҭахь, иҭсы заны дызватәаз ахахә ихы навтырхәхәаны аҕтра дналагеит Иунус. — Османлы абираҕ шәара шәыҕны иҕоуп. Арахь ихашәтар, ақыҭа халалазом...

— Абираҕ аныхәахь иноупхьаз ирымоуп, урт уразтәа... — ҕааитит Ыаҕар, абираҕ Ахмат ишааигахьаз шидыруазгы.

Аҭакс, амзатә изаазшәа иҕеыныхтаны аҕырҕырхәа иччабжьа аагеит Иунус, аха нас иажәақәагы ндәықәйтцеит:

— Урт зегы ҕаханымҕа ицахьеит! Шәаргы уахь ацара шәҭахымзар, исышәт абираҕ!..

Уи ашыҭахь акраамҭа ҕыртуамызт, ирахаз иааитдана рҕәҕәаз мезиҭаа.

— Иухәаз ҕабыргума, Иунус, зегытәҕьа ҭахама? — аҭшәара инҭаҕит мезиҭаа иреиуаз азәы ибжы. Иҭак мазеин иаргы:

— Иҕартцахьаз ацәгыара иақәдырзит. Арнаут-қьеҕаа ршьа руит... Абираҕ арахь исышәтар, шәыпсцәа ргара азин шәоуратә еипш иҕастоит. Сшәы-цхаауеит, шәара шәаҭсамзаргы...

Еицыз зегы шындыртәаз атәы Мақьсут ила ишрахазгы, мезиҭаа гәыҕрак рыман азәык-ҕыҕьак ирыдамхаргы аҭсра иацәцаз калап хәа. Аха Иунус иажәақәа рнаҕс, ргәыҕрақәа зегы нарымпытапшшеит. Рхы неидкыланы иааилацәажәеит, Ыаҕар дназлаз аҭшәара зкыз рахьынтәи иаха ақәра змаз. Уинахыс зегь зызхәыцуаз акызатәык акәын, ағәамса-меизгарҭаҕы еилажыыз мезиҭаа рҭеицәа рыпсыбаҕқәа ақыҭахь иганы анышә рамадара...

Ишылашыцарыз иаалашыцахьан еипш еиҭа ахауа иналаҕит Ыаҕар ибжы:

— Иунус!

— Исахауеит, иаҭсоу акыр узхәозар... — аҭакс иааҕуан уи ибжы.

— Абираҕ хара хҕы иҕоуп! Иуахҭоит, аха уи азы хара иахҭахугы иҕоуп. Уааи, хәикәшәаны хәицәажәап!..

Азныказы Ыаҕар иажәақәа рҭак кәимтәзеит иара. Аха шәымтәқәак рышыҭахь ҕааитит:

— Аикәшәара сақәшахатзам! Шәара шәацәажәара сара сзы илаҕәыроуп... Шәааласны абираҕ сышәымтар, зегь шәынсыртәоит, абираҕгы мчыла ишәымысхуеит!..

— Уара аҭина уакәым, хныртәара аурымқәагы ирылымшеит! Уааи, ухаҭазар!.. — аҭакс ҕааитит усқан Ыаҕар. — Уара ушәаргәындоуп, Иунус, ахәса рыткы ушәызар иаха иунаалоит!.. — абасеипшгы нацитцеит.

— Уатәы ашыжыынза аҭстазаара шәымоуп! Бурсантәи ацхыраацәа сзаауеит... Ылацыҕхьаза шәкәалкәало шәыкнасхауеит!.. — инхтаны аччара деиҭаналагеит иара.

— Ауаарашәа суацәажәеит, аха иузеилымкааит. Аа, иумаз! — ибжы ахьынтәааиуаз инарбаны ишәақь нтирҕеит Ыаҕар.

Уинахыс уаанза ааста акыр ижәпаны рылахысра иналагеит җабалаа. Атак җартон даргы. Атх иалагзаны ахәыцразы аамта змаз Иунус, ашамта-зеипш ихаҗны инеихьан, иҗсы зыҗхәараз уи абираҗ, иагы иеишәаргы, мчыла рымхшыак шимамыз...

— Исхәо шәахауама, аҗсуаа бзиақәа? — ашамтазеипш атшәара интафит, иҗытбжы. — Уаха ашыа кахтәарым, иташәырхаз азхоуп! Аикәшәара сақәшахатуп, хәицәажәап...

— Иаха ианудаагалаз уақәшахатхазтгы, итахазгы тахазомызт... — атакс җитуан Җапаргы.

Уинахыс акраамта еикәҗыртуан рфыҗагы. Атыхәтәан еикәшахатны ирызбеит: абҗарк рцәа иадымкәа, иахьырзеипшыз атып аҗны иҗаз ахахә ду азааигәараҗы еикәшәарц.

Амра ашәахәа хаақәа атшәара интапхон еипш, иахьеибырхәахьаз атып ахь иҗынеихеит Иунус. Акыр уи даназааигәаха, ахахә ду даавтны, уи иааира дазыпшны амҗа даангылеит Җапаргы, еилархәны иикыз абираҗ уи ибартәеипш маҗк ифыштыхны.

— Абираҗ арахь исыт! — дымҗыҗа җааитит Иунус, шыаҗақәак рыбжыны ианааиҗагыла.

— Мчыла ишәымысхуеит ухәахьан. Исымх ухатазар! — атакс даа-цәажәеит мезиттәи.

— Абираҗ сумтар, шәыпсцәа шәыстазом! — дагыныхшәаахьан Иунус.

— Уара амаҗына изхаутари, хара ххала иахгоит! — атакс абарт аҗәақәа илымха иаатасит.

Дахыгылаз даабалыбаҗеит, маанала мезитаа ршыацхәа дшаҗадыршәаз зхахьы инеихьаз, афстаацәа раастагы афстаара иазҗазоу хәа ауаа ирдыруаз Иунус. Аы ихәарц иенапшыгеит уажәы, аха изымхәакәа ибз иҗы интабылҗеит. Ускан изқәа иавтаз аҗырахә ахь инапы ндәықәитцеит, аха дахьырмыгзеит, абгақәа иреипшха абнара иаалҗаны инаихаҗаны дааилыршыны, али-пси рыбжыара аиатәара иналаз ицаз мезитаа рыцкәынцәа. Уи аамта иалагзаны, Җапаргы днаҗаны, ахахә иенавакны, уаанза уахь инеигахьаз ашәақь аашьтпааны ажандармцәа рылахысра дналагеит.

Иаҗаапкзаны ахысра җартцеит ажандармцәа. Урт ирытхамхо ахысра иаҗын мезитаагы назлаз, атх иалыршаны ацхыраараз уахь инеихьаз җабалаа рыфқытак иреиуаз ахацәагы.

Хрыжь-хрыжь акәзаргы, аиҗахысра ишаҗыц иаҗын амра акырза ифхалаанза. Ртыпқәа ирхымтца итәан рыфганкгы. Жәылара хәа акгы ыҗамызт. Ажандармцәа ирзыгәаҗуамызт, җабалаа — уи рус аҗны иааиуамызт... Иунус уи аамтазы инапқәеи ишыапқәеи ааҗахәаны, җык днақәтцаны Мезитҗа ддәықәыргалахьан.

Аамтақәак рыштыахь, атшәара зкыз иреиуаз җыуыкы иаагәартеит, ажандармцәа ахьтәаз аганахьала җыуафык дыштыхысаа урт рахь анеира дшаҗы. Акыр данырзааигәаха, иеы аҗәра наҗакны иаанкыланы, аха дҗыжәымтзакәа ибжы нытганы фба-хҗа аҗәа раҗара нахәаны, днахынхәны, иеы ишыхәа нарбаны, дызлааз амҗала днықәланы дцеит.

Уи ауаџ иихээз ажэакэа дара ирахартэ еипш изыкамлеит, акыр дна-скаган. Аха иаалыркъаны иааираггы, ицашаггы иазнархэицит атшэара ахчаџцэа. Лассы иаагэартеит, ахысракэа иааркъатцны, уаанза атлакэеи ахахэкэеи рыгывакны итээз ажандармцэа абнара иаалтцны: азээзэала, џыцъа-џыцъала ихьатцны ацара ишналагаз. џынтэ-хынтэ ракара ихысит урт аагээзтаз табалаа иреиуаз.

— Шэымхысын! Ацъацханы шэеицаха!.. — ибжыи надирхаит ускан Цъацар.

«Иахзымдыруа хтыск калейт...» хэа иааилацэажэеит, ажандармцэа зеггы анца ашытахь, уаанза иахьтээз ртыцкэа инырхытцны амџа акны иааилагылаз атшэара ахчаџцэа. Рхахьггы икамызт, руаа рныртэара еиџызкааз ауаџы хэынга иезыпсеитэыз дакэдыршэахьейт хэа.

«Арт алакэа мариаала ихацрытцзом, џыстаарак хзырхэицуейт. Икалаз закэу еилахкаанза, атшэара хазныжьзом» хэа рылеихэейт Цъацар. Икэра зыкэраз мезицаа зегь реипш, иарггы иказшьа иалан асултанцэа рматцу-рауаа рахь ацэымыгреи агэрамгарей.

...Ашьоуразы ианцоз излацаз амџахэаста ианыланы инеиуан изызцаз рус нагзаны ихынхэуаз рыхџыкггы. Каџааркыт ахэцанза инеихьан еипш игэартеит акыта иатцганы инашьтыз амџаду ианыланы, еиханы акалакъ аганахьала ацара иаџыз џыла иказ ажандармцэа. Уажэы иаатгылейт, урт рцара иазыцшуа.

— Бара ибыззоуруп, Ахьы Мараса! — дызлацшуаз игэы иахэаны џа-аитит Тушьа.

Ажэа кэандакэак налзикит Мақьсутгы. Аха лара ажандармцэа ихьатцны рцара лгэы акыр ишаркэандозггы, агэыназара дацэыхаран. Мақьана ацсабара дыкэын Иунус, агэамсаеизгартакны еилажьын мезицаа рцеицэа рыпсыбаџкэа.

— Атшэара ала хцоит! — џаалтит уажэы.

Азныказ лажэакэа рыкэџимтзейт Меқьсут. Иахаз игэампхакэа џымтуа дгылан Тушьаггы. Рџыцъаггы зызхэицуаз акы акэын. Ажандармцэа зеггы ыкэтцны имцазар ауан, урти дарей реиџахара дара рзы ашэартара ацын. џбаггы, атшэара зыхьчоз мақьана уа ишыказ иазхэицуан, урт зеггы дара ртэкэа шракэызггы, ауаџы дышьны ишыхынхэуаз рдырыц ртахымызт. Ауаа зеггы еипшымызт, азэы-џыцъа ирыдамхарггы, рыбзкэа рызнымкылар ауан, ианаргамаха ирзыпшыз рдыруан. Акыр аилахарахь инеихьазарггы, мақьана икан аимпериаггы, уи аматц зуаз ауааггы.

— Ханаауаз хазлааз амџала хцар еигыуп, акыр ацъабаа хнарбарггы, — даацэажэейт Мақьсут.

— Амџа ацсахра цасым рхэойт... — инацитейт Тушьаггы.

Зны рџыцъаггы рлактакэа дныртацшны џаалтит лара:

— Досу имџа иара илихроуп, икайтцазггы дахьымхэроуп! — абас еипш нахэаны, днарыдтцны амџаду ахь акылсра лхы азкны лџыналхейт, дарггы налышьталеит, иагьа лархэарггы, дшырзаанымкылоз иаазхэыцны.

Ақыта инавсны цақа инашьтыз амфаду инаныланы, атшәарахь рхы рханы рфынархеит ишеицыз. Амфан азәгы дырцымлазакәа, аамтак ашьтахь инарылагылеит атшәара акны еилазбо игылаз табалаа иреиуаз ахацәа.

— Арахь шәабаказ?! — нарықәфитит рацхьа иаарцылаз мезицаа иреиуаз азәы.

— Хапсцәа ахьеилажьыз хақан, — дааласны атакс җааитит Мақьсут. Уи иихәаз иенамариашаны даацәажәеит Тушьагы. Зегьы ражәакәа неиларыцсеит уажәы. Аха җымтуа дгылан Мараса.

— Апхәыс дшәыманы шәымцар акәын... — иажәакәа Тушьа инеизикит игылаз еихабык.

— Лара илтәххеит... Мап хзымкит... — ахара здыз ицәажәара иман Тушьа.

— Нас, ижәбазеи? — иҗынаңишьит даҗазәгы.

— Ихаҗоу иибашаз, — иааиркьаҗит Мақьсут.

— Ажандармцәа рцашьа акала икалеит... — Мақьсут ихы наиқәкны даацәажәеит иаарыдгылаз Цьаңар. — Жәабжык ыказар ишәахарын?.. — Уи атакс җааитит Мақьсут. Иаарыдизалаз ирылеихәеит, ақалақь акны иидыруаз азә дышиқәшәаз, уи иҗала ишиахаз, акаимакам Осман-Лымхәхтцәа еилкаам цьоукы ифны акны инеины, иааигәыдтданы дшыршьыз.

Ирахаз цъашьаны иааилауаҗырит игылаз зегьы, ражәакәагы неиларыцсеит. «Цъаханым итыңзааит» ихәеит азәы, уи инаицдыргызит егыртгы.

— Дыршьит, аха дызшьыда? — ахаха Мақьсут дыниазтцааит даҗазәгы, усеипш шпәкаитцоз, ишьра зыхәтаз хара хакәын ихәарашәа.

— Издыруазеи! Дызтахымыз рацәафын... — иааирмариеит Мақьсут.

Урт ажәакәа ихәонатцы, итқааны иблақәа дырхыпшыло дгылан Цьаңар. «Мацк хнаскьап», — ихәеит иажәа данаалга, еихабык иахасабала имаз азин ихы инархәаны, имәхәар аанкыланы.

— Ихаухәаз иашатцәкьоума? — еиҗа иблақәа днырхыпшылеит. — Итцабыргума?

— Итцабыргуп!

— Ухата иубама? — цқьа агәра игарц итахын.

— Избаз исеихәеит, иңсы тазам!..

— Ишәыххьандаз! — ихәеит уажәы. — Харгы анцәа хирманшәалеит. Иунус ахәапса даххәынҗеит! — игәалаҗазаара шыбзиахаз аргама иныпшуан Цьаңар.

— Ишәыххьандаз! — ихы-иҗы ааихалашеит Мақьсутгы.

— Шәара шәус җашәҗеит, ақытахь шәца! Хапсцәа раагара хара иахзыншәыжь, — ихәеит Цьаңар, уинахыс игылаз днарылаңшны ибжыы җаца нарықәиргеит: «Аеқәа шәаарых, амфә хамоуп!»

Ғыла иҗаз рҗааизганы ақалақь ахь инагаз амфаду инанылеит, шыапыла иҗазгы урт ирышьталаны рфынархеит. Хамтак акара урт ирышьтапшуа иаагылеит Марасеи, Тушьеи, Мақьсути.

— Апсцәа раагаразы ашьахарахь инеиз саргы срылан, — Ахмәт цыдала ихы насықәикит уажәы. — Уаа шәфык ракара хәицын. Зегьы хәпсыуаан,

абцъарла хаибытан, агэыцъбара уеизгы иҳазтан... Ашьахар акыр хана-
зааигэаха, шыапыла иаауаз ҳаарзыңшит.

Уртгы анааҳахъза, зегы ҳаарзырғны Ыаңар ажэ иҳеит: «Ашьахар
ҳалалоит... Ҳара иахусу, ҳаңсцэа аашьтыхны ақытахь ргароуп. Иахбатэи
ала даеа уск ҳамазам, шэыххъазгеит! Настэи нас иҳазбап... Зегы хгэы
шны ҳакоуп, аха аеыкажашья ҳақэшэароуп, ҳашуаау ҳаанхарц ҳтахы-
зар... Ҳара змамыз ауаа рнибартцэара еиғызказ уи ацъныш ханиеипшха,
ҳаңсуарагыы гьамас иаиуазеи... Ҳара ҳамшала азэы игэы имыхьроуп,
ихгы имыхьроуп, ажэа хэахэакгы имаҳароуп. Сгэы иаанагом абцъарла
иаҳдылап ҳэа. Аха ари адунеи ағны ахэаңсақэа рацэафуп... Зеипш камло
ыказам... Ххъаа рзеилымкаакэа бааңсрак ианаңшыарга, уи атэы хазуп,
ҳхы ҳазрымтқауам...»

Ҳаихабы ҳаарзырғны, ҳхы итагаланы иҳаихэаз зиххэаауаз ыкан.
Гэамтра дук ҳанақэшэа, ахэыцшыа ххаштны хгэыцъбара аңызара атара
казшыас ишҳамаз идыруан, аихаразак дзыцэшэозгы сара сықэра зықэраз
арқарцэа ҳакэын. Дагьиашан!.. Ҳаарқхашьаны лабжьарак каймтазтгы,
хгэы шны ҳақан, иҳахэтамыз ҳамхақатон. Ҳақкэынцэан, аңсреи абзареи
ҳара ҳзыҳэан еипшын, ари адунеи анафс даеа дунеик ыкоуп ҳэа ҳхы
итаргалахъан...

Еицыз зегы ҳаилымшэакэа ашьахар ҳналалеит. Аха ҳахынаңшуаз, лак
инасрыз азэ дыкамкэа итацэын. Агэамсаеизгарта ахыкэз ауаадырхуаз.
Азныказ, ҳахыцара ҳзымдыруа ҳаилахеит. Ус, хзааигэара игылаз ацъаама
даадэылтны, ҳара ҳахыкэз ахь ифеаихеит уаф быргк. Аха мѡабжанза
дааихъан еипш, ихыыз уара идыр, даатгыланы ҳара ҳахь ахырхэара дна-
лагеит.

– Ҳаңсцэа абашьтоу? – уи ауаф ибжы наикэиргеит Ыаңар.

– Шэаала, сара ишэсырбоит, – иҳеит иаргы, уаанза имаз ашэара
мачк иеаалганы.

Ҳахънеишаз ҳнеизар, ҳаблақэа иаарыхгылеит, амѡа ҳахынзақэыз
абри афыза ҳалаңшып ҳэа ҳазқэымгэыгуаз. Уаа ѡажэафык рақара ахацэа,
ҳаңсцэа ршыа рымпытатата, иахьеилажызынтэи азэазэала иаарылганы,
наскъашэа иказ ашьацрағны, изларзауазала иаарееины, рышьтатара
ишафыз хнырхагылеит. Уи анаҳба ҳаргы, ҳагэқэа қхаррак нырталан,
патула ҳанрацэажэо, изфыз ағны хрыцхраауа ҳанрывагылеит. Шьарда-
амтқ мтыцкэаны уахь инеит ахэацъацэагы рфеаизганы. Амсылман дин
ишатқанакуаз ала ҳаңсцэа ирхақхьеит. Уигы хгэы канатцеит...

Абра ҳазқэымгэыгуаз даеакгы калеит. Аңсцэа реилыргара иафыз
азэы, «ари ауаф иңсы тоуп» ҳэа ибжы ааҳаҳаит. Ҳаихабацэа иреиуаз
фыцъа-хѡык неихагыланы даагэартазар, ихы идыруа дыкамзаргы, аха
аңхаңсы шилаз агэра ргеит. Ари – Жагэа рыцқа иакэын. Ахэра бааңсқэа
иман, еилажыыз рытқа дышътан. Уара иушыуа анцэа дишыуам ҳэа, иңсы
рызтымхит. Даеа мызқэак иңсы тагэышъан. Ихы шидыруаз, дышцэажэоз
инарцэымѡа дазцеит, қсағашкэакэа.

Амра аташәара акыр шагыз, иахзааргаз ауардынқәа ҳапсцәа нарықәтцаны, икартаз ахатцгыларазггы иҳахәтаз ажәәқәа нарахәаны, Мезитқа амәа ҳақәлеит, — уажәы ацәажәара дааҕәйтцны атуан ахь дыпшуа даатәеит Ахмат, аха ҳамтақ ашьтахь инацитеит, — Иахьеипш усқанггы иқан, аллаҳ имәа иқәыз ауафра ду злаз, агәатцәа бзиа зызтаз атырқәцәа иреиуаз ахатцәа. Цәгьаршафык иахасабала ирдыруаз акаимакам ишьра згәы иахәаз рацәафын. Ипсы таны дыказтггы, ҳапсцәа ахьеилажыыз ахь азәггы анеира изыгәағрымызт, ишақәирзуаз рдыруан. Аха дхарббла дышкарыжыыз агәра анырга, рыуафра аадырпшит... Иацы избаз иахьа иансгәаламшәо ыкоуп. Аха усқан сызлапшыз иахьа иқалазшәоуп... Ус ауп нас, чыдала игәы кылызтцәаз ауп, иагьа аамта цырггы ауафы ихы ақны инхауа, — азынаказы иажәа даалгозшәа даатәеит, аха рацәак мыртыкәа епта җааитит:

— Иунус ахәымга имәасшьаггы нузеитасхәап...

— Уи атәы имахарггы, ҳасас цкәын игәы ихьрым, — лажәа ныбжьалгалейт Мараса, ишеилыскааз ала, исзеитеихәарц лтахымкәа.

— Иахәаит, стаца! Атәымаазара иахнағаз ақазшьақәа ртәггы иахәаит...

— мацк акараггы днацралеит Ахмат.

Уаха акггы лымхәеит уи аагәазтаз ларггы.

— Атшәара ақны Иунус маанала итқәара ҳапсуа леишәа уамак ианаало икамызт. Аха усқан ҳаихабацәа зызхәыцуаз, изжуа дрымамәа итынхадаха еилажыыз ҳуаа рыпсыбафқәа рақәын. Акы ааста даеак еицәоуп рхәоит, иаха ирыхьмызгыз арееира иашьталеит. Иунус ахәымга, дызхәынцаз руазәк иқны дтәахны дхаман. Цәгьапсышьа зыртаз ҳуаа рыпсыбафқәа анышә ианеицамахдоз аены, ақытауаа ҳәсеи хацәеи зеггы реипш, зықны дтәахыз атаацәараггы уа иқан. Ахәылбыехан ажәабжыны иаахалафит, ацшәмацәа рыкамзаара ихы иархәаны, деикәпәх дышҗахәазггы, иеңыртланы дшыбналаз ацәгьауфы Иунус. Ақыта зеггы еигәныфит: «Хара иаххароуп, аханатәггы ипсы ихыхтәын» зхәаз азәырфы қалеит. Еилауатырит ақытауаа зеггы. Аихабацәа ҳара ақкәынцәа ҳааизганы дтаны ихартейт, уи ауаф анышә дыталазарггы, дыпшааны дырзаахгарц. Дыззыртахыз рдыруан хара ихәыцуаз ҳаихабацәа. Ампыласыртақны иқалаз анибартцәара атцааразы, ахәынтқар иматцурауаа аустцаарақәа ирылагарын. Мезитаа рхацәа харак рымазамкәа ишындыртцәаз азы шахатра зурц зылшоз иара иакәын...

Ладеи җадеи зеггы хәыц-хәыц еимаадеит, амәақәа ҳкит, уахынла, җынла ҳахафейт, ашьахарахь дцазар ххәан, уахьггы цюукуы ҳашьтит, аха ҳҗабаа лытшәак амамызт. Дахзымпшааит хәа ҳафнықәқәа рахь уеизггы неишьа ҳамамызт. Хәынкыдто ҳишьтеиҗьтеи мышқәак аатцуан еипш ақыта иаалафит Иунус дшыпшаахаз. Рыпсцәа ртәыуаразы шыжыи хәылбыехеи ацсыжыртахь инеиуаз ахәсақәа руазәк ллымҳа иаатафзаап азәы игызбыжықәа. Ахәсақәа реыназкны иааимдазар, ацсыжырта аганахьшәа иқаз таҳарак ақны, абығьқәа змаз атла махәқәа дрытцәахны азәы дтажьын. Уи заҳаз ахатцәа ааигәныфны уахь инеизар, даурзымдырхуаз, Иунус ихатә иакәын! Имаркан еиқәа ишьан акәымзар, иан дшаа-

лыхшаз деилыхын, инапқәа, ишьапқәа шахала иҫахәан. Иоуразоуроу, ихы инаркны ишьаргәытқәа рҫынза, ашышкымсқәеи ахәачамачақәеи иқәын... Сара данызбоз, макъана иҫсахәа ҫан, аха аҫсеизгара далагахьан. Абас еиҫш гәәҫрыла дымәасит, цәҫаҫсышьа иртеит зхысхәаазгыи уи ауп. Ари адунеи аҫны ицәырымтцуа мазак ыҫазам. Аамтқәак рышьтахь, ари амазагыи аргамахеит. Хҫытауаа рыбжьара «зхы азы тыршоу» хәа изышьтаз, мыцхәы аласра цәәәас измаз хҫыта цкәынцәа ракәзаарын иҫазтаз! Арахь, хҫеынкыдта иҫшааразы ханишьтаз, даргыи уа иҳацын. Еиҳабык имазтаазакәа дара рхала ирызбаз ала иныҫәеит, рхы рымаҫы-зараны. Хара хҫазшьа ианымаалоз ала цәҫаҫсышьа иртеит. Кәцәалк азна ацха ицәеижыи инахыгзаны, ихарҫгыи уи аҫәцәал интшыны, иҫы аартны интагәаны ашышкамсқәеи ахәачамачақәеи дырзынрыжыит... Азәгыи дрыцхаимшьазеит уи ахәынга, аха ишьышьа хәиҳабацәа ргәы инанамгазеит. Иҫазтаз ацкәынцәа ирызгәамтцит, «хәҫсуара дырҫхашьеит» рхәеит... Усҫантәи аамтазы ауаҫы ишьра даеакала иахәәпшуан. Иқәнагам-кәа ауаҫы иҫстазаара имызхыз аиҳабацәа неилатәаны иус рызбон. Аха ашьра иқәнаганы дыҫазаргыи, «анцәа иишаз – анцәа дибап, иқәнагоугыи иара дақәиршәап» рхәон, иҫстазаара имырхзомыт. Аха ақыта далырцон, иҫсы ҫанаты уахь дзымнеиуа иус рызбон... Иунус цәҫаҫсышьа изтаз ацкәынцәа уи рзымдыруа иҫамызт. Аха аиҳабацәа рнапакны даныҫкала, дшырымшьуаз рдыруан...

Усҫантәи аамтазы иаххагылаз аиҳабацәа шамахамзар Аҫсны ииз ракәын. «Хашьтахь ыҫам, хәҫхьа ыҫам, змызгәыт хжәаз ашхәа хәиҫшхе-ит, хәхәтыр лазырҫәуа цәара акы ҫахәмтааит» хәа иаххагылан. «Хәҫсуа леишәеи, анцәа иҳаитаз абызшәеи хмырзроуп. Акыр хәиқәнархозар, убарт хәиқәдырхоит» рхәон. Дара рыҫсы ахынзатаз ус хәаиуан. Аха дара аныҫамла, изуцәыззари, хәргыи даеакала хҫалеит. Аамта аеанапсахуа, ауаа рҫазшьагыи аҫсахуеит. Анцәа адунеи ус ишеит...

Аки-аки еишьтагыланы иҫалаз ахтыс бааҫсқәа рзы адырра анирта, иуаа иманы уахь днеит Бурсатәи аваали иҳаҫа. Уаанза зыҫсы заны рыҫнқәа ирыҫнатәаз ақалақьуаа уи аматурауаҫ дуашааз анраҳа, ршәарақәа акыр инырхыҫны, амаидан аҫны аеизгара иалагеит. Уахь дрызнеит иаргыи, зны ицыз аустцааҫцәа адтақәа нарыҫаны. Акыр днарацәажәеит, иҫалаз ахтыс азы азтаарақәа ритеит, ргәаанагарақәа иахарц иҫахны. Уи рхы иархәаны, «азы иаанагаз» хәа изышьтаз аҫсуаа рзашшра рәапшьаргеит, акаимакам Осман-беи иҫсы антаз иус хәымгақәа рымәаҫгарақәа иры-лахәыз ауаа иреиуаз азәырҫы. «Иҫалаз анибартцәара зыхҫьаз аҫсуаа роуп. Дара роуп Арнаут-қьәә ақыта иақәланы ахәса рцәәҫера еиҫызкааз. Урт ахьырхьтәуп, ихыртәаны атәыла иалцатәуп, ма хыҫақыртқәа рымам-кәа рқытақәа былтәуп» хәа ашыра рәатаны ицәажәаз азәырҫы ҫалеит. Изқәылаз ақытауаа рҫынтәи ираҳахьан, урт ацәҫәоуцәа кавказматәала ишеилахәаз, ус анакәха урт аҫсыуаан... Ацыхәтәан акыр рәааиқәыркит, аваали рашшрақәа шиахәзгыи, акы ахиҳәаарц шитахымыз агәра анырга. Усҫан, имшәакәа ацәажәара иналагеит даеа цәоукуи: «Аҫсуаа руаҫышәара

аадыруеит. Акыр аказшыа ыбара ылоуп, аха уи афыза ахэымгара зхы иатэазшыо иреиуазам. Архэра рхы иатэаршыаргы, ахэса рцаацера рхы иатэаршыазом, дара-дара еицэыпхашыаны уи афыза карткомыт...» хэа ицэажэеит. Уртгы адыхэтэанза дырзызырөит иара. Аха иахаз акгы ахимхэаазеит.

Убри аамтазы еилагылаз ауаарацэа инарылсны уи ицапхыа иаагылеит, уаанза акаимакам Осман-беи ионы аимдаразы уахы инаишьтхыаз аустцаара знапы ианитцахыаз ыцыа иара иуаа.

— Бей-ефенди! — уажэы иацхыа даагыланы фааитит урт руазэк. Хыхе-имдоз абарт аабейт! — ицызгы иаргы неицхырааны, зегы ирбартэ еицш иышьтырхит акэымжэи, акабей, ахтырцей.

— Уаха ыкоума? — азцаара нарицеит иара.

— Икоуп, дача уаа ыажэафык иршэырцаша, — ирбаз наиархэеит афыцагы.

Азныказы ирахэзи ирбазы иаршанханы инеилагызит еилагылаз акалакыуаа, аха лассы ыбжыкэа аанкыланы, аваали иажэа иазыцшны иаагылеит.

— Мезицаа гэнахарыла итадырхеит, аллах рахмат ритааит! — зегы ирахартэеицш фааитит иара уажэы. — Осман-бей дрымшызаргы, акнахара изыцшын... Мезицаа ркны ус шымазам. Ажандармцаа зегы еидцаланы абахтахы ишышьты! — адыхэтэан чыдала адца наиицеит ицыз аруаа реихабы.

— Мезицаа Иунус дыткэаны дыргеит!.. — уи аамтазы ибжы нарылаөит згэинамзара ззымтэахыз азэы.

— Иунус изы ашаха тэыуоит... — уи атакс абарт иажэакэа нахэаны, днарылтны ифынеихеит, икалаз анибартцэара еифызкааз акаимакам ихата шиакэыз мфашыарада агэра згахыаз аваали.

Атахмада Ахмат аргама иныцшуан, дызнысхыаз ацстазаара ыбара иацыз ахтыс хыантакэа ргэаларшэара шыцэыхыантаз, дагышараацсаз.

— Абри акара ажэа уанасыршы, зызбахэ уасхэоз, «Хыацшы» хэа хзышьтаз, Бабалица Арзакан цсаташкэакэа иеы амфасшыа шыкалозгы науасхэап, — ыыц иажэа нхациркит, уажэы.

— Аеы ауафы ишы алоуп рхэоит, — сажэа ныбжыазгалеит саргы, иагы даацсахыазаргы, аха уи аеы азбахэ ихэарц шыстахыз ирдыруа.

— Ирхэоит, ииашангы ирхэоит! Аеы бзиа хауп зхэо азэырфы раастагы агэилгара амоуп, аиашазы. Зызбахэ салацэажэо, ара «ацынцырхэа» хэа хзышьтоу арац ыжэлакэа иреиуан. Аилкаара бзиан... Убыскан, сара ахырхартэ асымтазаргы, иара ахала Мезитка сышнанагоз агэра згоит. Митэык шыкалаз еилнакааит. Изцэажэомыт, аха санаба, усыкэтэа ахэа-рашэа иаины исыдгылеит, сагыакэнартэеит. Цыашыахэшэа ахы мфацинагеит уи ашытахыгы. Хацсцаа хаманы ақытахы хнеианза сыматц ауан. Аха уинахыс, саргы сналацаны, уаха азэгы дакэнамыртэазеит. Ацсы ахынзатаз, зынгы-пхынгы адэы икэын. Хара хкыта ныжыны, ххтцааны арахы ханыиасуазгы ихацмаазеит, уа иаангылеит. Адыхэтэан, ажэра

иахъаны амчкъа кацсо ианалага, архақъа рахъ ацарақъа иарфъатцны, хжэйтэ қыта акэшамыкэша ихэуан. Ёнак зны, ёыла амфаду ианыз мезитаа ихайуаз хацэак шыиасуаз, хацсцэа анышэ иахъамаз инархапхварц ртахны уахъ ианымфохыт ацъашъахэ рбеит. Ацсыжырта акалтан цсы ахазамкэа ишътан, иахъагы зызбахэ халацэажэо, Бабалица Арзакан иеы. Ари ажэабжъ анхаха Мезит иеиуаз ахацэа азэырфы хеааизганы, еихабцэакэакгы хацны уахъ халбааит. Урт ишхархэаз еипш икахтеит. Иара ахышътаз аваракны анышэ аажны, уф бзиах дхалцсааны анышэ дахтозар акара патула анышэ иамахдеит... Аеы ауафы иеипш агэы азтазам, ахэыцрагы алшазом зхэо рацэафуп. Аха сара уи ус шакэым агэра згар-тэеипш акырынтэ саниахъеит. Умбои «Хъацшъ» ахы шымфаднагаз! Хқыта зегы уантэи хактэаны хашцазгы, иара ахыз-иахъааз атып ныжыны цъаргы имцазеит. Ацшэма ицсы тамзаргы, ицсыбаф ахъамадаз иаангы-леит, дамцсахзеит! Ажэра анахъзагы, дахъжыз аваракны инеины ацсра иапылеит, уажэы шэымтак акара ацэажэара даакэытцны даатэеит Ахмат, аха нас еита нацитцеит, — ицъасшэо рацэоуп, хабдуцэа санрызхэыцуа... Хацсуазаргы, абра хацсааит рзымхэазеит. Харгы хрыцхарымшъазеит, хиаанзагы цсадгылда адунеи хшыкэхоз изазымхэыцзеит... — еита мацк акара ицэажэара аанкыланы, акы дазхэыцуа даатэеит. Хзыцну атэыла — тэыла бзиоуп, — иажэа анагзара деитаналагеит. Хазлоу ажэларгы ауаа заманақъа роуп. Уртқэа рзы акы хашашшаауа хаказам. Аха хацстазаара гэырфэ мацк атцоуп, хара хада даеазэы изеилымкаауа. Еилкаашъасгы иамоузеи, ианымиац рзы!.. Агэырфакэа зегы аамтак-аамтак рымоуп, аха ахатэы цсадгыл иацу агэырфэ, уи азхъаара, иагъа аамта царгы, фыцэаашъак амазам. Ауафы данычкэыноу уртқэа рацэак дрызхэыцзом. Аха икэра акыр ианнеилак...

— Зегы шыарда зымчу Хазшаз инапы иануп!.. — фэалтит Мараса. — Хасас чкэын дхараацсеит, ицсы ихаршыап...

Итабыргны, атцх агэы ааифнашахъан, ахааназы уаха амра мгыларашэа, Мезит ақыта алашыцара ахатэан. Уажэы даацэыртцит, хара хакынзеи-цэажэоз уанза ихацыз ачкэынцэеи иареи даеа уадак акны итэаз Хамид.

— Мацк удыраацсазаргы, иурцэажэазааит... Уаргы цъара хайтоухэап, — ихэеит уажэы, асасааирта уада сныфнагаланы, ицкъашэкъа ирхиаз сышъталарта насырбо. Сышъталеит. Аха ацсшъаха сымто схы итагъежъуан Ахмат Марасеи исзеитархэаз уи ажэабжъ лахъеикэцтага. Адырфэчэны шыыжымтан уахъ ихазнеит издыруаз мезитаа рычкэынцэа. Хамиди дарей ацшэмара сзуны сымфадыргеит. Уанза сахымнеицыз рқытақэа рахъ снаганы рынхашъа-рынтшыақэа сдырбеит. Ахацэеи ахэсеи иреиуаз азэырфы сырфэажэартэеипш атагылазаашъа сыртеит. Сзыниалакгы: бызшэалагы, хымфадгашъалагы, чеицъыкалагы — рацсуара акырза иацэыхарахеит схэартэеипш казшъа чыдак рыдсымбалеит, сгэы сзырхыыз акызатэык ада. Афари сареи хшеикэшэазгы, бызшэала хаибамкит. Аты-рцъман ила аицэажэара ртахымхеит, ицхаршыеит... Иахъагы сыблақэа

ирыхгылоуп урт: цсабарала ицшзаза,Ацснытәи ирызнейз асас зцаарақәак итара ртахны, аха ирзымгәағыуа, изгәағыыз цыоуы калазарғы, иртахыз цқа рғы ирзамырхәо...

Ацла цсыс иахоу адац-пашәкәа роуп. Аха урт җыңсаауа ианалага, даҗа аамтақәак абығыкәа җаларғы, ашәыр аҗалашыак аиуама... Ажәлар жәларны иказцо, цсыс ирхоу, ишдыру еицш, рхатәи бызшәоуп. Уи ахычара злымшазғы, хәарада, иуаатәиҗоуп, аха даҗа гбак италаз уаауп.

Рыцсадгыл ианахыз аамтазы «Цабал — Ацсны агәи агәатәеи» хәа ззырхәоз рышхатәила дара рыла иантацәи нахыс, рхәиштәарақәагы нҗыцәаит. Ихтәеит табалаа цагыкәа, изладыршәаз атоурыхтә зыблара ацәцашыак изақәымшәакәа, еикәзырхаша иакзатцәиыыз амҗа рзымп-шаазакәа. Аха макыназ иҗоуп, уи атоурыхтә зыблара иацәынхаз рыцсы иацшәмахаз атәила ду иалапсоу, иахыанзагы цыашыахәшәа змилатә хаҗра ахычара зылшаз, урт рхылтшытра еиуоу ацынтәарахкәа. Аха цеицшс ирымоузеи уажәйнахыс? Сгәи хыоухыоуа срызхәицуеит: «Анацәалбеит, абарт ауаа ацыхәтәантәи табалаа роума» хәа. Аха сара схәаа гәырҗас иамоума рыцхашыарак злам ацстазаара казшыацәбара...

Диашан «Цабалаа цқа урзааигәаны ианудыр, бзиа иумбарц залшазом» хәа зхәаз уи Ахәынтқар ирцызаҗ! Иара идагы имацҗымызт, җырхатцарыла зтәилакәа зыхычоз ашыхарыуа жәларқәа ишрабашыуазгы, изыцсаз ала ажәа бзиақәа рхызхәааз Ахәынтқар иматцурауаа. Аха еилкаашыас иамоуеи, рхыцхыазарақәа рааста зуаҗышәара харакыз урт ажәларқәа рҗеицш иахзызааны иргәйтәхәхәа ирыхычарц ахатыцан, рхақәитразы рықәцара изахыршыауаз. Еилкаашыак амоума, урт ажәларқәа руаҗышәаратә харакыра иатцаз амазақәа тцааны, дара рхатәкәа анаҗстәи рхылтшытрақәа раазараҗы рхы иадырхәарц ахатыцан, зқышықәсала рабацәа, рабдуцәа ахыбзоз ртәилакәа ргәи рхыршәаны ашыамҗа ианымлар камло изтадыргылаз.

Диашан Мараса, зегы знапы иану хшамкәан хазшаз Анцәа иоуп. Аха издыруада, урт анишоз ауаҗра шрыцишарыз ихаштзар, ма ауаҗымхара лахынтцас иритазар...

Акәа. 2023 ш.

«СЖЭЫТЭИ СҖАТЭИ СРЫБЖЬАКАЗОИТ»

Нырцэи-аарцэи срыбжьяцэажэоит,
Ипыртлоуп схэыцра ахэынцэрақәа.
Сжэытэи-сҖатэи срыбжьяказоит,
Җаарыхк дыртлоит сцэахэақәа...

Владимир Зантэриа

*(Цэыббрамза 27 рзы апоет-академик Владимир Константин-иңа
Зантэриа 70 шықәса ихыңит)*

Владимир Зантэрией сарей қарала аашықәса рқынза шхабжьюугыи,
зныкгыи исимырдырырц иара дышсеихабу, есымша хаиқәлацэоушәа, иза-
кәызаалак «хәаак» хабжьямцэақәа дсацэажэоит!..

Ус дықан аихабырарґы атың дуқәа рґы аус аниуазгыи, ус дыкоуп иахья-
гыи. Икалап уи еихаразакгыи изыхкьо иара данфыйшәа инаркны ижәлар
рыцәгыа-рыбзиа дахьялагылаз азы акәзар, ибзианы иахьидыруазы акәзар
аңсуа иңасқәа, иқазшыақәа, избанзар, уаңсыуаны, егыа аңара умазаргыи, егыа
уқәышзаргыи, егыа атың хараққәа рґы угылазаргыи, ужәлар уахьынзашыты-
рхуа уеиханы ухы убо уаналага, иаразнак улбааргоит!.. Убри азы, убри
аганахь уазхәыцуазар, Владимир ижәлар бзиазаны идыруеит, рқазшыей
рыпсихологией еиликаауеит, рдоуха дазааигэоуп, иахья зықьдык ры-
гәтә днаургыларгыи, ишрацэажәатәу идыруеит, ахәыц еиқәиршәоит!..

Ажәакала, амыцхә ажәа шәзасыршыуей, 70 шықәса зхыңыз апоет-акаде-
мики сарей гәатабгәта хаицәажәар стәхуп, хмыццакыкәа, хрыжь-хрыжь.
Сара убри афыза ацәажәара мфәңызгахьейт ирацәафны хашәкәыфцәей,
хңарауааи, хкультура аусзуфцәей рґы. Исгәалашәоит, шықәсқәак раңхья
Аңсны жәлар рышәкәыффы Алықьса Гогәуей сарей хаицәара анңәамтәз
исеихәаз: «Афыза, ажьагьрфәага скылухит иахья!» Ус анакәха, Владимир-
гыи дзацэцом уи «алахьынңа», избанзар, уи ихәаша рацәаны имоуп, насгыи
аңыхәтәантәи ашықәсқәа рзы апроза дазхьяңшуа далагеит, ифхьейт
ажәабжьқәа, аповестқәа, ароман, аңсышәалагыи урысшәалагыи... Ибзианы
идыруеит, аңсуа мацара акәымкәа, адунеитә литература... Ус анакәха,
ацәажәатә рацэоуп, анцәа икынтә, хзацәажәоугыи мап хңаикзом, избанзар,
ус акаңара аиубилейтә традицияқәа ирыңаркзом, иахья игәы кьақьаза иа-
аиртыроуп!..

— Владимир, уара зхәыцра аамтәзы, апоет Мушьни Микаиа ихәалон
еиңш, конфет хыцәқәала иаазаз ахәыцқәа уреиңшзам, иухугейт аибара-
гыи, амамзаарагыи, ахытагыи, аңакаргыи... Аха уи уара иахагыи уартэит,
уаргәгәейт, уазрыжәит. Иугәаламшәои Бернард Шоу иажәақәа: «Человек

как кирпич, обжигаясь он твердеет...» Ус анакәха, иахгәалахаршәап ухәыцрашыкәсқәа, Тамшьтәи шәыфны, шәашта пшза, уақа унапала иургылаз аңацха хазына!..

Тамшьтәи ашкол хътәы медальла уаналга, Ақәа Горки ихыз зхыз артәфратә институт утәлеит, уақа атцара еицышәтцон абафхатәра бзиаза змаз ашәкәыффы Даур Зантәриени уарей... Харзаатгылап урт ашыкәсқәа, цәгыала ихаазар акәхап урт амшқәа «рсаранцькәа», уи ашьтахь арра ухугама?

– Ааи, Ақәатәи артәфратә институт сара Москватәи ауниверситетгыы исзәфызан, Сорбоннагы, Кембрицьгыы исзырфызан... Ускан даара хшыфла, дыррала иазыкатцаз, пату зкәыз атцарауаа алекциякәа ирыпхьон. Урт рызбахә схәоит савтобиографиятә роман фыц афы. Даури сарей хлекторцәа нагакәа рцәажәара лаф-зфыдала ианаххырчозгыы ыкан... Ускан иахгәафхьан апародиатә хәақәа «реигәыдцара», уимоу, дара хлекторцәагыы цәык нарылахцар цәгыа иаабомызт. Уи атәы бзианы илдыруеит Светлана Қәарсаиагъха. Стәылатцарақәа ирыхкьаны аекзамен фынтә атира ансыкәшәахызгыы ыкан. Светлана хекспромткәа хзылтәахуан. Аинститут афы акәзар калап хлитературатә фазышәарақәа рдац-пшәә бәбәахартә алшара ахьауа. Аиашазын, хаштра сызрыкәым В. П. Анқәаб напхгара ззиуаз астудентцәа рлитературатә хейдкыла имфәпнагоз айпыларақәа. Уахь зныкымкәа имфәхытхьан — Б. Шьынқәба, А. Гогәуа, Ш. Инал-ипа, М. Лашәриа, Гь. Гублиа, Н. Кәытцниа, Н. Хашыг, В. Амаршьан, Р. Смыр, Г. Аламиа ухәа азәырфы. Еилхаргахьан рышәкәкәа. Икалон тхыбжәагәазынза хәидшыланы шәкәык иагу-иабзоу ханалацәажәоз. Алитературатә пштазаара ду азмыж-еилыфәарақәа харцәымшәартә агәафьра хәзтаз, романтикала итәу убарт ашыкәсқәа роуп, сгәанала. Ааи, уи ашьтахь арра исыпхьейт. Иркутск азааигәара аргыларатә баталион афы сибратәи азынра, ачыхь, асытәхәа слымхәкәа фәнархәцаауа, сәасыршыцылейт уатәи арежим – цьбара. Пытфык апъсуаа хәицын. Азын иаулак аказарма афнытқа иаххаагон, тзыгазетк тхажьуашәа катцаны. Аха аапынра шааиз еипш, «вперед, вперед, нахрен!..» хәа афицарцәа рыфны ахьдыргылоз аобиект ахь хдәыкәыртцейт. Уақа ауастәцәа ргәып, аихабыс скарцейт, ауастара сылоуп хәа анрасхәа, акәыз цьыршьан... Антресольтә шықап ашәкәа арма-бьырма ианфәхтә, шәыбз ада акгы шәылам, шәарт кавказаа «ашашлыкьфәцәа» хәа дхатцәкьейт хәпрораб хада...

Уажәааигәа сеитарыхәагъшуан, уахь Иркутскка, апъсуа шәкәыффцәа исзырфуаз асалам шәкәкәа: Иван Тарба, Алыкьса Гогәуа, Владимир Атцнариа, Цьума Ахәба, Мушьни Микаиа, Денис Чачхалиа, Рауль Лашәриа ухәа азәырфы. Шақа икәандоузеи урт ражәақәа, шақа уафышәара, гәыбылрацкәа рытцоузеи урт.

– Владимир, иарбан культуратә хәыштәароу рапхьаза аусура уахьалагаз, насгы уара насыпс иуоуит хәшәкәыффцәа дукәа агьарахәа ианыказ урыхьзартә, уимоу, апоезиатә еицылара дукәа рфәы ажәеинраалақәа

**урыцапхьартэ акырынтэ алашара уоухьан, «иукэыпсахьан» анапеинкьаб-
жыкэа рацэаны!..**

– Рапъхьаза аусура сахьалагаз Д. Гэлиа ихъз зху Тамшътэи абжьаратэ школ афы ауп. Арака алитературеи атоурыхи сырзапъхьон. Апъышэа ду змаз, апъсуа литература бѣѣала иазфэлымхаз артцаѡцэа сахьрылагылаз – сгэы иазхауан, мтѣыжѡада сарпъыруан. Сгэы сыхъуеит, избанзар атцара зсыртцоз ашколхэыцкэа рахьтэ азѡырѡы, нас, 1992 ш. азы, ақыртуа агрессор данхақэла, напышьашѡала аба иѣагыланы ишиибашъуаз итахагэышьеит. Урт иржѡша азыхъ ахы ытцнамхыцызт. Рыпъсы сакэыхшоуп, рызегъ Фырхацѡоуп! Нас зда хамам хгазет «Апъсны кгапъшь» афы аусура салагеит. Агазет иснатаз рацѡоуп: апъышѡа, ажѡа, ахѡоу артѡашъа, апъстазаара акѡаматцама, ауаа рыпсихология амазақѡа... Агазет амаакыра бѣѣа змоу цхақы иаѡызоуп ашѡкэыѡѡи ауаа хархъкѡеи рыбжъара. Нас зегъ халақѡа траа хаззыпъшыз Апъсуа телехѡапъшрахы сиаргеит редакторс 1979 ш. азы. Ателехѡапъшра, арадио ртоурых афы икоуп сара снапкымта, сара сроль. Еихаракгы 1989 ш. азы редактор хадас Ш. Гэлиа сивагыланы лацѡааихъшь камта аус зуан ақыртцѡа хазларгалаз аинформациатѡеибашърафы, хьатцрак камта хапъсуа жѡлар ринтересқѡа хъауа.

Аамтакала Мушьни Лашѡриа напхгара ззиуаз Апъсны ашѡкэыѡѡѡѡа Реидгылафгы аус зуан консультантк иахасабала. Ииашоуп, апъсуа шѡкэыѡѡѡѡа дуқѡа срыцны апъсуа қытақѡа сыртаартѡ, сажѡеинраалақѡа срыпъхьартѡ алшара соуит. Фыц алитература ду ашка амѡахѡаста ылызхуа апоет изын уи насыпъ дууп. Даур Зантариѡеи сареи хшыцкэынцѡаз СССР ашѡкэыѡѡѡѡа Реидгыла халартѡеит. Уи мариамызт. Аха кыбаѡ хэычык шхалаз рбазар акѡахп хаихабацѡа, хныхѡаныпъхьаны амѡа хақѡыртѡеит...

Дара аклассикцѡа рыбжы ахъуахауа, рышѡшьыра уѡеныцдакны агыларара азин ахъуртогы акыр иапъсоуп. Уртқѡа зыпъсоу иаха еилыскаауа салагеит чыдалагы иахъа, зыда пъсихѡа хамам, хѣы зырцѡажѡо хапъсуа бырлаш-бызшѡа ашѡартѡ иантагылоу аамтазын... Ма хаштра ақѡума амѡа ханыкэыз ашѡкэыѡѡѡѡа еибырхѡоз алаф, урпъхақѡа зрыцкѡо, рыпъсы дзыршьѡ урт риумор цъашъахѡы.

– Уара Апъсны ашѡкэыѡѡѡѡа Реидгылафгы консультантс аус уухьан, аредакцияқѡа урыдхѡалан, уажѡеинраалақѡеи укритикатѡ статиақѡеи еидызкылоз ушѡкѡа тытцхьан, ауаажѡларратѡ еиѣкаара «Аидгыларара» аиѣкааѡѡѡа уреиуан, уи ашьтахъ ауп 1989 шықѡсазы Лыхнытѡи Апъсуа Жѡлар реизара дуззафы икатцаз аапъхъара уанапъхъаз... Хара хабицара реипш, абицарақѡа зегъы уи аѡены уалыркааит, ибзиазаны исгѡалашѡоит зегъы ухъз еимыркъѡ ишырхѡоз, уапъхъашъа, удикция, уи иатцаз агѡагъ, ахатцара, агѡымшѡара!..

– Лыхнашта ускан икалаз ахтыс – апъсуаа зегъ доухала хазрыжѡит, хахдырра арѣыхѡит, ахақѡитратѡ цѡкѡыргъа ду артцисит. «Аидгыларара» анапхгара сыгѡара ганы Апъсуаа Хманифест апъхъара ахъсыдыргалаз – азынаказын сшъара сықѡнакѡеит. Аха акамчпътацагы сытцнахит. Мацк

сшыамхкэа аакэаркэарзаргы, сымч акэхеит, 35-нызкык мшынтас еилацэкэыргэо иахьеилагылаз, сзыпхьоз атекст бэбэа — хцеицэа хьзы-рхэагакэа рыхшыцдар иарфеиз атекст — азнагашы сақэшэеит. Сыбжы аныцбжы, синтонация сара схата исахауан. Уи даара крызцазкуа епышэагоуп. Уи аагыхара аус ауит, адеколонизация ашка, Қартаа рхэура атыцра ашка хамқақэа аанартит...

– Аибашыра аани, аибашыра ашытахы Ацсуа телеилахэыра уеиха-бын, Ацсны Ахада Владислав Григори-ица даара дуқэгэыгуан, изааигэааз рахь уишьон, избанзар, хажэлар хатцарыла аибашыра ралгаразы уака игалар акэын ирейгыз аз хинтеллигенция рыбжы... Уимоу, сара ибзиазаны исгэалашэоит Москва утыхратэ гэыц уманы уцаны СССР Жэлар рдепутатцэеи Урыстэыла ачынуаа дуқэеи ушырыцэаажэаз, хажэлари хапсадгылы рзы шака ажэа цха дурхэаз...

– Ииашоуп, Анатоли, Владислав ду ихыпша зегы иахнырит, Москва, Кремль иара ибзоурала алшара хауит хрыцэаажэартэ еигыш аполитик-цэа нагакэа азэырфы: В. Иванов, И. Калмыков, Г. Старовоитова, Л. Батынскаиа, О. Сулеименов, Ф. Бурлацки, С. Хаджиев, Н. Фиодоров, Ц. Нимбуев, В. Белов, В. Варенников, амитрополит Питирим убас азэырфы. Иахыагы иргэалашэоит азэырфы ускантэи хрепортажкэа, хинтервиукэа — уи ин-формациатэ цэкэыргэа ғыцын агысуаа хзын...

– Владимир, уара Ацсны Аихабыра рфы атыц дуқэа аанукилон, зны Акультура аминистрс укан, зны апыза-министр ихатыпуафыс, зны Ацсны Ахада ицхаражэхаафыс. Уахыгылазаалакы, хдоухатэ культура уазфлымхан, цхас ухажыан аихабырей хареи!.. Ахаан исхаштуам хжурнал «Алашара» «амтэыжэақэа» аңдыркэкаауаз ушырыагылоз, убжы ағыеақэа ишургаз, министрцаақэак урт зыкэгылаз рдацкэа ахынтэауаз шыргэалауршэаз!.. Уареи сареи бзиа иабо Асовет шэкэыафы ду Чингиз Аитматов цыра ихэахьан: “Любовь и поэзия погибают от соприкосновения с властью” хэа. Аха уи уара иуцырхагамхазеит, уацэеит, икалап убаахатэра уеикэнархазаргы, аихабыра рфы аус анууазгы, иара акэкаыхэа иуцырхазар акэхарын... Уи Баграт дугы ихигахьан, Ацсны Ирейхазоу Апрезидиум Ахантэаафыс даныказ, цэа змамыз аизарақэа дырцэыбналаны арфеиара иеанеитоз ыкан... Мамзар дхэаеуан!..

– Ачынуафара, хэарас иатахузеи, ашэкэыафы — ажыакца аиха шафо еигыш, даара доухала дыцнашэауеит... Аха сара снапы ианыз аматцурақэа рфы исылшоз кастон амилатэ интеллигенциеи аихабырей реимадара бжыамзырц азын. Еснагы цыра акала срыцгэон хказацэа икэдыргылоз азцаарақэа, хыаас исыман ахэынтқарратэ бызшэа, лассы-лассы еизызгон ахэынтқарратэ бызшэазы акомиссия, хцарауаа злахэыз аилатэара чыдакэа. Амала, абиурократиатэ система иаехыну ауаа абызшэеи адоухатэ хэартарақэеи рышка рхьаргышра даара иуадафуп. Рыцхарас икалаз, урт мацк хыхынтэи, акыан икэтэаны хажэлар рыпроблемакэа ирыхэагышуа,

аҕытцэыра иламгылац уаауп. Аха, зегь акоуп, икәпҕалатәуп, цаҕа илбаа-галатәуп зхашәах зымбо аматцурауаа. Уаха ҕьсыхәа ыҕам. Ажурналқәа «Алашара», «Амцабз», «Аҕәа-Сухум» — ҕлитературеи хтоурыхи ирҕахәхәа-гақәоуп. Урт ҕырхықәымцарыла ирызныкәо — имилат знысыз амҕа из-дырам, длашәуп, дҕахадагәоуп. Убри аҕнытә саргыи сацәыҕхашьомыт уртқәа ззеилымкаауа реилыркаара. Акультура аминистрс саныҕаз уах-гыи-ҕынгыи сзышьтақәаз иреиуан Нхытцәи хашьцәеи, хдиаспорақәеи, хареи культурала хайҕцаарақәа, хайгәныџарақәа рымчехак артбаара. Ирацәан ацәыргақәтцәкәа, афестивальқәа. Хылапҕшыда инымхеит Фа-зиль Искандер, Алықьса Гогәуа, Мушьни Лашәриа, Цьума Ахәба, Алықьса Цьениа, Таиф Ацьба, Марина Ешба, Валери Гамгиа ухәа ирыдхәалаз ахәылпҕазқәа, агәалашәарақәа. Халапҕш рхын Хьыбла Гьарзмаапҕха, Алиса Гыцпҕха. Аҕьсуа театр анишақәа рҕыи иқәыргылахеит В. Г. Арзынба иапҕшьгарала М. Зыхәба, А. Агрба, Л. Касланзиа, Шә. Җачалиа рбакақәа. Уртқәа зегьы сцәбааа ахьрыду — мацк сгәи аҕажоит.

— Владимир, уара есымша ҕлитератураҕы аҕар улапш рхуп, урт реизха-ра уеигәыргәоит, уагьацхраауеит... Нас, дара ркынтә иалукаауада иахьа?!

Иухәар калоит, иахьа хара ихамоуп хәа даара узеигәыргьаша алите-ратура бзиа... Аха, сара сгәаанagara ала, уи итцегь еилыршәшәтәуп, уатцәи игыло хҕар ирызнагалатәуп иреигьзоу алхны. Шәкәыџык, поетк иааи-џхьоу зегьы томрацәала итҕыжыны хапхьаџцәа рытара сақәшахатым. Уи, иаххәап, ддуззазар, акы иамусуп, аха ибжьаратәу ашәкәыџы, уи аҕыза «иаршьцылара» ҕлитература зегьы иазеицәоуп, хапхьаџцәа-гыи ацәгьеи абзиен рзеилмырго иаанхоит. Хара хазцои, макьана Гәлиен Шьынқәбеи рышәкәкәа иааизакны ишахәтәу итаҳмыжьзац, урт «рхыца-ра» азәгыи иҳанаижьзом мышкызны хдоухатә культура игәгәаны згәи азыбылуа аҕар анеицагылалак...

— Анцәа имчала, алитературатә традиция еипҕымкәеит, хдоухатә-сахьаркыратә дуней аҕы мац-мац ртыҕь ааныркылоит: Д. Габалыиа, А. Чха-малиа, А. Чытанаа, А. Жыпҕха, Шь. Бганпҕха, А. Аҕалҕьба, Д. Габниапҕха, И. Гыцба, А. Гәынба, Н. Цьынцәалпҕха, С. Хәцымпҕха, Е. Тодуа, И. Кәытцни-апҕха, Ць. Инцәгыиа, Х. Цьыкырба, В. Хәырхәмалпҕха.

Сгәанала, иаха ихьысхауп апроза ажанр, адраматургиа. Иҕоуп аҕар ирықәҕиаз, ирықәымҕиаз, аха аус злоу аҕар рбызшәа агәыбылра, уи агьама-пҕшқарах ркыишә иқәкуп. Абәџхатәра шрылоу џашьом. Ргәи ахыршәатәым. Амузыкаҕы дыссирха Барас Кәыцба дышцәыртцыз еипҕш, хмилацтә литератураҕыи ус зажәа, зхәоу хатәраны ицәыртцуа ашәкәыџ-цәа ҕарацәа шыкало азы гәыџбарак сымам. Ирацәажәалатәуп, ргәи азырхаталатәуп. Хатала, Анатоли, уара редактор хадак иахасабала али-тератураҕыи ицәыртцуа аҕар улапш рхуп. Ажурнал ахь амҕа рзаауртуеит. Уи шьарда зтцазкуа усуп.

— Җлитератураҕыи адраматургиен акритикеи даара ихьысхахеит... Җтеатр ацсуа пиесазы «иҕажәкуеит», хакритика Владимир Атцнариа

«иҗамчы» гәһьяанагоит. Акырынтә иҗалаһьеит, урт ажанрқәа ахьҗамам азы, җара, журнал «Алашара» аҗы дара ирзыҗтәоу апремиақәа егьырт ажанрқәа ианраҗто...

– Адраматургиеи, акритикеи, асахьаркыратә очерки, ахәычтәы литературеи рызцаара – җыдала излацәажәатәу, Акультура аминистррагы, ашәҗәыџәцәа реиҗекаарақәагы зхатгылаша проблемоуп. Уи ахала ахы азҗыхзом, иацхраатәуп. Анс акәу, арс акәу, стол гьежьқәакгы зызктәу хырхартақәоуп. Иҗалшо җахцароуп җаргы.

– Владимир, ушсырааҗсаз збоит, аха аеыжәла бзиа аныҗәашәа аныргәаҗхалак ауп анапеинҗьабжьқәагы анаиуа!.. Исгәалашәоит, шықәсқәак раҗхьа Алықса Гогәуеи сареи аиҗәажәара ду мџаҗагеит «Спутник Аҗсны» аҗны, ацыхәтәан иажәа убас ихиркәшеит, «абри уара иахьа аҗьаҗьарџага скылухит» хәа. Уажәы уаргы маҗк усыргәамтцит, аха рызбахә ухәар стахуп ацыхәтәантәи аҗәашьқәсазы хлитература иаланагалаз, уара даара узеигәыргьаз апоезиаҗгы апрозаҗгы шәыҗқәак. Избанзар, уареи сареи иахьатәи җаицәажәара, «Спутник Аҗсны» анаџсгы, җытрак ашьтахь, хлитературатә журнал «Алашарагы» ианахцоит, уаҗа уара упрофессионалтә гәаанагара иазыҗшу аҗхьаџәа даара ирацәаџуп...

– Иҗоуп аҗҗамта хатәрақәа. Аҗоурыхи алитерATUREи рзы аҗакы җәҗәоуп Б. Шьынқәба имшынҗақәа хаз шәҗәны рҗытра. Иаххәозар, иалкааны иазгәатәтәуп А. Гогәуа аибашьра иазку иажәабжьқәа, иповестқәа. Адоухахылтшьтра иазку М. Лашәриа ипоема. Аепикатә жанр ханартәааит Рушьбеи Смыр ипоема “Семра”. Даур Наҗҗебиа ипроза апсихологизм иаҗа-иаҗа аҗартәулоит. Иаххәозар, аҗәабжь “Аҗеиҗь” аибашьра адрама ахамыштыхә иҗанаргылаз ауаа рлахьынтә инартәулань уазнархәыцуеит. Хтыск иаџызахеит Анзор Мықәба ипроза тыркәшәала иахьҗытыз, Даур Занҗариа иажәабжь “Енҗы-җаным” җыш-бызшәак рыла адунеи ахьабаз.

Г. Аламиа Нартаа ртемала иаҗытцаз ахәычтәы поема афилософиатә җаҗҗәы улаҗш иҗамшәарц залшом. Гунда Саҗаниа лпоезиа џ-томкны аҗытра – хтыс җаиматуп. Лирика џныҗкала аҗарбеиоит Гәында Кәыҗниаҗхә. Анатоли, уара уажәеинраалақәа рҗы избоит рацәак халаҗш иҗамшәо аҗҗазааратә ниуансқәа бла-җыцла рҗаҗшыхәра ушашьтоу, насгы иалкаатәу фактуп аибашьра атема иазку ушәҗәы «Ануаа рхәы» аҗытра. Инна Ахашҗхә, Енвер Аҗьибә, Дмитри Габалыиа, Заира җаиҗыкә рлирикаҗы иҗоуп аҗыҗхә, ахьаа, аимгеимцаратә цәалашәарақәа, аха, аус злоу – урт асахьаркыратә цәа рыҗәнуп. Рсахьаркыратә җышаарақәа лабҗаба иубартә иҗоуп – җаири Қәҗарбеи Октаи Чкотуеи. Тәамџахә җамта рыҗышаарақәа рымџахәастә ишаныҗ иануп Вахтанг Аҗхәзоуи Сергеи Агындиеи. Хтыск иаџызахеит Инал Гыҗба Б. Шьынқәба ипоетика иазкны иихьчаз акандидаттә диссертация. Улаҗш иҗамшәарц залшом В. Бигәаа илитературадырратә статья хатәрақәа, насгы уи хаз шәҗәны иҗыҗыз журнал “Алашара” абиблиографиатә еишьҗагыланҗа. Уи енци-

клопедиятә жәарк иахзафыхаеит. Азбахә саҳауеит ҳдыңңыуаф Беқир Ашәба ишәкәы ғыцк.

– Уажәшьта ҳаиасып алитературатә «мшын цаулахь». Аурыс шәкәыффы ду Андреи Битов ңара ифхьейт: «Великие книги не сложны, а недоступны» хәа!.. Рызбахә ухәар стахуп, аңсуа романқәа аламцакәа, адунеи ағы узыңхьахьоу милатла еиуеиңшым ашәкәыффыцәа рырғеи-амтақәа ркынтә иалукааз ароманқәа жәаба. Издыруада ҳаңхьаффыцәа ңытфыки уареи ғамала шәеиқәшәозар?!

– Ф. Достоевски – «Аишьцәа Карамазоваа», Л. Толстои – «Анна Каренина», Г. Флобер – «Мадам Бовари», Г. Мопассан – «Аңҗстазаара», У. Фолкнер – «Ахан», Д. Селинджер – «Ачартағы – атыша ахықәан», Ф. Мориак – «Абзиабара ацәхәыра», А. Камиу – «Ағыкы», Кобо Абе – «Атәым хағы», Ф. Искандер – «Сандра Чағамтәи».

– Уажәшьта инейтхьыз ғәикалатәи ҳаиғәәжәара ахыркәшарахь ҳаиасып... Аха ус уахышьтзом, ухынфажәижәаба шықәса иапугало арғеиамта ғыцкәа рыхьзқәа ҳаумхәакәа!.. Урт, ҳара, иахьей-уахей аинтернет итоу, ажурналқәеи агазетқәеи зауа иаабоит, хрыңхьоит, аха аамтала уанза знапы «мназо», зкынза имнейц урт рзыңшааразы мфакәтца-гак рахтар хтахуп!

– Хара имгакәа итытцраны икоуп аңсышәала споезиеи сыпрозеи реизга (Иалкаау). Атыжыра иазырхиахоит савтобиографиятә роман “Иацтәи ашкә ицәытцраау афнашә” (Дверь, приоткрытая во вчера...) Акыпңхь иазырхиоуп сусумта “Аңсуа фразеологизмқәа – дунеихәаңшратә философиятә хытхыртәк ахасабала”. Снапы алакүп даға жәабжык. Сажәеинраала ғыцкәа аинтернет ағы ркыпңхьра сағуп. Хазы икоу шәкәны итужьыртә икоуп.

– Итабуп, Владимир Константин-ица, иахьа узңыло умшира удыс-ныхәалоит, даара уаф деигәырғартә икоуп уи, Акәа агара Цәыббра 27 амш ныхәа иахьакәшәаз! Ус анакәха, ҳарт зегы ф-ныхәак еицаз-гәахтоит, ф-ныхәафәк тыркәамцаан иаажәуеит!.. Амала иудыруаз, ии-убилей ағы снапы таңәны сшымнейуа, пародиа бзиақ «атәыфа» ианкны иузназгоит!..

Җсра-зра ақәымзааит Аңсуа Иажәа, иара аматц зуа ҳфызцәа зегы Алц-ха рымазааит!..

– Итабуп, Анатоли! «Спутник Аңсны» ағы «Алашара» ағы абас инартбааны сахьцәыруго сгәы иазнархауеит. Ашәкәыффы игәы ңшқоуп. Амацоуп иитаху, арғеиаратә гәазыхәара ду изцәыртцырц азы.

*Аиғәәжәара аниҗейт
Анатоли Лағәлаа*

ЕКАТЕРИНА БЕБИАПҘА

ШЬАЛА ИФУ АШӘКӘҚӘ

(Апһьяжәа ацынхәрас)

Апһсуа радио аколлектив ианакәзаалакғы абзиеибабара, апатуеикәтцара, аицхыраара, аихатцгылара хабжһан. Хусураф атакпһхықәра зегь рапһхһа игылан, аха сара сабипһара, 80-тәи ашықәсқәа рзы Апһсуа радио аһны аусура иалагаз, хәихабацәагы пату рықәтцо, аиқәлацәагы хәифызара харакны, хусеицура, цәымза лашаран хатала сара сдунеи иалыпһхоит. Итцабыргны, илашаран, иагһнасыпһ дуун Апһсуа радио зжурналисттә усура адхәалаз зегһы хзы ихафсыз ашәышықәса 80–90 ашықәсқәа раан хусеицура. Насыпһ хаман, ачча хәықәын, апһстазаара хгәахәон, арадио-журналистика мац-мац хнапахыи иаахгон...

Ахаан исхаштуам закәйтә бла хааз иаххыыршаз хөык: Гарри Дбар, Зураб Аргәын, сара, ажурналистика афакультет халган ханаа, «рапһхәтәи хажәтцарақәа» хәа хәпһхәзаны хашрыдыркылаз Апһсуа радио усқантәи аусзуфцәа: Константин Гьерхьелиа, Артиом Амқәаб, Владимир Ахашба, Тамара Хышба, Антонина Хәгба, Елена Гәымба, Семион Адлеиба ухәа. Хара храпһхәтәиқәан, хықәкыла ажурналистика атцара зманы Апһсуа радиои ателехәапһшреи инатцагылаз.

Ибзиазан исгәалашәоит, «Апһсуа радио» асаат 7 рзы аефирахь итытцуа ақатцара сылсыршеит» хәа дангәыргьоз, усқантәи ашықәсқәа рзы Ахәын-телерадио еилахәыра хантәафра азызуаз, Шамил Хәсин-ипһа Пһиа. Уи хықәкыс иман апһсуаа апһсуа бызшәала рышыыжь алагарц. Ибзиазан исгәалашәоит, Шамил Пһиа ахәаанырцә инхо хцһынцһхылтцһытрақәа рзы акыр шықәса дыззықәпһоз арадиодырратара «Апһсадгһыл абжһы» азин аниоу, закәйтә гәалақараз имаз.

Усқан Апһсуа радио аһны аус зуаз, абафхәтәра злаз актиор Алықһса Ермолов иоуп ақазареи, акультуреи, алитературеи русзуфцәа рдунеи хадзыпһхәалоз, арадиодырратара ззахкышаз ауаа хәтәрақәа хатала сара исзалзыпһшаауаз. Дзакәйтә уафы аамсташәааз Алықһса Ермолов! Урт хәихабацәа иахзышһтарцаз арфәиаратә мөа наһ еихазхауаз лакәхеит ажурналист Белла Кәыр-оглы «Апһсуа радио» редакция напхгара аналтөз аамтазы.

XX ашәышықәса 30–80-тәи ашықәсқәа рзы, хдырратарақәа рыһны ажәа «анцәа» ххәар азин анхамымыз иаамтан. Ажәа «анцәа» хзыфцәажәоз азәы ифытцшәар, уи ахыхәаз атыпһ пһшааны, алентаф ифәахәцәар акәын. Иара убас, «КПСС Ацентр Комитет» хәа ажәеицааира хтематикатә дырратараф ыцһарақа, хыцһарақа ихамхәар, хдырратара аефирахь ирышһтзомызт. Ақәатәи атакси ахы һапһшһза, ынтә исышһтцаны Кәтол

Гарри Дбар, Екатерина Бебиа, Зураб Аргэын. 1980 ш.

инарышьтхьан, ирласзаны аредакциахь сааны, сзыџцаажэаз ауаџы ажэа «анцэа» ахьихэаз снапала иамысхырц, Виачеслав Аблотиа изкыз аради-очерк аҕны, џынтэ ирыдамхаргы, «КПСС Ацентр Комитетет» хэа зхэоз ахэоу аласыргыларц.

Арахь иара Акоммунисттэ партия халартцозма, хара, амилаттэ хақәитратэ қәҕара иалагылаз?! Уи халамлар, ихатэроу дырратарак хды-рҕатцомызт, аредактор хэа ахьз ухылар ҕаломызт, аспирантураз алимит хартомызт, аконференцияқәа рахь хнарышьтцомызт. Сара сааҕымтцакәа арзахалқәа сыџуан, аха Акоммунисттэ партия аитцбыразатэи аоргани-зация мазаныҕәаџыс ихамаз Еленора Константин-ипҕха Барцыц атак сылтон: «Барзахал иаҕыхәамҕшит, жәлар реизарақәа раан Лыхнаштеи Цақәашьи бахықәгылаз азы» — хэа лдырхэон.

Иара убас, хара чыдала рылапҕш «хаа» ххын КГБ аусузуџцәа. Исгәа-лашәоит, арепрессия ашықәсқәа раан идырзыз рҕоурыхқәа рытцараа саналага, шаҕантэ КГБ аусзуџцәа хтаахьаз, хгәыхәанырцахьаз. Акырынтэ сҕиххьан, усҕантэи ашықәсқәа рзы Аҕсуа радио аредакциақәа редактор хадас ирымаз апоет Константин Ғерхьелиа.

Аҕсуа радиои ателехәапҕшреи рыхьтәи фонд лоуп хэа дхәпҕхьазоит, зегь рааста инейтцыху атематикатэ дырратарақәа архив иазынзыжьыз ажурналист Тина Қорсаиа. Аҕсуа радио ахьтәи ахқәажә лоуп, 52 шықәса амузыкәтэ редакция напхгара азтэ, зыпҕстазаара зегьы Аҕсуа радио аму-зыкәтэ фонд аизгара иазыкыз Еленора Барцыц. Аҕсуа радио ахьтәи бжы – «Золотой голос Абхазии» хэа хажәлар иззырхәаз, ус аҕоурыхәџ даҕаанхоит Алла Кәарацхьелиапҕха.

Акыр ахынтаџынтаракәа ыҕазаргы, Асовет аамтазы итәын-ипҕхан Аҕ-суа радио аусура. Харгы акырза хгәи иахәаны аус хуан. Аха хара усҕан ихаздыруамызт ишахьзыпҕшыз аҕышәара ду – аибашьратэ пҕышәара!

Аибашьра иалагаанза итыхыз Агъсуа радио аусзуфцаа гыпъык:

Армарахътэ аръарахъ: Марина Кэарциа, Екатерина Бебия, Нуну Касланзиа, Мадонна Кэарциа, Алла Кэарацхъелиа, Мимоза Цикэтания, Раиса Ажъиба. Афото итыхымтоуп – Витали Къецба.

Ихаздыруамызт, аибашьра амцабз халагылан хажэлар рѣахэы ахэара шхатэашьахоз. Ихаздыруамызт иахзыпъшыз...

Даѣа аамтанык еипъшымкэа аамта уадаѣ хантагылаз, Агъсны аибашьра анцоз, хауаажэлар агъсреи абзарей ианрыбжьагылаз, агъсра абла ташэашэакэа ханыртапъшуаз аамтазы, абцъар еипъш игэѣаны, ипъсеикэы-рхаган икалеит ажэа – ианахэтэз, ишахэтэз, иахъахэтэз ихэаз ажэа. Ари аамтазы ауп, шэынтэ еиханы ианахдырыз ажэа амч закэу.

Аха ускантэи аамтазы, ипъсеикэырхагаха игоз ажэа ауаа рацэа рлымха афынза иназгоз, еимхэыцтас еихагъсо, ацах-ацаххэа хажэлар ргэы арахэыцкэа ирхазыпъсоз акэны икалеит хара хradio. Агъсуа радио Агъсны Ацъынцътэылатэ еибашьраан (1992 – 1993 шш.) алашьцараѣ ицэытчыцчо ацэымза лашара иафызан. Агъсуа радио абжы нэзон Агъсны ахы-атыхэа, абжы нэзон аѣа ихыц еикэатцэакэа иртэакыз Мрагыларатэи афронт афынза, аѣа инапатцака иказ акэакъкэа рфынза, зыпъсы заны афны атцака итэатэз ауаа рфынза, абжы нэзон нхытци-аахытци, адунеи акэакъкэа зегы рфынза. Ладеи-ѣадеи еимаздоз хытэы цханы икан ускан Агъсуа радио.

Абас еипъш, Агъсуа радио абжы адунеи иахъахытцэоз азы ауп, анхаѣ бзиа ижэла ахэитцэхэа икэаны адгыл акэа иштаипъсо еипъш, Агъсуа радио аредакциахъ хыпъхъазара рацэала ашэѣкэа заауаз. Урт ирныѣуан агъсуаа хгэынкыбжы, хуазырбжы, хмыткэма, аха еихагы еихан ашэѣкэа ирныѣуаз ахатцарашэа, агэышътыхгажэа, афырхатцара, агъсадгыл азы ахамеигзара, пъхъака аиааирамѣахъ ацара!

Агъсуа радио ашка иаауаз ашэѣкэа мацк сеынарфэыган, сырзаат-

гылоит Аҗсны айбашыраан, Аҗсуа радио аҗаки, атыҗи, алшеи. Насгы
рыхызкәа хәатәуп ари аамта уада азы Аҗсуа радио аредакцияе аус
зуаз ауаа.

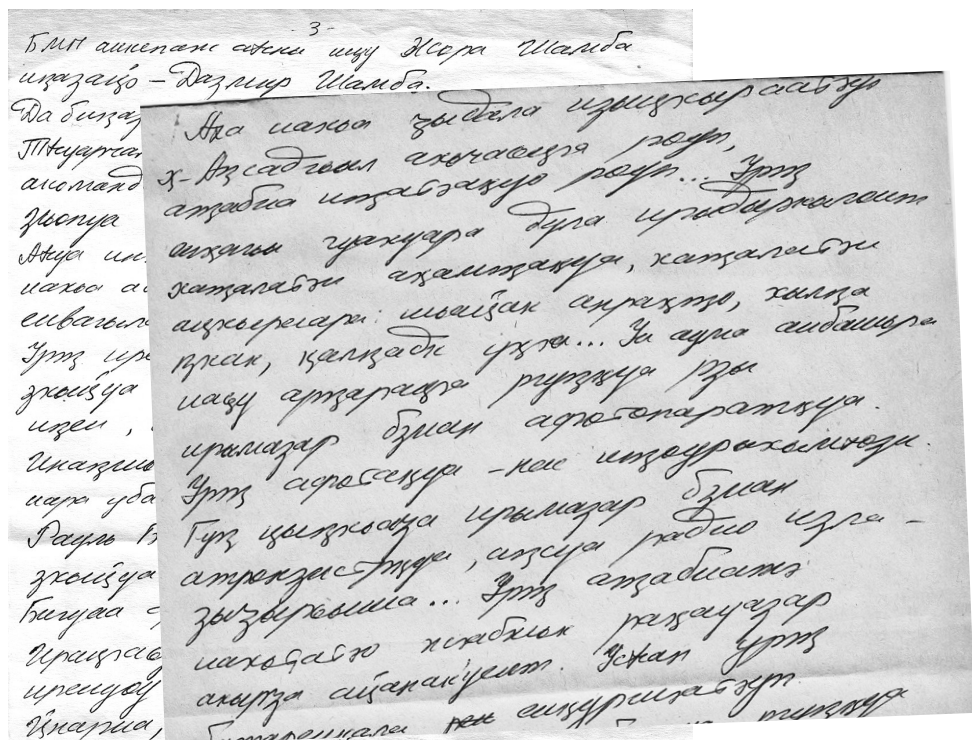
Аҗсны айбашыра ишалагаз атәы аҗәабжь гәытшыаага хәҗсадгьыл
ахи атыхәеи иахызыгзаз ракәны атоурыхәе иаанхеит Аҗсуа арадио
адикторцәа Алла Кәарацхъелиеи Мурман Ахәбеи. Арт рыбжьы иарҗы-
хон аҗсуа жәлар, иранахәон ампытахалащәа ирҗагыланы имыкәҗар,
имеибашыыр ада җыхәа шыҗам. Урт рыбжьы назон җнаҗацыҗхьаза. Ари
аҗәабжь ауаатәыщәа рхәыржыы қақаза еиланаргылон.

Еибашырада, мыцхәарыла Акәа ақалақь аҗацәа рнапахыы ианаар-
га, ихцәаны Гәдоутә инеиз аҗсуа журналистцәа ус тәашыа рымамызт.
Аҗсны аҗсреи абзареи ирыбжьагылан, аҗабырг адунеи иардыртәын,
ипҗәатәын аинформациатә блокада. Рҗахәы рхәар акәын Аҗснытәи
амасса-информациатә хархәагақәа. Уи аҗакы бзианы еилызкаауаз Аҗс-
ны анапхгареи дара ажурналистцәа рхәҗақәеи, хшыщышътра ду азыруа
иалагеит Гәдоутә ақалақь аҗы амасса-информациатә хархәагақәа русура
аиҗашыақәыргыларә.

Атехника айбыҗаразы имариамыз аусқәа мҗаҗганы, җымш-хымш иры-
лагзаны, аефир ахь ицәыртдыртә аҗагылазаашыа аҗыртцеит Даур Қорсаиа,
Даур Киут, Уасил Лазба ухәа.

Аҗсуа радио абжыы Аҗсны ахи-атыхәеи азырхакәа, Урыстәылеи,
иара убас, ахәаанырцә еиуеипҗшым атәылақәеи рҗы иназартә еипҗш
еиҗыркааит. Уи аус ауан уахи-ени еипҗшыны.

Аҗсуа радио абжыы җыстәҗаган аблокада иҗакыз Мрагыларатәи афронт

Апсны аибашьраан Апсуа радио аредакциае аус зуаз гәыпфык. Армарыхтә арғыарахь игылоу: Иуана Асазба (ананхгафы), Анатоли Лагәлаа, Семион Адлеу-ба, Аптә Квираиа. Итәоу: Рауса Ажыба, Нана Гәниа, Римма Чедиа, Лиудмила Акаба. Гәдоутә, 1993 ш.

азы, игәыштыхган ага инапәцака иказ Акәеи Очамчыреи рықалақықәа ирыланхоз апсуа уаапсыра рзы. Апсуа радио абжыи иацәшәон агацәа. Акырынтә рәазыршәахьан уи абжыи мго ақатара. Аха ага ицасхәан, Апсуа радио абжыи шагац игон, аинформациатә блокадагыгы җыххааса иқәнәтәон. Убартқәа зегыгы рзы ауп, 1992–1993-тәи ашықәсқәа рзы, Апсуа радио адунеи акны зегь рааста иззызырәуаз арадиостанцияқәа жәаба рахь изыпхьазахазгыгы.

Аибашьра рапхьатәи амшқәа рзы, Гәдоутә хәеидаҳкыло халагеит Акәа алтра зылшаз Апсуа радио аусзуәцәа. Акы збатәын, аефир ахь ицәырцтәын. Гәдоутә араион ахадара ахьыказ, ана-ара ауадақәа рыкны аусзуәцәа хнарывадыртәеит. Икалоз ахтысқәа ус баша ақьаад ахь инахгон җымшқа. Арадио аусура рәадрьпхьало иалагеит уаанза аус зуаз реипш, арадио усура зынзаск иззымдыруаз ауаагы. Исгәалашәоит, рапхьа иааидгылаз хакәын Лиудмила Цобехьиа, Ирина Агрба, сара. Хартгыи иахтахын

Апсны аибашьраан Апсуа радио аредакцияе аус зуаз гәыгъык: Олег Шамба, Иуана Асазба, Лиудмила Цобехьиа, Екатерина Бебиа, Семион Адлеиба. Ашьтахь итәоу Анатоли Лагәлаа

иҳалшоз ала аинформация хажәлар рызнагара. Ус, ашышы-ашышыхәа, арадиоусзуәцәа ххыгъхьазара иазхәауа иалагеит.

Ацарауаф Иуана Асазба, Апсны атәылахьчара Аминистрра дахатарнакны, Апсуа радио аусура дахылапъшуан аибашьра аамтазы.

Апсны аибашьра цонатцы, уахи-ени еипъшыны аус зуаз Апсуа радио аусзуәцәа иреиуоп ажурналистцәа: Владимир Ахашба, Гарри Дбар, Семион Адлеиба, Екатерина Бебиа, Римма Чедиа, Даур Зантәриа, Етери Кация, Светлана Қорсаиа, Алина Ачба, Анатоли Лагәлаа ухәа убас азәырәы. Аибашьра ацәахәахьы лассы-лассы хнеиуан, усқан Апсуа радио афы аус зуаз Олег Шамбеи сарей. Апсуа радио аусзуәцәа хкынтә, Апсны атәылахьчара Аминистрра арратә корреспондентцәа хәа хәпъхьазан харт афыцәагы. Уи зырцабыргуа аршахатгәкәа хәмоуп иахьагы.

Мышкгы иаагымхазакәа абжькәа тазыуаз, адырратарақәа аефир ахь изышътуаз иреиуан Раиса Ажьибеи Светлана Цалбеи. Урт ирыцхыраафцәан Астамур Цьениеи Цьамбул Цьопуеи. Пытрак ашьтахь урт рфыцәагы еибашьра ицеит. Астамур Цьениеи Цьамбул Цьопуеи рус рымидеит Аслан Азынба. Апсадгьыл ихы ақәйтцеит Цьамбул Цьопуа. Уи Апсны Афырхатца хәа ахьз ихуп. Зажәа Мрагыларей Мраташәарей иахьзоз иакәын адиктор, занатла иактиорыз Владимир Никонов. Аибашьра ахь инаркны атыхәанза иааипъмыркъазакәа апъсышәала адырратарақәа аефир ахь иназгоз ракәын адикторцәа Алла Кәарацхьелиеи Мурман Ахәбеи. Исгәалашәоит, урт адикторцәа ианеимаркуаз, Аиааира Апсны ишагаз хажәлар

Екатерина Бебиа, Шамил Плиа. 2008 ш.

рахэара зкэашьхо дарбанхо хэа. Итцабыргны, Апысуа радио аефир ауп Аиааира Апысны жэлэр иргеит хэа адунеи ахы атыхэа ирахартэ алахэара кэзтэз. Уи ахэара насыпс изауз лоуп «Ахытэи бжыи зхоу» хэа ахы з чыда змоу Алла Кэарацхелиа.

Хыхь зызбахэ схээз инарчыдангы, айбашыра аамтазы еиуеипшымыз аускэа нагзо Апысуа радио афны аус зуаз иреиун: Тэмыр Ачыгэба, Саим Аэзба, Саида Кэытцниа, Мадонна Кэарцниа, Лиудмила Акаба, Нана Гэниа, Лариса Ануа, Апыта Квираиа, Гунда Цьота-ипыха Сақаниа, Валина Гэарзалиа.

Айбашыра цон... Икалеит Лэататэи атрагедиа, икалеит Гэдоутэ ақалакыаф абомбакэа ркажыра. Шыоуки, анцэа ицышыаны, зынза имачны, иаразнак Апысны иналтцны Москвака рхы дырхеит, аха агырак зегыи еихеит айбашыра ацэахэахы. Арт афхтыск еихагыи идырфыхеит апысуа гэи цахэ-цахэ зызтэз, айбашыра еилнаршэшеит зегыи.

Арратэ корреспондентцэа хэрадиотэ репортиоркэа кны айбашыра ацэахэахы хнеира ргэи архатон хайбашыцэа, ражэа рхэон, атыхэтэантэи ражэагыи антэахэуаз ыкан. Иара айбашыра ацэахэафныгыи иазызырфуан арадиодкылагакэа арациакэа ирфакны.

Исгэалашэоит, Александр Пэчлиа, ипыси-ипыси еихымызо, айбашыра ацэахэафны: «Сашыцэа, абжыуаа, абаапыс, Апысны иалтцны ицаз среиуоу цыишэымшыан, сыкоуп сара Ешыра, хэцэынмырха сеибашыуеит, айбашыра апышэа сыман, неишыак шаафалалак шэара шэышфа снейуеит» — хэа иихэоз нтафны, Апысуа радио аухатэи аефир иахысызгоит хэа Ешырантэи Гэдоутэа амфэ сшыкэыз, исахэит, абыржэи Саша итанк аекипаж зегыи агацэа итадырхеит хэа. Анцэа димазаарын, ускан азэызатцэык деикэ-хеит — зныкымкэа ахэра зауз Роман Гериа, ашытахы Апысны Афырхатца хэа ахы з зыхтахаз.

Александр Пэчлиа ицыхэтэажэа Апысуа радио аефирахы ианахашытуаз, арадио аусзуфцэа зегыи хэидтэалан хэицтэыуон, аха уи иажэа аефир ахы ианцоз иара ихатэ дыштахэахыаз атэи ахэара хымыгэагыт, акыраамтагыи иахмырзазеит. Ус шафэи рыпысзы хтэахуааз? Убас еипыш, Акаа иалаханы иказ Алыкыса Аргэын ицеи дыштахэахыаз: «Абаапыс, азэгыи аефираф

ишәфыттымшәаит, иара Аҗсуа радио илымха адкылан дазызырәуеит» – хәа еибәххәон. Ус шакафы?

Икан, Аҗсуа радио шәаңхәара анауаз. Ахаан хаштшыа ақәума, «Итадаз уи ицшышәыртәыз авертолиот?» арубрикала, халабжыш ақәтәо Аҗсуа радио аефир ала ханаҗхьоз Лаҗа итархаз ауаа рсиа. Аха икан даеакала ишыақәгылоз ахтысқәагы, дҗахеит, дыржит хәа ажәабжь хлымзаах захахьаз рҗаацәа, имышшыншәажәа аены: «Ишәахаз иашазам, шәҗеи Ешыра деибашыуеит, салам шәитәит!» – хәа анрызнанагоз Аҗсуа радио аефир. Аха еихаразак, Аҗсуа радио абжьы гәыштыхган, җыстатцәган, еибарбаган, цхан Аҗсны аибашыраан.

Харт, аибашыра ацәахәахы ицаз арратә корреспондентцәа хналагылеит аибашыра хатә, арака иказ тахаран, мамзаргы җхьака царан, аха аибашыра ахроника тахауан, итаххуан. Уи аамтаз Гәдоутә, Аҗсуа радио аредакцияә аибашыратәкыа зхызгоз арадио усзушәа рхыҗхьазараә дҗалеит, занаатла ирцафыз Лиудмила Цобехыиаҗхә – еицәызны иказ еибәҗшаартә иказтоз, җси бзеи еилзыргоз, зны игәытшыаагаз, зны игәыштыхгаз лыбжьы есымша Аҗсуа радио итыуан. Уи еиҗылкааз, иагымшәаҗылгоз арадиодакыа «Агәыҗра» аибашыраан ахәшә иафызан, иҗсеикәырхаган.

Ацарауаф, академик Олег Шамба аибашыраан Аҗсуа радио аҗы иусура атәы ахә ашыра удауоп. Уи иаҗиттоз аналитикатә радиостатиақәа аҗа иаҗаҗәраәы рцакы дуззан.

Ажурналистцәа рахасабала Аҗсуа радио аҗы аус руан ашәкәышәцәа Анатоли Лагәлааи, Даур Наҗкыебиеи, артцафы Алла Лагәлааи. Ақыраамта, дикторк лахасабала аусура лыллыршеит ашәахәаф Лиудмила Кәыпраа-Аҗбапуа.

Дара аибашыцәа рахытәгы апублицистика атцакы еилкааны икоуп ашәра иалагаз. Аибашыратә цабырг аазыргышуаз, дызвагылаз аҗеицәа рфырхатцарақәа атоурых иазынхартә публицистикатә ажәала ақәад ахы иназгаз рахы дыҗхьазоуп, аибашыра антоз Аҗснытәи ажурналистцәа Редидгыла иаҗнатцаз «Агәымшәареи азанаат азказареи» апремиа алауреат Автандил Гарцкыи.

Аҗсны аҗсуааи ахынхоз атәым хәынтқаррақәа еимаздоз цханы икан, аибашыраан ажурналист Алина Ачба имшәаҗылгоз адырратәра «Аҗсадгыл абжьы». Иара убас, Урыстәыла еиуеиҗшым акәакықәа ркынза иназон аказаратцаафы Светлана Қорсаи имшәаҗылгоз апрограма «Голос Абхазии». Ахәаанырцә ицо адырратәрақәа рредакция напхгара аитон ажурналист Гарри Дбар.

Аибашыра аамтазы Аҗсуа радио амузыкәтә кәша напхгара азтоз лоуп, зыҗыстазаара зегы Аҗсуа радио аусура иазызкыз Елеонора Барцыц. Уи ацхыраара ду лылтон Зоиа Гәынба.

Аҗышәара аамта итагылан ускан Аҗсны. Аҗышәара иахысуан хәжәларгы. Амасса-информациатә хархәагақәа рхатарнакцәа ракәзар, изхысуаз аҗышәараәы цыра еицахаракгы рмоуит, цыра хытцракгы карымтәит. Руалҗшыа нарыгзеит ламысцқала.

Аҗсуа радио иаиуаз ашәкәқәа харзыхынхәуазар – урт ихадараз

аҕып ааныркылон айбашыра аамтазы. Дара урт ашәкәкәа равторцаагы
рыпстазаара иагәыцәыз акәын хradio. Уи зыртабыргуа ашәкәкәа ма-
мызт Аҕсуа радио аҕоштыа.

Ашәкәкәа руак аҕны хапхьон: «Хмашына аккумулятор аакәаххын,
абатареикакәа рцымхәрас арадиодкылага инағапшыны, Кәтол Ахыуаа
рхабла зшыапы инанаго зегы цыарак хаизаны, Аҕсуа радио хазызыр-
уеит уахынла, еынла, шырпазыла... Уи иханахәоит ацәгыагы, абзиагы...
Шәыбжыи хакәыхшоуп, Аҕсуа радио аусзуцәа зегы! Зны-зынла ахауае
шәыбжыи анызлакгы, гәынхәтыстала иахдыруеит ибжыажы, иахмахаз
шәажәа. Аҕсуа радио иханахәо ажәабжыкәа ханырзызырцлак аштыах
ауп, мацк хгәы аҕсы анашы... Амц гәыштыхга хара иахтахзам. Ицәгы-иб-
зиа, ацабырг ауп хара иахтаху! Егы ихантазаргы – ацабырг! Аҕсытбара
ыказаргы, ацабырг! Аҕсуа радио иагышәацхәагоуп, иагыгәыштыхгоуп
хара хзы! Ацабырг мацара захарц зтаху: Борис, Ардашыл Санзаа, Медико,
Шамил, Гьаргь Бебиаа, Нусиа, Галиа, Тина Кәыцниаа, Нора Маан, Нелли,
Заира Амцаа...» (Бебиа Е. Гь. лхатәы архив аҕынтә).

Аҕсуа радио иаиуаз абас еипыш иказ ашәкәкәа цәа рымамызт.

Аҕсуа радио иацәшәоз ауаагы ыкан. Урт зус пшыа иацәхыатны,
айбашыра зәацәыпхыакны Гәдоутә, Пицунда, ма Шәача, Москва... итәаз
ракәын.

Абар ирыуаз Ткәарчалынтәи Анжела Кәычбериеи, Минадора Бе-
рулааи, Аида Чачхалиеи: «Нцәахәык аипыш харзыпшыуп Гәдоутантәи
ажәабжыкәа. Гәдоутә иахыа Аҕсны аразкызбара иахәыштаароуп... Харт,
Ткәарчалаа хакәзар, егы иуадафразаргы, иалцны имцо храцәафуп...
Ианшәартоу икахажыи хадгыл, нас зны ахынхәра хтаххар, хаднакы-
лазом... Абыргцәеи ахәыцкәеи алцроуп, аха хара афар ара ихәхычароуп.
Ткәарчали Очамчыра араиони иалцны, уахы Гәдоутәкә, Гагракә, Пицундакә,
Нхытц-Кавказкә, Урыстәылакә зәыпхыазкыз аҕсуа рпзарацәа, Аҕсуа
радио абжыи рахауазар, ишыбзас иҕсу рахы ишыхапхыазо хазрашәхәа.
Харт икәыпшы ажурналистцәа, урт хказыжыи арпзарацәа-шәыргәын-
дакәа ирызкны астатиа айкәыршәара хафуп, ирласны инахтыуеит Аҕсуа
радио аредакцияхы. Нас жәлары зегы ирахап шәыхыизкәа, атоурыхәф-
гыи шәынхап шәшәыргәындакәаны... Аха хгәы шытызхуа, иахыа Ткәарчал
аҕсы лазгафазго арпзарацәа ахыирацәоу ауп. Урт рыпсадгыл афапхыа
руалпшыа хыизла-пшыала инарыгзоит. Урт ирызку атцааракәа, афцәажәа-
ракәа, еиуеипшыи антцамтакәа харфуп. Убарт роуп ифырхацәан зыхыз
атоурыхәф инхо...» (Бебиа Е. Гь. лхатәы архив аҕынтә).

Айбашыраан ииз ашәкәкәа ускантәи аамтазы, насгыи атоурых азы
ирымоу ацакы схәфы ианаазга, урт ирхылцит сажәеинраала.

Айбашыра иалиааз ашәкәкәа

Аамта удафаз ииз ашәкәкәа,
Ихәырбгыицыз ажәа, изыргьоз хагәкәа,
Шыала ифышәа, лабжышла икәабаз,

Зныхгы, имырхэагаха хгэатца итапъсаз.
Ладеи-ѡадеи саркьалтцас еигэныѡуа иказтцаз,
Цхак ирзаѡызан ашэкэкэа ирыбжьаз.
Аиааирамѡахь ихапъхьон, хфырхацэа ртэы хэан,
Цэымза лашаран, мѡахэастан иган.
Тоурыхуп ажэа, ускан ихэаз,
Атцабырг иахылтцыз хажэлар руаз.

Ианцоу бакоуп, ианцоу ыззом, аха ианцоу иахэтоу аѡазараѣ, иахэтоу акэапъаѣ инаумгар, ус иаанхар алшоит шықэсы рацэала. Ианцоу шытых-тэуп, апъсы ахатцатэуп, амтэыжэѡакэа ататэуп.

30 шықэса ишытэз, аибашьраан ииз анапѡымтатэ шэкэкэа ишытахазар-ггы ауан, икалон ианызаарггы, избанзар, зы зтымсуа ахахэггы баар алшоит хэа ажэа иалоуп. Арт анапѡымтэакэа зеггы аайдкылан, Апъсуа радио аредакцияѣ, Гарри Дбар ианистахьаз аамтаггы ыкан. Уи аефир ала ирхион арт ашэкэкэа ирылхыз адырратаракэа. Аха сархив акынтэ анапылаѡыратэ шэкэкэа Гарри Дбар ианистоз хаицэажэеит, сара сархив адаггы, егырт акорреспондентцэа, аредакторцэа ирымоу аибашьраан Апъсуа радио иаиуаз анапѡымтэакэа зеггы ааизакны шэкэны еицеикэхаршэарц, еицытхажьырц. Аамта цон... Сархив Апъсуа радио аредакцияѣ ишытан. Гарри сизтаалон, игэаласыршэалон, аха анапѡымтэакэа шэкэны реикэы-ршэара аус еиха-еиха инаскьон, еиуеипъшымыз амзызкэа ирыхкьаны.

Гарри Дбар данычмазаѡа, нас ипъстазаара даналтц, сархивтэ шэкэкэа хьаас икатцаны Апъсуа радио аредакцияхь саннеи, иназгаз зеггы ыкамызт, иагыз рацэан... Аха иаанхаз ркынтэ, снапала истахьаз апапкакэа ѡапъхьа аѡныка иаазгеит. Уи ашытахьггы акыр шықэса урт кыыс рымамкэа ишытан.

Ааигэаза, сгэы акырза иазааигэоу Гугуца Цыкырба исалхэеит апоет, журналист Кама Бытэба итытцран иказ лышэкэ ґыц азы апъхьажэа сѡырц шыртаху ларггы, ашэкэы авторггы. Сара уи мап ацэымккэа, иаразнак аѡра сеазыскит, ашэкэы еиднакылоз лажэеинраалакэеи лажэабжькэеи аныс-заарышът ашытахь. Кама лышэкэ ґыц апъхьажэа аѡра салагахьан еипъш, исгэалашэеит Апъсны аибашьраанггы лара анапылаѡыратэ шэкэкэа Апъсуа радио ахь ишыналышытуаз. Уртггы мацк саарыхцэажэап сгэахэын, сархив снагэылалейт.

Апъсны аибашьра аамтазы, Кама иаалышытуаз рыдаггы, сара сыхьзала иаауаз ашэкэкэа хатала аус рыдызулон, аефирахьггы сара сыбжьала исышытуан, нас еидкылан папкак иагэыластцон, ипъхьаскуан, истцэахуан. Абыржэы сархивтэ папкакэа иааргэылысхит Кама лнапѡымта ссиркэа. Ғыцбарах ибаны срыпъхьейт ицару ахшыѡцаккэа, игэылтэау ацэахэакэа, ахэоукэа.

Убас, Апъсуа радио аусзуѡцэа досу рыхьзала иаауаз асалам шэкэкэа хатала дара аус рыдырулон, уи ашытахь, зыхьзала иааз ипъхьаикуан. Сара хатала, урт зеггы аус рыдуланы, акыпъхь иазсырхиарц хықэкыс исымеижьтеи акыр шықэса ахьцаз иацыз ахьаа абыржэы еиха ихьухьуа сгэатца ицалейт. Акггы машэыршақэ икалазом хэа шырхэо еипъш, 30

шықәса ипұхьакыз спапкақәа уажәы ианаацәырызга, уаха ипұхьаскрым, хымпҭада, уажәшҭа иалагатәуп аус рыдулара, акыпұхь разырхиара хәа схы инадыстеит. Абас, Гугуца Цыкырбеи Кама Бытәбеи ирыбзоураны, акыршықәсатәи сгәйтҭа сазыхынхәит, тоубагыы схы иастеит – уи саа-лымгакәа, даҭеа темак шышҭысымхуа хәа.

Амца бзиан еикәыларц азы, амца иатхатәуп, амҕқәа бзиан рхы еиҕактәуп. Убас исзыкалеит Кама Бытәба аибашыраантәи лышәкәкәа ҕапұхьа рызхьапұшра. Урт сгәаҕы итәахыз амца ҕыц еикәцтаганы, мышҭабзиалатәи мҕакәцтаганы икалеит, хажәлар ргәеисыбжә иахылҕи-ааз, ргәеисыбжә зныҕуаз, зыпұсы тоу, амца иалцыз, шыала иҕу ашәкәкәа рыназатәразы.

Хәыцгы-дугыы иажәа иазыпұшын
(Владислав Григори-ипҭа Арзынба)

Апҭсуа жәлар, иара убас, ххьаа зхьааз ажәларқәа зегыы, нцәахәык ие-ипҭш иажәа иазыпұшын Хәпұхьагыла ду Владислав Григори-ипҭа Арзынба. Уи иажәа пұшьян! Зегыы хзыхәан хазхымпҭоз, хазтымсуаз пҭкарак иах-заҕызан.

Хажәлар рапұхьагыла Владислав Григори-ипҭа Арзынба

Владислав иажәа зегыы иреихан Апҭсуа радио аефир аҕны. Уи иаапұхьа-рақәа, иқәцтарақәа, ажәлар гәаартыла рацәажәара, иҕоу атагылазашья реилыркаараз апресс-конференцияқәа, амитингқәа рыҕкны иқәгыларақәа ухәа, Апҭсуа радио аҕны атыпҭ гәҕәа рыман. Хымш рахь знык иадамхар-гыы, Владислав ибжыы хажәлар ирмахар, агәамтҭра иалагон. Иара усгыы, иҕам-ианым рацәаны ирархәон аҕынтә, еихарак Мрагыларатәи афронт аҕы, Владислав иажәа пұшья иахьынзалшоз ирлас-ырлас аефир аҕны анагара Апҭсуа радио анапхгарагыы, аредаторцәагыы, хара арратә кор-респондентцәагыы хуалпұшья хадақәа иреиханы ихапұхьазон.

Апҭсуа радио аефираҕ Владислав Арзынба ибжыы анаагалак, Апҭсны ладеи ҕадеи иахьакәзаалакгыы, еихарак аибашыра ацәахәаҕы, Мрагыларатәи афронтгыы налатцаны, ршыапы иқәгылан акәын ишизызырҕуаз.

Владислав Арзынба Апҭсуа радио аҕны иқәгыларақәа зегыы хьтәы фондны аибашыраантәи арадио атоурых иазныжыуп.

Шәуск дшырҕызгыы, Владислав Григори-ипҭа аамтә ипұшаауан итахаз ртаацәа рзы. Апҭсуа радио абжыы, Апҭсны ахы-атцыхәа, Урыстәыла ухәа рыдагыы, ахәаанырцәгыы изланеиуаз ала, изныкымкәа, Тырқәтәылантәи, Сириантәи ухәа, иааны, ихадгыланы еибашыуаз ртаацәарақәа рахь ихы рханы дықәгылахьан. Иара убас, Владислав Григори-ипҭа Апҭсуа радио аефир ала хцыынцхылтшҭтрақәа ртаацәарақәа рахь адашшыларақәа кәитцон, ртәицәа Апҭсны иантахалак. Хымпҭада, урт адашшыларақәа хҕа-зетқәагыы ирныртцон.

Ихазгуакъоу Куазба Вѣдат итаацѣа!

Григорий
Иванович
1992

Акыр иапъсоу мшын нырцѣ икѣоу хауаажѣлар!

Сшѣыхѣоит ишѣдышѣкыларц шѣычкун Куазба Вѣдат итахаара азыхѣан гуалсѣра дула икасто адышшыларѣ.

Апъсуаа зегыи хѣпъсадгыи Апъсны аѣа хумга данакула. уи ахъчаразы аб цѣаршътыхла хѣцѣнамырха игылаз иара апъацѣа дрывагылент, зыкулацѣа гу цѣфык ирыланы Тыркутѣылантѣи иааз хѣшъа гумшѣа Вѣдат.

Нонабр 30 азы акуылаф инапакны иказ Апъсны ақытакуа рхы ракунтѣѣраан ижѣылаз хѣрхутакуа дрылан Вѣдат, иагъааиръшит ахѣацѣарѣи агумшѣарѣи, аха икалаз андысларакуа руак акны уи фырхѣацѣала дѣахент. Цѣанѣт гылар тѣас анцѣа ииѣаант. Апъсуара ыканац уи ихъз цѣсѣра акум.

Апъааназы Тыркутѣылака анашътра хѣара ихѣалымшо хѣакамызт, аха хѣазхуцит ивагылаз ифызцѣа ирызбыз, насгыи «аибашъра акны сѣахар схы зкуспѣаз Апъсны адгъылаф сызкуатыц калаант», хѣа иара инижъыз иуаснатгыи. Убри акнытѣи иахѣахымхент агунаха акѣацѣара.

Ихъз кашѣара акузам апъсуа жѣлар рнапы дыкургыланы имѣапыргѣаз афырхѣацѣа Вѣдат Куазба.

Ареспублика Апъсны Иренхѣазоу Асовет Ахѣантѣафы
ВЛАДИСЛАВ АРЗЫНБА.

Владислав Григори-иѣа Арзынба Вѣдат Кѣазба итаацѣа рахъ икаиѣаз адышшыларѣ. Аг. «Бзыѣ», 04.12.1992 ш.

Ицѣажѣоит Ареспублика Апъсны Апъсуа радио

Апъсуа радио иаиуаз анапылафѣратѣ шѣкѣкѣа рахъ сиасаанза, иаа-зыркѣаф-аазыркѣафѣны апъхъафцѣа ишѣсырдырырц сѣахуп Апъсуа радио амикрофонтѣ папкакѣа рыкны инхѣаз хѣаѣалатѣи сыкѣгыларакѣа акык-ѣ-бак. Уртъ рыла еилкаахоит хѣа сгѣы иаанагоит Апъсуа радио аѣаки, аѣыѣи аиааира аагарафѣ.

«Ицѣажѣоит Ареспублика Апъсны Апъсуа радио» – хѣа иалагон Апъсуа радио адырратѣаракѣа рыпрограма. «Апъсуа радио аѣфир ахъ ицѣыртѣуѣит Гѣдоутѣантѣи» – хѣа иуахауан анафстѣи ахѣоу. Уи ашъѣахъ, ирхѣон иарбан мшу, иарбан саатѣу аѣфѣрахъ ианцѣыртѣуаз. Уи ашъѣахъ, Апъсуа радио апрограма ииасуан аибашъратѣ хроникахъ. «Уажѣы шѣазызырѣы аопѣративтѣ дырратѣара» – хѣа дѣѣажѣон адиктор. Рапъхъа азызырѣцѣа ирызнагахон Ешырѣи-Акѣеи рхырхѣартѣала иказ аѣагылазаашъа. Уи ашъѣахъ, аѣфѣираф икалон еиуѣипъшымыз анѣамѣацѣа, аѣцѣажѣѣаракѣа, аапъхъаракѣа, аибашъра аѣѣахѣа акынтѣи ахѣыстыпъырбакѣа. Аибашъратѣ хроника ашъѣахъ акѣын, шамахамзар, ажѣа анхѣартѣоз хѣара арратѣ коррѣспондѣнтѣа. Хѣаѣала,

сара сықәгыларакәа ртематика тбаан. Аамта-аамтала имѡапызгон абас еипш иказ арубрикақәа: «Атабиа аќынтәи антдамта», «Хьзы игарцоуп ахатца дзиуа», «Зтеи дтахаз ан лажәа», «Аибашьра иалиааз ажәа», «Аибашьра иалиааз ашәа», «Иаарыцхауеит Мрагыларатәи афронт аќынтәи», «Ашәкәқәа рыххәаа», «Аиааирамѡа» ухәа убас итцегы.

Уажәы ара иаазго антдамтақәа рағырак, ґыгхарала еиха икьаѣу, хажәлар рахь аапыхьарак иаѡыаз, инейтыхыз адырратарақәа ирапы-хьажәан хәа рзухәар алшоит.

Адиктор абас ажәа ситон: «Хдырратара иацылтцит арратә корре-спондент Екатерина Бебиапыха» — хәа. Саргы сажәа сналагон: «Абзиара ззыпышызааша, хауаажәлар!» — хәа.

Хахьыѡуаз ақьаадгы хамамызт аќынтә, анаѡстәи сцәахәақәа абгыц хтәахақәа ирнуп аќынтә, урт ирыцнеиуа ахәоуқәа абас икоуп: «Афронт Очамчырей Ткәарчали рхырхартақәа рыкны харпыарацәа шәгәымшәа-рақәа, шәфырхатцарақәа лакәтцас ауп ишхахауа. Амшцәгы ашьтахь амш бзиа мааир ада пысыхәа зшыкамло, уи пысабаратә пыкарраны ишыкоу еипш, аикәатцәа ашьтахь ашкәакәагы ааироуп, ацәгыара ашьтахь абзи-арагы калароуп, аибашьра ашьтахь атынчра ахра ауроуп. Аха Аиааирей Атынчрей аагаразы икәпјатәхеит, еибашьтәхеит! Уака ахьз агара шәаѣуп, ар мац ахьз шыргахьоу еипш...».

Ишдыру еипш, шыоуыкы пыпсјатаарақәа ақәтцаны пыпсјадгыл аны-рыхьчоз аамтазы, зыпыхьакны иказ даҭа шыоуыкы хажәа цхафыр дхарха-уан Апысуа радио аефир ала. Саргы урт ирзыскуаз ажәа еикәырхоуп сархив аќны.

Аибашьраан, Апысуа радио ацакы еилкааны ихацхрауазгы ыкан. Уи ауп иахәо анаѡстәи сықәгылара. Аха ари антдамта апыхьаѡ иахь иназгоит аибашьра аамтазы хазлакыпыхьуаз амашьынка иаѣыгоу аматериал ала. Иазгәатәтәуп, хкыпыхьга машьына шейґекаамыз, анбанқәа шыпјоз, аха егы ус иказаргы, аефир ахь ицоз аматериал анахьыркыпыхьуаз ыкан аибашьра аамтазы кыпыхьыѡцәақәак рахасабала зхы ацьабаа азырбоз: Мадона Кәарциа, Лиудмила Акаба, Саида Кәйтцниа, Валина ґәарзалиа.

Маи 4, 1993 шықәсазы Екатерина Бебиа Апысуа радио аефир ала лықәгылара ахәтак

«Зыцкәынцәа пыхьазкуа шәахь!»

Апысуа радио аефир ала ауаѡы иахауан акырза игәышьтыхгаз ажәаб-жькәа мацымкәа. Игәышьтыхган, лакә ґырхатцатцас хтәицәа рейбашьышья. Хажәлар еидгылан аґа иахьыґагылаз, аґар рхы ишамеигјоз, аихабыратә абипыарагы агәыпкәа апытцаны атабиакәа рыжраґы ишыцхрауаз, ахәсақәа зымѡа иахьымтәаз, амца ахьакуаз афронтқәа рахь ишнеиз, анацәа еидгылан хар рхәы шейцыкарцоз, хатәгәапыхарала аибашьцәа ааны жәѡахьркны ишхадгылаз, амасса-информациатә хархәагақәа иааипымыркьазакәа аусура ишаґыз, агоспитальқәа русушья бзиа ухәа, убас ирацәазаны. Аха Апысуа радио аефир ала азызырѡцәа рахь инахгон

хагхап̄хақәагы. Цоуп, Ап̄суа радио абжы нэзон хагацәа р̄кынзагы, хагхақәа урт̄ рхы иадырхәон ишырт̄ахыз ала, аха хара хабжы Ап̄сны акәакықәа зегы р̄кынза, уи аума, Кавказ Нхыт̄гы, Урыстәылагы, Ть-рқәтәылагы ухәа иназгос Ап̄суа радио зат̄әык акәын акынтә, ихагызгы еибәхамхәар ада п̄сыхәа хамамызт. Убас еип̄ш, сара Ап̄суа радио акны сықәгыларақәа руак рызкын аибашьра зәацәызтәахуаз ауаа, еихарак зықкәынцәа п̄хьазкуаз.

«Зықкәынцәа п̄хьазкуа шәахы!

Хап̄суа қыт̄ақәа р̄фы инхо ханхацәа ирылт̄ыз х̄фар иахьа хьахәап̄хәа рымамкәа агацәгьа иґагылоуп гәышп̄ыла. Иахьатәи аамт̄а еитахнар-беит, хьтәы бақ̄ақәаны ихамоу хап̄суа қыт̄ақәа р̄фы апатриотизмра акырза ишеихау. Аха убри аамт̄азы, имачзаргы, икалеит шьоуки-шьоуки зхатақәагы, зықкәынцәагы Ап̄сны иналт̄ны ицаз, мамзаргы зықкәын-цәа нақ̄ инып̄хьакны, дара арахь ихынхәыз, акы қарт̄оушәа ауаа зхы дзырбо. Анцәа иц̄шьаны, урт̄ зынза имачуп, аха икоуп. Хара хазламачу ала, азәгы шәоык драп̄соуп. Убри акынтә, здеицәа п̄хьазкыз, мамзар-гы акыр зылшаша Ап̄сны иналт̄ны ицаз, шәыр̄фып̄шыр бзиан, иахьа гәымшәарыла х-Ап̄сны зыхьчо х̄интеллигенция р̄деицәа.

ґырп̄штәыс иаахгап̄ здеицәа шьахәқәа Ап̄сны иахт̄нызт̄аз х̄интел-лигенция-патриотцәа: Борис Гәыргәлиа, Владимир Касланзиа, Алыкьса Аргәын, Витали Амаршьан... Легендат̄ас ауп̄ рыхьз шырхәо ит̄ахаз х̄интел-лигенция рхатарнакцәа: Владимир Анцупов, Мушьни Хәарцкьиа, Заканбеи Маршьан, Аслан Зант̄ариа, Аслан Камкиа ухәа. Хап̄суа шәкәыѡцәа Нелли Тарт̄хәи, Алыкьса Гогәуеи, Владимир Басариеи р̄деизат̄әқәа аибашьра иалагылоуп...». Иацу аазгоит анап̄оымт̄а акынтәи.

Баслахә абжы (ґычыкәа Раст̄а-ип̄а Хьйба)

Баслахәтәи абжьаратә школ ашт̄а уант̄алалак нахыс п̄харрак уааим-надоит, гәыт̄баарак уатәнәтәуеит, ап̄суара ашт̄а ушынт̄алаз цәала-жыла иуныруеит. Ашәышықәсак абжа ари ашкол напхгара азт̄оз ґычыкәа Раст̄а-ип̄а Хьйба инапы разқәа зхымсыцыз ара шьацкгы мииц, хахәы-кгы шьт̄ам, т̄лакгы иазхауам. ґычыкәа Раст̄а-ип̄а ит̄аѡцәа реип̄ш, ара изызхауа ашәап̄ыц̄бап̄гы инапы иашьцылахьан, илап̄ш хаа есымша иазхьуан, иажәа к̄өыґа рахаларц̄ р̄тахын хәыц̄гы-дугы, арт̄аѡцәагы, ат̄аѡцәагы.

Сара ибзиан исгәалашәоит, 70-80-тәи ашықәсқәа раан ґычыкәа Хьйба Ап̄суа радио и агает̄ «Ап̄сны қап̄шыи» р̄фы аштат иатәым акорреспон-дентцәа дышреиуаз. Уи иааип̄мыр̄кьазакәа арт̄ аредакцияқәа рахь иа-аишьт̄уан ипроблематәу азт̄арақәа шьт̄ызхуаз, урт̄ шьзбатәу азы игәаа-нагарақәа зцыз, еихарак ат̄ара-аазара атәы зхәоз акорреспонденцияқәа, астатиақәа, аилкаант̄ақәа, асахьант̄ақәа. Урт̄ ирлас-ырлас ицәырт̄уан агает̄қәа р̄дақ̄ьақәеи Ап̄суа радио аефири рық̄ны. Ап̄хьаѡцәагы рыб-

Апсны зeaпсaзтaыз арцaфы Чычыкeа Рaстa-ицa Хыбa

жыы ақәдыргон Чычыкәа Хыба иқәгыларақәа.

Апсны Аңынңтәылатә еибашьра анцоз аамтәзгы, Чычыкәа Хыба «иабцъар» шыкыц икын. Аибашьрахь ддәықәыртцарц ашәкәы ииыыз мап анацәырк, иаашьтихит акалам. Гәдоутә аефирахь итыцуаз Апсуа радио аефир ахь инаишьтуан Мрагыларатәи афронтәф аибашьцәа рфырхатцара атәы зхәоз антцамтәқәа. Уи азырхакәа, Чычыкәа Хыба аредакцияхь инаишьтуа далагеит «Баслахә абжы» хәа захьзыз анапылафыратә журнал. Уи ианын Баслахә аибашьраан иахтнагаз иазкны аилкаантәқәа.

Апсуа радио аефир ала иааипымыркъызакәа хара хрыпхьон Чычыкәа Раста-иңа Хыба аредакцияхь иааишьтуаз ашәкәқәа. Урт гәышьтыхган, пхьака цаган, аиааираз ақәпъараз ишыақан! Нас, арт антцамтәқәа ирфыпхьны, досу рқытәқәа ркынтә аора зылшоз рантцамтәқәа хауа иалагон. Урт рагыракгы злацәажәоз рцеицәа рфырхатцарақәа ракәын. Абас, мац-мац, салам шәкәылагы зегы хаицафын аибашьра атоурых аора.

Дәеа нцамтәк иаламфашьо Чычыкәа Хыба илшон икыафәу ажәала Мрагыларатәи афронтәф иказ амлакра, ахьтакра, арыцхара атәы аарпшра. Уи шыақәзыргәгәо нцамтоуп, амацәаз итәкыз Апсны мрагыларатәи ахәта ача ишазхьуаз атәы аазырпшуа Чычыкәа Хыба ицәахәқәа.

Мрагыларатәи афронт акынтә иаауаз ашәкәқәа рагырак рыкны атып ду ааннакылон аибашьра анцоз аамтәзы Апсуа радио абжы цакыс иамаз атәы. Харт, Апсуа радио аусзуоцәагы хьызхәала зегы хардыруа хқалеит, иааипымыркъызакәа хантцамтәқәа иахьырыззырфәуаз иабзоураны. Хара хашьтан иахьызырфәуаз ауаажәларра ргәы ашьтыхра, дара ашьтан хара хгәы ақатцара, хазфәу аус атцакы рхы-ргәакынза ишнеиз хаилыркаара. Убри шыақәзыргәгәо ауп, Чычыкәа Хыба инапылафыратә журнал ианаххыз ацәахәқәа.

Апсны аибашьра ашьтахь, Чычыкәа Хыба ифит икыта Баслахә ато-

Ученые считают, что у человека
есть два типа мышления: логическое
и интуитивное. Логическое мышление
основано на фактах и доказательствах, а интуитивное
основано на чувствах и интуиции.

[illegible]

Иахьа Чычыкӕа Хыба дыӕамзаргъы, иара ишьӕаитӕаз атрадициаӕа еихахауа, ырыцӕауа иааргоит Баслахӕтӕи абжъаратӕ школ артӕаӕцӕеи артӕаӕцӕеи. Чычыкӕа Хыба ихъз ахуп ихы-игӕы зызкыз, ицъабаа ду зцыз Баслахӕтӕи абжъаратӕ школ. Музеик еипъш ипъхъазаны, ирлас-ырлас ашкол артӕаӕцӕеи артӕаӕцӕеи ӕналоит Чычыкӕа Хыба иапъитӕаз апъсуара амузеи. Уи атызкӕа зегъы цӕажӕоит, антӕамтӕкӕа ирныӕуеит абипъараӕа реикӕфытбжы. Чычыкӕа Хыба иапъшыгаз, иапъитӕаз абахча ианынтӕ-лалак, ара изызхауа ашӕапъыцъапъ зегъы ирацӕажӕоит, иранахӕоит цӕа змам атоурыхкӕа. Абарткӕа зегъы аихшьала рзуны, Очамчыра араион атцара аӕӕша аӕтцарала, Чычыкӕа Раста-ипъа Хыба «Апъсны зӕапъсзтӕыз артӕаӕы» хӕа ахъз ихтӕн. Уи ахъз хараке иеапъсеитӕит иара ипъсы тӕнатцы аамтӕцк мырзкӕа апъсуаразы, хӕар реитцаазарафӕи иусурала. Ас еипъш иӕаз ауаа нагакӕа рыхъз абипъара еимырдалароуп бираӕтцас.

ИПҢСЫ ЗЫҢҢХӘАРОУ АУС ДАҢУП...

*(Аңсны жәлар рартист, акомпозитор, адирижиор,
аказаратҗаарадыррақәа ркандидат Нодар Чанба диҗецаажәоит
ашәкәыџџы Анатоли Лагәлаа).*

— Нодар, уара уанычкәынзас аахыс ужәлар рхәаа иаразнак иунырит, мцацас иуцрасит, убри азоуп «Жәлар рфорум» ацәкәырца иаразнак узышътнацааз, хажәлар иреигъыз ртеицәа унаган узрыланаргылаз... Сара исгәалашәоит, Аңсны жәлар рышәкәыџџы, «Жәлар рфорум» аиҗабы Алықьса Гогәуа ускәнтәи шәеиџызара шаҗа гәыблыла далацәажәоз. Уажәы уаргыы иугәалауршәар стахуп урт аамтақәа...

— Алықьса Гогәуа ихъз анухәа сгәалашәара иара ила салагап. Алықьса Ноча-иҗа шәкәыџџы дуззоуп, уи анаџс, дуаџ дуззоуп, дхәыџџуп. Ажәлар рнапхгара зтаху рацәаџуп, аха изылшо мацәџуп. Иумазароуп ахәынтқар-ратә хәыџшәа, аңсабаратә кәышра. Алықьса Гогәуа абарт зегъ имоуп.

Ускәнтәи аамта уадаџын, аха уи инаваргыланы аамта бзиан. Иуадаџын, избанзар иахьатәи хәҗацәа усқан иҳаланхон, хажәлар амчымхара дуқәа ирықәдыршәон; аңсуа бызшәа иаҗагылон, аңсуаа рзы аусурта бзиа аиура уадаџын, хкультура зегъы ацәхь ицар акәын иртахыз. Хәтала сара Москва стара ашътахь саныхынхә Аҗәа старыџуамызт, анхартә сыртомызт, аңырхага иахьабалак исоуан.

Убас ишыкәзгы, аамта бзиан хәа азухәар кәлоит. Избанзар, аңсуа жәлар хәидгылан. Убри аидгылара иахагылан аңсуа интеллигенция.

— Аңсуа ианакәызаалакгы, еиҳаракгы уара уеипш абаџхатәра дузмоу, аказара знапы алаку, игәы-иңсы ртынчны иус мацара даҗызаартә ахаангы алшара имоузацт. Дырмит Гәлиа инаиркны, еиҳарак ашәкәыџџы-цәа ртәы ххәозар, Самсон Чанбеи, Баграт Шьынқәбеи, Леонти Лабахәуеи, Иван Тәрбеи, Алықьса Гогәуеи, Ыума Ахәбеи, Геннади Аламиеи ухәа ира-цәаџны, аполитика ашыра иалагылан, аха рказарагы амац руан. Убасоуп уаргыы, сызҗу аус амацара сыҗетасыгзароуп хәа атәаха умазам, избанзар, ужәлар рзы ианшәартоу, указаразгы ишәартоуп... Уара атцыхәтәантәи уусумта ссир, хпоет бзиа Гунда Сақаниаңха лажәеинраалақәа ирылху «Ареквием» зегъы хгәы тнашьааит, уи иаххаагаз аибашьра ахаангы хара «хашзацәымцо» хнардырит... Хәхәрақәа артытит, хара моу, аибашьра зынза иалампшыцгы, усқан имицызгы, рылабжыш аҗеахәа иаанагеит. Убри ауп аказара иашатәкәыгы, ус анакәха, уи аишьагы уахзалацәажәар бзиан...

— Аказауаџы, анаукаҗцааџы зус мацара аҗызаара аҗагылазаашәа змоу уи җыанәт дыкоуп. Ус изыкәмлеит Владислав Григори-иҗа Арзынба изы, ашәкәыџџы зызбахә ухәаз зегъы рзы. Ужәлар ашәартә иантагы-лоу тынч утәаны, анаукаҗцаара, ашәкәыџџыра, асахьагыхра, ма амузыка

апцара зылшо уи игэатцэа чыдарак амазароуп. Згэатцэа бзиоу атцеицэа аибашьра ианалага афны изтэама? Мап, азэггы изымпшкэа азэк иеипш игылеит, ирацэафны хапсадгыл рыпсы ақэыртцеит. Урт Апсны псататэ иартэзи хара аинтеллигенция хапсататэреи узеидкылом. Нас, хара даҕа-кала хқалар калоума!

«Афоруми» аибашьреи аамта даара хкультура ианыпшуеит иахьаггы. Имачымкэа аказацэа дукэа рыпстазаареи рказареи апсахт. Ара иугэа-лашэаша мачим, аха зызбахэ умхэар камло дреиуоуп апоет Геннади Аламиа. Ари ауафы ахэынтқарра аргыларафы, апсуа жэлари Кавказ ажэларкэа реидгыларафы, аибашьраан илшаз аусқэа лымкаала ала-цэажэара атахуп. Хымпада, арт аусқэа акыр ирпырхагахеит Геннади акы иаламфашыо ипоезиа. Иахьа даара имачны иапитцоит ихатэы рфеиамтақэа, аха иишуаггы ирныпшуеит, ааигэа иапитцаз апоема «Нарташэа» еипш Г. Аламиа ихэыцра цаулақэа.

«Апсуа реквием» Гунда Сақаниапқа лажэеинраалақэа ирылхуп. Гунда лпоезиа даара исзааигэоуп. Лажэақэа рыла иапыстахьеит «Адоухатэ концерт», ароманскэа. Гунда лпоезиа иалкаау лдунеибара (лдунеихэапшшыа) аныпшуеит, лбызшэа даара исимволтэуп, ибеиоуп. Гэында Сақаниапқа лпоезиа аилкаара мацара азы апсуа бызшэа уцар иапсоуп.

«Апсуа реквием» иаанарпшуеит амхацыырцэа ртрагедиа, ари акы еипшым птамтоуп. Игениалтэу Гунда лажэақэа мырхэашыыкэа амузыка сзацтазар, хазшаз итабуп, хэа иасхэоит.

– Нодар, уара адунеи афы акыр уныкэахьеит, урхагыланы аус уухьеит, Апсны мацара акэымкэа, зыхьз ахэаанырцэггы ибзиазаны еицырдыруа ахорқэа. Насггы, уара утаацэа Париж инхоит, хапхьаф изы даара акратанакуеит еицырдыруа ауаа, ртаацэаратэ пстазаара, ишпакалеи апсуа чкэын ихьз адунеи иадыруа икалартэ, иреигьу асценақэа рфы, апсуа бызшэала ажэакггы ззымдырзоз ахорқэа, аччахэа апсшэа рхэартэ, Апсни хапсуа жэлари бзиа ирбартэ?!

– Ииашатэфьаны, ахорқэеи оркестрқэеи напхгара зыстахьоу рацэоуп. Урт рахьтэ, ахэаанырцэтэикэа хрылацэажэозар, сгэатцафы иаанхеит Германиатэи Бах-академия оркестри ахори, Сеултэи метрополитен-хор, Кореатэи ахэынтқарратэ хор убас егыртггы.

Сеул 16 шықэса инареиханы аус зуан, аоркестрқэеи ахорқэеи напхгара рыстон, ауниверситет акны профессорс сыкан. Уака снапхгарала имфэапысит ирацэаны аоперақэа, аконцертқэа.

Иара убас Сеул ауп сбалетқэа рыфбаггы рпремиерақэа ахьыказ.

Чыдала, сара сзы даара гэалашэара хаауп, имачымкэа апсуа жэлар рашэақэа Кореиатэи ахорқэа иахьынарыгзаз, насггы бзиа ибаны апсуа бызшэала иахьырхэаз.

Иааизакны урыхэапшуазар, еихарак аконцертқэа сыман – Аладахьтэи Кореиа, Апсны, Урыстэыла, Германия, Франция.

13 шықэса тцеит Кореиантэи Францияа нхара стаацэеи сареи ха-иасижьтеи. Уа схэычқэа рызхаит, ашколқэеи ауниверситетқэеи ирылганы аусура иалагеит.

– Нодар, уара згъама ҳараку, зкультура цаулоу музыкацдаѡуп, компо-
зиторуп, иубоит иахъа «иааинырсланы» ашәакәа аңызто шырацәаѡхаз...
Урт шәартазамызт ажәа ахатыр рбозтгыи, ирныруазтгыи, иахъахәтоу атып
аґы идыргылозтгыи, уимоу, ашәа бзиақәа хәачены, дара асценақәа рґы
апыжәара ргарц иаламгозтгыи!.. Абри апроблема Ацсны жәлар рартист
Кәаста Ченгъелиеи сареи ҳалацәажәахъан, аха убригъ, усқан Акомпо-
зиторцәа Реидгыла дшеихабызгыи, «ишизнымкылоз» сеихәеит, аґара
ақәнаршәхъеит, ихәеит. Акызатцәык, абзиен ацәгъеи пытрак ашьтахъ
аамта еилнаргоит, ихәеит... Сара усқангыи уажәгыи сгәаанagara шықац
иаанхоит, иказароуп урт зегъи лыхәтак икылызхуа организиациак, уи ґыц
аццара атахзам, икоуп, Акомпозиторцәа реидгыла, ус анакәха, акамчгыи
арктәуп!..

– Ари ишьтухыз ашәаццара азцәара амехак даара итбаауп. Уи исгәа-
ланаршәеит жәацқак: «Агазацәа кыдлан ихаларц иалагоит амаалықъ-
цәа игәагъны ршыапы ахъырзыкәмыргыло!..» Иахъа композиторс схы
зыпхъазо рацәаѡхейт, аха иабақоу, атцара змоу, акомпозиция амазақәа
здыруа, агармония, амузикатә литература, аклассикатә композиторцәа
раццамтақәа зтаз?! Апианино аґы ѡба-хца аккорд архәашъа здыруа
зегъи ашәакәа апыртцейт, «композитор» хәа ирышьтоуп. Урт, еихараѡык,
ахәаанырцәтәи, европатәи, америкатәи, зны-зынла африкатәи ашәакәа
рґы ирахауа амотивқәеи аритмқәеи рхы инархәаны, ацсуа ажәакәа
натццаны ашәакәа апыртцейт. Убас ииуейт ашәакәа, излархәо абызшәа
узеилымкаауа. Абызшәа уаналацәажәо, идыртәуп изакәбызшәазаалак азы,
аинтонация даараза акры зтазкуа зтаараны ишықоу. Ииашам аинтонация,
ииашам ақәыгәгәара – абызшәа ашьуейт.

Ахапшьгаратә композиторцәа иапыртцо апрофессионалцәа рылацш
ахыргаанза ажәлар рахъ ацәыргара қалазом.

Ажәлар ґиаразы, рыхдырра аизырҳаразы, рхаґсахъа аиқәырҳаразы
адоухатә культура аґгы иацахуп ахәынтқарратә хылацшра.

**– Сара ибзианы издыруейт ҳацсуа бызшәазы уара уграждантә позиция,
цсыхәас иамои хґар изаазаз рыцәымҳа заа икармыжыыртә, урт шәаанза,
игәгәахаанза, атәым цәымҳа иахънымҳалартә ақатцара?**

– Ацсуа бызшәа проблеманы иказтаз, хдырра ахъмачу ауп. Уи аус
аґиара знапы алаку ибзианы ирдыруазароуп егъырт ажәлар мацқәа
рбызшәа аиқәырхашъа. Арақа икоуп ирацәазаны амѡақәа, аха иахъа-
балак иубоит – абызшәа аиқәырҳара шыатас ишамоу амилат хдырра.
Ахәынтқарра змамгыи, атцарадырратә институтқәа змамгыи, рбызшәа
еиқәдырхоит, избанзар, уи аиқәырхашъа рдыруейт. Хара ари азцәара
есымша алацәажәара ҳаґуп, реалла арґиара атцкыс.

Икоуп ҳаѡныцқа ауаа, ацсуа школ атахзам, ацсуа бызшәа хәышцааратә
бызшәоуп хәа изыпхъазо, ацсшәахәара зуалу, ацсуаа затцәык роуп хәа
згәы иаанаго. Ари агәаанagara ганкахъала ақәышра иахылымцйт, насгъи
хконституция иаґагылоит. Ахәынтқарратә бызшәа, ара иқәынхо зегъи

ирдыруазароуп, иалацэажэароуп. Ари аксиомоуп ахэынтқаррақэа зеггы рёы, Ацсны ада.

Ацсуа бызшэала иёиахёеит ихаракзоу алитература, апоезиа, имацымкэа иазхэхёеит анаука. Иёоуп Ацсуа театр. Иахгэалахаршэап, XX ашэышықэса алагамтазы Ацсуа театр аиёкаара ианалага, икан хажэлар рыёнытқа ацсышэала атеатр зыкалазом хэа згёы иаанагоз. Аха иахёа ѿ-театрк ацсышэала ицэажэо икалеит!..

Арт ирыцтатэуп. Ацсуа школгыы катцатэуп. Уакагы, хацстазаара зеггы Ацсуара шыатас иаиуроуп. Иара абарт азтаарақэа – Ацсуара, ацсуа школ, ацсуа бызшэа ирёагылоу, мамзаргыы хёаас измам ауаа анызбо, зтаарак сызцэыртцеит – ацсуаа хаткыс иацсыуахаз еихахазар?

Ахэынтқарра еиёахкаауазар, икахцап ацсуа школ. Ацсуа бызшэа хэынтқарратэ бызшэазар: анапхгащэа, апарламент ацсышэала ицэажэа-роуп; Ацсны иёэынхо ажэларқэа зеггы иртцаратэы атагылазаашёа рытатэуп; аусхэартақэа, адэқьанқэа, афирмақэа рыхьзқэа цсышэала иантцатэуп.

Иахёабалак ацсшэа иубо-иуахауа икатцатэуп. Уи катцода? Ахэынтқарра! Ахэынтқарра захьзи? Ауаа.

– Нодар, уара амузыкатэ дуней аёы ухьз бзианы ирдыруеит, хацсуа доухатэ культураёы уёьабаа харакны ахэ шёоуп, Ацсны жэлар рартист хэа ахьз бзиа уанашёоуп. Уара уус аёы атцара бзиазеи апышэеи умоуп, адуней аёы иёоу акомпозиторцэа дукэеи уареи шэеимадоуп. Ус анакэха, хмузыкатэ цстазаараёы уатцёы игылоу хёаргыы атцара дыртцареи рымёакэа раартрей рёы даара ацхыраара катцозар акэхап?!

– Иахёа, Ацсны аклассикатэ музыка атагылазаашёа даара илаёоуп. Иёоуп амузыкатэ школқэа, атцарайурта. Урт ирызхом зыквалификация хараку артцащэа. Амузыкантцэа атцара иалганы иааз ирымам иакэнагоу аконцерттэ цстазаара.

Рапхёаза икатцатэу зтаароуп амузыкарцаратэ система аиёкаара, Акультура аминистрра аёнытқа еидхэаланы икалароуп – амузыкатэи, аказаратэи ашколқэеи аучилишьеи.

Ахэынтқарратэ коллективқэа ирылшо ала аус руеит, аха аракагы иёоуп ауадаёрақэа – акапелла ашэахэащэа азхазом, иаха иуадаёуп аоркестр атагылазаашёа.

Аха сгэанала, зегг рейха проблема дууп акомпозиторца рызцаара. Еи-цырдыруа акомпозиторцэа адуней рыпсахит, аёар уи иазёлымхау ыказам. Аиашазы, уи сара есымша хёаас исымоуп, аха макёаана исхэо сымам. Агёыгра хауит адирижиорцэа рганахёала. ААУ аректор Алеко Алексеи-ица Гэарамия ибзоурала иаахартит адирижиорцэа азыказтцо акэша.

Ажэакала, амузыка, атагылазаашёа даара аус здуулаша хэынтқарратэ зтаароуп.

– Сара агэра згоит «Ахра ашэеи» «Ахэра ашэеи» реипш иёоу арёи-амта дукэа хапхёака иираны ишыёоу, ишахьыпшу!.. Нодар, хара хажэлар

зыкәгәыгуа арҕеиәцәа дукәа рахь упхьазоуп уара, убри азоуп уажәагы акыр заанаго... Уажәаигәа иапышәцәз ацсуа интеллигенция рхеилак убас иҕалома, хкультуреи, инеизакны хдоухаи, хбызшәеи зхы, зыцсы ахтынтцаны аматц азызуа ауаа алпшааны ахәынтқарра рывагылартә, ацхыраара ахьыртаху ирыгнамыжьыртә, алапш рхызартә?

— Анатоли, сажәа акыр ахьаанаго, сажәа еилызкаауа рҕоуп. Уи сара сымацара сакәзам, аинтеллигенция ахатарнакцәа рыбжьи ахәынтқарра анапхгацәа иддырхароуп.

Иахгәалахаршәап, еицырдыруа афранцуз математик Блез Паскаль иажәакәа: «300-фык аинтеллектуалцәа алтцны ицар, Франция абашауаа ртәыла акәхоит».

Аинтеллигенция реидгыла еиҕызкааз атцарауааи аказарауааи Ацсни антѳтци еицырдыруеит, ахәынқарратә хәыцра рымоуп. Урт зеггы даара еилахоуп, рускәа рацәоуп. Аха аамтә иахнарбеит аинтеллигенция анеи-дымгыла, хажәлар иахьатәи аамтә цәгьа изалымсыр ҕалоит. Мышкызны, амәакәагы ҕартцап, алашареи ази ирызхаша ҕалап, аха хажәлар ҕамлар, хбызшәа ызыр, хацсуара кахажьыр, егырт зегь ззахтахи?!

Аинтеллигенция роуп «Аидгылара» еиҕызкааз, Кавказ еидызкылаз, адиаспореи ацсуааи хайтәнаиааира ацшыызгаз...

Иҕахташа даара ирацәоуп. Ацсны хазеггы иахтәуп. Хтәыла абзиабара рацхьа инаргыланы, хайдгыланы ххәынтқарра цхьаҕа иахтап.

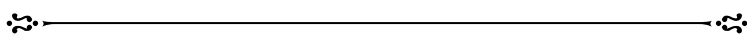
— Нодар, даара гәартыла имәацысыз хайцәажәаразы итабуп хәа уасхәоит. Аказа бзиа есымша ататцәах лыпшаахкәа имоуп, хапхьаҕа хзызырцәа ззыпшу урҕеиамтәкәа рызбахә, мацзак иадамзарггы, иса-ухәар ҕалома, агәра усыргоит сара сымшьта бзиоуп!..

— Анатоли, умшьта бзиа агәабзиаара ацны Анцәа иуиҕааит!

Зегь реипш, сарггы агәтаккәа сымоуп, аха иҕалаанза иухәари. Уажәы сзызхәыцуа акапелла апрофессионалтә харакыра аццара, аконцерткәа рәазыҕатцара. Җба-хпа даара ибзиоу Урыстәылатәи амузыкәтә фести-валькәа рахь аапхьара хамоуп, урт рзы еиуеипшым апрограмакәа еикәыршәатәуп.

Аәбатәи аус ду — ауниверситет аҕы адирижиорцәа разыҕатцара, артца-ратә процесс аиҕекаара, артцацәа ралхра, рацхьа избамзар цсыхәа змам азцааракәа рыкәыргылара.

Иааркьаҕны иухәозар, ацсуаа уахггы-еынггы аус хаулароуп, аамтә хатцамхакәа хатцныкәаразы!

ЦАМБУЛ ИНЦЫГИА

АЖАБЖЬ КБАҢҚА

Асаркыа

Зны, лхы уамашаа илгәагъхон... Ихышхыцәоз лгәалаказаара – хәыхә шкәакәаны жәфәнгәы иазцон. Даеазны, илныруан Аамта ашыаҢақәа шеих-нагоз... Уажәшыта дызтымцуа дызтцаз, хыаас илымаз – лразкы ахылыччаз акәын. Еиха-еиха ллымха иазааигәахон аамта аччабжы. Лымала дзыфәназ ауада, гъстазаарак шыфәноулзырдыруз – уа иахшыыз, зны-зынла дзыныгъ-шылалоз асаркыа акәын...

Аамта акәзу, асаркыа акәзу ауафы дызражәуаз? Иара асаркыа ахата акәызтгыы – Аамта?

Анасыгъ ашәтыц

Ауафы ипъстазаара – цәыкәбарк алахынтца...

Ажәфән иалшәшәоит Апъстазаара акәаҢ иблыз ацәыкәбаркәа – аетцәақәа. Амшын – шака гъстазаара Ңшәахыоузеи? Зака цәыкәбаргыы амфа икәузеи...

Аха Ахыыцәыкәбар – инеигъхыбаргыы, ашыта атынхоит – фагъхыа иетцәа-харц. Уи ауп Ауафы ари адгыыл иазынижыуа инасыгъ Ашәтыц.

Агәагъ

Ахәыргыыц зеигъхызуаз жәларык агъстазаара ашәаҢы шәтыцны игәылцуан.

ЗымаҢ-камчы кны арбагъ кагъшы иакәтәаз – агызмалра агәагъ лҢыба иҢатцәахын. Лгәы дҢаччо дышнеиуаз, уи агәагъ зегы иреихаз ахагъшыа атцәҢ иҢцәахны днагъырцуан.

Аамта цон...

Ажыыргәыц алагыргзқәа ахагъшыа иахәхон. Ф-мчык анеилазфа – ашыы-цра рхылцуан. Уи агыама збаз, ахагъшыа иҢнархуан. Ажыыргәыц алагы-ргзқәа ажәфән азамфа ашәуан...

Уи аахыс ахагъшыа агъеыхақәа ашыцламшә рықәиаахыан. Ахагъшыа атцәҢ иҢцәахыз агәагъ адгыыл ианықәшәа – иҢцәыгъон, ишәтуан. Ашәтқәа кагъшыын...

Аха Аамта аракәа гәыгърак аҢан.

Ацэанырра

Лылагъш данытдашэа — лгэы иамуит. Дахьгылаз ашқа лфыналхон. Лхы-лфы аеапсахуан. Гэырғарак зхылаз лыблақәа аапынтэи асыкәеипъш игәылцуан. Цэанырра хаак лцәеижь ааимнадон. Лыбжыы нытдакны ашәак аацәырылгон. Зегъы ибон...

Лафк ахы инауижьуан иаргъы. Ахауа иналатәон лыччабжь. Уажәык атцыс иатцәа дафызархон. Икыдхалаз лылагъш иалибаауан гәаныла Амра дшаз-неихъаз. Илаф атцыхәтәантэи ажәакәа наифьтцшәон... Цагъхъа аччагъшь лқышәқәа инрықәхәмаруан. Зегъы иныруан...

Абзиараз нахәаны, дындәықәлон. Инеипъхьбон аамтала даазхәаз лыпъхыз-лабфәба. «Абзиараз!», — гәыграк зцыз лыбжыы ихъзон.

Дахьнеиуаз игәы дтахәыцуан: «Зынасыпъ зыпъшаахъоу апъхәыс, дзашьтоузеи дачәа насыпък?!».

Ашьта

Аамтадара шыацәхьртәуан...

Азиас еипъш, еицырхәхәа еишьталаны шыхарпъ иаазахъаз жәларык агафә иазкылыргон.

Зшыапы хтыз — рышьтақәа апъслымз цәаакы итнахит, хамтакы. Излачыз апъстхәа еикәарақәа разын камақәак еишьртәтәон. Ажәван алағьрызқәа абгъы капъшьқәа рызәзәон.

Уапъстцәык анышә ашла инапафы — апъсы татцәахын...

Ижәылоз ацәқәыргъа, апъслымзраф итыхыз ашьтақәа арзуан, бзантцы...

Урт ашьтақәа схаштыр — схы схаштуан.

Асахъа

Атынчра игәтынчымра ацын...

Атзафы икыдыз ашәтқәа зныз асахъа, ихдырра, иблақәа рыла иажәуан. Асахъа тызхыз — апъстазаара дахаштхьан. Ашәтқәа фызхыз, тагалан деипъшын — деизгафын, хара ицахъаз аамта еизнагаз дрылан иаргъы...

Асахъа иахәапъшуаз — инырит дшысасыз.

Ц-дунеик рыбжьара

Атынчра гаран атцх анапқәа рфы. Ақыта инацәыхарамкәа, афьтлаф дыкнахан ацә ацәа итазахыз апъсадгьыл ахьчаф, мгәарта ипъхызуаз.

Афырхатца, атцх ашьана дачагъшьон. Дгъыли-жәвани ирыбжьдаз бла иамбоз арахәыцпа ашәт шкәакәа ахьынхалон. Уи, ажәван бахча азыпъшын...

Ашамтаз, ацәа итахаз анышәапъшь, излытцыз иаздырхынхәуан.

Асас

Ауады игәыгра – ацәашыи иеипҭшын. Ашықәсқәа наскьеибагацыпҭхьаза ацәашыи иагхон, еицакуан уи иахылтцуаз алашара. Зны имра шашаны ауады дымџақәызтџоз, ишнеиуаз, атҭх хьшәашәа иаларшәыз Амза апҭеыха иеипҭшхон. Амза аҭахамҭазы ашәхымс дынхытцуан асас.

Апҭеипҭш

Апҭслымз цәаакы ишыҭақәа анхалон, хамҭақы. Амшынцәқәырҭа лабҭаба урт азон. Ажәџан цнарцәажәаит хьаак иахшаз аччабжь...

Ипҭеипҭш дахыччон ауады.

џ-лапҭштцашәарак

– Упҭши, абыгьқәа хәмаруеит!

– О, мап! Уи, апҭшоуп ирхыччо.

Дунеикаџ џ-дунеик

Аапҭынран.

Адунеи аштә иаҭааз – ашарккамҭаз урт еицҭеыхеит. Мшызха ирызхауан. Апҭстазаара пҭхьаҭа инаскьон. Аамҭагы – ҭырхасуамызт...

Еицҭеыхаз адунеи иқәыпҭшыцыпҭхьаза, апҭстазаара ашьямхы шыҭцарыз гәартон.

‘Енак, ргәырҭеанзамкәа рылапҭшқәа еиқәшәеит... Уи акәхоит, цәаныррак рыцәпытуан, дунеи ссирк рзаатуан... Аха пҭынгылак рыбжьахон – акәарачҭа. Уи ҭабар, апҭстазаара аангылон, иҭамбар, – насыпҭк неипҭхьбон...

Акәарачҭа ахықәқәа рҭеи ишәҭыз, зыгәқәа еинырыз џ-шәҭык рыгәҭыха апҭшалас иазынхон.

Аҭба

Амшынцәқәырҭа аҭәара иаҭахәыҭхәытуан. Ианхьатцуаз, ччапҭшькгы наҭықәлон. Уажәы иччаргы, гәыбҭан азҭодаз, аамҭа ҭапҭарак ипҭахьан.

Дахьтәаз, апҭсшьаџцәа назгоз ҭба дук илапҭш иҭашәон. Уи акәхон, агәалашәарақәа рдунеи даанахәон...

Жәытәнатә аахыс ҭыбазыба згымыз жәларык, џапҭхьа аҭазаареи аҭамзаареи рхықә ихықәгылан. Згәышпҭы ргыланы ижәылоз аамҭада-ра ацәқәырҭа гәымбылцьбара иаапҭыхьашәоз зегьы сақәҭас иалагон. Жәларык ргәынқьбжьи ажәџан хылпҭа кылнатцәон. Дгьыл пҭшьақә уажәазы амацәыс ықәкәашагәышьон...

Ибла хәыцқәа ҭырхаха ижәылоз амшынцәқәырҭа дазыпҭшуан. Заҭантә ара дааны дыхәмархьааз, аха ас аҭеырмашьца, агыгцәа ргыланы ахаан имбацызт, ариаҭара ауаапҭсыра агаҭа иқәны дырнымиацызт, имахацызт адгьыл ацәа иҭазырзызоз анацәа руазырбжь, илымхақәа црымхаацызт иқәлацәа рыҭцәабжь...

«Чабук гемие бин! Чабук гемие бин!»¹ — хәа асқыар рыбжы анга, апхыз еикәатәеипш, дызлаз алабҕаба еихагы изымбатәбарахейт. Зыпсадгыл ааныжыра зтахымыз, зымч мхоз шәақышьхәала ирысны, хаиуантас ирызныкәон, тәым бызшәала ирықәцәкьон...

Уажәык илапш дытцашәон зкәымжәы иамкуа, настхашәа игылаз азәы. Уи ипјатцәкәа дрытцаччо, қыаса хәычык инацәа иахаиртәиуан...

Ускан иибоз зегы аилыргара ицәыуадафын, аха арт ахтысқәа игәатцәфы наунагза иаанхарц азы рхатә тыпш рыпшаахьан.

«Чабук гемие бин! Чабук гемие бин!» — уажәык иааигәазаны илымха интасуан жәларык ргәахы кыдызххьаз абжы. Иаргы, дызхыркәкәауаз ипсадгыл ах далахынхәырц итахызшәа, иикыз игба хәыц еихагы игәыдиргәгәалон... Жәларык рыгәнаха иатцаз «Махмадиа» амшынгәы иқәланы инеиуан...

Ифшәаны ишьамхы иныкәшәаз абгы, ихәыцра даалнахуан дахьтәаз. Абгы инапсыргәытца инантцаны, ицәаакхьаз иблақәа ааирыцкьон. «Уи аамта еикәатәаз, уара уеипш, лахьынцә цәгьак рыхтыгәларц егәарыгымхейт сыжәлар. Аха иасуаз аурт — рдацпашә азытымхит. Кыр зычхаз — кыр имбои. Егәа иуадафзаргы мац-мац апыткәыркәа цәыртцуан, ипытуан, ифәиуан ахәарах...», — игәы дтахәыцуан изышза ишлахьаз абырг.

Нас, пјстхәацк зхыршәламыз ажәван бахча ссир илапш назирхон. Уажәазы абырг игәы итихәааз, еитцагыло абипјарақәа имазаны ирзынхазаргы, пјхзашала жәларык ирзичапјаз «ағба», ахатәы бирак ахашәыршәыруа, аамта ацәкәыргјакәа еифырффо пјхьака ишнеиц инеиуан.

¹ Чабук гемие бин! (атыркә) — шәласны ағба шәтал!

ЗАИРА ТҲАИТЦЫКӘ

АЛАХЬЫНЦА

Апоема

*32 шықаса рыда нызымҕыз саб,
Шьалуа Леуарса-иңа Тҳаиҕыкә
игәалашәара иазкны.*

1.

Ахьхьа-хьхьахәа азыхькәа ахьлеиуа,
Зынҕы-пҳынҕы икеикеиуа,
Ерцахә амҕан ишәыршәыруа,
Исызгәакьоу – сзызгәыкуа,
Сыңсы иадгьылу Арасазыхь,
Сгәы итнымҕәо – сара сгәыхь,
Аброуп иахьалаго схәыҗра,
Тҳаитцыкә Шьалуа иҕаацәара:
Ихәфы хшара игәазхара
Изымбо, даҕын акрура.
Шьыжьы дтәамызт, хәылбычеха
Ицәкәа игон цәаҕәара.
Ибахча, иқәатца зегь еиҕкаан,
Афәыхаа рхацәкәырҗон жьтаан.
Ааигәа сигәа бнаран,
Аҗла хоура җырбауан.

Личка Адлеипҕа – сара сан,
Акыр лылан – нхафтыҗан.
Аҗьҗьахәа ҳаилан илхшаз,
Уахи-ени изызҳауаз...
Хәыҗи-дуи ҳаизҗауан,
Хәоуеикәшәала ҳанҳауан.
Аҗхи-амши еишьтан,
Ашықәскәа ракәзар иҗыруан,
Аҕаацәара ду аҕы изызҳаз
Шьалуа, җьабаацәҕьа збахьаз,
Иашьцәа дырҕыҗын хазы дҗахьан,
Хазы иарсын иара иҗәған...

2.

Ацсуа қыта Арасазыхь,
Иззымдыруада уара узыхь,
Шьхеибаркыроуп иухчну,
Убна хоура цсаатәла итәу,
Шәарахжылоуп излачо,
Ухьшыцәа ашьхара ианцо.
Акацқацқәа ара ирацәоуп,
Ашьыжь узырфыхо дара роуп,
Абна зырцәажәо Мықә азоуп.
Еибак-еибакфо илакьтауа,
Цадантә илбаачеиит иара.
Нырцәи аарцәи еимадауа
Уцқа кнахауп, ишькыруа.
Саси цшәымеи ара азә роуп,
Уцшзара ихнаххыоу рацәаџзоуп.
Кьахь Хацъарат ихъз-ицша
Ушьха ирхыџхьейт хараза...

3.

Мықә азиас цәгьа ицшзоуп,
Ашьха цагьакәа ирыфгоуп.
Ахахә дукәа уи иахчнуп,
Ацәкәырц харцъла ихыркуп.
Ажәџан итнахуейт ахафь,
Амра ангыло ахәафь.
Арахь иааиуа дыццакзом,
Зык иетымшькәа дцазом.
Ацакь-фрышәкәа җырбауейт,
Абна еишьылра шәыршәыруейт,
Ацсаа гәырҗан ишәахәауейт.
Ара ацсаса рхала ихәуейт,
Ахьшыцәа афырпын адырхәауейт...
Убарақьатуп Арасазыхь,
Кәараса итылтауейт узыхь.

4.

Аброуп саб Шьалуа дахьыз,
Леуарса ичкәынцәа иреихабыз. –
Ус ихъзын са сабду,
Сааид ихъзын саб иабду,
Бнала, шьхала арахь ихытцт,
Хџы аишьцәа – ара ингылт...
Урт ирхыргаз, ма ирхытцуаз,

Еилкаа сымам – исзанымтаз...
Рхылтц-рцылтц – хазы ицаз,
Пытфок ыкоуп ара инхаз.
Ацсны ха хажәла рацәафзам,
Аха шьтрала – икәадазам,
Тауад хылтцшьтроуп изеиуоу,
Шьацкьоуп хажәлантә ныкәазцо.
Ашьха нхытц ицан инхаз...
Пцсхәы иахытцыз, изызхаз
Бемырза Тхәитцыхә – абаза,
Хажәлантә икәгәыгуан цәгъаза.
Кыр цьабаа-цәгъа збахъаз,
Цара-дыррала дыгәгәан,
Бафхатәралагь деикәшәан,
Уи тоурыхуп иахъазы,
Ифымтақәа рдырхьейт азәырфы,
Жәлар рпоетра – уи дацсан,
Ацсныгъы инагоу рахь дшьан...

5.
Заб илахьынтә злахьынтәхаз:
Иарбан гәәкроу узтәшәаз?
Иарбан уалу ишәатәыз?
Хашьтра иамазма ибатәыз?
Гәнаха здымыз, узыхъаз,
Ачымазара узахәхаз?..
Ақәрахъымза, уццакуан,
Угәтакқәа рацәазан,
Хара ушзымцоз убауан,
Ацсәәха дхәытцатәан
Дыцшуан.

6.
57-нтә аапынра...
57-нтә зынра...
Зақантә ашәтқәа саштәф ишәти,
Зақантә заза уа икаши,
Зақантә сгылеи шарқазза,
Зақантә сызфылти сан дразза...
Схәычрей сдуреи зегь акоуп,
Саб уанпсуаз аҗенеипш схәычзоуп...
...Уиаахыс ицазеи зака мшы?
Уда сапылеи зака цхы?..
Аха, саб, уара умажәзейт,
32 шықәса уртәзейт.

7.

Ғымтроуп уа – уара уғы,
Ғымтроуп уа – ахәағы...
Ухшара ҳаҕытхьейт узхьра,
Ҳазхаит моу – ҳажәхьейт,
шьта, ҳшажәра.
Аңсҕазаара нтәом ҳара ҳғы,
Умаҕацәагы ырымоуп ахәатәы...
Уцейт уахь, иахьукәым хынхәра,
Ҳнахыбаан ублақәа рҕаңшра...

8.

Исзымхәазейт сгәы иҕаз,
Саб узыхәа ианахәҕаз.
Ушьта схылан снаскьяуан,
Пҕызлагь убжыы сазгәыкуан.
Узбахә сархәон сзызҕаауаз,
Уахәшьцәа, уашьцәа згәы былуаз...
Сызҕаарақәагы сҕабейт,
Ухаҕсахьягы сцәынцәейт.

9.

Алагамҕеи анцәамҕеи еилалейт – акоуп.
Саб уара узыхәа, шьта, зегь акоуп.
Ухала уахымзи уа – ҕа дунеик,
Ухала, бла иамбо, цстәарҕаҕ уаннеи...
Шьта... ҕакалаза уаамҕа наскьоит,
Увараҕ сангы узацәымхарц дыпхьоит.
Хыбрак шәызхаргылейт шәуыцъегь ишәтәны,
Шәуыцъегь шәыпсқәа ҕ-цәашык рхаркны.
Сааиуейт, аамҕала, «шәыҕнаргәы» сыпссоит,
Зынгы-пҕынгы шәхәтгәынқәа шәтыла исырхиоит...

10.

Азын мҕасуейт зынцас,
Аапын мҕасуейт аапынцас,
Апхын акәзар – мратцас,
Ғагалара – исцоит ацас...
Пшь-аамҕак иааҕәымтзакәа еикәшоит,
Саб иухымсзо – станархоит.

11.

Саб узхьымз аз рацэазоуп:
Ахааи ашеи еилазѡоп,
Дгьыл цасуп сынзырхо,
Укэырцахоуп сыңсы злоу,
Маза ыказам уа узы –
Жэѡангэашэпхьароуп уара узы.
Пцтхэоума изларшэу уа уңсы?
Етэоума иухоугьы уа бласы?
Жэѡан пцтазаара зеипшроу,
Башьас имои зыңсы тоу...
Саб, сызцаарақэа рацэоуп,
Грас исымоугь зегь рыгроуп –
Пхызлоуп ажэѡан санаѡоу,
Исоухэар, уфымтра змааноу...

12.

Саниуа исыцииуа,
Санңсуа исыцыңсуа,
Дгьыли жэѡани рымаза,
Сара сыңсы рымаздап.
Ашацкыра иацгыло,
Аңсаа рыбжьы иацшэахэо,
Мра-шэахэа зхьызсауа,
Мза-шэахэа зыршанхауа,
Сеимдоит, шэышьта абасырхо?
Шэкэырцаха абасызхо?..
Псхэроуп шэыңсы иатэашьоу,
Зцэа-зжьы адгьыл иамадоу.

13.

Сгылоуп снапқэа сгэытцаңса,
Икыдтэоит ақэа.
Ақэа рыцқэа цэыкэбарны
Ирхьыдсоит шэыңсқэа.
Ақэа-хымкэа саштаф
Атэыуара иафуп,
Рѡаштас сгэатцаф
Урт рышьтабжь хэафуп.
Сзыхшаз шэыгэхьяагара
Схытэеит...
Са сшьуп.

14.

Мышкызны зегъы-зегъ рѣырыцсахып,
Мышкызны сыгѣтыхақәагъ нтѣап.
Мышкызны адгъылгъы сыпхъап,
Мышкызны тдысхәк сақарахап...
Мышкызны исзааигәо сырпыртдыргы
Жәфанағ исызгәакъоу сшәыниап.

15.

Иагъацъара скахап,
Иагъацъара сгылап,
Иагъафы иагъацъара
«Ашъыцхәа» сыздыргылап.
Иагъацъара иагъа хкы...
Аха исыхъуам акы...
Жәфанынтә ишәымчзар –
Сануп шәа шәнапы!

16.

Шьтаҭа, бжыда акгы мѣасзом,
Акгы шьтрақәлазом, акгы.
Баша, ҭшшәыда ашәтқәагъ цәыртцзом,
Баша иафалазом абгъгы.
Хазшаз иакәхап зегъ ҳаибызто,
Цла махәтоушәа ҳаибаркны.
Хазшаз иакәхап лахь ирыпхьо,
Зегъы ирҭеипшугы збаны...
Шьтада, бжыда акгы мѣасзом,
Зегъы ирдыруеит ирзыпцәоу,
Са сгәы итытуагъ баша имѣасзом,
Саб ушәшьыроуп сызтатәоу!

17.

Акәапрацәа спылоит,
Ажәақәа сызхом.
Адыргақәа цәыртцуеит,
Рыпхъара сгәахшәом.
Акәапрацәа – аамта
Иастеит збатәыс.
Саб уи ахаангъы
Иустом рххатәыс.
Акәапрацәа исзымхәаз...
Исхәаз, исыхәтаз,
Акәапрацәа дрыпхьоит
Зегъ здыруа – Хазшаз!

18.

Саб исызуамхәо рацәазоуп:
Схьаа зтәстцәахуа са сгәоуп.
Схәыцра-сқәыпшра ццакцәеит,
Снахьапшаанза инықәба ицеит...
Аб иажәа, игәыбылра,
Шака исыгузеи, шака...
Сан лоуп сгәы ахәрақәа зыргъаз,
Апсҭазаара санаршәаз...
Уи дҭаимбарын зегъы хзы,
Лыхшаз ихәхтнылтауан лыпсы...

19.

Ицаз, ииасыз мбатәын,
Иснаҭоит, аиашаз, ахәатәы.
Аамта иацын еснагь аутәы:
Чаин... тәтынын... латцаран...
Амра гьейоын, апхзы катәан...
Сан еилалыгзоз рацәан:
«Акруоы-пхьагыла» хәа дыпхьазан.
Лымчқәа ҭбахтәуан ханлыхьза,
Хәоу еикәшәала пхьа ханца...
Ихәкәыгәгәоз аидара хьантан,
Саб унафсан – хтәаран-былран...

20.

Вба уитом, мап, азәгы,
Илахьынтда дзацәцом азәгы.
Зегъы ихәмоуп аеҳәара,
Мроуп иахзымбо хазхара.
Хангы дуцуп уа, уажәшьта,
Иаркуп цәымзак хәфнәта...
Гәырҭа дамгазац азәгы,
Псәхроуп назаза сызшыагы.

21.

Аамта ауп измам гәатцәа:
Рацәа иаххыччауеит, рацәа...
Исыхьуа сзырхьуа схәазом,
Сызлагылоу, мап, срызшьзом.
Иҭоуп... сыҭоуп ара саргы,
Хыхьгы дыҭоуп анцәагы.

22.

Мап, исхәашам, – сзатәуп,
Ешьала-еихәшьала зегь хазәуп.
Таацәарак срылоуп, зхәоу еикәшәо,
Сызгаб дгылоуп дқашәқашәо.
Шәахәоуп сашта итаңхо,
Хәызцәа роуп ара изгәаңхо...
Саб, ашәоуп сара сзыхьчо,
Еснагь аңсәзаара сгәазырңхо!

23.

Изакәи аңсәзаара ахата?
Ихәатәуп, аиашаз, аңсәта: –
Шәкәуп – хааҕәымтзакәа хзыңхьо,
Лагамтоуп, сеидроу, ианынцәо,
Ахи-ацыхәеи еилыргам,
Хәхьынтәаауа, мап, еилкаам...
Нас иабыкәу хәхьаго?..
Аңсы ауп – рхәеит – зегь збо,
Ус анакәха, саб, сеилкаа –
Шьта, иҕастатцәкьоит сара алкаа...
Хәакоу, хәакаму зынза...
Нас, ианбыкәу хәҕхәара?
Иарбан хкыдкьо хә хазмоу?
Ианбыкәу хңышәарақәа анынцәо?..

24.

Ара сызтаарақәа нцәазом,
Ртаққәа ңсәзаарак итазом.
Акгы ңьасшьазом, акгы,
Вбагы истом, мап, азәгы,
Зегьы-зегь ихәмоуп анапынцә,
Ххоуп хзышьтоугьы хәекеынцә,
Хзеивагылом зегь азәны: –
Дгыли-жәфани ххала иахтәны... –
Абри аума, нас, ххықәкы?
Дыкоу иахьзаша зыгәтакы?!

25.

Сааийжәтеи, саб сара сцафуп,
Избо, исныруа ңьашьахәуп:
Зцаареи таки нцәазом,

Хаңсы хашытоуп, хартәазом.
Зхы инахыҳәҳәаз – даҳбазом,
Адгыл хазқәуггы хтазазом.
Исаҳә аңстазаара ацакы,
Изуа сақәшәауам акы...

26.
Мап, са схьаақәа нцәазом,
Сымџа ахырхартагы збазом.
Аңстазаашьа стцар стәхуп,
Ҷангы-жәынгы исыгәтаку:
Цқьа исымам еилырганы,
Агәбылра змоу ижәагәаны,
Уаҳа иҕамзаап ихынхәраны –
Зегь ҳаидызкыло ҳуааны...

ВАЛЕНТИН КЭАҒАНИЯ

ИНАЛУКААША АТЦАРАУАҒ, АПОЕТ, АИҒАҒАҒ

(В. Л. Ацнариа 85 шықаса ихыңра иазкны)

Владимир Леуа-ица Атцнариа «чаңашьалеи цшра сахьалеи» Анцәа иҕахны иишаз уаҕцсын, убриаамтазгыи афилологиатә баҕхатәра ду дахыбаамызт – иааңьоушьартә аңсышәалагыи, урысшәалагыи еиҕараны ахацламхәеи акалами иртысуан. Акырынтә, акырцъара иқәашьахьан еиуеиңшым аҕазарақәа рҕы аңсуа милаҕ рҕахәи ахәара. Ажәлар иахьрыхьуаз анапақәкра, цәа змам рҕәинамзарақәа апыкка-пыккахәа аиҳабыра рҕаңхьа ақәыргыларә – ус зеггы иаурықәманшәалахоз, зеггы иауырзыгәагыуаз уамакала иңьбараз асовет аамтақәа раан! Уи аус цшья иара дамаран цсабарала, насгыи ижәлар рыхьзала ииҳәоз ажәа ҕба аламызт – гәыкала иҳәахәтон, ижәлар ирыхтыргоз агәамцрақәа – хаҕалатәи ихьаақәа иреиуан.

В. Л. Атцнариа дреиуан Аңсны антыцтәи атцарадырратә центрқәа рыкны атеориатә зыкәтара замана зауны зыжәлар рыматц аура иазгылаз раңхьатәи аңсуа профессионалтә филологцәа. Диит атцарауаҒ 1938 шықаса, жәабранмза 28 рзы Кәтол ақытан абжыуаа рыкны еицырдыруаз ацәажәаҒ, ажәабжьхәаҒ Сеидык Цнариа игәаратаҕы. Сеидык ицәажәаратә ҕазара, иажәабжьхәаратә баҕхатәра иңкәын Леуа иахьгыи ииасит, уи ица Владимир иакәзаргыи, иабацәа ркыбаҒ чыда иаргыи ицәа иалалеит – урт рдоуха лаша дшыхәицызнатә илаазахеит.

В. Л. Атцнариа акыбаҒ шилаз ааңшит Кәтолтәи абжьаратәи ашкол дантаз ашықәсқәа раан. Убриазоуп хымпада аа-класск рҕы итәаз атцаҕы дзыиагахаз 1953 шықәсазы, хцарауаа дуқәа Гь. А. Зизариа, Ш. Д. Инал-ица, Хә. С. Бҕажәба ухәа убас азәырҕыи зылгахьаз, Н. А. Лакоба ихьз зху Аҕәатәи Ашьхарыуаа рышкол ахь. Арака уи ицара хиркәшеит хьтәи медалла. 1957 шықәсазы, аңышәарақәа қәҕиарала иҕины, дталоит А. М. Горки ихьз зхыз Аҕәатәи апедагогикатә институт (иахьа – Аңснытәи ахәынцқарратә университет) афилологиатә факультет анемец бызшәеи, аңсуа бызшәеи алитературеи рыртцаҕы изанаат ала. Ари атцараиуртаҕ «иара иреиғьаз астудентцәа дреиуан, иоуан хьызхәалатәи астипендия чыда, ицарагыи хиркәшоит иалкаау диплома» 1962 шықәсазы (Салакаиа 2007: 403)¹.

Уи аамыштахь ицара иацитцоит Москва – даанахәоит СССР Атцаарадыррақәа ракадемия иатәу А. М. Горки ихьз зху Адунеизегьтәи алитература аинститут аспирантура алитература атеория азанаат ала. Абрака хышықәса ирылагзаны В. Л. Атцнариа Анцәа иишаз ицсабаратә баҕхатәра

¹ Истудентра ашықәсқәа ирылагзаны иара, аңеиңш бзиа змоу цаҕык иаҳасабала, анемец бызшәа инартцуланы ашьткааразы ддәықәцан туристцас Германиатәи Адемократиатә Республикахь. Уи аныкәара иазкны анаҕсан икьыңхьуеит аочерк замана «Жәаҕа мшы сасыртаны» (Ацнариа 1961).

аеартбаант, ихатэаахеит зда иматэамыз атеориатэ зыкатцарала. 1968 шықасазы абрақа кәфиарала ихъеит акандидаттэ диссертация «Б. У. Шынкәба ирфиареи аңсуа поезиакны асахьаркыратэ хафсахьа афиареи. Алирика. Аепос. Аифартышыа» атемала.

Аспирантура ашытахь иара дгьежьюеит иңсадгьыл ахь. 1968 шықасазы аусура хациркуеит анаџстэи иңстазаара зегьы змеидаз Д. И. Гәлиа ихъз зху Аңсуатцааратэ институт, дагьырхысит ацараџазара ахәтақәа зегьы. 1997 шықасазы далхын Аңсны атцаарадыррақәа ракадемия алахәыла-корреспондентс.

1973 шықасазы В. Л. Атцнариа СССР Ашәкәыџџцәа реидгылахь дрыдыркылеит. СССР ахәынтқарра анеилаха аамышытахь, иңстазаара атыхәтәантэи ашықәсқәа рзы уи дрылахәын Урыстәыла Ашәкәыџџцәа реидгылеи Аңсны Ашәкәыџџцәа рассоциациеи. Иааиңмырқьазакәа арт арфиаратэ хеилакқәа имџапыргоз аусмџаңгәтәкәа (аизара дукәа, апленумқәа, аилацәажәарақәа ухәа) зегьы ихы рылаирхәуан, «еснагь дрызфлымхан алитературатэ еимак-еиґакқәа, адискуссиакәа, адиспутқәа» (Салакаиа 2007: 404).

В. Л. Атцнариа ирфиарамџа тбаауп, ицаулоуп, иґырңшыгоуп. Уи иамә-ханакуеит афилология иатцанакуа амхурстақәа жәпақы – ажәеинраалақәа рыџра, асахьаркыратэ џымтақәа реиґагара, алитературатцаара, акритика, апублицистика. Убарт зегьы инарңынцаны атцарауџ инапалакын артцара-аазаратэ усхкгы: Аңсуа хәынтқарратэ университет аңсуа литература акафедра дапрофессорын, еиуеиңшым амәтәарқәа ирызкны дрыңхьон алекцияқәа. Дзыңхьоз амәтәарқәа рыла аиқәыршәара даґын алекцияқәа ркурс, ахыркәшара дзахьымзеит умхәозар (Салакаиа 2007: 404)¹.

В. Л. Атцнариа акыпңхь ахь дцәыртцит зынза дшықкәынзас, 18 шықәсакәын ихытцауа раңхьазакәны ажурнал «Алашара» иананылоз аңсшәахь еиґеиґаз Фазиль Искандер иажәеинраалақәа (Искандер 1956: 44–45).

1960 шықасазы В. Л. Атцнариа изыхәан икалеит ахтыс бзиа: ихатәы жәеинраалақәа агәылалоит ґыц аџра иалагаз аґар рџымтақәа знылаз аизга «Ашыақьар» (Атцнариа 1960: 165–168). Абри аамышытахь иара еиха чыдала иеыздицалаз алитературатцаареи алитературатэ критикеи роуп, аха уеизгьы уарлашәарла ажурнал «Алашара» ақны дықәгылон ипоезиатэ рфиамтақәа рыла. Урт ирылтшәаны ирфиарамџаґы акрызтцазкуа хтысхеит иажәеинраалақәа раңхьатэи аизга «Алакә ссир» (Атцнариа 1977) атыцра. Убри инаркны џашьарада еилкаахеит уи поетк иахасабала дышхәыдамыз, ацәалашәара лашақәеи ахәыцра цаулақәеи сахьаркыра-поезиатэ бызшәала рцәыргара цсабарала ишиқәашьу. «Иґартцыз» исахьаркыратэ ажәа аңхьаџ дыхнахыртэ ақынза имарианы гәәтәлеи, хшыџцакылеи, хәашьтыбжьылеи уаха наґахымкәа ишеиґырцааз ала, еилкаахеит, иара,

¹ В. Л. Атцнариа иреихау атцарайуртазы иаңицаз артгагәтэ цхыраагза ахәтақәа ируакуп академик З. Ць. Цьапуеи уи ицаџцәа Н. С. Барцыци С. О. Хаңьыми цстынхак ахасабала аабыкьа иркыпңхьыз, азфлымхара зтәтәу атцарауџ қаранамза иусумта «Жәлар репос» (Атцнариа 2017: 130–149).

аклассикатэ поезиа ашэагазагакэа зэыртагзаны иџуаз ацсуа поетцэа рдоухаибаркыра, азэы хэа дшацлаз.

В. Л. Атцнариа ипоезиатэ рџеиамтэакеа рыкны цымкрыда дыкэныџэоит Баграт Шынкэба иџашэиркыз, цакылеи формалеи ихеибартэаауа, шэага-загала хтэак еицтазыршэуа, ритмикалеи рифмалеи еихышэшэо асахьаркыратэ рџеиамтэакеа.

1982 шыкэсазы адунеи аџоит В. Л. Атцнариа иажэеинраалакэеи иеи-тагамтэакеи еидызкыло аџбатэи ишэџэы «Амш бзиа» (Атцнариа 1982). Уаџа иагэылалеит аџымтэа ыыцкэа реиџш, апхьаџ згэыбылра икхьаз уаанзатэиџаагы мацымкэа. «Аџышыбжьонк рыбжыара» (Атцнариа 1999) ахьзуп атыхэтэанза итыцыз ипоезиатэ рџеиамтэакеа реизга. Уи еиднакы-лоит иажэеинраала ыыцкэеи иеи-тагамтэакеи, иара убас егырт ишэџэакеа ирнылахьаз ипоезиатэ рџеиамтэакеа рахыџхьрак. Аизга рыхьзынџылоуп апоет ари адунеи аџны зегь реиџа изааигэаз хџык ауааџсыра – иџшэма Маринеи, иџкэын Баграти, иџџа Ладеи.

џсыуала ихэыцуаз, џсыуа хатэак иахэсабала иаазаз В. Л. Атцнариа иџста-заара шыаџгыларџ игэахэон ишаабаџ еиџш, – анарџа аманы, идараџаџ назыџзо атэеи лаша даџны. Уи азџаара иадхэалоуп апоет ихьаабааџа «Сани саби» захьзу иажэеинраалаџы хэагэылеихалоит, амџеиџш иуџрасуеит уантэи иааџоу анаџстэи аџэахэаџа:

...О саб, са сыџхьызџаагы урылоуп,
Мшаџенеиџш ихьаазџоит уџсра,
Саџуџашьыџуеит гэаныла –
Исеиџхьызу дсоурушь сара?
(Атцнариа 1999: 55)

Анџэа иџышыаны дитынхеит игэыџра лашаџаа здихэалоз, иабаџэа урт рабаџэа рыџџэџаншыап еихазхаша атэеи лаша Баграт.

В. Л. Атцнариа имариамыз иџстазаара ашьтамтэа хэахьџшуеит илирикатэ жэеинраалаџа рџы (иаххэап, «Фархь мџала истџаз сдырра-рџашџаа...», «Сани саби», хэџаџахьала абзиабара иазџу иџымтэакеа реиуа «Мшэан, Манон, ибгэалашэома...» ухэа убас егыртгы). Урт иахдырџоит апоет иџнутџкатэи адунеи иаџоу атџаареи атџаулареи, атџарауаџ иџоуха ахаџра, абзиабара амџа зыџрасхьоу ауаџы игэалаџазаара, ихархэоит иџстазаа-ра џыџэсыларак амаџкэа ииашахэтџаза ишыџаамыз («Раџэа исеиџьеит сыџстазаара, иаргы саргы ханда, / Атџаџы аџоу? Иџаџыџоу? – еилџаам иахьагы»), уиџоу, илахьынџа иара ишиџахьыз еиџш еснагь ишиџымныџэоз:

Мшэан, сџазџазеи абас схьы сгэы азџазамкэа,
Изысџэыззеи заа агэраџара?
Сыџсы зыџграмџо,
Адунеи ду самџуа,
Сызмыргылои џыџџ аџы џыара?

Иазыркызеи ицарбака агәашәкәә,
Еимазгалеи амѡа сгәахьы ихаз?
Аччаратәкьа рхаштлоит сара сқышәкәә –
Пышәырччара еикәароуп ирґахаз...

(Ацнариа 1982: 59)

Луанытә удырқәыпсычхауеит, иара убриаамтазгыи хаа-хаа уеимыр-
дауеит згәы еикарам апоет «ихәыцра еикәарақәә» ирхылтцыз, «Фархь
мцала истаз сдырра-рѡашкәә...» хәа зхы кыу иажәеинраала аґынтәи
иаагоу арт ацәахәақәә. Апоет ицстазаара еиуеипшым ашықәсқәә раан
игәы тазырчачоз ахтысқәә мачымхеит: рацхьатәи ааханы изыкалеит
иаб ицсра, анаѡсан дипхеит иабацьынць ашәгәашә аазыртуаз иан,
Шьыта Уасиап-ипґа Кәытцниа, урт раамышьтахь иара изы зегь реиха
ибґапцәагахеит абаагәареипш дзыкәгәыгуаз иашьа гәакьа Дима ицсра.
Ацсны икалаз аибашьра еикәнагеит, анаѡсан уахагыи лыпшәма иахь
дгьежьыртә дзыкамлеит иуадаѡхаз лтаацәаратә тагылазаашьа иахкьа-
ны (зыкәрахь инеихьаз лани лаби ахымхәацәа лызкамыжыит, ашкол ахь
зшьаґа еихызгаз Баграт хәычы дбатәхеит) милацла иаурысыз, тызтыцла
Санкт-Петербург еиуаз ицшәмапхәыс Марина Евгени-ипґа Барковскаиа-
Ацнариа. Аригь, хәаратахума, игәы зырчыдоз ахтысқәә иреиуамхакәа
икаларымызт. Икьапцхагәышьеит В. Л. Ацнариа дахьаазаз адоуха аштә,
«Ибмырцәан ахаан схәыштәарамца, / Ибмырзын, амарцьа, сыѡнра» хәа
иаб дыззыґацдәыґацдәуаз агәаратә лаша...

Аха иага ус иказаргыи, апхьанатәаахыс апстазаараґыи В. Л. Ацнариа
агәахара зхы аныршәаны иаиуаз хатцамызт. Апсуаа ирхәоит «уаѡ ды-
зқәымшәо акгыи ыкам» хәа, апсуараґыи ишьоуп «ахьаа – ахатца ицышәа-
гоуп» хәа. Апсуа хатца иагьа рыцхара, иагьа мыкәмабара дрықәшәаргыи,
агәахара хәшәыс ишьтихуам, уи дақәызбоит акәымзар. Апсуараґыи кодекс
хасабла аус зуа ари ахшыѡцак иазкуп апоет иѡымта шьахәкәа иреиуоу,
шьтыбжьагышәлеи ритмикатә интонациалеи зәалызкаауа ажәеинраала
«Ахәшә». Абар уи ацыпцәаха:

Хәит, иухьзеи, ухатцами, –
Устәкьа угәы каумыжьын.
Шәартәк збеит хәа ухьацума?
Умпан иқәумыжьын,

Ашәареи агәахареи
Уара узы икамлароуп.
Ахатца дхьацыр – гәнахароуп,
Пхьа дышцац дцалароуп!

Уафы дызқәымшәо акгы ыҕам хәа –
Зхәаз иаурхәах баша,
Уафы имыхыц сыхыт хәа
Умтәан улағырзышо.

Уеицәа игәаҕуа гәоумтазар,
Уи уафрам, ламысым,
Хьаак сыхыт хәа уеоутазар,
Уагоит илаусын.

(Ацнариа 1982: 81)

Уафы ихьааигаша – абасеипш аңсыуала ихәыцуаз ахатца, иреиҕыыз хәрәиаратә интеллигенция раңхьагылафцәа руазәк – уамакала изыцба-рахеит аңсҕазаара, еихарак аңыхәтәантәи ашықәсқәа. Иааигәара дҕам-леит имаршәа кны дыштызхшаз, дзыхьчашаз афыза-ақәла, ауа-аҕахы. Уиакәхеит – инарцәымфәа дықәлеит бафхатәрала еикәатәыз апоет, аңа-рауаф, амилат рәхәхәафы...

В. Л. Ацнариа иуаажәларратә позиция инартбааны ианыңшуеит 1996 шықәсазы урысшәала иҕижьыз апублицистикатә шәкәы «Автоинтервью (Мысли филолога о духовной ситуации современности)» (Ацнариа 1996). Ашәкәы иагәылалаз астатиақәа рызкуп Аңсны Аңынңытәылатә еибашьра аңхьеи, уи анцози, ианхыркәшаха ашәҕахтәи ахтысқәеи урт рыхәиакәеи рызхәыцра, ахәшьарагы рыҕара. «Прощание с журналом “Критика” захьзны уаҕа иагәылоу, 1989 шықәсазы агазет «Бзың» ағгы икыңхьыз астатиафы аңарауаф аибашьра зхылҕаааз ақыртүа-аңсуа еимақы иазкны имоу ихатә позиция, иааизакны ишәкәы алеитмотив хада иааҕыркәаны иахәоит: «...надо признать, наравне со своими правами (речь идет о правах грузин. – В.К.), права абхазского народа на свою землю, на свою историю, на свою независимость. Надо устранить всякий диктат со стороны Тбилиси, строить наши взаимоотношения на конституционно закрепленных принципах равноправия. Другого пути не дано» (Ацнариа 1996: 8).

«К июльским событиям в Абхазии» хәа хыс измоу астатиа азкуп 1989 шықәса, рашәарамза 15 рзы Аңсны аҕың змаз ақыртүа-аңсуа еидысла-рақәеи урт рылтшәақәеи. В. Л. Ацнариа иҕалаз атрагедиятә хтысқәа аңарауафк иахәсабала ахәшьара ахьриҕа адагы, иҕаулоу рдаң-аңшәкәеи рыхьаңҕьақәеи дырзааҕылоит, насгы харахәыцра иазхәоу алкаагы ҕаитҕоит: урт збамкәа азҕаара аңры ишықәгылаң иқәгылазаауеит хәа. Иҕабыргытәҕьаны, аамҕа излаҳнарбаз ала, «ихтәасаахьаз» Аңсни Қырттәылеи рполитикатә еизыҕазаашьа азҕаатәы, аңыхәтәанза ашәа-артәыратә еибашьратәҕьахь икылнагеит, уи иалтшәахазгы ибзианы иаадыруеит – ишәкәгылеит хҕеицәа ршьала икәабоу ихьыңшым Аңсуа хәынҕқарра.

Апоезиатә, апублицистикатә рѣиамтәкәа раццара инарываргыланы В. Л. Атцнариа иааипмырѣязакәа дафын аицәгара аусгы. Иаххәар аует, иоригиналтәу ихатәы жәеинраалакәа рааста аицәгара аус иаха ацәбаа азибеит хәа. Хыхь ишазгәастаз еицш, аицәгакәа рылоуп иара ирѣиара шхациркызгы. Деицәгон зеиуахк утахыз ажанркәа рыкны – апоезиафәы, апрозафәы, адраматургиафәы. Ахьхәахәа ацсышәала ирцәажәаз ахәааны-рцәтәи адунеизегьтәи аклассикатә рѣиамтәкәа (ажәеинраалакәа, абалладакәа, апоемакәа, ажәабжькәа, апиесақәа) – атцакы, аформа, абызшәа ухәа рганахәала – ифырцшыгоу еицәгамтәкәоуп. Арака зегь рацхьазагы инатцшыны иазгәататәу – уи арѣиамтәкәа еицәигон, шамахазақ акәымзар (иаххәап, Софокл итрагедиақәа «Електра», «Ах Едип» рыламтәкәа), ишиашоу – аоригиналқәа (аурысшәа, агерман бызшәа, ақыртшәа) ркынтәи. Уи адагы, апоеи-аицәгаф инаицыхьашәоз алитературатә рѣиамтәкәа зегьы неилых кәамтәкәа еицәигомызт хәарада. Иара дыззаапсоз – адунеи акны иреицгуп хәа ишьаз рахьтә иреицгьзакәаз, иклассикатәы, идоухатә дунеи чыдала ихазыртәауаз, насгы апсуа идунеихәапшышәа, ипсабара иакшәоит хәа иицхьазоз арѣиамтәкәа ракәын.

В. Л. Атцнариа ацхьанатәгы асахьаркыратә литературеи афилологиатә тцәарадырреи еицышьтихит, алитературатә авторитетгы ширхаз алитературатцәареи аицәгареи русхккәа рылоуп. 1970-тәи ашықәс иалагзаны итижыит ашәкәкәа џба: хатала еицәигах XIX ашәышықәсастәи агерман поет Хаинрих Хаине ипоезиатә еизга «Ашәақәа рышәкәи» (Хаине 1970), «Б. У. Шьынкәба ирѣиара. Алирика. Аепос. Апоетика» зыхьзу амонографиии (Атцнариа 1970).

Избан арѣиаф қәыцш илацшхәаафәы изыкалаз Мрацашәараевропатәи апоезиа аклассикатә рѣиамтәкәа?

Акы, В. Л. Атцнариа дзылгаз аинститут акны ишьтихыз азанаат инамданы иеазтәылхны дафын агерман бызшәа атцара, анафсан уи ихатәы бызшәак еицш ишьтикааит. Иџбахаз, заа агәыбылра икит иара Германия ацсабара цыашьхәы. Шәахәапш, истудентра ашықәсқәа раан турист хасабла ныкәара хәа уахь даныказ, «бла иабо – хы иацсоуп» хәа, Ельба азиас ацшахәа акәшамыкәша иибаз изымбатәбараха дшахцәажәо: «Хәылбьечала амра анзаало, харантәи ахахә уахьықәгыло акынтәи иубоит азиас алакытәкәа тшәааза, атцармақьейицш итцамтәмуа, интахәало-аатахәало аиџхаакәа ирталаны иахьцо. Хыхь ажәџан тәулоуп хәаак амазамкәа, тцәка хазхыцшыло азы еиқәатцәоуп. Азиас ахықә иаваршәны уахьыцшлак – шьтахьгы-цхьагы ладагы-џадагы – аиатцәара убла ихгылоуп. Ари аиатцәара ажәџан аиатцәароуп изеицшу, убас имтцысзоушәа ауп ишубо. Ахахә хәхьықәгылоу акынтәи тцәка хәлацш ахьынзацо цсароуп, цсароуп. Хәкәшамыкәша ихаракцәамкәа ашьхәкәа ршьапкәа еилацсаны ишьтоуп...» (Атцнариа 1961: 79). Уамыршанхарц залшом астудент В. Л. Атцнариа илоу арѣиаратә кыбаф иазышахәту ихәыцшәа ачыдарақәа, иромантикатә дунеихәапшышәа.

Абыз ахшыѳ иатырѳьмануп, хѳа шырхѳо еипш, анемец бызшѳа иабзоураны В. Л. Атцнариа дазѳлымхѳахейт уамакала ибеиоу анемец культура, литераторк иахѳсабала дыткѳаны дрыман иара немец бызшѳала иапѳаз асахьаркыратѳ рѳеиамѳкаѳа, лымкаала алирикатѳ жѳеинраалакѳа. Ѵашьарада Германия апѳабара агѳыбылра изыркыз аханатѳгы – кѳаиматла уи эпоезиа иалазыгзѳз ѳыѳьа адунеитѳ лирика аклассикѳѳа – Хѳаинрих Хѳаинеи Иохан Вольфган Гиѳѳеи ракѳхоит. Иагьмашѳырым анаѳсан арт апоетѳѳа рѳымѳкаѳа жѳпакы апѳшышѳала рырѳѳажѳараѳы лымкаала аѳьабаа ахыбѳз.

Апоет-аиҗагаф анемец сахьаркыратә ажәа гәыла-ңсыла идикылеит, агерман бызшәеи фнытңкала аилазаашьеи агерман поезиатә сахьажәа аиҗырцаара акәаматцама хадақәа профессионалла иҗитцааит. Уи ус шакәу хәтакахьала иазышахатуп афилолог-алитератураҗцааф В. Л. Атцнариа икапиталтә усумҗа «Аңсуа жәеинраалеиҗартәышья (Аметрия. Аритмика. Акомпозиция)» (Атцнариа 1987). Уаҗа аңсуа жәеинраала анализ азураан ишьаҗарку усумҗақәаны дзызхьаңшуа адунеи аҗны еицырдыруа абызшәа-дырцәеи ажәеинраалатцаафцәеи арымзаафык русумҗақәа рхыңхьаза-раҗы иҗкоуп агерман бызшәеи агерман жәеинраалеи рыспециалистцәа дуқәа (Е. Арндт, И. Бехьер, Е. Ризель, А. Хойслер ухәа убас егыртҗгы) иаңырҗаз атцаамҗақәагы.

Аңсуа поет-аңтагаф илшеит менталитетла иахзааигеам анемец уафы ихэыцрақеи ибзиабаратэ цэанырра кэандақеи хгэатцанза инеиртэ раарцшра. Убриаамтазы иара дақэшэоит арфеиамтақэа атцаки аформеи зеиғыйкам ала реифеыбаара, излашыақэгылоу аритмика-метрикатэ шэа-газагақэа зегыы рышыақэырхара¹.

Хаинрих Хаине Иохан Вольфган Гиоҗеи рнафсангы В. Л. Ацнариа аитагараґы иааирыхыз адоухатә ґафәра, ишырхәо еипш, ґба иґазом. Иа-ацсара шыардоуп аурыс литература аклассикцә жәпафык рырґеиамґакәа ацшәахы реиґагараґгы, XIX ашәышықәса еиуоу апоетцәа дуқәа Александр Пушкин, Михаил Лермонтов, Фидор Тиутчев, Афанаси Фет, Николаи Некрасов ухәа инадыркны XX ашәышықәса ахатарнакцәа Анна Ахматова, Роберт Рождественски рґынза (Ацнариа 1982: 92–142).

Ихақым иазгәадамзар даеақгы: аңсуа хәынтқарратә драматә театр арҕиаратә коллективи В.Л.Ацнариеи акультуратә усеицүра рыбжъан.Апоет,еиҕагащык иахасабала иҕазара агәра ганы,арежиссиорцәа идыргалон аңсышәала иқәдыргылоз ахәаанырцәтәи ашәкәыщцәа рырҕиамтқәа амилатә бызшәахы еиҕеигаразы. Убас, атеатр ахәарала уи еиҕеигеит, анафсан ажурнал «Алашарагы» ианылеит, ажәытә бырзентәылатәи автор Софокл цсра зкәым итрагедиақәа фба – «Ах Едип» (Софокл 1989), «Електра» (Софокл 1991), аурыс шәкәыффы, адраматург Антон Чехов икомедиа «Аца бахча» (Чехов 2006), анемец поет, адраматург Бертольд Брехт идрама «Ан Куражи уи лыхшареи» (Брехт 2022).

¹ Хаинеи Гиотеи инарчыданы В. Л. Ацнариа апсшәахь еитегахьан анемец шәфәыѡѡѡа дуқәа ѡыѡа ражәабжьқәа ѡба: Хаинрих Биолль – «Лоенгрин ипсра» (Биолль 1969), Стефан Цвеиг – «Аазаѡ пхәызба» (Цвеиг 1969).

Ацсуа царауаф-афилолог, апоет иеиҥагамҥақәа излаҳдырбо ала, Ацна-риа-апоет диваҥәылоит Ацнариа-аиҥагаф, уимоу, иҥалап, иаҥигозарҥы, ахыҥхьазара атәы сҥәозар. Уи ихатәы поезиа арҥиара мыцхәык иее-имҥазарҥы, сацәымҥашьо исхәар ҕалоит: хлитература аҥоурых аҥы иара даанхоит, Дырмит Гәлиа, Баграт Шьынқәба, Мушьни Лашәриа, Таиф Ацъба инарыварҕыланы, иреиҥу аиҥагафцәа дыруазәкны. Хымҥада, В. Л. Ацна-риа ирҥиаратә цъабаа иабзоураны адунеитә доухатә культура иахәҥакны иҥоу асахьаркыратә рҥиамҥақәа жәпакы ацсуа ҥхьафы ихатәы бызшәала дрыҥхьартә иҥалеит, урт рахьтә иреиҥзәқәоу – иклассикатәқәоуп, ацсуа милаҥ литература ахьтәы фонд иатәны иаанхоит, убриаҥынза рестетикатә цакы дууп.

* * *

В. Л. Ацнариа ажәеинраалақәа рыфрей асахьаркыратә ҥымҥақәа реиҥагарей бзиа ибаны аҥхьанатәаахыс дшаҥызҥы, уи аус аҥы акыр шилиршазҥы, иара «дызхықәаан дыҕаз», ус ухәар ауазар, алитерату-ратҥаарей алитературатә критикей раҕәын. «Иҥнуцҕатә дуней ахьынтә лассы-лассы даалон уи арахь – ареалтә, адәахьтәи адуней ахь. Даауан уи арахь адырра лашара иманы, дыррала дҥычаны» (Дамения 2017: 345). Уи ацсуа профессионалтә литературатҥаарей алитературатә критикей рхыҥхьыртаҥы игылаз царауафын. Идырра цәулақәа ухәару, ипринци-пра ухәару, уамакала ихыркыз иҥабызшәа ухәару – абартқәа зегь рыла синтеллигентуп хәа зхы зыҥхьазоз даҥазәы дилафашьомызт. Зегь рыла сиқәшахатуп академик З. Ць. Цьапуа, блацарыла В. Л. Ацнариа ирҥиара иеаҥәылахаланы, уи дытцаафызу, длитературатә критикзу, дпоетзу – иарбан ихадароу урт рахьтә хәа ихы азцаара аҥауа, абри еиҥш алкаа аныҕаитцә: «Ихадароу абри абри ауп хәа аҥак аҕацара уадафуп. Избан акәзар арҥиафы ирҥиара арт ахкқәа зегьы рҥы дхатәаауп, дцаулоуп. Аха усҥы, сҥәанала, В. Л. Ацнариа ирҥиараҥы апоезиа аҥхьатәиуп ухәар ҕа-лоит. Атцаара хықәкыла иеазикит ацарауаф, апоезиа иара ициит. Насҥы итцаамҥақәа рҥы игәи, ихшыфы, ицәахәақәеи ас еинзраалаз ицәа иалоу апоезиатә бафхатәра ахатәуп. Даҥакала иухәозар, В. Л. Ацнариа-апоет дыҕамызтҥы, асҕак ицаулоу В. Л. Ацнариа-атцаафы дзыҕамларҥы ауан» (Цьапуа 2012: 240).

40 шықәса инарзынаҥшуа иматцуратә мҥа иалагзаны В. Л. Ацнариа ац-суа литературатҥаара хразлоу азцаатәқәа ирызкны иаҥитцеит аа-шәҕәыки 60 инарыцны атцаарадырратә усумҥақәеи, алитература-критикатә стати-ақәеи, арецензияқәеи.

«Абыртцал (Иахьатәи ацсуа критиказы гәаанагарақәак)» – абас ахьзуп 20 шықәса данырҥагылаз, истудентра шықәсқәа раан акьыҥхь збаз раҥхьатәи икритикатә статиа (Ацнариа 1962). Убри инаркны еиуе-иҥшым акьыҥхьыртақәа рҥы, еихарак ажурналқәа «Алашарей» «Дружба народови» рдаҕьақәа рыҕкны лассы-лассы ицәыртцауа иалагеит алитератор ҥа атеориатә ҕазшыа змоу илитературатҥааратә усумҥақәеи икритикатә

статиақәеи. Урт иреиуоп: «Аамта ҕыц – ароман ҕыц», «Ашьтыбжьи ажәеинраалеи», «Апоезиатә хаҕсахыа аҕәаақәа», «Апластикатә хаҕсахыа апоезиаҕы», «Ажәйтәи аҕатәи аҕсуа жәабжы аҕы» ухәа убас ирацәаны. Ацхәтәи илитератураҕааратә кыпцхымҕақәак анцәыртц инаркны еилкаахеит аҕсуа литература дшазгылаз «зыхшыџ царыз, зхәыцшыа тбааз, згәама харакыз акритик ҕа, арҕеиаџы»; иара иацшыгоит «дымшәа-дмырха иаша-цабыргла ацәажәара, аймак-аиҕаққәа зхылҕеиауаз аҕәаанагарақәа рхацырка, аџымҕақәа дара злаҕаз ала рыхәшьара, ирыгыз-ирыбзас проблематәла азааҕылары» (Лашәриа 1998: 102). В. Л. Атцнариа ианахәтаз ианаамтаз аҕсуа литература дазкашәеит. Аиаша ххәарами, уи ицәыртцра – В. Г. Белински аурыс литератураҕы ицәыртцра иашыашәалахеит, уаанза хлитература иамбацыз итаулаз, ицъбараз акритика иаша аира иадыргахеит. Атцарауаџ даақәгылеит лаххәапшра ззымдыруа акритикцәа драцхыагылаџны. Уи дыртцабыргуеит аҕәмеи ахшыџцарреи згым анаџстәи илитература-критикатә статиақәа: «Апоезиатә хаҕсахыа аҕәаақәа», «Ажәақәа хышәашәамхарц», «Ажәақәа ажәазар – инхааит иажәаны!», «Игәаҕеиуеит сыхшыџ...», «Аҕар рыбжы», «Ахәышҕаареи амцабзи (Хаамтазтәи аҕсуа лирика амџақәак, аформақәак, аиҕыхарстақәак)» ухәа убас егьыртҕы.

В. Л. Атцнариа илитературадырратә усурә амехак шытбаазгы, хада-рала илацшхәааҕы иҕан аҕсуа поезиеи апрозеи ирыдхәалоу апроблемақәа рытцара. Атцарауаџ аҕсуа шәҕәыџџцәа «иреиҕу рџымҕақәа рзы имаз ахатә гәаанагарақәа, алкаақәа – бжеихан амилаттә хәаақәа иртыганы, адунеитә литература аконтекст иадкыланы, иаҕыбааны акәын ишышыақәиргылоз» (Занҕариа 2012: 65). Уи адагы, иусумҕақәа анаҕитцоз асовет эпохаан, аҕыц змаз акониунктуреи «анапеибазәзәареи», иара убас аҕсуаа рыбжыара зны-зынла инахырҕыаны аус зуа ажырацәаратә «цкарақәа» иерымҕақәа илиршон иус хакла, лаххәапшрада азнеира, «ицаулоу анаукатә лкаақәа рыҕацара» (Аџзба 1998: 107).

Атцарауаџ итцарадырратә напкымтаҕы қәҕеиарала рееиларзџоит амилаттә литературатцараатә цышәеи (Д. И. Гәлиа, Хә.С. Бҕажәба, Ш. Д. Инал-ица, Б. У. Шыынқәба ухәа) иналукааша аҕәаанырцәтәи, еиҳарак аурыс, анемец классикатә филология ахатарнақәа (В. Г. Белински, А. Н. Веселовски, В. М. Жирмунски, Л. И. Тимофеев, Б. В. Томашевски, Г. Л. Гегель, Ф. Кауфман, О. Пауль уб. егь.) рметодологиатә знеишыақәеи, автор ихатә сахыаркыра-естетикатә принципқәеи. В. Л. Атцнариа ихатә изхәазар аеит заа ицхаз иџыза гәакыа, иналукааша атцарауа-афилолог А. А. Аншба изикыз ацәахәақәа: «...атцарадырра иара изыхәан ицстазааран, ацстазаара иара изын итцарадырран, еилкааран, пшааран, еилых-еилатца имазамызт» (Атцнариа 1998: 89). Атцарадырра-рҕеиаратә усурә иара изы зегы ирыцкын, зегь рацхыа иргылон, иагыа кымкра дрықәшәаргы, настха ишьтеитцомызт уи, убриакынза иҕақцхықәра харакын. Абар ииџуа, згәабзиара уашәшәыраханы аамтақ азы Ленинградка ҕыхәышәтәра ицаз атцарауаџ, аус ахыуаз Аҕсуатцараатә институт Алитературеи афольклори рыҕәша анапхгаџы Хә.С. Бҕажәба иахь 1981 шықәсазы: «Ишәзынастиуеит

сынтэатэи (1981 ш.) сусура ахасабырба. Ишыжэбо, саазкэылаз ачымаза-
рақәа сыхтаркит, афны аткыс ахэышэтэыртакәа рахь иаха сыкоуп. Ле-
нинградка амѡа сыкәлаанза, сыпсшыара аамта исзоужьыз схы иархэаны,
авалидол мыжда сыбз иаатцымхзакәа, изулак сыплантэ усумта насыгзеит.
Уи – аплан иарбоу акыр иахыжыуп, 150 дакыа ркынза иназоит, уаанзатэи
сусумтакәа ирыцыстцаз дача 50 дакыа алахамтаргы» (Атцнариа 2008: 77).

В. Л. Атцнариа зырѡиара махэта рацәала еиласаз, ахэатэи змаз
ахэашыагы иакэшэоз царауаѡ-филологын. Иара иалахэхарала итытцит
иахьанзагы зда хамам аколлективтэ усумтакәа «Ацсуа литература ато-
урых аочерккәа» (Бгажэба, Салакаиа 1974), «Ацсуа литература атоурых»
(Бгажэба, Салакаиа, Аншба 1986). Дыкам хәа сыкоуп цсыуа шәкәыѡфы
хатәрак, – Дырмит Гәлиа, Иуа Коғониа, Баграт Шынкәба инадыркны
иахьа ихалагылоу хлитература ацхьагылаѡцәа Алыкыса Гогәуа, Мушьни
Лашәриа ркынза, – статиак, очеркк, рецензиак ззимкыз. Ашәкәыѡцәа
ирызку итцаамтакәа рахьинтэ цакылеи мөхакытбаашыалеи чыдала
иалкаазар аует амонографиакәа: «Баграт Шынкәба ирѡиамта. Алирика.
Аепос. Аиѡартәышыа» (Атцнариа 1970), «Ашаецәа (Иуа Коғониа ипцстазаа-
реи ирѡиамтеи)» (Атцнариа 1979). Абарт аусумтакәа рыкны рапхьазакәны
ѡыца апоетцәа дукәа, ацсуа жәеинраалеиѡартәышыа ѡыц ашыакәы-
ргәгәара азыкатцаѡцәа руазәк И. Коғониеи уи ареформа амѡацгараѡы
иналукааша атыц аанызкыло Б. Шынкәбеи (Атцнариа 1989: 102–103),
рлирикатэи репикатэи рѡиамтакәа мөхакытбаала рытцаара ацшыгоуп:
ацсуа литература аѡиара апроцесс инацыртәны иаарпшуп апоетцәа
дасу рсахьаркыратә дунеи ахаѡра, рпоезиа ишьтнахуа атемакәеи аиде-
иа-сахьаркыратә хырхартакәеи, аиѡартәышыа ачыдаракәеи, алирикатә
хаѡсахьакәа рапцараѡы рапшыгамта ѡыцкәагы убрахь иналатцаны.
Убриаамтазы атцаамтакәа рыѡбагы атеориатә кәзшыа рymoуп, ацсуа
лирикеи аепоси рышыакәгылареи рыѡиареи атенденция хадакәа хәа-
акәызтцо анализ рымөхаркуеит. Ари еипш азнеишыа иалакоуп еихарак
Б. Шынкәба изку, атцарауаѡ икандидаттә диссертация шыатас иазыкалаз
аусумта. Акәымшахатхара уадаѡуп академик С. Л. Зыхәба абри аусумта
иазку ирецензияѡы икаитцо алкаа: «Б. Шынкәба ипоезиа уаанза иах-
цәажәахьаз азәгы диеипшымкәа, акыр иртцуланы, гьама харакыла
дапхьеит, еилиргеит, ажәа ѡыц азихәеит...» (Зыхәба 1975: 53).

Ацсны жәлар рпоеит ирѡиара уи ашытахьгы акырынтә дазыгьежыует
атцарауаѡ. Иаххәар аует Б. Шынкәба ирѡиамтакәа уи илитературацтаа-
ратә лапшхәаѡы еснагь икан хәа. Уи артцабыргует еиуеипшым аамтакәа
раан иацитцаз, апоет ипоезиеи ипрозеи ирызку иусумта гәылтәаакәа:
«Аказа ду», «Ареквием ашьямѡазы», «Атынчнхамѡазы ашәа», «Адунеи
ѡыц агәеисыбжь», «Баграт Шынкәба ипроза» ухәа убас егыртгы.

Алитературацтаареи акритикеи рхырхартала атцарауаѡ итижыит иара
убас ахәшыара харак иацсахаз ашәкәкәа: «Абыртқал» (Атцнариа 1973),
«Ахэатэи ахәашыеи» (Атцнариа 1976). Абарт аѡшәкәык иргәылалаз аста-
тиакәа урыдырхалоит алитературатә процесс иахьпшу актуалра зцоу

еиуеипшым азтаатәкәа рыштыхшыеи, ҕама харакыла рыхцәажәашыеи, асахьаркыратә ҕымтақәа интыцкыааны ранализкаташыеи, зны-зынла иааирцъбарацәома ухәо аҕынза.

Апсуа тцаарадырразы крызтазкуа хтысны иҕалеит В. Л. Ацнариа шықәсырацәала аус здиулоз, урысшәала иџу икапиталтә усумта «Апсуа жәеинраалеиҕартәышыа» (Ацнариа 1987) атытца. Уи ашыатала 1992 шықәсазы ацарауаџ кәҕиара дула ихычеит адоктортә диссертация Москва, А. М. Горки ихъз зху Адунеизегьтәи алитература аинститут аҕны. Апсуа филология атоурых аҕны рацхьазакәны арака иапшыгоуп, аҕапыцтә (ашәақәа, ажәапқақәа, атәхәақәа ухәа), апрофессионалтә поезиа (Д. Гәлиа инаиркны хаамтазтәи апоетцәа рацтамтақәа рҕынза) ирытцаркуа аматериал ду адгаланы, аналитикатә система кәзшыала инартцаулары апсуа жәеинраала аиҕартәышыа (аметрика-ритмикатә форма хадақәа, ацәахәақәа рыштыбжыҕашыақәа, строфала реихшашыақәа ухәа) хәыцхәыц еилыршәшәаны атцаара. Ажәеинраалатцааџ ицъушыаша, иусумта аџраан, алитературадырраҕы иҕоу зеиуахк утаху атцааратә хырхартақәа (аструктуралтә лингвистика аметодика, астатистикатә знеишыа, аформалтә метод ухәа) рахынтә, аханатә иалихуеит, даҕацәхымкыақәа дықәныиҕаоит ажәеинраала анализкатцаразы ирҕацагоу, аџымта ацәки аформеи реиҕыбаара шыақәзырҕәҕәо аметодологиатә принцип. Даҕакала иухәозар, ажәеинраала адәахыала аиҕартәышыа атцаара мацара дахнамцаакәа, ацәкҕы уа иалагзаны, наҕ-ааҕ рхеибартәашыа дацклапшуеит. Убриаамтазы, автор ажәеинраалатцааразы апыжәара зитә афилологиатә хырхарта инаваргылары, хшыџзыштытра рзиуеит атоурых-литературатә, акультурологиатә аспектәаҕы. Абрака џапхыа иаапшит автор критикк, поетк иахасабала уаанза идаабалахыаз ибаџхатәреи исахьаркыра-естетикатә ҕама лыцшаахи рылтцшәа бзиа. Ҙыҕәҕәала исхәатцәкыозар, ари аусумтала апсуа теориатә литературатцаараҕы рацхьазакәны иалагалан аналитикатә метод, иапцан «апсуа жәеинраала аиҕартәышыа иазкны атеориатә концепция» (Дамения 2017: 345). Аусумта ахә харакны ишыоуп Апснейцш (шәрыхәапш иара иазку арецензияқәа: Зыхәба 1988; Кожинов 1988; Кәаҕәания 1988; Зантәриа 1989; Кәаҕәания 1999; Шынкәба 1990; Зыхәба 2006), ахәаанырцәтәи ажәеинраалатцааџцәа нагақәа, адиссертация ахычараан аофициалтә макыџцәас (оппонентцәас) изықәгылаз атцарауаа (Б. П. Гончаров, С. В. Калачева, М. А. Кумахов) рҕанахыалаҕы.

Аналитикатә знеишыала «Апсуа жәеинраалеиҕартәышыа» иазааигәоуп, уимоу, хәтакахыала уи ханартәауеит ажәеинраала акомпозиция аиҕкаашыеи излашыақәгылоу еиуеипшым асахьаркыра-естетикатә кәартәрақәеи рытцаара ағанахыала, макыаназы иахәтоу ахәшыара змауыц В. Л. Ацнариа еҕы имонография – «Алирикатә аамтақәа» (Ацнариа 1991). Абарт аусумтақәа рыџбаҕы рыкны апсуа жәеинраала, чыдала ауаџытәыџса иџнытцәтәи адунеи инартцаулары изныпшуа хәа ишыоу алирикатә рҕеиамта, убриаҕынза ганрацәалатәи атеория-аналитикатә тцаара иахыжыуп, урт реицш-зеицшу, рыџазараҕы иҕоу, ирывакәыло даҕа усумтақ уаанзаҕы

итымтыцызт, иахьа уажэраанзагы ацсуа литературатцаара атоурых иам-базац. Иаххэар ауеит, дара – ацсуа жэеинраала цсыс иахоу хзырбо, агэага хзаазыртуа, агэыбылра хзыркуа «цацхақэоуп» хэа. Атцаафы ифацхьа иқэгылаз ихықэки анагзаразы хиамға изыказтаз аметодологиатэ принципқэа иреиуоуп инартбааны хархэара ззиуа айфырцшра-типологиатэ анализ. Ацсуа жэеинраала афирцшуеит аурыс (А. Пушкин, Е. Баратынски, А. Фет, А. Блок, А. Ахматова, М. Цветаева...), анемец (О. Лебен, Х. Хаине, И. Бехер), афранцуз (Фр. Виион, П. Верлен), ақыртта (Г. Табизе) ухэа адунеитэ литература аклассикатэ поезиа арфеиамтақэа.

1989 шықэсазы адунеи аботит атцарауаф иреигьу итцаамтақэеи или-тература-критикатэ статиақэеи згэылалаз аизга ду «Аамтэи арфеиамтэи» (Ацнариа 1989). Алитературатцаафцэа рганахьала аңышьара ду иацсахаз ари ашэқазы В. Л. Ацнариа ианашьан Д. И. Гэлиа ихыз зху Ахэынтқарратэ премиа (1992 ш.).

Ихақым иазгэатамзар даеакгы. Ихэычыз-идууз, ацсышэала иоу акэыз, урысшэала иаццоу акэыз – хзыхцэажэо атцарауаф иусумтақэа зегьы удыршанхоит излаццоу абызшэа ахыркышьа, иамоу академиатэ ғазара харак. Иахьа алитературатцаарафы ихандеиуа афарацэа рзыхэан урт фырцшыгоуп, имғақэцагоуп, иагьаазагоуп.

Атцарауаф итынхеит инапылафыроу, атыжьра ззыцшу аусумтақэа мачымкэа, убрахь иатцанакуеит зегь рацхьазагы «27-нызқь ажэа инаре-иханы еидызкыло «Анемец-ацсуа жэар» (Салақаиа 2007: 403).

В. Л. Ацнариа дыззаацсоз, ацхьанатэаахыс инапы злакыз аусхкқэа зегьы (апоезиа аматц азура, асахьаркыратэ рфеиамтақэа реицагара, алитерату-ратцаара) рфы ишьтамта бағьаза иаанижыит. Ацсуа литература атоурых афны уи даанхоит афилологцэа дукэа дыруазэкны, иреигьу ипоезиатэ рфеиамтақэеи иеицагамтақэеи, итцаарадырратэ усумтақэеи илитера-тура-критикатэ статиақэеи, хдоухатэ культура зырцшзо, ихазыртэаауа бақақэаны иалагылазаауеит.

АЛИТЕРАТУРА

Артамонов 1997: Артамонов С. Д. Сорок веков мировой литературы в четырех книгах. Книга 4. Литература нового времени. М.: «Просвещение», 1997.

Ацнариа 1960: Цнариа Владимир. «Арғаш», «Иағахейт сынтэа сьықэреи...», «Сөыза акомғар» // Ашьақьар. Ажэеинраалақэа / Еиқэдыршэеит Ш. Цэыцба, Кэ. Ломиа. Ақэа, 1960. Ад. 165–168.

Ацнариа 1961: Ацнариа В. Л. Жэаға мшы сасыртаны (Атурист иантамтақэа) // Алашара. Ақэа, 1961. № 5. Ад. 77–85.

Ацнариа 1962: Ацнариа В. Л. Абыртқал (Иахьатэи ацсуа критиказы гэаанага-рақэак) // Алашара. Ақэа, 1962. № 5. Ад. 84–94.

Ацнариа 1970: Цвинариа В. Л. Творчество Б. В. Шинкуба (Лирика. Эпос. Поэтика). Тбилиси: Мецниереба, 1970. 142 с.

Ацнариа 1973: Ацнариа В. Л. Абыртқал (Алитература-критикатэ статиақэа). Ақэа: «Алашара», 1973. 165 д.

Ацнариа 1976: Ацнариа В. Л. Ахэатэи ахэашьеи [Алитература-критикатэ стати-ақэа] Ақэа: «Алашара», 1976. 116 д.

Атцнариа 1977: Атцнариа Владимир. Алакә ссир. Ажәеинраалақәа. Ақәа: «Алашара», 1977. 88 д.

Атцнариа 1979: Атцнариа В. Л. Ашаецәа (Иуа Коғониа ицстазаареи ирҕеиамҕеи). Ақәа: «Алашара», 1979. 91 д.

Атцнариа 1979а: Атцнариа В. Л. Аччацшь лаша зтынхаз // Кыыршьал Чачхалиа. Алирика. Ақәа: «Алашара», 1979. Ад. 3–14.

Атцнариа 1980: Амреи амзеи. Ақыртұа жәлар рпоезиа ақнытә / Ақыртшәахьтә еитеигеит В. Л. Атцнариа. Ақәа: «Алашара», 1980. 84 д.

Атцнариа 1982: Атцнариа Владимир. Амш бзиа. Ажәеинраалақәеи аиҕагақәеи. Ақәа: «Алашара», 1982. 148 д.

Атцнариа 1987: Цвинариа В. Л. Абхазское стихосложение (Метрика. Ритмика. Композиция). Сухум: «Алашара», 1987. 350 с.

Атцнариа 1989: Атцнариа В. Л. Аамҕеи арҕеиамҕеи: Алитература-критикатә стати-ақәа. Ақәа: «Алашара», 1989. 446 д.

Атцнариа 1991: Атцнариа В. Л. Алирикатә аамҕақәа. Алирикатә цҕамҕа аиҕка-ашьазы. Ақәа: «Алашара», 1991. 197 д.

Атцнариа 1994: Атцнариа В. Л. Аиҕагаф иҕнытә // Алашара. Ақәа, 1994. № 1. Ад. 171–173.

Атцнариа 1996: Цвинариа В. Л. Автоинтервью (Мысли филолога о духовной ситуации современности). Сухум: «Алашара», 1996. 101 с.

Атцнариа 1998: Атцнариа В. Л. Ауафы. Ашыза. Атцарауафы // Алашара. Ақәа, 1998. № 1. Ад. 86–97.

Атцнариа 1999: Атцнариа Владимир. Ашышьыбжьонк рыбжьара. Ажәеинраалақәеи аиҕагамҕақәеи. Ақәа: «Алашара», 1999. 96 д.

Атцнариа 2008: Апоет-атцарауаф В. Л. Атцнариа исалам шәкәқәа / [Акьыцхь иаз-лырхиеит Елеонора Коғониацҳа]; апхьажәа кьаҕқәа ацыртцеит Анатоли Лагәлааи Елеонора Коғониацҳаи // Алашара. Ақәа, 2008. № 6. Ад. 75–86.

Атцнариа 2017: Атцнариа В. Л. Жәлар репос / Аҕыжьра иаздырхиеит З. Ць. Цьапуа, Н. С. Барцыц, С. О. Хәцым // Аҕсны атцарадыррақәа ракадемия Адырратара. Ақәа, 2017. Аҕыжымҕа 7. Ад. 130–149.

Атцнариа 2022: Атцнариа Владимир. Апародиақәа // Алашара. Ақәа, 2022. № 1. Ад. 179–191.

Аәзба 1998: Аәзба У. Ш. Владимир Атцнариа – алитератураҕцаафы, акритик // Алашара. Ақәа, 1998. № 4. Ад. 107–108.

Бҕажәба, Салакаиа 1974: Очерки истории абхазской литературы / Под. ред. Х. С. Бҕажба и Ш. Х. Салакая. Сухуми: «Алашара», 1974. 284 с.

Бҕажәба, Салакаиа, Аншба 1986: Аҕсуа литература аҕоурых. Актәи ашәкәы / Аредакциатә коллегиа: Хә. С. Бҕажәба, Ш. Хь. Салакаиа, А. А. Аншба. Ақәа: «Алашара», 1986. 293 д.

Биолль 1969: Биолль Хаинрих. Лоенгрин ицсра. Ажәабжь. Еитеигеит В. А. Атцнариа // Алашара. Ақәа, 1969. № 4. Ад. 56–63.

Ботникова 1979: Ботникова А. Б. Генрих Гейне // История зарубежной литературы XIX века. Часть первая / Под. ред. проф. А. С. Дмитриева. М.: Изд-во Моск. ун-та, 1979. С. 184–202.

Брехт 2022: Брехт Бертольд. Ан Куражи уи лыхшареи. Анемец бызшәахьтә еитеигеит Владимир Атцнариа / Ипшааит, акьыцхь иазирхиеит, алагалажәаг ишөит В. А. Кәаҕәаниа // Алашара. Ақәа, 2022. № 5. Ад. 102–131; № 6. Ад. 105–136.

Дамения 2017: Дамения О. Н. Днаскьазгон сшыза Нарцәыка... // Дамения О. Н. Беседы о культуре. Сухум: Абгосиздат, 2017. С. 342–348.

Занҕариа 1989: Занҕариа В. К. Пытливость исследовательской мысли // Республика Абхазия. Сухуми, 1989. 3 февраля.

Занҕариа 2012: Занҕариа В. К. В. Л. Атцнариа илитература-критикатәи илитера-

турадырратәи хәыцшыа иазкны // Занҭариа В. К. Амехак: Алитература-критикатә статиакәа, аретензиакәа. Аҭәа, 2012. Ад. 65–73.

Зыхәба 1975: Зыхәба С. Л. Арҭиара амҭала: Алитературатә-критикатә статиакәа. Аҭәа: «Алашара», 1975. 159 д.

Зыхәба 1988: Зухба С. Л. Монография об абхазском стихосложении // Республика Абхазия. Сухуми, 1989. 21 сентября.

Зыхәба 2006: Зыхәба С. Л. Ажәинраала аиҭартәышьеи уи атҭаареи Зыхәба С. Л. Ахәыштәара амца мыцәарц. Алитературатә-критикатә статиакәа, атҭаарақәа, аретензиакәа, апублицистика. Аҭәа: «Алашара», 2006. Ад. 513–525.

Искандер 1956: Искандер Фазиль. Ажәинраалақәа. Еиҭеигеит В. Л. Атҭнариа // Алашара. Аҭәа, 1956. № 2. Ад. 44–45.

Кожинов 1988: Кожинов В. В. Человек, которому многое дано // Республика Абхазия. Сухуми, 1988. 7 ноября.

Кәагәаниа 1988: Монография об абхазском стихосложении // Республика Абхазия. Сухуми, 1988. 21 сентября.

Кәагәаниа 1999: Аусумҭа хатәра // Кәагәаниа В. А. Аҭсуаа рдоухатә культура адаҭьақәа (Атҭамҭақәеи, алитература-критикатә статиакәеи, аҭҭәажәарақәеи) / Атҭазыпхықәу аред. У. Ш. Аҭзба. Аҭәа: «Алашара», 1999. Ад. 276–281.

Лашәриа 1998: Лашәриа М. Т. Ахәатәи ахәашьеи рызқәа // Алашара. Аҭәа, 1998. № 4. Ад. 102–106.

Морозов 1960: Морозов А. А. Пародия как литературный жанр (К теории пародии) // Русская литература. М., 1960. № 1. С. 48–77.

Салакаиа 2007: Салакаиа Ш. Хь. Владимир Леуа-иҭа Атҭнариа // Аҭсны атҭаара-дыррақәа ракадемия Адырратәра. Аҭәа, 2007. № 2. Ад. 402–404.

Софокл 1989: Софокл. Ах. Едип. Еиҭеигеит В. Л. Атҭнариа // Алашара. Аҭәа, 1989. № 3. Ад. 53–101.

Софокл 1991: Софокл. Електра. Еиҭеигеит В. Л. Атҭнариа // Алашара. Аҭәа, 1991. № 2. Ад. 88–138.

Хәине 1970: Хәинрих Хәине. Ашәақәа рышәкәы. Анемец бызшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Цнариа. Аҭәа: «Алашара», 1970. 82 д.

Цвеиг 1969: Цвеиг Стефан. Аазаф пхәызба. Ажәабжь. Еиҭеигеит В. Л. Атҭнариа // Алашара. Аҭәа, 1969. № 12. Ад. 34–44.

Шкунаев 1990: Шкунаев С. В. Лорелея // Мифологический словарь / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. М.: «Советская энциклопедия», 1990. С. 317.

Шьынкәба 1990: Шинкуба Б. В. Беседуя с умным автором // Республика Абхазия. Сухуми, 1990. 2 февраля.

Цьапуа 2012: Цьапуа З. Ць. «О, аф зысша хынҭажәа!..» (В. Л. Атҭнариа 60 шықәса ихьыцра иазкны) // Цьапуа З. Ць. Аҭсуа фольклори алитературеи рзы згәатарақәак / Аред. Ш. Хь. Салакаиа. Аҭәа: Аҭхәынҭшәкәҭыжьырта, 2012. Ад. 240–245.

В. Л. АТЦНАРИА ИПОЕЗИАТӘ РҰҢИАМҤАҚӘЕИ ИҤҤААРАДЫРРАТӘ УСУМҤАҚӘЕИ РБИБЛИОГРАФИА¹

Апоезиатә рҰҢИАМҤАҚӘА² Ашәкәкәа

Алакә ссир. Ажәинраалақәа. Аҭәа: «Алашара», 1977. 88 д.

Амш бзиа. Ажәинраалақәеи аиҭагақәеи. Аҭәа: «Алашара», 1982. 148 д.

¹ Табуп хәа ласхәоит абиблиография аиқәыршәараан ацхыраара сызтаз Аҭсуа хәынҭқар-ратә университет аҭсуа литература акафедра адоцент М. И. Цнариа.

² АкьыпхымҤақәа асырбоит излашу абызшәала (қыртшәала ишу аламҤақәа).

Ашышыбжьонк рыбжьара. Ажэинраалақәеи аиҭагамҭақәеи. Ақәа: «Алашара», 1999. 96 д.

Ашыжьтәи азаза. Ажэинраалақәа. Қарт: Ақыртұа-аҭсуа еизыҭаашьақәа ринститут, 2000. 23 д.

Аиҭагақәа

Биолль Хаинрих. Леонгрин иҭсра. Ажәабжь. Анемец бызшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа // Алашара. Ақәа, 1969. № 4. Ад. 56–63.

Цвеиг Стефан. Аазаф пхәызба. Ажәабжь. Анемец бызшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа // Алашара. Ақәа, 1969. № 12. Ад. 34–44.

Хаинрих Хаине. Ашәақәа рышәкәы. Анемец бызшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа. Ақәа: «Алашара», 1970. 82 д.

Амрей амзеи. Ақыртұа жәлар рпоезиа аҭнытә / Ақыртшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа. Ақәа: «Алашара», 1980. 84 д.

Пшьавела В. Амаҭ зфаз. Ажәытә жәабжь / Ақыртшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа // Алашара. Ақәа, 1985. № 7. Ад. 74–98.

Пшьавела Важьа. Ажэинраалақәа. Апоемақәа Ақыртшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа (Иахьтыжьу, иантыжьу арбам). 148 д.

Софокл. Ах Едип / Еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа // Алашара. Ақәа, 1989. № 3. Ад. 53–101.

Софокл. Електра / Еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа // Алашара. Ақәа, 1991. № 2. Ад. 88–133.

Чехов А. П. Аца бахча. Пшь-қәгыларак змоу акомедиа / Аурыс бызшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа // Алашара. Ақәа, 2006. № 3. Ад. 37–70.

Бертольт Брехт. Ан Куражи уи лыхшареи (Ҷажәижәабашьқәсатәи аибашьра аантәи ахроника) / Анемец бызшәахьтә еиҭеигеит В. Л. Аҭнариа. Ақыпхь иазирхиеит В. А. Кәағәаниа // Алашара. Ақәа, 2022. № 5. Ад. 102–131; № 6. Ад. 105–136.

Аҭҭаарадырратә усумҭақәа

Ашәкәқәа

Творчество Б. В. Шинкуба (Лирика. Эпос. Поэтика). Тбилиси: Мецниереба, 1970. 142 с.

Абыртқал: Алитература-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1973. 165 д.

Ахәатәи ахәашьеи: Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1976. 116 д.

Ашаецәа (Иуа Коғониа иҭстазаареи ирфеиамҭеи). Ақәа: «Алашара», 1979. 91 д.

Абхазское стихосложение: Метрика. Ритмика. Композиция. Сухуми: «Алашара», 1987. 350 с.

Аамҭеи арфеиамҭеи: Алитературатә-критикатә статиақәа. Ақәа: «Алашара», 1989. 446 д.

Алирикатә аамҭақәа. Алирикатә пҭамҭа аиҭкаашьязы. Ақәа: «Алашара», 1991. 196 д.

Автоинтервью (Мысли филолога о духовной ситуации современности). Сухум: «Алашара», 1996. 100 с.

Дызлахәу ашәкәқәа

Очерки истории абхазской литературы. Сухум: «Алашара», 1974. С.135–180.

Аҭсуа литература аҭоурых. Актәи ашәкәы. Ақәа: «Алашара», 1986. Ад. 73–85; 242–253; 268–285.

Астатиақәеи атезисқәеи

Ҷажәа мшы сасыртаны [Вл. Аҭнариа 1961 шықәсазы ГДР-ка турист хасабла иныкәарақәа ирызкны] // Алашара. Ақәа, 1961. № 5. Ад. 75–85.

Абыртқал (Иахьатәи аґсуа критиказы гәаанагарақәак) // Алашара. Ақәа, 1962. № 5. Ад. 84–94.

Я свет в себя вбирал [О поэтическом сборнике М. Ласуриа «Надежда»] // Дружба народов. М., 1966. № 3. С. 284–285.

Аамтә ґыц – ароман ґыц [А. Гогәу ироман «Аеыкәаха» иазкны] // Алашара. Ақәа, 1967. № 3. Ад. 86–96.

Ашьтыбжы ажәеинраалеи [Аґсуа поетика азцаатәқәа ирызкуп] // Алашара. Ақәа, 1967. № 9. Ад. 97–104.

Апоезиатә хаґсахьа ахәақәа [Апоет Вл. Анқәаб ироман «Абрыскьыл» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1967. № 12. Ад. 82–85.

Ажәақәа хьшәашәамхарц [Кә. Ломиа ишәкәы «Шьыбжьон» азы критикатә гәаанагарак] // Алашара. Ақәа, 1968. № 12. Ад. 82–85.

Апластикатә хаґсахьа апоезиаґы [Б. Шьынқәба ипоезиа иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1969. № 5. Ад. 86–96.

Книга о народном эпосе [О книге «Нарты – эпос народов Кавказа»] // Дружба народов. М., 1969. № 9. С. 211–214.

Предметная символика и пластика художественного образа // XVII научная сессия Абхазского института: Тезисы докладов. Сухуми, 1969. С. 5.

Предметная символика и пластика образа // Мацне. Тбилиси, 1970. № 5. С. 37–45. (на груз. яз.).

Ажәытәи аґатәи аґсуа ажәабжь аґы [Иахьатәи аґсуа ажәабжь аґиара апроцесс иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1970. № 11. Ад. 78–91.

Аамтәи ашымтәи (Аибашьра ашьтахьтәи аґсуа проза азы гәаанагарақәак) // Алашара. Ақәа, 1971. № 7. Ад. 85–94.

Ашәымтә [М. Лашәриа иажәеинраалақәа реизга «Азы Ахра» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1971. № 11. Ад. 87–96.

Асыс-мқәа ґнатыр... [Ал. Гогәу ишәкәы «Шьха-пшза» азы хәыцрақәак] // Алашара. Ақәа, 1973. № 1. Ад. 86–96.

Апоет-акритик [М. Лашәриа илитература-критикатә статиақәа реизга «Ажәа ахәақәа» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1973. № 10. Ад. 87–92.

Последние песни поэта [О лирике Д. И. Гулиа] // Критика. Тбилиси, 1973. № 5. С. 182–188 (на груз. яз.).

Жәлар рышәкәы [Д. И. Гәлиа ироман «Камачыц» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1974. № 5. Ад. 90–96.

Жәлар рышәкәы [Д. И. Гәлиа ироман «Камачыц» иазкуп] // Аґсуа институт ардыррақәа. IV атом. Қарт: «Мецниереба», 1975. Ад. 48–59.

Ажәақәа ажәазар – инхаит иажәаны! [Н. Тарпқха лышәкәы «Аеыхәа иатцәа» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1976. № 1. Ад. 82–87.

Некоторые вопросы развития современной абхазской прозы // Известия АБИЯЛИ. Т. V. Тбилиси: «Мецниереба», 1976. С. 64–78.

Аччапшь лаша зтынхаз [Кь. Чачхалиа ирґиара иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1978. № 7. Ад. 70–74.

Атынчнхамґазы ашәа (Б. Шьынқәба аибашьра ашьтахьтәи ипоезиа) // Алашара. Ақәа, 1979. № 4. Ад. 92–104.

Аччапшь лаша зтынхаз [Кь. Чачхалиа ирґиара иазкуп] // Кь. Чачхалиа. Алирика. Ақәа: «Алашара», 1979. Ад. 3–14.

«Ауаґы дыканатц мрәшәа дыпхалароуп...» [Алықьса Лашәриа изкуп] // Алашара. Ақәа, 1981. № 3. Ад. 91–100.

«Игәәтеиуеит сыхшыґ...» (Р. Лашәриа иажәеинраалақәа рзы хәыцрақәак) // Алашара. Ақәа, 1981. № 6. Ад. 86–95.

Аґар рыбжы [Д. Зантәриеи, Л. Тәанпқхаи, Г. Аламиеи, Гә. Сақаниеи, Гә. Кәытцниеи рпоезиа иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1983. № 1. Ад. 70–76.

Ахәышҭаареи амцабзи (Хаамтазтәи аҭсуа лирика амѡақәа, аформақәа, аиҭы-харстақәа) // Алашара. Ақәа, 1984. № 6. Ад. 82–97.

Аҭсны жәлар рартист Леуарса Касланзиа изы ажәа // Аҭсны аказара. Ақәа, 1984. № 6. Ад. 4–7.

Агармония акәу, алгебра акәу? (Хаамтазтәи алитератураҭцаараҭы иҭоу хыр-хартақәа) // Алашара. Ақәа, 1985. № 11. Ад. 117–124.

Иуа Коғониа иажәеинраала аиҭартәышәа азцаатәқәа // Ашколи аҭстазаареи. Ақәа, 1985. № 2. Ад. 24–29; № 3. Ад. 21–25.

Адуinei ҭыц аҭәеиҭыбжь [Б. Шынкәба ироман «Ахақә еиѡса» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1986. № 4. Ад. 115–126; № 5. Ад. 121–130.

Ашәыгақәа рақкәажә (Аурыс сахьатыхѡы В.Д. Бубнова лказара иазкны) // Аҭсны аказара. Ақәа, 1986. № 3. Ад. 11–12.

Агәқәа еизааигәазтәуа апоезиа (Мшыннырцәтәи аҭсуаа ражәа сахьарк иазкуп) // Алашара. Ақәа, 1987. № 12. Ад. 83–100.

Апроза ду ахь амѡа [Б. Шынкәба иповест «Чанҭа дааит» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1987. № 5. Ад. 118–127.

Н. Бараҭашвили – аҭсышәала // Ритца. Ақәа, 1988. № 1 (қыртшәала).

Алирика (Алирика ажанр азы зейҭш згәатарақәа) // Алашара. Ақәа, 1988. № 5. Ад. 127–136.

Алирикатә аамҭа [Д. Гәлиа, И. Коғониа, Б. Шынкәба рлирика иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1989. № 5. Ад. 119–124.

Аамҭеи аѡымҭеи [Аҭсуа поезиаҭы ареалтә аамҭеи асахьаркыратә аамҭеи реи-зыказаашәа иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1989. № 9. Ад. 128–136.

Ашәышықәсақәа рнапеимдахьа. Анатоли Аҭынҭыал илирикатә хаҭсахьа // Алашара. Ақәа, 1991. № 1. Ад. 116–124.

Аҭсуа жәаҭқа апоетикатә чыдарақәа рзы // Алашара. Ақәа, 1991. № 10. Ад. 214–216.

Амилаҭтә поет [Б. Шынкәба 80 шықәса ихьҭцра иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1997. № 1. Ад. 37–44.

Артур Аншба: Ауаѡы. Аѡыза. Ацарауаѡы // Алашара. Ақәа, 1998. № 1. Ад. 86–97.

Аччара арицар (К. Чачхалиа 80 шықәса ихьҭцра иазкны) // Алашара. Ақәа, 1998. № 4. Ад. 12–15.

Аҭсуа литература адоухатә хьҭцхьртә (Д. И. Гәлиа ишәкәы «Ажәеинраалақәеи ахьзыртәрақәеи» азы хәыцрақәа) // Алашара. Ақәа, 1999. № 1. Ад. 3–16.

Ашаеҭәа [Иуа Кәагәаниа диижьҭеи 100 шықәса аҭра иазкны] // Ақәа–Сухум. Ақәа, 2004. № 1. Ад. 8–17.

Хаҭцакрым... [Шь. Аҭынҭыал ироман «Ақәыҭмакәашара» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 2005. № 1. Ад. 119–121.

Иабаҭоу аҭсуара?! // Алашара. Ақәа, 2005. № 1. Ад. 133–134.

Иахьатәи хара хпоезиа... [В. Амаршьан иазкуп] // В. Амаршьан. Ирҭеиамҭақәа реизга. Ақәа и атом. Ажәеинраалақәа. Ақәа: «Алашара», 2005. Ад. 553–554.

Абаѡхатәреи адырреи анеицу [А. Лагәлаа изкны] // Лагәлаа Анатоли. Рыбжьы наѡит. Ажәеинраалақәа. Ақәа: «Алашара», 2005. Ад. 3–8.

Ашәкәы аредакциа азура

Маргания Л. Б. Лингвистические проблемы иноязычного творчества (в контексте адыгской и абхазской литературы) / Отв. ред. М. Г. Ладария и В. Л. Цвинариа. Сухум, 1999. 122 с.

Асалам шәкәкәа

Апоет-ацарауаѡ В. Л. Аҭцнариа исалам шәыкәкәа / [Акьыҭхь иазлырхьеит Елеонора Коғониаҭхәа]; аҭхьажәа кьаҭқәа ацырҭеит Анатоли Лагәлааи Елеонора Коғониаҭхәаи // Алашара. Ақәа, 2008. № 6. Ад. 75–86.

В. Л. Атцнариа ипцстазаареи ирфеиареи ирызку алитература

Аңсышәала

Амаршьян В. Пцстазаарыла ипышәоу айфызара // Алашара. Ақәа, 1998. № 3. Ад. 18–23.

Аншба А. А. Ахәатәи ахәашьей [В. Л. Атцнариа ишәкәы «Ахәатәи ахәашьей» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1977. № 8. Ад. 80–83.

Аншба А. А. Ахәатәи ахәашьей [В. Л. Атцнариа ишәкәы «Ахәатәи ахәашьей» иазкуп] // Аншба А. А. Аамтақәа реикәфьтра. Ақәа: «Алашара», 1986. Ад. 25–34.

Аөзба У. Ш. Владимир Атцнариа – алитература тцаафь, акритик // Алашара. Ақәа, 1998. № 4. Ад. 107–108.

Габниа Ц. С. В. Атцнариа – зылапшхәаа тбааз атцарауаф // Ақәа – Сухум. Ақәа, 2020. № 3. Ад. 54–61.

Зантәриа В. К. Апшаарақәа рымәала [Т. Аңба, В. Атцнариа, Р. Смыр рпоезиа иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1978. № 8. Ад. 80–84.

Зантәриа В. К. «Сара сажәа сгәеисра иабжьуп...» [В. Л. Атцнариа илирика иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1986. № 1. Ад. 119–125.

Зантәриа В. К. В. Л. Атцнариа илитература-критикатәи илитературадырратәи хәыцшәа иазкны // Зантәриа В. К. Амәхак. Алитература-критикатә статиакәа, арцензиакәа. Ақәа: Аңхәынтшәкәтыжырта, 2012. Ад. 65–73.

Зантәриа В. К. В. Л. Атцнариа илитература-критикатәи илитературадырратәи хшыфзцарақәа рконцептуалтә татцгәы // Зантәриа В. К. Атцауларей амәхаки (Алитература тццаратә статиакәа). Ақәа: АИ, 2022. Ад. 85–96.

Зыхәба С. Л. Апоезиа тцаулей итцаулань аилкаарей [В. Л. Атцнариа ишәкәы «Творчество Б. В. Шинкуба. Лирика. Эпос. Поэтика» иазкуп] // С. Л. Зыхәба. Арфеиара амәала. Алитература-критикатә статиакәа. Ақәа: «Алашара», 1975. Ад. 51–58.

Зыхәба С. Л. Ажәеинраала айфартәышьей уи атццарей [В. Л. Атцнариа имонография «Абхазское стихосложение. Метрика. Ритмика. Композиция» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1988. № 11. Ад. 126–132.

Зыхәба С. Л. Аамта иазмырзуа [В. Л. Атцнариа ишәкәы «Аамтәи арфеиамтәи» иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1994. № 1. Ад. 205–2013.

Зыхәба С. Л. Ажәеинраала айфартәышьей уи атццарей [В. Л. Атцнариа имонография «Абхазское стихосложение. Метрика. Ритмика. Композиция» иазкуп] // Зыхәба С. Л. Ахәыштәара амца мыцәарц. Алитература тццаратә-критикатә статиакәа, атццарақәа, арцензиакәа, апублицистика. Ақәа: «Алашара». Ақәа, 2006. Ад. 513–525.

Кәагәаниа В. А. Аусумта хатәра [В. Л. Атцнариа имонография «Абхазское стихосложение. Метрика. Ритмика. Композиция» иазкуп] // Кәагәаниа В. А. Ацсуаа рдоухатә культура адакәа (Атццамтақәей, алитература-критикатә статиакәей, афццәажәарақәей) / Атцкыпхыкәу аред. У. Ш. Аөзба. Ақәа: «Алашара», 1999. Ад. 276–281.

Кәагәаниа В. А. Ахәахәей аиашей (Владимир Атцнариа исатиратә жәеинраалақәа ирызкны) // Алашара. Ақәа, 2021. № 5. Ад. 114–124.

Кәагәаниа В. А. Владимир Атцнариа анемец поезиа аитагафьк иахасабала // Алашара. Ақәа, 2021. № 6. Ад. 170–190.

Кәагәаниа В. А. «Сыжәлар рыбжьы – сгәатцәф ипцшоуп...» (Владимир Атцнариа ипцстазаарей илирикатә рфеиамтақәей ирызкны) // Ақәа – Сухум. Ақәа, 2021. № 4. Ад. 176–207.

Кәагәаниа В. А. Владимир Атцнариа ацсуа литературатццарафь илагала // Алашара. Ақәа, 2022. № 2. Ад. 93–99.

Қапба Р. Хә. Лахьхәапшрада [В. Л. Атцнариа ишәкәы «Ахәатәи ахәашьей» иазкуп] // Қапба Р. Хә. Қ-лахьынццак. Ақәа: «Алашара», 1984. Ад. 251–258.

Лашәриа М. Т. Ахәатәи ахәашьей рызкәза [В. Л. Атцнариа 60 шықәса ихьтцра иазкуп] // Алашара. Ақәа, 1998. № 4. Ад. 102–106.

Салакаиа Ш. Хь. Ихэартоу аицэажэара [Ажурнал «Алашара» адакьакэа рёы ацсуа ажэабжь ажанр иазкны аймак-аицэак иалахэыз В. Л. Атцнариа истатиа иазкуп] // Ш. Хь. Салакаиа. Алитературатэ хэаакэа. Акэа: «Алашара», 1983. Ад. 215–227.

Салакаиа Ш. Хь. Владимир Леуа-ица Атцнариа // Адырратара. Акэа, 2007, № 2. Ад. 402–404.

Шынкэба Б. У. Акыр иацсоу Владимир Леуан-ица! [В. Л. Атцнариа 60 шыкэса ихытцра иазку адныхэалара] // Алашара. Акэа, 1998. № 3. Ад. 24.

Цьапуа З. Ць. «О, аф зысша хынэажэа...» [В. Л. Атцнариа 60 шыкэса ихытцра иазкуп] // Алашара, 1998. № 4. Ад. 111–114.

Урысшэала

Авидзба В. Ш. Цвинариа Владимир Леванович // Абхазский биографический словарь Гл. ред., авт. предисл. В. Ш. Авидзба. Москва–Сухум, 2015. С. 722–723.

Зантариа В. К. Пытливость исследовательской мысли // Республика Абхазия. Сухуми, 1989. 3 февраля.

Зухба С. Л. Монография об абхазском стихосложении // Республика Абхазия. Сухуми, 1988. 21 сентября.

Когониа В. А. Монография об абхазском стихосложении // Республика Абхазия. Сухуми, 1988. 17 декабря.

Когониа В. А. Монография об абхазском стихосложении // Когониа В. А. Этюды по абхазскому фольклору и литературе (Исследования и материалы). Сухум: АБИГИ, 2014. С. 237–241.

Кожинев В. В. Человек, которому многое дано // Республика Абхазия. Сухуми, 1988. 7 ноября.

Шинкуба Б. В. Беседая с умным автором // Республика Абхазия. Сухуми, 1990. 2 февраля.

УИЛИАМ ШЕКСПИР

А К Р А Л Л И Р¹

Ейтеигеит Геннади Аламиа

Иалақәоу ауаа

Л и р Британиа акрал.
А ф р а н ц ы з к р а л.
Б у р г у н д и а а г е р ц о г.
А г е р ц о г К о р н у е л ь т а и (К о р н у о л).
А г е р ц о г А л ь б а н т а и (О л б е н и).
А г р а ф К е н т.
А г р а ф Г л о с т е р.
Е д г а р, Г л о с т е р и ц а.
Е д м у н д, Г л о с т е р и ц а н а ш ц а.
К у р а н, а х т н ы у а.
А т а х м а д а, Г л о с т е р и к н ы а қ ы ы р а г а.
А х а ы ш а т а.
А қ ы а ч а қ ы.
О с в а л ь д, Г о н е р и л и а л м а т ц у.
А ф и ц а р, Е д м у н д и н а п а т ц а к а и к о у.
К а р д е л и а л а х т н ы у а.
А г е р о л ь д.
К о р н у о л и м а т ц у ц а а.
Г о н е р и л и а }
Р е г а н а } Л и р и ц а ц а а
К о р д е л и а }
Л и р и ш ы к ы л ы ц а а и р е и у о у а р ы ц а р ц а а, а ф и ц а р ц а а,
а ц х а р а ж а х а а ц а а, а х т н ы у а а.

АХӘБАТӘИ АҚӘГЫЛАРА АКТӘИ АЦӘЫРЦРА

Адаулбжықәа, абираққәа.
Иааиуеит Е д м у н д, Р е г а н а,
а ф и ц а р ц а а, а и б а ш ы ц а а.

Е д м у н д (афицар иахь)
Агерцог икны уцаны атак сзаага,
Иахазбаз ишыкоу ус инижьюу,
Хгәы итам, ххы итам акы избоу?
Иааигәацхаз ауп усгы икоу!

¹ Антәамта. Алагамта ануп ажурнал «Алашара» №1–4, 2023 ш.

Афицар дцоит.
 Р е г а н а
 Сахәшьа лыцхаражәхәаѿ
 Е д м у н д
 Издыруеит.
 Р е г а н а
 Глостер, сылашара,
 Бзиа ушызбо удыруеит. Исахә
 Сахәшьа ушылзыкоу?
 Е д м у н д
 Ехәшьак леицш.
 Р е г а н а
 Лареи уареи шәеикәшахәтны
 Лхатца ицәыжәзо шәымазами?
 Е д м у н д
 Калашьа змам ауп!
 Р е г а н а
 Дкъантазза уцәартә дылаиан,
 Угәы ухалырштәу укамлазаци?
 Е д м у н д
 Ус ак шыкам хәа сбыдқәылоит.
 Р е г а н а
 Ушахьсырхәуа удыруаз, Глостер,
 Шәеидызбалар.
 Е д м у н д
 Лааигәа снеиуам.
 Абар лхатцагь ларгыы аауеит.
Адаулбжькәа, абираккәа.
 Иаиуеит а герцог Альбантәи,
 Гонерилиа, аибашьцәа.
 Гонерилиа (*аганахь*)
 Аибашьраґы сыршьыр еиґуп,
 Абри ахатца дысцәызыр ааста.
 А герцог Альбантәи
 Абзиара бымаз, сахәшьа бзиа!
 Акрал Корделиа лґы дыкоуп
 Иахґагыло ицны хәа сахәит.
 Иахґамгылартә иґахґахьоузеи,
 Риаша ххыркьарц хәґуп.
 Аиашоуп саргыы сыззықәґо.
 Саґа, исықәлаз афранцыз иоуп,
 Акрали иахґныуааи ракәзам,
 Урт хзырцәымґхаша рацәоуп.

Е д м у н д
 Иухәо иашоуп!
 Р е г а н а
 Изхәартузеи?
 Г о н е р и л и а
 Иахзеицшу аға хаидикылеит,
 Хаимакқәа хаимдмырпыроуп.
 А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
 Архәтапызацәа зеггы еизганы,
 Ажәыларә шеифкаатәу збатәуп.
 Е д м у н д
 Лассы снеиуеит.
 Р е г а н а
 Сахәшья,
 Бҳаццома?
 Г о н е р и л и а
 Мап.
 Р е г а н а
 Бҳацзар еиғын.
 Г о н е р и л и а (аганахь)
 Хаизынлыжьыр лҗахым! Сцап.
 Ицарц ишафәу дааиуеит анхафы маҗәа зшәу Едгар.
 Е д г а р
 Нхафык агерцог лаша иаамта
 Имихырц игәағызар, хәатәык
 Имоуп азы ауп.
 А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
 Сзырыфәуеит. –
 Сшәыхьзоит.
 Агерцог Альбантәии Едгари рыда зеггы цоит.
 Е д г а р
 Аибашья иалагаанза
 Абри ашәкәы уаңхья, агерцог,
 Аиааира шәызганы шәкалозар
 Ахәхәаф абыкь ду дынҗатәхәан
 Сааипхьяаит, агәра шәсыргацаз
 Ашәкәы иахәоз зеггы шиашаз.
 Иамур, сышғаруггы, ак наитан,
 Еибашьфык ма шахатс дҗастцап.
 Аха шәатцахарц шәлахьынҗазар,
 Акгы аҗаххом – зеггы збахоит.
 Шәманшәалахааит!
 А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
 Уаасзыңшы,
 Уажәы саңхьоит.

Е д г а р
Аңшыха сымазам,
Аамта аины ахәхәә дсыңхьар,
Саауеит, шәсырңшзом.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Абзеираз.

Е д м у н д
Ағацәа цәыртцит, рабңьар дара
Шақааы ыкоу цшыхәны иҳамоуп.
ОШәырңыл, инышәкыл!

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Ҳаццакрым.
(Дцоит.)

Е д м у н д
Аихәшьцәа афыңьегь рґаңхьа
Ҷоуба зухьеит бзиа ишызбо.
Нас, урт рахьынтә иалысхрыда?
Ишңақалари афыңьегь згар?
Аха руазәк лыңсы лхымцкәа,
Еғыи лааигәара узнеишам,
Регана, аңхәысеиба дызгар
Гонерилиа сыңсы ңылхуеит.
Узыгәтасуа иакәзам лхатцагь,
Аибашьраамтаз дмаңәахәуп.
(Еилгар изыутәу лара илбап.)
Аби аңҳаи Лири Карделиеи
Иткәаны изгар, дрыхзызаан
Ишныкәиғалаша иазхәыцуа
Итәы збоуп. Сеибашьфызар,
Игәы иңоу дахьызыгзарым.
(Дцоит.)

АФБАТӘИ АЦӘЫРТЦРА

Арқәа ргылартақәа рыбжьара адәафь.
Асцена ашътахьынтә аибашьрашътыбжьқәа аафуеит.
Л и р и К о р д е л и е и, адаулқәеи абирақкәеи
зку ырыхәтақәа рыманы асцена иқәсны ицоит.

Е д г а р
Саб, ара атцла амцан утәаны
Анцәақәа урашьапкла иахьа

Аиаша аиааирц. Ак угсырхом
Стамхакәа схынхәыр.

Г л о с т е р
Анцәақәа уцхрааит!
Аибашьрабжыи иалыфны ахьайраз абыкьбжыи гоит.
Е д г а р дхынхәуеит.

Е д г а р
Уаала!
Атахмада уласы! Хтахеит!
Хшьамхы хәахаргароуп!
Акрал дцыххаа дықәцоуп,
Ипхагы иаргы рыткәеит.

Г л о с т е р
Абра снышьтапсыр еиғууп
Сыфыр ааста!

Е д г а р
Иихәац ауп.
Аиреи ацсреи рыфхәара
Питцәарц ауафы дақәитым,
Аха ацсра дазхиазароуп.
Уаала.

Г л о с т е р
Хцалап. Хәарада уиашоуп.

АХПАТӘИ АЦӘЫРТЦРА

Дувр амцан британиаа ргылартаф.

Е д м у н д
Ифашәхә! Шәылапш рхыз,
Ирыхәтоу иакәхаршәаанза.
К о р д е л и а
Абзиа зтахны ацәгьа иакәшәаз
Егьафы ыкоуп хара хадагь.
Саб, уара узын ауп изысчхаз
Ааха исоуз атак камцакәа.
Сахәшьцәа бзиахәқәа рфапхьа
Хадмыргылазои аби апхаи
Хайдфахәалан?

Л и р
Мап, мап!
Абахта лашьца хтыпхааит!
Ахыц итаку цсаатәцас,
Ашәа еицаххәалап убра.
Ныхәапхьыз быгмырхо,

Иахъеи уахеи сбыхэалап
Исхарақәоу санабыжъырц.
Наунагза уа ҳаицызаап,
Ақстазаара ҳалагәырғьо,
Алакә ссирқәа неибыхәо,
Ахычпапырқәа пырпырны,
Иблахкыгаха ахауа дрысуа.
Уа, абаандаџцәа ркынтәи,
Ахтынраҕы иҕоу ҳаҳалап:
Атәым згаз – зтәы зцәызыз;
Амчра зырғаз – измырхыз.
Ҳархатарнакны анцәақәа,
Адәахыи иҕоу ҳабла рхыз,
Адунеи амаа ркушәа збо,
Иааиуа ицо ацәкәырҕеипш,
Аамта ишналазуа дырны,
Еиҕагыларак ҳалахәымкәа,
Зҕызшаз алахыцәҕақәа
Еидгылап ҳәа ҳарзыпшыз.

Е д м у н д

Исышәмырбан аџыцьегь!

Л и р

Ҳажәга!

Ҳара харада ахара зду
Ҳрыцҳара анцәақәа ирбоит,
Рыехәаҗхыыз ҳаҗсартәуеит.
Жәџантә мацәысла ҳарблырц
Зтаххо рымца рымпыцаџоит,
Сыпҳаи сареи ҳаицызар.
Ҳабгақәам, мцала хтырцартә,
Атыџра хышәашәа ҳазтарцало.
Бымтәуан, Корделиа, ара иббо
Былағырз иаҗсоу уаџ дрылам,
Рыхәдақәа җибажәжәарц иҕоуп
Ға дрымамкәа иааилахар.

Л и р и К о р д е л и е и дәылыргоит.

Е д м у н д

Акапдан! Сыдта абра иануп,
Инагзатәуп.

(Афицар ақбаад ииркуеит.)

Абахтахь ига арт.

Уҳараскит, еиҳаугыи узыпшуп
Удта наугзар ишахәтоу еипш.

Аруаф, ианиашья ихатцашьян,
Рыцхашьарак ааимырпшыроуп.
Иудсто закәу хәа умцаакәа,
Анагзара уазхиома?

А ф и ц а р
Сазхиоуп.

Е д м у н д
Уца, нас, уласы! Уафы имбо,
Иудстцаз зеггы коуцар,
Акы сеигзом уара узыхәан.

А ф и ц а р
Ицаркуа, ақыар зфо среиуам,
Хатцак илшо зеггы кастцоит.
(Дцоит.)

*Абыкьбыжькәа гоит. Иааиуеит а герцог
Альбантәи, Гонерилиа, Регана,
а ф и ц а р ц ә а, а и б а ш ь ц ә а.*

А герцог Альбантәи
Сер, уара иахья ахьз ду угеит,
Аиааира унасыпхеит. Акрали
Ицхаи ухәынцеит. Ихат хара
Уафымрак аамырпшыкәа,
Ишрыхәтоу рус хазбарц.

Е д м у н д
Акрал чмазафгы ицхагы
Еидхәалан абахта итаскит,
Еиғу тып сзырзымпшааит.
Акрал ихьз хараки, икәра дуи
Иаарызыхәцны аибашьцәа
Дрыцхаршьар шәартоуп,
Иртиихьоу атоуба рхаштны,
Иалшоит иаахәны иахәагылар.
Исашәразар, ыымш хымш
Рышьтахь урт рус шәызбап.
Иахья, ашья анрықәымбац
Аскатәи уаа зқәынтәаз адәкәа,
Итахаз рфызцәа анырцабо
Ахлымзаах иалаз аибашьцәа,
Ргәыпжәара гәыпжәара аццо

Зеггы зхароу рцэыргара
 Ацсаны исыцхьазом сара.
 А г е р ц о г А л ь б а н т а и
 Иазхоит! Хайкароушәа умбан,
 Снапатцака укоуп, усахьам.
 Р е г а н а
 Дласыркәуеит хәа уаламган.
 Сгәы ицоу иудыруеи уара?
 Аибашьраф, сара стыцан
 Ар драцгылан аиааира згаз,
 Инапы иану аускәа гәатан
 Дхаракны даакәсыргылоит,
 Убриа алаггы дуашьахоит.
 Г о н е р и л и а
 Ацъа бымбан. Ихъз-ицшеи
 Бара быдаггы дхараркхьеит.
 Р е г а н а
 Мачк игуп. Аха убриггы
 Шхасыртәауа агәра жәга.
 А г е р ц о г А л ь б а н т а и
 Хатца бызиццаны бкалозар.
 Р е г а н а
 Алафхәәф ихәахьа назоит.
 Г о н е р и л и а
 Акы злымцоуп уи ахәахьа.
 Р е г а н а
 Сееимшәа збоит акәымзар
 Сахәшьа, ибыхәтаз басхәон.
 Стәылагь, сыруаагь, смалггы,
 Уда лашара зымбо схатаггы
 Уара хәутәуп, сфырхатца!
 Суццан, сгерцогцхәысны
 Унапатцака скаларц стахуп.
 Г о н е р и л и а
 Бара бтәы иабыргарц бафуп.
 А г е р ц о г А л ь б а н т а и
 Былпырхагахарц бтахыума?
 Уи былшаран быказам ахаан.
 Е д м у н д
 Уарггы иуылшом.
 А г е р ц о г А л ь б а н т а и
 Ацәыбзахша!
 Исылшо усырбап!

Р е г а н а
Адаул уас!
Угерцогра ахыз ду ухьчароуп.
А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Шәеиҗамтын! Едмунд, уаргы,
Ари ухьыматгы шәыпсахцәоуп,
Ахәынҗарра цәгьамзар бзиақ
Азаазымгац, шәахьырхәхароуп.
(Регана лахь.)

Бара, сахәшьа бзиахә, исуалуп
Сыпхәыс лыхьзала ибасхәарц
Аханатә баша апхзы шкабтәоз
Лытшәа змоуша башьталан. –
Сыпхәыс аграф ду лгәы изцон,
Лассы еибагарц еибырхәахьан.
Шьта бзыццаша зәыр дыҗазар,
Сара соуп зхы иақәйтны инхаз.

Г о н е р и л и а
Ақычақь бзамыкә!
А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Уеиқәных уҗоуп,
Глостер, абыкьбжы раҳаны
Умцхәаџуп, упсахџуп хәа
Иуҗагылаша азәгы дмааир
Сара сыҗоуп. Абар!
(Инаптырҗа иҗаиҗьуеит.)

Сычгалоит
Исхәаз шиашоу аапшаанза.

Р е г а н а
Сыпсы сызгом!
Г о н е р и л и а (аганахь)
Еилкаауп.

Ашхам иалшо шыздыррыз!

Е д м у н д
Абар снаптырҗа!
(Инаптарҗа иршәуеит.)

Игәыгыны
Снапхаџуп хәа ахыз схызцо
Дыцәгьахәыцуп. Ахәхәаџ,
Убыкь архәа! Ара избароуп
Исхарам схаразцарц иаҗу,
Сырпылоит урт ахәатыхла,
Сыхьзи сиашеи хьчазарц,
Азәы дысшәтом.

А герцог Альбантэи
Ахәхәаф!

Е д м у н д
Ахәхәаф, уласы!

А герцог Альбантэи
Узыкәгыҕа.

Уеибашьцәа азәгы дыкам,
Еимырпны исышьтхьейт.

Р е г а н а
Сеицәахазшәа збоит.

А герцог Альбантэи
Дееизам,

Сымшьамбақәацәахь днажәг.
Регана дыргоит.

Дааиуеит а х ә х ә а ф.

Ахәхәаф, абри рылоухәароуп.

А ф и ц а р
Абыкь архәаны ажәлар еизга!
Абыкьбжыи гоит.

А х ә х ә а ф (*даңхьоит*) «Ауаа нагақәеи афицар-
цәеи ркынтә, аграф Глостер хәа зхы иазызхәо Едмунд,
дшымцхәаф, дшыпсахәу азы шахәтра зуа дыказар,
абыкь хынтә абжыи ангалак иалтцны иаагылааит,
Едмунд урт рҕагылара дазхиоуп».

Е д м у н д
Абыкьбжыи шәырга!

Актәи абыкьбжыи.

А х ә х ә а ф
Дәеазнык!

Афбатәи абыкьбжыи гоит.

*Ахынтә раан абыкьбжыи ангалак, уи харантә
иақәғнатүеит дәеа быкьбжыи. Дааиуеит бцарла
еибытәу Е д г а р, а б ы к ь а р х ә а ф ы иаңхәа дыргыланы.*

А герцог Альбантэи
Шәизтәа дызүстоу, избан
Абыкьбжыи дзаццәыртыз?

А х ә х ә а ф
Арыцар, ихаухәар узүстоу
Иухьзу, тыпс инукыло,
Абыкьбжыи уаҳаны узааз.

Е д г а р
Сыхъз ркъашын, исхысхит
Аха иахъа сызѣагыларц сааз
Шьтрала сиеицѣазам.

А г е р ц о г А л ь б а н т ѐ и
Дарбан?

Е д г а р
Аграф Глостер зыхъзу.

Е д м у н д
Уи сара соуп.

Е д г а р
Уахѣа тга,
Абра исхѣо акы иашамзар,
Ахъз ухысцеит хѣа ипхъаза.
Арыцар хъзи аѣубеи сааргеит
Аиаша ахаѣра аасырцшырцаз.
Умчи, ухъзи-уцшеи, уқѣыцшреи,
Ацыхѣтѣантѣи уиааирагъ нацны,
Хѣтыр шсызрықѣугъы, исхѣоит:
Уцсахѣуп, ууаѣы гъангъашуп,
Анцѣақѣагъы, уабгъы, уашъагъы,
Ари агерцоггъы, зегъы хѣѣапхъа.
Ухы инаркны ушъапы ақынза,
Ахѣымгашъта къашықѣа унуп.
Сиашам хѣа ухѣозар, снапаѣы –
Сахѣа ццышѣ, аламыс – сгѣаѣы,
Шахѣатс икѣатцаны уахъсырхѣуеит.

Е д м у н д
Ухъз ухѣар акѣын, ус иахѣтан,
Аха урыцар хѣѣы цагъа ссири,
Уаазара зныцшуа уажѣақѣеи
Рахѣатыраз апқарра еилазгоит,
Исырхынхѣуеит хъаас имкыкѣа,
Иухѣаз зегъы, угѣы иѣажызарц,
Ахѣа ццышѣла амѣа азыпшаан.
Еибашъроуп!

Абыкықѣа. Аисра. Едмунд дкахѣуеит.

А г е р ц о г А л ь б а н т ѐ и
Ицсы ихыумхын.

Г о н е р и л и а
Ѣыстаарыла иуиааит, Глостер,
Апқарра ишахѣо ала, икѣалом,
Иузымдырзо азѣы уиабашъыр,
Иихѣаз усс иктѣазамызт.

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Еихакы!

Абри ашәкәы быхәлазгәоит!
(Едмунд иахь.)

Уаңхәа, агәымха, ухарадца!
(Гонерилиа лахь.)

Бнапала ибѡыз цыбжәарым!
(Ашәкәы Едмунд ииѡоит.)

Г о н е р и л и а
Стәылаѣ сыѡоуп, узустада
Усықәзбартә?

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Аңхамшәа!

Ашәкәы иану бдыруеит ауп?

Г о н е р и л и а
Издыруа уус алам.
(Дѡоит.)

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Дшәыхьча,
Лгәырѡа дахыңсаар калоит.
Афицар дѡоит.

Е д м у н д
Иухәаз маңуп, исыхтнуѡы
Еицәоуггы кастахьеит сара.
Сычәәара ааит. Узустоу хәа,
Сынасыңдара знасыңхаз,
Деилкаамкәа сцар стахым.

Е д г а р
Исахаит, уѣы уқәшахәтуп,
Иуасхәоит сарггы иаартны,
Уааста сеитцазам шьтрала,
Сеихазар угәнаха еиҳахон.
Едгар сыхьзуп, уашәа соуп.
Анцәақәа иашоуп, хәгәнаха
Хнырхәны хәхьдырхәуазар.
Гәнахарала уара уиира
Иблақәа ахтнитеит уаб.

Е д м у н д
Хәңсымтаз ауп ианахдыруа,
Аразкы алыра иахагьежыны,
Урѡыацны иухысны ишѡо.

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
(Едгар иахь.)
Еилыскааит уѣеиыңш ала,

Уара хылтшытрала узеиуоу.
Уааи, сгәйдкыл. Сыгәрага,
Бзиа сымбааит, сара ахаан,
Уабгы уаргы шәызну ада
Җа мѡак санылахъазар.

Е д г а р

Уи здыруеит.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Уеабоутѡахуаз?

Ишѡауахаи уаб дзықәшәаз?

Е д г а р

Уи ахлымзаах салапшны,
Сыңсы җаны саанхазар,
Иҗаз шыҗаз шәасхәароуп,
Сыңсуазаргы саналгалак.
Исхароу хәа сзымдырзо,
Саб җацәгъан санипхъаза,
Сцеит сҗы ахымаахәра.
Сееицакны, срыцхәхәха,
Сеихыжәеикәжә, алақәа
Еибартѡаауа исышҗтало,
Ахагацәа хагас срыпхъазо,
Сдәықәын ѡныда-гәарада,
Саб блаҗых сиқәшәаанза.
Мап зцәикыз иҗа сыда,
җынха дахымам хъааган,
Блас сихалан сивагылт,
Хъҗеи млеи дрысмырkit
Җңныхәа имҗо, игәы җацо,
Дымѡапызгон дахыцалак.
Избан, нас, саатбжак аҗхъа,
Аибашҗрахъ сандәықәлоз,
Сымѡа иныхәарц сиҳәо,
Зегъы аартны изиасхәаз?!
Ааха җәҗәахеит иара изын,
Насыңи гәырѡеи еилалан,
Иңсы ихырхит.

Е д м у н д

Сгәы урҗшааит,
Исзеицәахарым хәа сыҗоуп,
Уажәа иацҗа, иухәо нхазар.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Иазхоит. Ари чхашъа амам,
Сылағырзқәа сырхәаеит.

Е д г а р

Агәырѡа иашыцылам роуп
Уи азбахә заҳар зтахым.
Гәаҕажәабжыла иркыаҕроуп
Имѡа, ихъаақәа дырнаалан
Аиасра злахынцоу ауаѡы.
Сцәыуо аңсы сшихагылаз,
Уажәраанзагъ избахъаз,
Сыччианы зыблаҕ смааиуаз
Азәы, сызустатцәкьоу дырны,
Гәыблыла сааигәйдкылан,
Саб лаҕырзыла дикәабейт.
Лири иарей ирхыргаз атәы
Шейтәихәоз, уаҳа илымшазт
Ихдырра ицәызны дкаҳаит.
Убасқан абыкыбыжықәа ган,
Сихыцны сцейт.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Дызустадаз?

Е д г а р

Кент иоуп. Ғас дҕатцаны
Атәыла иалицаз акрал,
Аха атцыхәтәанынза уи
Иецәырымго, иҕеитакны
Дахыцоз ицыз гагацас.
Дааѡнаххуейт а х т н ы у а ѡ ашъа зҕашу аҕама кны.

А х т н ы у а ѡ
Шсыцхраа, абааңсы!

Е д г а р

Иҕалей?

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Иуку ҕамоума?

Е д г а р

Ашъа захышузеи?

А х т н ы у а ѡ
Абыржәоуп лгәы ианалысх,
Лшъа мыхъшәашәац.
Лҕылшыит.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Дарбан зҕеызшыыз?

А х т н ы у а ѡ
Ахкәажә, уара уңхәыс. Заа,
Лҕама дахаңсаанза, ашҳам

Лытан лахәшья дшылшыыз
Азы лҕы лықашақатхаһан.

Е д м у н д
Ашыңыгь ажә рнысцахьан,
Ғәйргынк хазхоит шыта
Ғахшыкғы.

Е д г а р
Абар Кентғы.

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Цсғы бзағы арахь иаажәг.
Ғағеимшхароуп ирҕеицшхаз,
Аха ирыцхақшыеит сызхәом.
Ахтныуаә дцоит.

Дааиуеит Кент.
Аамта бзиақ хтагылазар, ари
Ишахәтаз изпылатәыз уаһын.

К е н т
Сааит знапатқа сыкоу скрал
Цхыбзиа изеиғысшыарц,
Дабакоу, дызбазомеи?

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Едмунд,
Иумхәои? Уара уоуп издыруа
Корделиеи акрали ахыкоу
Гонерилиеи Реганеи рыцсыбаққаа ааргоит.
Арт урыхәақш, Кент.

К е н т
Избозеи!

Е д м у н д
Ршыңыгь Едмунд ицәынхомызт,
Руазәк лахәшья ашхам лытан,
Ларғы лҕылшыит.

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Ааи, усоуп.
Рхағқаа хыжәа.

Е д м у н д
Ицсуа соуп,
Саагылазар цәғамзар бзиа
Қазымтац сара, сшәыхәоит,
Абахтахь абыржәйтәкья
Ауаа шәышыты! Сыдцала
Аби ақхаи ршыырц икоуп.
Шәыццакы!

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Шәца! Шәца!

Е д г а р
Захъ ҳцода?
(Едмунд иахъ.)
Адца зүтаз
Ухаҗа даҗәухроуп.

Е д м у н д
Уиашоуп.
Издыстаз афицар саҳәа иҗ.
А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Шәласы! Шәласы!

Едгар дцоит.ё

Е д м у н д
Упҗәыси сареи
Иаҳазбаз ауп ҳаиқәшаҳатны,
Корделиа дыкнарҳарц, нас
Леылшьит ҳәа рылахҗарц.

А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Анцәақәа деиқәдырхароуп!
Ари ахәымга наҗ дыжәга.

Едмунд дыргоит.

*Дааиуеит Л и р К о р д е л и а инапы данҗаны,
ишьтагылоуп Е д г а р, а ф и ц а р ц ә а, егьырт ауаа.*

Л и р
Шәыҳәхәа, шәхы кыдышәҗба,
Хаҳәымзар агәқәа ишәызтоу!
Схәааны ажәџан еиҗәызжәон
Абарт зегьы шәыбжыы схазар,
Сылақәа тысхуан дсымбарцаз
Анышә ашәыра лшәырахан
Снапы иану. Саркыак сышәт,
Лқьышә инадкылан, псыпҗхак
Аныпшуазар, лыпсы тоуп ҳәа
Исыпхьазарц.

К е н т
Адуinei атыхәтәа
Җахаанхарц ҳаҗан.

Е д г а р
Аамҗа ааит.
А гер ц о г А л ь б а н т ә и
Иагьынтәеит убри алагь.

Л и р
Ацыхә қәацеит! Лыңсы ҫоуп!
Ус акәхондаз, исыбаргәыз,
Сгәәҫрақәа сгәы иҫаңсуан.

К е н т
О, саҳ ду!
Ишьамхы аирсуеит.

Л и р
Усҫырҫыр еиғьуп.

Е д г а р
Уфызә Кент иоуп.

Л и р
Сыла шәамбан!
Агәатәажәпақәа, ашьажәцәа!
Шәара шәоуп зегьы зхароу,
Шәысҫырхагамхар деиқәхон.
Корделиа, маңзак баасзыңшы,
Бхала бысзышьтзом. Ибхәеи?
Иҫынчу, игәыку бжьыхаала
Аңхәыс адунеи лырлашоит.
Быкнаҳан бызшьыз ахәымга
Быңсы аҫақа иҫың сыңшааит.

А ф и ц а р
Ааи, дишьит иара убратәҫья.

Л и р
Ула иамбеи? Иҫан аамҫақәак,
Саҳәа ҫыхны, саарылагьежьны
Иансыркәашоз иара ифызцәа.
Абриақара гәәҫра зхызгаз,
Шьҫа уаҳа сылам.

(Кент иахь.)

Усзымдырит?

Сылақәа цазаргь ңхашьарам.

К е н т
Уцәгьеи убзиени уцеифызшоз
Сыруазәкуп.

Л и р
Илашьцоуп, узбом,
Кент уакәзами?

К е н т
Ааи, Кент соуп.
Егьы уматцуфы Каи дабаҫоу?

Л и р
Дматцуфы бзиан иара аиашаз,

Еибашышыа, иахәақыаша
Цыашыатәын. Анышә дафеит.

К е н т

Ахәынтқар, сара Каи соуп.

Л и р

Иахбап.

К е н т

Агәақымға уананыла
Нахыс суцрымшәо суыцын.

Л и р

Уңсы җаны ухыызбо бзиоуп.

К е н т

Егы зегы хлымзаахуп,
Уңхацәа рхы иазымиааикәа,
Адуinei нрыжыт еишыталан.

Л и р

Ус акәхап.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и

Дызлоу издырзом,
Уажәы ак иахәарагы иаңсам.

Е д г а р

Суықәшахатуп.

Афицар дааиуеит.

А ф и ц а р

Едмунд дыңсит.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и

Уи иаха ҳамазам ҳара уажәы.
Исызбаз шәасхәарц сҗахуп,
Җаҗыр зқәу афызцәа, алордцәа,
Ахәынтқар ду лахынтцацәгы,
Имчра шимчроу агәра игароуп,
Иара дазәыкны дшыказ еиңш,
Иңсы җанатцы ус дынхароуп.
(*Едгари Кенти рахь.*)

Шәаргы шәтыңқәа аанышәкыл,
Еиҳау ахызгы амчрагы шәыман.
Абзиа лазтцаз абзиа ааирыхуеит
Ацәгы зуаз цәгыала дымғасуеит.
Шәизызырғи! Ишәаҳауама?

Л и р

Сыңҗа дхәырны лыңсы тырхит,
Абар лара деиқәшәы дахықәу,
Аеқәеи, ахәынаңқәеи, алақәеи
Рыңсың ларга-ғарго лылымкаа.

Дцеит уи дахьымхынхэра ахаан,
Ахаан, ахаан, ахаан, ахаан!
Схэынтэрақәа еибашэырты,
Схэачеит! Табуп хәа шәасхәоит.
Сишь! Лқышәқәа аатцысызшәа...
Улзыпши, сер, улзыпши!..
(Дыңсуеит.)

Е д г а р
Дтанагалеит. Схэынтқар!

К е н т
Агәы мыжда еиқәымжәакәа,
Абри зегы злачхарызеи!

Е д г а р
Уааңшы, схэынтқар!

К е н т
Уиқәатц,
Думыргәақын, иңсы тынчзааит.
Тынчра изымтаз иңстазаарахь
Дурхынхәырц зутаххазеи?

Е д г а р
Дыңсит.

К е н т
Иңыашьатәу абас дгәақны
Иахьанзагь иңсы зләтаз ауп.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Аңсцәа жәга. Ишырқәнаго еиңш
Рымғааңгароуп хара иахуалу.
(Кенти Едгари рахь.)

Хтәыла агәырәеи ахьымзги
Ирылгамзар алахьында збоуп.
Еиқәзырхашагь шәара шәоуп.

К е н т
Мап, агерцог, акрал дыңшуп,
Дахьцо сиццарц иҥахуп.

А г е р ц о г А л ь б а н т ә и
Агәырәа лашьцара халтңны,
Хапхьақа лашарак хбароуп.
Уадафрак аҥапхьа ихьамцуаз
Дызхьырмыгзаз хәхьзароуп.

Алахьеиқәра музыкабжыы реакәыршәан ицоит.

Хжурнал аңхьафцаа, шәхәйкы! 2023 шықаса абдјарамза 10 рзы Аңснйтәи ахәынтқарратә университет аконференц-зал ағы имфәағысит атоурых-тә тјдаарадыррақәа рдоктор, апрофессор Алықса Папасқыр 95 шықаса ихыйра иазкыз ајарадырратә конференция. Уи иалахәын ајарауаа, аңсуа тоурых иазфлымхау хтәылауаа, хтәыла еиуеиңшым араионқәа ркынтә иааз ајарауаа иуацаа, ифызцаа.

Аинтерес зјоу акы еиңш иңхьазаны, ишәыдаагалоит апрофессор Валери Бигәаа абрака икеиңаз ажәахә.

АНЫКӘАШӘЕИ АНАРХЕИ: апрофессор Алықса Папасқыр 95 шықаса ихыцит

Казшьала ауаатәыфса ф-категориакны ишоит ххәар ауеит.

Цьоукы амца иакәутцар ибылуам – ируа ласуп, ирхәо ласуп, иласуп ртәашьа, ргылашьа, рныкәашәа, ицәазар рыцәа тынчым, изышьтагылазом, шаанзаггы иткьоит. Егьырт тынч-тынч рхы ныкәыргоит, ируа аума, ирхәо аума – зеггы шәоуп, изоуп, рус бжьынтәы ишаны, знык ицыркоит, цъара мфакы иқәзарггы ццакыра рымазам, хрыжь-хрыжь иныкәоит, акы рхәо-зарггы хрыжь-хрыжь ирхәоит, рычхара гәгәоуп, рхы ахчы иныларцаанзаггы ицәоит, ахысыбжь гарггы, ирахазом.

Цқьа игәылапшны дыздыруа зеггы ирымбар алшом атцыхәтәаны зыз-бахә схәаз ауаа тынчқәа ркатегория дшеиуоу иахьа, ныхәак еипш, зиубилеи хәпыло хколлега, хфыза, афилологиатә царадыррақәа ркандидат, атоурыхтә царадыррақәа рдоктор, Аңснйтәи ахәынтқарратә университет апрофессор, Аңсны иреихазоу ашкол ағы зәапсазтәыз аусзуф Алықса Папасқыр. Дызымдыруа, «Хәи, абри ауаф, деикәтәеикәгыла, дкәсаза дышпакоу, шыри» ихәап. Згәы тыганы иаазоу, ахаан аказы имгәамтцыц

иоуп игәәхәуеит. Аха уи афызә апстазаара затә имоурыз, ипхызгыи иа-
ламшәацызт Алықса, еихаракгыи ихәычрашықәсқәа раан. Уи азы шахатра
ауеит ибиография амацарагыи.

Ииашоуп, хар змамыз, итәыи-ипха иказ, ишырхәо еипш, ламысла зхәы
иатәхәаны акрызфоз апсуа нхафы Папасқыыр Луман ифны дыфны-
иааит Алықса 1928 шықәса цәыббрамза 10 рзы. Кәтол ақытан Алықса
изхауан атаацәара ду афы. Шыжьхьа, шыьбжьхьа, ма уаххьа анааи-
лак, жәфык аишәа иахатәон, рани раби нарылатцаны. абрака уи ибеит,
иахаит, иштыкааит апсуарафы еиха уафы илапш иташәо анормативтә
культура аинститутқәа зеггы: аихабреитцыбра, аихатцгылара, ахәатәеикә-
шәара, аизыказаашьатә стандартқәа, аицәажәашьатә формулақәа.
Абрака иахаит атаацәаратә бзазарафы, ахәыцаазаратә ус афы ичыдоу,
ихаау Ұ-ажәак: нан, дад. Аха дук мыртыкәа, азәи-азәи неишьтагыланы,
рынарцәымфә икәлеит иаби иани, ирхылтцыз быжьфык амакафамхәақәа
рхала афны иныфнапсаны. Абыжьфы ахшара рахьтә зеггы иреитцбацәаз,
иара Алықса днарылатцаны, асоциалтә пстазаара аусқәа знапы ианыз
хәынтқарратә усхәартәк афы аматцура иалаз азәы аиатымцәа Акаәтәи
рыфнахьы иааргартә икаитцеит. Ишыкалаз здырхуада, хара имгакәа, уи
Цандрыпшыка ииаргеит. Ахәыцқәа абра атцара ртәон Анемс хәынтқарреи
Асовет хәынтқарреи аибашьра ианафыз ашықәсқәа рзгыи.

Алықса, зны-зынла ханааикәшәало иаацәыригалоит, атцәымаг жыакца
еипш, иахьагыи игәы иалоу фактк: абрака ахәыцқәа амла ишакуаз, ахьта
ишакуаз, Қырттәылантәи аибашьра иацәыбналан иааны, абри ашкол афы
аус зуаз артәфцәеи аазафцәеи тынха дызмамыз асабицәа маза-аргама
рхәы ахьырфоз иахкьаны.

1947 шықәсазы, иарпысра данынтагылоз аамтазы, Алықса быжь-
класск рахь дцеит, Акаәтәи 2-тәи ашкол уахынлатәи акаәшафы. Аха уи
алгаха ирымтеит амилафеилыхыфцәа. Аибашьрашытахьтәи аамта баапс
еытцгас икацаны, урт, «апсуаа уахынлатәи ашкол афы атцара дыртцара
атахым» рхәан, анапылаус ахь идәыкәыртцеит. Алықсагыи урт ргәыпд ата-
накын, Ткаәрчалка дрышьтит ашахтаусзуф изанаат иаурц азы. Иагьитцеит.
Аха ашахта игәы изадымкылеит Алықса – абжьаратә школ алгара акәын
иитахгәышьаз. Убри акынтә уи ихы апыригеит. Мацсачк акара ахыпша
змаз иуак дицырхырааны, арра дцеит. 1952 шықәсазы, аррахьтә данаа
ашьтахь, ашкол деитаталарц избеит, аха дныкәызгодаз, изакәызаалак
чахәк ахьирхашаз усуртатыпк дашьтәлеит – ашколи иареи еидибалартә
иказ акы. Атцыхәтәан, фотографк дизкашәан, цхыраафык иахасаб ала
дидикилт. Ашьтахь, ишьапы данаакәгыла, ихатә фотоателиек ааиртит, хар
имамкәа акыр ирхауагыи дкалеит. Жәашықәса аус иуит уи абра. Абри
аамта иалагзаны акыр илшеит Алықса: ашкол далгеит, аттестат инапафы
иоуит, аха уи ашьтахь хышықәса Москва, Асовет Еидгыла зеггы иазеипшыз
акультуратә институт ажәлара дафын, аха агәашә изаадмыртит уи ацапха
зкыз ауаа. Апшьынтә раан иаатит агәашә, амала, Москва акәым – Акаә.
Алықса Папасқыыр афилологиатә факультет дтәлеит. Дыстудентхеит. Хәә-

змоу, згәы хзыбылуа атәымуаагы. Ашәкәы зыцсоу далацәажәо, академик Ёаргы Шамба иџуан: «Трудно встретить сегодня исследование, где в столь одинаковой степени разработаны вопросы истории, археологии, этнологии, фольклористики... как в «Обезах... А. Папаскир. Такой работой может гордиться любой научный форум историко-филологического направления». Аџоурых занаатс измаз ашәкәыџџы, ажурналист Борис Ёыжәба, «Обезы...» данаџхьа, зыџшра кәмцакәа дахцәажәеит: «Нам нужны безупречные исторические труды, которые могут заставить замолчать грузинских фальсификаторов. На сегодняшний день такую большую работу сумел создать А. Л. Папаскир... Если не говорить о трудах Ш. Д. Инал-ипа, Г. А. Дзидзария и З. В. Анчабадзе, то нет у нас другой книги, которую по значимости можно было бы поставить рядом с книгой А. Л. Папаскир «Обезы...» Главное её достоинство – открытие автором нового направления в изучении истории Абхазии, выполненное на обоснованном уровне». Имаџџым иара убас зеиџшыкәм абри амонография иахцәажәаз аџарауаа. Аха урт зегы ртәы ахәара салагар, сыкәгылара иазыџџәоу аамџа ахәаакәа сырџыџыр акәхоит. Иаазгаз аџцитатак рылагы еиызкаарџ зџаху аџарауаџ еиликааратә иџоуп апрофессор А. Папаскыыр аџсуа џоурыхџџаараџы иааникыло аџыџ. Хәарада, уи џыџџәџәоуп, џыџдууп.

Абасала, иахьа обезаа рпроблема хџарауаџ ду имонополиахеит – уи аганахьала иара иааигәара игылаша даџа џарауаџык дыкәм, Аџсны маџара акәым, анџыџгы. Ианимыхәа, дара акырџа џоурыхџџааџџаагы иџрыџит.

Хәарас иаџахузеи, ари аџыза ашәкәылыџшаах ашәкәыџирџаџ ишьџа-хомыџт, зџоурых иаџыгәыхәаауаз ауаа али-џси рыбжьара еимырџәеит. Библиографиятә деџиџитхеит.

Убри акнытә 2021 шыкәсазы автор уи еиџџимыжьыр амуит. Уаанзатәи шыкәз иныжьны акәым, иџегы даџклаџшны, иџегы ирџаулары, иџегы ирџбааны. Даџакала иаххәозар, аџсуа жәлар рџоурых, антика инаркны абжьарашәышыкәсакәа ршәымџанза. Хәарас иаџахузеи, кыр иаџлеит ашәкәы аџыгхарагы – 758 дакьа.

Исзыырџуа аџарауаа, шәхатџы! Шәсыкәшатха. Иахьатәи аамџа лас, аамџа хагазы 95 шыкәса – кәра дууп. Икәлап, даџа кәзшьак иаламџашьо икәзшьа џынч акәзар, иуаџышьа татей, иаамџташәарей, ичеиџьыкеи, инапы злаку аус дахьаџыгәхәаауей ракәзар Алыкьса абри аџыза анарха изџаз.

Аха аџсуаа ашәышыкәсакәа ирылганы, традиџала иааргоз рыџџазаа-ратә стратификаџа ала хәхәаџшуазар, Алыкьса макьана акәраду ахь дымнеиџаџ. Акәраду акынза днеирџ азы хәышыкәса игуп. Шәышыкәса ауаџы «амџхәартә» зыхьзу абри адунеи иеиџароуп – уи ауаџы уалны икәуп. «Ауал» иасинонимуп атермин «акәра» ахатә.

Алыкьса, ухатџы! Асуденттә аудиториаџы аџьабаа иубахьоу, аџара-дырратә ус аџы иџоуџахьоу, иуухьоу, иулшахьоу ртәы хәмхәап. Хара хуниверситет азы ура иахьа ухьаџуп, Хыхьынтә илбааџшуа Хәзшази

харей уҳабжыагылоуп. Уцҳаражәҳәаџуп. Убри аҕынтә ҳаргы, иҳалшо ала, ҳуеигзоит. Ҳуеичаҳауеит.

Ууал ушәартә еиңш, амчи алшарей Анцәа ду иуиҕааит, Алықса! Амала, уааишья ухоумырштын, аринахысгы хрыжь-хрыжь уцала, хрыжь-хрыжь уцәажәала. Умыццакын. Еиҕазгәастоит: убри «умыццакроуп» ушықәс хьантәкәа мазас ирытџоу. Абра итәоу уколлегацәа, уфызцәа-аитцбацәа-ггы цәгья иаабом аеазныкгы, уимоу, аеа ҟынтә-хынтәггы, уара ухьзала аҟеиқәатцәа зтәхәмаруа аґатхь аанкылара, ҳректор, ҳҟыза ду, ҳашья Алеко Гәарамиа ҳаґхья днаргыланы. Ус акәымкәа, шәҟыргәґаны шәыҕаз, дадраа, ҳабаццакуеи, ҳаґхьяҕа егьарааны ҳайдтәалап ухәозар, ухәатәаґы ҳаґоуп – уажәнатәггы аеазыҕатцара ҳалагоит!

Хархәара зызуу алигература:

1. Бигуаа Валерий. Активная позиция ученого и гражданина (к 80-летию со дня рождения и 60-летию трудовой деятельности профессора А.Л. Папаскир) // В кругу выдающихся коллег и друзей. Рецензии и научные портреты. Сухум, «Абхазский государственный университет», 2023 (с. 230–236);.

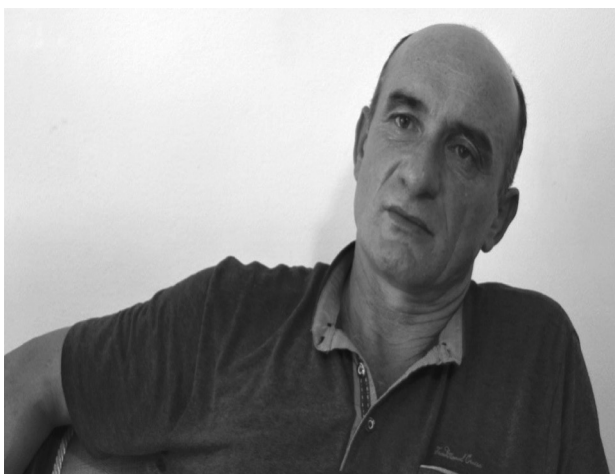
2. Бигуаа Валерий. Профессор Алексей Папаскир – лет до ста без старости (к 90 летию со дня рождения ученого) // В кругу выдающихся коллег и друзей. Рецензии и научные портреты. Сухум, «Абхазский государственный университет», 2023 (с. 236–243);

3. Папаскир А.Л. Обезы (абхазы) в древнерусских источниках и некоторые проблемы истории Абхазии (второе исправленное и дополненное издание). Сухум, «Абхазский государственный университет», 2021 (758 с.)

Валери Бигәаа,
аґоурых тцәарадыррақәа рдоктор,
апрофессор

Ақсны Афырхатца Беслан Кыкориа иғәцаажәара

**«ИСЫЦЕИБАШЬУАЗ РЫЛЫМКАА СФЫРХАТЦАНЫ
СХЫ СЫҢХЬАЗОМ»**

*Аиғәцаажәара анҗан 2022 шықәса,
цәыббрамза 19 рзы Баслахә ақытҗан.*

– Беслан, аибашьы деибашьыны дизом, хәарада, даныхәычу инаркны ийбо, илараазо зегы рныррала ауп ишьақәгыларашымғапысуа. Убри аҗынтә халацәажәарц сҗахын шәара шәхәычра, шәтаацәа.

– Хара аҗаацәарағы хык ахшара хәкан. Сашьейтцбы, сан аҗаацәарағы лхала дыкан азын, уахь Акәарчапан аҗнаҗа, аҗынцъ ашә амкырц азы Делба хәа дҗаҗы, уахь дыкан. Иара дшыхәычыз уахь даазейт. Сара – ара. Сахәшьа сара саткыс фышықәса рыла дейтцбуп. Дҗаацәароуп. Чамагәуаа дырҗацоуп.

– **Шәанду, шәабду азәыр шәрыхьзама, ишәгәалашәоума?**

– Ишҗасгәаламшәо. Сара сабду иоуп сзаазаз. Мыҗа ихьзын. Сани саби аквартирантцәа хәа дрышҗан. Аҗшьбатәи акласс стәан. Арахә рацәа хаман есымша. Иара идтәалан ахьара азин змаз сара сакәын. Егьырҗ ахәса азәгы днаишьҗомызт. Ускан уажәейцш иҗамызт, аинтернет цәырымҗыцызт. Ақыҗарағы акиноқәа дырҗәйлон. Сықәлацәа абарт акиноплионкақәа рыхҗәахақәа рыман идәықәын. «Абри аплионка асҗиотчик аҗны иҗауҗыгәар, иаҗзом, алашара ахә шәатәхазом» рхәейт. Аҗны саан (ускантәи аамҗаз аҗнду гылан, аибашьраан ахәирплан еиланажьит), амардуан кыдыргылан, исархәаз аҗатцара сшағыз сибейт. Атәыла бгейт. «Ахәынҗарра ужьоума!» ихәейт. Мчыбжьык сан сҗәахны слыман, акрысҗатцо-акырс-

ржәуа. Ажәакала, сабду иоуп сзаазаз. Ахаан дағыуамызт, дгәамцуамызт, ажәала еилырганы убыс дуацәажәон, унышътатқан уйкәәкәар еиха еигғын. Убас ухы итагалан, угәы итагалан иуеихәон. Ифызцәа рацәафны иаалон. Ажәабжыкәа рхәон. Исыцеыжәло ауаа рыцкәынцәа хәа исирдыруан. Иа-балак зегғы ирыцеыжәлазомызт. «Абри исыцеыжәлоз имаҭа лоуп акласс аҕы иудтәалоу. Пату лықәцала еихәшьатцас» хәа сеихәон. Аҕы иман. Азлак машәырла иҭыхын. Зынғы-пхынғы иҭакны иман. Сыдагы уаф дақәнартәазомызт. Снаган снақәиртәон. Аштәҕы ҕынтә-хынтә иаалафеиу-ан. Нас иаакыркырыны иара иахь сшақәтәаз саман инеиуан. Иара аҕтра цссаны, ахәа тацсаны ирбон иахыцәааккәаз. Есышыжымытан ихәон, ирыцкәон, ахәы айтәон. Дахылацшуан. Абас сияазеит сабду.

– Шәабду икәзшьа зеипшраз шәхәеит, аха шәаб икәзшьа зеипшрази? Занаатс имази?

– Сангы сабгы ртафцәан. Саб ашкол анафс ақыҭа аусхәартахь диар-геит усуруа. Апрофсаиуз хәа иҭан, апортком хәа иҭан. Уахгы-ҕынгы аусура дадхәалан. Таацәашәала уахык ххала хааилатәаны хаицәажәо сгәалашәазом. Ма ифызцәа неиуан, ма еизарак ахь дахнагон, уа шыоук еисит хәа дадрыпхәалон, 80-тәи ашықәсқәа раан усгы ақыртқәеи хәреи хыла-гәыла хаилан. Хәргы акы халшо ханыҭаланахыс акино ахәацшра хҭахымзаргы, ақыртцәа ааны ацсуа цкәынцәа пҭаны имцарц азын хцон. Шамахамзар афны ҭынч акы даҕны сгәалашәом. Сабшак, мҕеышак афны данаанхалак, агәашәахь дыцшуан: «Иҭои, иахьа сырхаштма, азәгы дмааи-зо» хәа. Мчыбжык ахь ҕынтә-хынтә афны ианеидымтәалоз ыкәзамызт. Абригадирцәа аауан, аколнхара аихабы даауан, ҕазә даауан. Нас асасцәа анаалак ақыҭараҕ, хара хәхь имфәахыргон. Хауа-хҭынха, анеиааи рацәан. Исгәалашәоит, мчыбжыла сабду иуацәа рбара хәа ханцоз ыҭан. Даргы ари хәхәшьаду лыцха лоуп хәа, егы ханшьа ду иҭа иоуп хәа иааны, ҕымш-хымш ианынхалоз рацәан. Схәыцын. Ишьамхы сықәтәаргы ҭалазомызт. Снаскәаны стәаны еиҭархәоз аҭоурыхқәа сырзызырыфуан. Саб ахаан дысмацәахыцт. Аибашьра ашьҭахь еихагы срыцхаишьо далагеит. Акы ҭататәызаргы, сара исмырбазакәа, исмырхазакәа иҭаитцарц далагон.

– Шәара кәзшьала еиха шәзеипшыда? Шәан лакәу, шәаб иакәу?

– Саб ифызцәа анаалак, ахәмарра мацк иахдырцәо ианалагалак, аҕра салагон. «Ее, Мыцәа имаҭа дааит» ихәон саб.

– Ус анакәха, шәабду итәы еиха ишәылоуп?

– Аиеи. Сабду алаф ихәон, аха иҕәалажыны иахирбазомызт. Ари саб ифызцәа иаауаз-ицоз рколлектив гәгәан, ашкол аҕынтәи иаауаз, аусхәарҭа аҕынтәи иаауаз, усҭантәи ала «современные», акоммунист иакәын.

– Шәажәа иаланы ишәхәеит, усқангы ақыртцәеи хәреи хәмааибрақәа рхы шыркхъаз. Ишцәшәгәалашәо шәара 1989-тәи ашықәс?

– Уи аены абрахъ Шышылет аганахъ аррантәи исыцааз азә дықан, хәаипхъан, ыызак дсыман убрахъ хцарц акәын. Очамчыра ханнеи, икақәаз анахба, уахъ хәбацоз. Саб ишәақъ, ипатронақәа, акартеч еитцәтаны – ацхәхъ. Нас уа хәимдырпит. Ус ауп хшалагаз. Азәы химбап хәа хәытцәахны. Ашәарыцащцәа дукәа хәман. Иахдырбаз ала ахызатцәкәа еитцәтаны-егыны, хара хтәала хәеибытан, хәыргәгәаны хәкан. Уи адагы ара ГИСХ хәхьтаз уахгы-еынгы убри ақынза хгәы кыдгылахъан, х-зеипшынхартәк ахыглаз, ыба-хца уада рфы акәын ацсуаа ахыыназ. Егьырт зегы дара ракәын. Есыуаха иржәуан. Есыуаха еибанкаран. Уаха цсыуак дхәпкан-даз хәа иказ ракәын. Хдәылтны хцаргы хәцәыпхашьон. Уаанхаргы, уаха акы уацхьар ауп, акы уцар ауп, «ур-сыр, ур-сыр» хәа еибанко, ини-бартцәон, ашәа рфеибахуан. Нас ашыжь атцарахы еицон. Изхысхәаауа, атцарииуртәфы аума хәхтыргахъан. Арцащцәа ракәзар, адекан инаиркны, сыжәла анырбалак, қыртшәала сацәажәара иалагон. Исыздырам хәа лас-хәеит, Мардеришвили хәа азә дхәман (убыскак дыпхәыс «бзиан», лыбз атыхәала лхатцә уантала лфы ибылхъан. Убри афыза «ахазына» лакәын), «исыздырам, издырырцгы стәхым» схәеит.

– Ишцыкәу ас шухәаз?! – лхәеит.

Атәыла бгеит. Алекторат, адеканат. Адекан ихәеит, – Жәыргытынтәи ацкәынцәа аауеит, Волга ала урыцтан уахъ усыштыуеит, узакә ацсыуоу збап нас уа! – ихәеит.

Абас ихәкәмақаруан. Абас атцара хцон. Адиплом ахьчара аамта ааит – аибашьрагы иалагеит.

– Иарбан факультетыз шәызтаз?

– Агрономцара. Ақытарафы хәанхап, уск хуп хәа акәымзи. Сабду, – Абра уаангыл, баба, абри сцабаа адуп, – ихәеит. Архадгыл 210 гектар еиужу адгылкәа ыкоуп. Ажәытә арратә аеродромгы ыкан, 40-тәи ашықәсқәа раан. Цшьба-хәба қыта ауаацсыра рхәы абрантәи итыргон. Убри ақынтә уи азанаат алсхит.

– Хәиґагыларақәа убри ақынза инеихьазтгы, шыта еибашьрада еилгашәа шыкамыз ауафы ибартә иказма?

– Еибашьрада еилгашәас ихәмаз, бхаткы. Абра бригадирс ақытараф ауафы даутарц азыхәан ашьарақәа зны, акәыткәа зны абарт ақыртцәа уәуа урышталан, уусқәа дара рыла иузбар акәын. Убри ақынза хнеихъан. Абра агаражқәа ыкан ирацәаны, амашына уакәтәарц азыхәан ақыртуа аус ахьиуаз ачеицыка изыкататәын, пату иқәтатәын, дзыпсахло уакәны аусура уаладыргарц. Захьынцәара ус акәын.

Апрактикахъ хрыштит. Адамыр Багацшь, сара, Лиака Гәаланзиа атцара еицахцон. Абра хәацхьатцәкәа дынхон абригадир. Снеины иасхәеит.

– Уара, абра заагафыс аума, капанфыс аума, еидарашытыфыс аума, иахьяаутаху стаф, исылшо ала аусгы зует, апрактика абра сшыказ ала ақбаад сыт, – схэеит.

– Аколнхара аихабы уиациаажэа, – ихэеит. – Уи ида катцашыа сымам, – ихэеит.

Аихабы ифы саб уа парткомын, уа дшыкоу снейр калашыа амазма. Еизарак ахь данца снейт ахантэафы ифы. Иасхэеит.

– Уабатоу? – хэа дсазцааит. Иасхэеит сахьтаз. – Мап, исызутаом, – ихэеит.

– Избан, исыхьи? – схэеит.

– Уара узтоу уалгар, нас уааны ара атыт сыт хэа стыт уашыталоит, – ихэеит.

Дытсхьазар акэхап, итсада бзиахааит, машынала хашцоз Афон аганахь амандаринатра арыцкыара иафын, хатцак, икэрахь днеихьан, иааиланы, акэардэ ргылан, убра ашэшырафы дтэаны дырхылацшуан. Азэы исытаихэазшэа, саангылан, – Абас-абас, хастудентцэоуп, апрактика хыхысыр ауп, – хэа хатхыс иасхэеит.

– Ахэылбыха шэааи, – ихэеит. Ахэылбыха ханней, хмашына уа инаргыланы, иара имашына хантаиртэан, ацацхыхь химан дцеит. Иахтахыз ақбаадкэагы хзыкатцаны, уи ахыхь жэаба-жэаба маат хцыйба итаитцеит. Ижэны шэыкоуп ихэан, хмашына уа иныжыны, иара имашынала аиланхартэафы хааганы, хныжыны дцеит. Абри афыза хзыкаитцеит зынзак иахзымдырзоз ауафы. «Ацсуа цкэынцэа убра шэтаны, сышпашэмыцхраауеи» ихэеит. Егы, уахгы-еынгы счеицыйка зфоз, афы итахтэоз абжа жэуаз мап сцаикит. Уа Тавазе хэа дыкан, ГИСХ адиплом ахьчараан аафык ацсуаа тицеит. Дара рмилац иатэкэаз, ашышыа ацхышыа ззымдыруазгы, адипломкэа рытан ирыштыуан. Арахь сани саби санталоз аены машынала ацышэатира снаргеит акэымзар, уа иказ акгы рыздырзомызт. Уажэтэи астудентцэа афны итэоуп, ртаацэа атцарайурта ифноуп.

– Аибашыра алагамтаз, иказ баны, шэара айфызцэа шэхи еидышэкыло шэалагахьазма, аибашыра калар икахтцаша хэа акыр еибышэхахьазма?

– Хара абра убарт рфызцэа ахацэа хаман, Гиви хэа дыкан, гэак, Кэакэаскыыр, Иура Воуба, Иванченко Вова хэа дыкан, урт ара уахгы-еынгы еидтэалон. Насгы, сара сыфнатэафы сан лакэзар, ускан абарт адепутатцэа ралхраан, ацсацэа алаххуеит хэа, уахынла иныкэон, абжыкэа еизыргон. Нас Лыхнытэи ахтыскэа, аизаракэа, афорумкэа... Сыла хызфаргы, всышыа сымазамызт. Уи хэатцахэеипш ихагран хашытца. Абра хгэылара Кардаак дынхон. Агырцэа ааганы ианхаландырхоз абра дхаландырхеит. Аха ацэгыа аума, абзиа аума – зегы рфы хауп зхэоз ацсацэа рыштыахь дгылазамызт. Атаца дааигеит Жэыргытынтэи. Лашыцэа ааит. «Бичо сакартвелло» хэа ашэа аатдыркыеит. Хыла-гэыла хнейлалеит. Атэыла бгеит. Нас ачараан иааит. Сара сшынахашын ачарафы. Даур Бганбеи

сарей рыматц хуан, дыпсхьеит рыцха. Ацыхэтэан еизаанхеит хтамадеи дара асасцэа реихаби.

– Цэыцала акэымкэан, абокал шэымазами?! – хэа җааитит асас. Хтамада, – Иааги, баба, – ихэан, иназгеит. Итатэаны истан, дахныхэаны ижэын, асас иитеит. Даур еиха деихабын, асас иҗапхьа днеин, ила ишабоз итаитэеит абокал. Инаган инаииркит. Асас иааимихын, илакта дыштапшуаз, ахы ларханы икаиҗеит.

– Даур, абаапс, уеиламган, – схэеит. Дачазнык итатэаны иитеит. Еита ус җаитарц далагеит. Изхысхэаауа, ахэынцэа дылахкэахэит. Убрагы абас хыла-гэыла хайларымтар рымуит. Иара абра агазтэ аппаратура ахыыказ прорабс аус иуан. Хаибаазахьан хара. Апхьаза аибашьра ианалага, хажны аснариад аахеит. Сара ахыргэҗартакэа рахь сыкан. Санааи, аблоккэа ааганы, ацемент пшааны, атзы аиқэтара дафын, абжара иҗеигахьан. Агэылараз-азлараз абас иказ уаан. Насгы Ткэарчалынтэи авагон ааганы ианпыржэоз, дара абри аихамжа инаркны агазтэ аппаратура ахыыкоу итэан. Убранза шака бжьюу, икоу-иану рахэатэын. Гэаҗрас ихамаз – ула иабаз раухэар, ихартазомызт. Ари уа прорабс аус иуан. Егы цак даынхон. Ускан уа ақыртцэа ыкан. Уи аимадара деихабын. Аимадара шыақеиргылахьан. Ари иҗы снейн, шака метра атруба ыказ, аихамжа акынтэи шака бжыаз, шакапъара ижыз, ахи атыххэи ахсаала тыхны иситеит. Муртаз ихызын. «Цъара иумхэан, абаапсы» ихэеит. Егы иҗы сцан, аимадара ацэахэақэа (ускан ақытараҗы ателефонкэа хаман) зегы ахыцоз-иахьауаз идыруан. Убырт зегы хаманы хцан, идхарбеит. «Калашья амазам ари» рхэеит. «Уа уадгылан итухуазма» рхэеит. Уи хзышыцылахьаз акэын. Абас ихацхраакэоз ыкан. Урт азэык-фыцбак. Егырт сара ашкол аҗы исыцтақэаз – ханду акрырҗамтақэа хапхьа ииасны илыштызомызт. Дара роуп зегь рапхьаза ақыртцэа зманы сыфны иааз, сани саби рыпсы штоу иахгап хэа. Азэы иани иаби ара иалахеит. Излахдырыз, сара аибашьра калаанза Шэача аганахь сныкэалон. Уахынтэи иаазгалон акассета җыцкэа, җыц итрыжкэоз, апокрышка җыцкэагы. Ианыкэахца, рыфнаҗы ирбазаап ачкэынцэа.

– Бесик, аа укассетақэа, Шэачантэи иааугақэаз, – рхэеит. Нас хнатцаа-аатцаауа еилахкааит, смашьынагы дара роуп изгаз. Урт рани раби уа икан. Исцэырымшыырц, уахынла Т-16 (ачыгэ) сыпшаан, иалган Бедиа ала наҗ идэыкэыстеит. Сара зыпсы еиқасырхаз рычкэын, класск аҗы атара сыцызтоз, стаацэа кны изгарц згэы итаз дреиуан. «Нас рычкэын дышпацэырымтри» хэа. Алымхатас анроу, стаацэа шыапеимаада, аҗеилахэарагы иахымзазеит, Аалзга ирны Цақэашька ицеит. Сара усгы абна сылан. Ибзиан хардыруан дара хазегы. Уахгы-җынгы хчеицыка рфон-иржэуан. Ххы итазгы рдыруан, хгэы итазгы рдыруан. 1000 тзы рзын акгы агмызт аибашьра иалагаанза Баслахэ ақытан инхоз ауаа рхыпхьазара. Убарт рахынтэи 245 тзы аанханы икан аибашьра ашытахь. Урт рахынтэи 45 тзы иагыруа-псыуашэа икақэаз ракэын. 200 тзы хакэын апсуаа иказ. Акырцъара хайларсын. Аха сабду ихэалон, – Агыруа уапхьа

дургыларгы – аума, ушьтахыгы – аума, – хэа. – Угэыла дагыруазар, уахын-
ла дыцэазом, – хэа сеихэеит.

– Избан? – хэа стцаит.

– Абни имоу злаимысхри, сызлаицырхагахари хэа уахгы-еынгы
дхэыцлоит, – ихэеит. – Дыцэазом, – ихэеит. – Игэра умган адунеихаан, –
ихэеит. – Атцыхэтэаны иара итэы йаимтар аузом, – хэа сеихэеит. Ус иа-
гыйкалеит.

**– Аибашьра ишалагаз абашэахан, зеицшааны ишэахан? Аибашьра
актэи амш шэгэалашэарафэи ишпанхеи?**

– Аилыхара аныкала аусхэартафэи хэизеит. Иказ анахба, уахынтэи
апхьака хэа хцан, айфахысра калеит уа. Агырцэа хрылалан, урт рыла иа-
лахгеит ишыы, ихэы. Уинахыс – хшэакыкэа, хдилтакэа. Агвардиа иалакэаз
хэы-цшы-фы икакэаз Мираб еизиган, Отацка игеит. Уахынтэи рееизакны
акэыларакэа кэртон. Ара хала ишабоз иалалеит хкыта. Аума акатцара
иалагеит. Стцацэа ргарц иааит. Хара бцъар хэа акыр хзыцшаауазар хэа
хдэыкэын. Абцъар мыжда хамамызт. Отар хэа Цыагмазия – саб иахэшыаца
– хэык ацкэынцэа иман дысцааит. Дызбацицхьаза иасхэон «шэысцааи
хэа, абцъар шэымоуп, ара дара машыынала иалоуп, рабцъар хгэртэ икоуп»
хэа. Иааит сымшира аены. Ашкол афэи хреихсит. Бакэуразе Пата хэа дыкан.
Абра хэацхьа иаб иахэшыа дрыман. «Санааи саб иахэшыа дышцасцым-
леи?!» ихэан, рыфны иблит. Дара дрыуан даеазэгы, ажэытэ ацацха
ахыкэаз аэацхьа дынхон – Барбаказе. Убри ицхэысгы иара диуан. Убра
итэан уахгы-еынгы. Рыфарта-рыжэырта уа икан. Акытафэи идырхэуаз
зегы уа еизыргон. Иара даххэит ускан. Нас избэхэ сахауан, динвалидуп,
акалиаска дантэалоуп, Кэтэшэ дыкоуп. «Асаламкэагы» сцааицхалоит. Аха
абцъар хэа акгы хзымгазеит. Иара дыхэны дхэцэеит. Ускан асправка
сызымтаз ххада и-Волга имырхын, убри ала иныкэон. Иара и-Волга ауп
хэеихсызгы. Дхэцэеит. Абцъар хэа акгы хзымгазеит. Нас хыла-гэыла
хаилалеит. Атанк ааргеит. Нодар Кэакэаскыыр ифны атанк агэыцэ фнакны
ихысын, ифны еиларыжыт. Гули Перцхьелиа цхэашала иргылаз ифны
абжа иагрысны ицеит. Ускан, аиашазы, зыгэра угаша мацфын, ацсуаагы
«шэара шэцыхэала иаауеит, хайкарартэуеит» рхэон. Уигы даара ихэаа-
ны ихаман. Анс ианаму, арс ианаму, абцъар угарц азын амэа рзукир ауп.
Арахь, ишысхэахыоу еицш, дарей хэрей шэыцъара хаиларсын. Инеины
ирархэар ауан. Мчыбжык акара ара сыфны аварафэи ицэахны исыман
абцъар. Нас дара акэыларакэа кэртцеит цэыббамза 10 рзын. Ркэыларакэа
ара ахыргэцэартакэа кны хэангылеит. Рацхьа цшы-хэфы хакэын иказ,
нас хэыцы-хэыцла хэизо, ххыргэцэартакэа нахкылеит. Рацхьа шэакыла
халагеит, аха нас хар хамамкэан хэеибахтеит бцъарла. Ахаан исхашт-
уам, Игры ацхафэи хгылан, дцо-даауа, дыцхашьацхэацэ абра азэы дыкэуп.
Иеицэартэышыа ала иубартэ икан аруаа дышреиуаз. Нас хайбадырит. Ус
ихэоит:

– Сара декабр 26 рзы ахцатәи абаталион командирс снеит, ихәызи ишызы ралгаразы.

–Ишәымази бцъарс? Ишәымадаз командирс?

Хара цкәынак дхацин Хыбак, еикәатцәакы, даакыафны, қаралагыи жәипшкә шықәса ракәын ихыцуаз, дыззымдыруа дааиатәаимшьартә, ацъацханы хазнеигалон. Ихәдтәалақәаз азәы «хкомандир абри иоуп» хәа илафны абни ахәычы диирбеит.

– Уаахиҳи, иаҳиааиз азустцәада?! – хәа ихы асра далагеит.

Изхысхәаауа, быжьфык ханыкәз, х-баталионк дәықәлеит, аха акгыи рзалымхит. Амцацшь иафызаз ацкәынцәа хаман. Уажәы цәыххаакәак хәизаанхеит, азәы иихәо егыи имахауа, хыла-гәыла хәилахеит.

– Хыызхәала иаххәозар, рацхьаза еиґкааз шәгәыц иалақәадаз?

– Даур хәа дықан, Кыртазе. Аштабқәа ркынтәи, Ткәарчал аума, Гудуґа аума, Цлоу аума, иааиархәалакгыи, мап икзомыит, аха иара иус кәитцон. Иара игәаимтәкәа, хәцхьа дгылан имбакәа, азәгыи дышътзомыит. Уизымтцаакәа метрк кәуцар кәлазомыит. Избанзар иара уацхьа дгылазар акәын. «Ак шәыхьыр, шәанацәеи шәабацәеи ирасхәои?» ихәон. Хцә-цшьба шықәса шракәызгыи дахьхәихабыз. Баслахәынтәи арратә цара иалгаз азәгыи хәкәзамыит. Абцъар аганахь шәарыцарак ада акгыи хәздырамыит. Рацхьа агранатаршәга анаарга, ирххо ирыман, ишцәхыстәу, ахы абакоу, атцыхәа абакоу хәа. Абцъар атәи хәздырамыит, аха аамтә иахнартцеит. Даур гәәк дықан, ишысхәаз еицш, Гиви Кәәкәасқыи хәа дықан, илшазомыит иара гәәк, агроном хадас аус иуан аибашьра иалагаанза, имагә шьтцыхны дызныкәазомыит. Цшыхәра ханцоз, рхыргәгәартәкәа мазала ханривсуаз, аныкәара ахыцәыцәгьаз азы ишыапышьтыбжь гон, аха дымгәкәа уцар иузомыит. Иура хәа дықан, Воуба.

Изака хәцәаз... «Ацсуара иаґахуп, уеушьыр ауп» хәа раухәар, абарт зыхьз схәәкәаз, избан хәа ицәазомыит. Заур Зыхәба, ашәәхәәф, иашьа Питкин хәа дықан, дґаацәаразамыит. Рики хәа иаххәон, Цәышба, Роланд ихьзын сымфәшьозар. Вова гәәк, Иванченко, саби иареи класск аґы атцара еицырцон. Алағәым еитцәцашьа, ацжәашьа, аґатцашьақәа зегьы Вова иахиртцон. Даара ахацәа гәгәәкәа хаман. Аибашьра ашьтахь анс рхәа, арс рхәа, Галынтәи сааргеит ақытә ахадарахь. Дара уахьынтәи ианаауаз, афны иныдгылан, «Бесик, хәбаухәари, еиґа иабаукәыгәгәо, абылтәи уґахума, алатцараґы...» абас исыдымтцаалакәа, афныкәа инеизомыит. «Абаацс, шәара уахь шәахьыкоу шәхы гәашәґала, ара хара хәизибархоит» хәа расхәон. Қытәк иацсаз ацкәынцәа... Ахшара зґынхаз ыкәкәоуп, аха уаф дызмамкәа ибжьахәаша ицаз рацәәфуп. Урт ирылаз-ирыхьыз хәашьа амам.

Ахаан исхаштүам, ақытараґы аус анызуаз, Гиви Кәәкәасқыи дааит. «Ауаа еизганы хцар ауп» ихәеит. Чечентәыла ианақәлаз ауп. Ауаа ааи-захған, хцеит Аґәа. Хара хәзцаз, ачечен жәлар хәшьцәа роуп хәа, дгылара

хасабла акэын. Уа хыхънеиз, Урыстэылеи хареи хайшыцэоуп хэа апла-
каткэа кыдуп. Икхэццо хакэымшэо хакэхейт. Ихэцнеизгы «хабаажэгей?»
хэа итцауа иалагейт.

**– Убарт зызбахэ шэхэо ирейцшу ахэцэа гэгэакэа цэырызго аамта
цэгъа аума?**

– Аибашыра ашытахъ зныкымкэан-фынтэымкэан хчаиртакэа, ххэыс-
такэа, ахэынткарра шыакэхаргылоит хэа уахгы-еынгы хмыцэазакэа акы
хэфын. Уалафахэы захъзу анахзымдыруаз. «Цыара былтэык ахэ бымазар»
хэа сан саалыдтцаалон. Хэанацэа ракэымзи хныкэызгоз, расей мандариней
Цсоу иахыго, рмахэаркэа еитытхэан. Абасала илырхауаз «ухы иархэ»
хэа сцыба италтон.

**– Аибашыра иацуп ауафы ицсы танаты ихамыштэа, ибла ихымтэа
ахтыскэа. Шэара шэзы ус икалаз иарбан гэалашэаракэоу?**

– Ахыргэгэартакэа рыкатара хшафыз, зегъ рапхыза хэла ишабоз Вова
гэаф, Иванченко, аснариад ихы иаахан... Ажэакала, жэафык ихэыцкэа дры-
знахгейт – ихы хэзы, ихшыбаф хэзы. Убри ашытахъ ауп дэниз атыхэтэантэй
ичкэын...

Ашкол ахэ ханцоз абри хгэарабжыара тыртэааны, азэ дахпылар, хна-
скыар акэын, дхэфсырц азын. Аибашыра анцоз, еынла ара бжыалашыа
умазамыт, хыхъ икэтэан ихэихсуан. Уахынла акэын ханныкэоз. Ахы-
ргэгэартакэа рахъ хцар акэын, еимахдар акэын. Агэарабжыара хэныб-
жыалалак, ацыгэкэа кыууа амла иакны иушыталон...

Жэафа шыкэса зхытэуаз Руслан хэа, хэиашыара датэын, Кыкориан, наф
ацара итахын, ахэ иаб «уахъ уабэцо, ара указ» ихэан, дникилейт. Асна-
риад пжэан, ихэда адаш пнакеит. Икаутои? Дабоуго? Ацаха афэхгэейт,
ахэ иамуит. Анышэ ажра хэлаган, иамуит, хыхынтэй хэихсра иалагейт.
Хцан, хэахтэахит. Хэаит. Еитэ иалагейт хэихсра. Хуцхраауейт хэа иаиз
ацабаа сыдырбалеит. «Абаапс, шэаргы шэашыуейт» хэа исышытит. Изу-
лакгы, ишыа илыхэхэа, жэафа шыкэса зхытэуаз ахэыцы дызжит...

Нас иахыа чынуафк «хысракэак кэшэтцазар, ишэхашэыршт, шэаамта
цейт, хэаамта ааит» хэа сейхэойт. Аибашыраан аастагы аибашыра ашытахъ
сара еихэ сцабаа гэгэан. Ауматэкыа ацабаа еицахейт абра акыта
шыакэхаргылоит хэа. Чаиркэыдрума, фабрикоума, атехника абаказ.
Иказ ахэыцы еидыргэагэалан. Аума ацабаа хбейт, хкыта амла иахмыр-
кып хэа. Фышыкэса илатцаны, маатк азэы имымхзакэа, амхурста, «абри
уара иутэуп, абри – уара» хэа ирзэхшейт. Гиви, цсэа шкэакэа, аибашыра
анцоз, иахынзацо хэздырам хэа, хэара еибашыра иказ зегы ххэыстакэа
цэагэаны илайтеит. Аибашыра аани аибашыра ашытахы ихэмаз аидгылара
хэамандэ. Амашына ду хэаман. Апшахэафы хцаны, напыла иакэыпсан, иаа-
ганы, ажракэа иртапсэо хэамакэа хэрхылапшуан. Убри афыза аидгылара
хэаман. Исгэалашэойт аусхэарта хэаналагаз 1200 блок снапала иаазгейт,

икылыжәжәаз атызқәа рышәаҳаразын. Адашьма кәыбаса икан, ахыб амамыт. 80 шықәса деихамзар деитамызт, дуастан, имаџахә иман дааит Жора Берулаа. Изгаб Очамчыра абиблиотекаҟы аус лует. «Баба, хәхьухәо ухы хәрхә» хәа дааит. Аусхәартә ахыб, иџызцәа иманы, ихыбны дылбааит. Абас аихатҟылара хаман. Абыргцәа рхеилак хаман. Гәнибархарак калар, аинраалара иазкәаз ауаа ракәын. џыцәа акы ааимаркыр, рхала еизаан-хәжъомызт. Иџахаз рџаацәа рымхкәа хара хамхкәа раџхәа ицәағәаны, илатцаны икаҳтәон, нас акәын хара хтәкәа ханрылагоз.

Шықәсык, исгәалашәоит, асы заа иауит. Хамхкәа шџагылаз иауит. Заа иззылахџаз рымхкәа тәргалахьан, хара хтәкәа шазаз, аџара иахьзаан-нза асы леит. Зегь хәцхраан, асы мақәахәара иҟны, иҟыхны, иааганы, абартқәа ирыџаҟсаны, ирбаны, ирџаны хџақәа ирџахәҟсеит. Абас аума аџабаа еидаҳбалеит. Еилых, еилатџа хамамызт. Хәаирџақәа шыақәахргы-леит, хзымџангага хәҟын, хтәлтә еимадара, икәыбаса иказ ашкәл азын апарџақәа, аклассҟәкәа еидаҳгалеит.

Аумаза сгәы снархьует иахьа избо, иахьа хшыкоу. Зегь реиха игәнаҳа-роу аибашьџы изын – «абри сыла иамбакәан, убыскан сџахандаз» инархәар аџагылазаашьа. Акырынтә иснархәахьеит. Иахьагьы сыла иас-мырбац исанаршьаз аҳамџа. Изыхәтамыз ауаа ахәынџкарратә хамџақәа рырџо, изыхәтамыз ауаа алацәажәо ианалага, сара стәала ус сызбеит «абни иаџхәа икыду саргы саџхәа ишџакыдысџо» хәа. Исыргьежьует хәа салагеит. Сџызцәа ианраҳа, иааит. Мирон Зақараиа аштаб еихабыс дҳаман аибашьраан. Ус сеихәеит:

– Иуцеибашьуаз уџызцәа иухәтоуп хәа иуанахшьазар, хара хәума зкышә утасуа. Владислав инапы зџаџу уара иузкажьума?! – ихәеит.

Убранзагьы хнаргахьеит. Аха акыр зычхаз, акыр ибеит рхәоит. Хџа-лап ус.

Сани саби 60 маат ауалафахәы рауан. Убри ала ауп ишынхаз, ишынџыз. Хәышықәса анысхыџуаз инаркны сџаацәа есышықәса Ауадҳара сырҟон цсшьара. Азы аахҟон уахьынтәи. Ақыртџа ианырба, ари азы уатказ цьыршьеит. Аџатлыкақәа ирџаз шзыз анырба, иеихсуа, зегьы кәыбаса еиларыжыт. Иҟаз аҟенцьырқәа саб иааиган, сара соуп иҟазџаз. Ускан быжьба-ааба рҟы стәан. Икыцәкыцәуа снапала иҟастеит. Саб аамџа имамызт азын. Убри зегьы сыла ишабоз икәыбаса икарыжыт. Хџеицә аҟы ауедра злакнахаз ашаха амхны, смашьына аџраҳәаны иргеит. Иара ххаткы иҟеит, аха изгаз азәгьы днымхәзеит. Азәк, Маркәыла дара р-БМП амина ианахәҟжәа, сџаџаланы хыхьла саниџаха, икатаранза акәын инханы иказ, дааџызгеит. Класск аҟы аџара сыцызџоз Ахәацәаа иакәын... Санду леитаркәақәа аҳақ азә-гьы изымгазеит. Аха хәргьы акгы хәлымџитеи. Аусура пхәхшьоит, иахџахым. Арахь иҳамазар хџахуп. Маатк, џ-маатк џараны иҳаџхьазом, аџхзы хәлтыр хџахым. Аусура хәцәаашьан хчычахеит. Аибашьра ашьџахь машәырлеи арџашьыгеи ирыхкьаны иҳацәџахаз, аибашьраан

ихацѣтамхазеит. Аанкылашыа рмоуит анаркотикатѣ матѣашьарқѣа. Иаанызкылаша роуп изшо. Нас, абас икоу ирхылцуа ирбои хатцарас? Сара сзын азѣа дагааит Саакашвили, аха иаанимкылеи. Илымшеи. Хара изхалымшои? Есымшагы иаххѣон, аибашьраангы, еихарак аибашьра ашьтахьтѣи хазарақѣа рѣы, абыскашык ауаацсыра хцѣынтѣахьеит, ахѣшѣ мыжда иахкыаны, жѣашык-жѣохѣшык ирылазыртѣѣо аанахкылеит хѣа, инаргѣйдцан, ишыны инкауужыт хѣа Ацсны акгы агхазом. Хцѣицш калоит. Аха иаанызкыло дѣамлеит.

Хара разкыс ихаман Владислав цызас дахьхамаз аибашьра ианалага. Ускан зегы иара ишиѣагылазгы, «сыжѣлар, шѣгѣы кашѣмыжыын, зегы хариааиуеит» хѣа хгѣы шытихуан, дхапхьагылан. Шынтѣ аиааира амш аѣны ихатгѣын акны снейны, сгѣежыны саахьеит, схамлазакѣан. Сзыцхалаша дсымбеит азын. Абра хқытаѣы абака анаадыртуазгы снейн, снацшаацшит, схы сцѣымыгхан, сгѣежыны сааит схамлазакѣа, саташѣымцан хѣа схырхѣан. Зны-зынла исхѣалоит: «Урт ахыикоу анеира азин хаман анцѣа хкѣац!» хѣа. Цытшык, рыцсы сакѣыхшоуп, акырынтѣ ихайгыуп иахыа хара ара хшыкоугы. Зегы ирейхаз акѣыртѣеит рыцсадгыл. Рыцсы иаеицзеит. Иахыа цытшык хауп хѣѣо уахынла ада ѣынла рыѣны изымнейуа икѣацаны ианхамакѣазгы ыкан. Шѣоукуы рыла аш хылеит. Изѣу рбом, ироухѣар – ирахуам.

Сара аибашьра хшаааиуаз агѣра згон. Уи гѣыѣбара ацмызт. Аха ахаан агѣра сызгазомызт аиааира амш збоит хѣа. Ианубахгы, ухы кѣнушыѣ. Убарт рѣыцѣа ацкѣынцѣа анышѣ иатаны... Иахыа икоу уалацшны, уѣушыр уѣузымшыуа. Умчымхара. Узазымиааиуа. Убри акынза инейхьеит хѣуаажѣлар цытшык, шамахамзар, рыла уадырбар рѣахзам. Избанзар ироухѣо рдыруеит.

Ацѣгѣа-абзиа аѣы убрагы гѣыц-гѣыцла хайдгылоит. Убри аѣыза хтыск збеит. Иашыа дыцсны дыкѣоуп, алхракѣа анцѣо аамѣаз акѣын, ауаа идышшыларц инейуа, иара, «шѣгѣы ишѣаанаго иалаххыша» хѣа разѣаара даѣуп. Зашыа дыцсны аѣабараѣы игылоу. Сара исгѣалашѣоит, акыѣа атыхѣан азѣ дыцсыр, ателербага аѣакра азин ыказамызт хѣѣнаѣа. Сабду арадио бзиа ибон, уигы азызарыѣара азин ыказамызт. Сан лганахыала сабду иан дыцсаанза мызкы акара шыбжѣаз амашына ааихѣеит. «ѣырбагоуп, амашына сышѣакѣтѣѣо» ихѣан, ашыкѣс ѣаанза дакѣымтѣазеит. Ус агараж иѣабааит. Урткѣа зегы хцѣызуа халагеит. Аѣыбаа зѣахбаз ахѣынѣкарра хара иахѣѣушѣа икоуп. Арахь ихамаз, ххы зланыкѣахгѣоз зегы гѣыгѣахажыт. Ачаи хара иахѣахымхейт. Атѣтын хара иахѣахымхейт.

– Аибашьраан ауаѣы ихы ныкѣацаны тынч дызмыѣѣозар акѣаап, аха цсшыара хѣычык аншѣымаз, ацхыз жѣбозма?

– Ацхыз абаха хѣзѣѣѣаз, абзиара збаша. Маи мзазы азоуп хѣцсахра ианалага. Уанза атѣбаи хѣтѣѣан. Уахынла цхыака хцалон, хѣацшыхѣуан. ѣынла уа хѣтѣѣан. Узѣѣыртѣѣомызт ѣынла усгы. Уааѣѣыртѣыр, агѣызхѣа иуейхсуан.

Аибашьра ашьтахь есыуаха аибашьра сафын. Есыуаха. Амала, аибашьра ашьтахь пхызла абцъар кны ианызбалак, џымш-хымш рыла цъара цатэыс иахмоур аузоумызт. Сџызцэа ирасхэон, «уатцэы, ма уатцэашьтахь цатэыс ихауеит, шэгэы итаз» хэа. «Ааџ, еиџа апхыз убахма?» рхэон. Ус иагьыџкан.

– Шэара шэыпхыз назоума?

– Сара даараза имачуп апхыз анызбо. Аха ианызба, иџалоит.

– Ус уаха шэџаацэараџы азэыр дыџазма?

– Хџаацэараџы апхыз еиџархэоны сгэалашэом. Акызатцэык – сан лоума, саб иоума, ирхэоз «абаапс, иахьа хара цъара умцан» акэын.

– Абыржэы хазлацэажэоз апхызцэа ирзааигэоуп ацэалашэара хэа хазџу. Аибашьраџы ацэалашэара иоума ауаџы? Шэара ус акыр гэашэ-џахьазма?

– Охэреитэи ажэыларэ џалараны иџкан. Асы шьџан. Иџаауан. Апшыхэ-раџа мџаџахгон хымш-пшымыш раџара, асы пны, ххаланы, Заур Зарандиа иџынтэи аурыс цкэынцэак ыџкан, цэџэашьаа рыцкэынцэа, хара.

Хара ххыргэџартэџа рнаџс, хашьтахь, дара акырџцэа џалеит. Сашџа-џы џынла ааишьа ыџазамызт. Иаразнак ахысра иалагон. џаха харымџеит. џаџатэи ххыргэџартэџа рџы хэцкэынцэа раџаџны иџахеит. Убри азын ипхьацатэын. Хымш-пшымыш апшыхэраџа мџаџаагон. Азныказын атэым милаџџа иџацыз срыцэшэеит, аха нас избеит аибашьра ишазџазаз. Руазэџ дара дрылан. Азэы атэџын имихуан, азэы диацэажэон, дгьежьюа дрылан, данызба, сара иара иџакны искын, уахь дызнейз хэцэџьа иџэоит хэа сгэы иаанаган. Уаџџас хэибадыраанза. Нас хдэыџэлеит рџып рахџаразы. Изхысхэаауа, хандэыџэлос сџэа акы алашэахьан, акы шсыхьуаз сныруан. Уџоит, аха уааргоит, хэа азэы исеихэазшэа. Ус иагьыџалеит. Сырхэит. Схы сахэартэ сыџкан. Сымч мџацызт. Салыргарџ иалагеит. Исымуит. «Шэыскэатџ, ари аџып кашэмыжьын» схэеит.

– Ахы абашэыџэшэеи?

Агранатаршэгала схысуан. Иарала ухысырџ азын атаџиа уџыџыр ауп. Уџэыртпны ухысыр ауп. Насгьы алџа мыџда џыџџуеит уанхысуа. Уџызцэа убри аамџазы хысрыла урыхьчар ауп, дара икылкааны иумеихсырџ. Иара атаџиаџа рапхьа аанда цон, сџџкала иџатџаз. Схысырџ азын сгылар акэ-хеит 20–30 метр хэхьеиџатэаз. Схысны аџыпхьакра сахьзаанза исеих-сит. Сапхьа анышэгэал иаџэшэеит, иацырџьаз схы иаџэшэеит. Уажэыгьы иалоуп. Адырџаџены џџэарчал снаргеит. Сакс хэа дыџкан усџкан, ахаџьым.

– Ари ихэра сара сахэом, – иџэеит. – Ма дахыџсауеит, мамзаргьы дгазаны дынхоит, – иџэеит. Убри аџынтэ ус инрыжыт. Зны-зынла ахы сгэаланаршэалоит, аха макьана сшыапы снанагонатџы ус хааиуеит. Уи аахи-жьџеи уахагьы игэасымџаџ. Зны сыгэџа џеимџаа сџалан, МРТ сџартџарџ

иалагеит. Исгәалашәан, «абри схы иалоу апырхагоума?» хәа сразтааит. «Ишпапырхагам» рхәан, иакәытцит.

Аибашыра ашытаһы хағацаа рхырғәғәртәкәа ахыкәз атыпкәа рыкны итартаз аминакәа рытхра халагеит. Ихаулакгы абжыаказацаа аминакәа злапыржәоз ртанк аахгеит. Аминапжәагакәа апхыа измоу атанк. Амина ытызхуазгы дацын. Дара хағацаа рыштабкәа рыкны иаанхақәаз рыхсаалакәа рыла. Рминакәа ахытцаз атыпкәа зегь рыхсаалакәа ирнын. Амина ытызхуаз исырбеит абри атып акны ицоуп хәа. Деимдеит аминапшаага ала, аха акгы имбеит.

– Абри иааугаз аминапшаага агәра згом, – хәа иасхәеит.

– Избан? – ихәан, – Аа, убоума, – схәан, снапы иадыскылан ихәхәеит, сшыапы иадыскылан ихәхәеит, схы иадсыркыскылан ихәхәеит. – Убома, амц ахәоит, – схәеит. Нас иасхәеит урт атыпкәа рфы аибашыра исзыннажыз «ахамтакәа» шсылаз.

– Зегь реиха ишәзааигәадаз ишәывагылан ишәыцеибашыкәоз ркынтәи?

– Зегь реиха исзааигәақәаз иреиуоу азәы, ирпқа акыбачымазара амоуп, дымазыфны дышытоуп. Гиви гәак, Кәакәаскыыр идунеи ипсаххыит. Иура гәак, дахжхыит. Бесик Бигәаа дыкоуп.

Хара еицыз хабжыара еимакыс икәз – апхыа ицоз иакәын. Зегы апхыа ацара хтахын. Тамшътәи аоперация аныкәз, убрахы хцарц азын, хниба-мыртәеит ада хаанхеит. Ацара зегы иахтахын, араһы ххырғәғәртәкәа нхажыыр ауамызт. Абцар сырымтазеит, сымцарц азын. Бцарда сықәлан сцеит. Сашыа иабцар, иара дшыцәаз, игычны сцеит. Цыара қыларак аныкалоз зегы ацара ртаххон.

Лабра ицатәуп рхәан, жәафык ракара хцеит, егырт ирамхәазакәа. КАМАЗ ала хцеит. Хәхынеиз, ара шәыкәз рхәан, тыпк акны хныжыны ицеит. Хапшит, хапшит, аха уаф дхашыталан дмааит. Нас уантәи хнеин фнык акны ачаиказарма гылоуп, ақыртцәа фнатәоуп, амца еикәтцаны. Уантәи даеа фнык афы хнеин, уагы ақыртцәа фнатәоуп. Хкыалан хабжыахеит, хәхыцо хаздырам, дара ахыкәоу хаздырам, хара хтәкәа ахыкәоу хаздырам. Иахаулакгы фнык хапшааит. Убра хәфналт. Хкараха, хаимгәабааза. Хафатә ыкам, хәжәтә ыкам. Хеыпсахуа пытфык рыпсы ршы, пытфык цапшы ихаршеит. Ашыжы сдырфыхеит. Кама Лашәриа лгәып хақыртцәаз цышыаны хзыфназ афны иакәшазаап. Агранатаршәагакәа хзыфназ афны иакәкны игылоуп. Аха анцәа икынтә хаибадырит. Нас ханеилга, хәхыааз хандәыкәлоз, хара хәхәцәа злалахгоз хәа акгы хамазамызт, уа иахбеит амашына дуқәа, КАМАЗкәа УРАЛкәа еибытаны, рбылтәы таны. Мирон Зақараиа иасхәеит, – Абарт амашынакәа акы згоит, – хәа.

– Калашыа амазам, – ихәеит.

Арахы иара исазхәо чемоданк азна ашәкәкәа дрытцоуп, хапсуа шәкәыф-фцәа рфымтакәа роуп хәа.

– Уара, уншьан икәһамтцозар, ашәкәкәа рахь ҳабакоу, уажә ҳзыргәакуа амашына ауп, акы ҳгап схәеит.

– Ҡалашья амазам, пхашьяроуп, – ихәеит. – Иагышпаухәеи, – ихәеит. Арахь иара ашәкәкәа дрытцалан даауеит. Абас Лабрантәи баслахәаа атрафеи аахгеит – ашәкәкәа.

Ҳашцаргәакуаз амашына. Иура гәаҕ, данырхә, Баслахә инаркны Акәаскьянза агәаргәалеи данцаны дахгеит. Инапкәа, ишьапкәа ахыхәхәон, ишьа кьазо итцан. Абри зеггы схәеит, аха имуит Мирон машынак ҳгар.

Рома Ҷортиеи сареи ҳшеидгылаз аминаршәгала иаарышьтыз арткәацга ҳашьтахь адиуан илахәит. Дахәит иара гәгәала. Алабакәа еидфәхәалан асакаса ҕахцан, данцаны дахгон. Сиџахан, ситцагыланы сахьцоз, ихы инаркны ишьапаҕынза дкылыжәжәан, уилпшны ажәџан убон. Деикәхоит хәа азәггы игәы иаанагомызт. Деикәатцәахахьян. Ахразагеицш дкылых-хаа. Иахья агемодиализ ҕаитцагәышьоит, аха иңсы тоуп. Уи иеиңштәҕья ихәу дсыздырам. Иара адиуан мыжда ианылаха, иткәацыз аҕәырчахақәа рыдаггы адиуан апружинакәа инадыркны зеггы илан. Иара убри аены цәҕа сылбаауан аминакәа рытцара азын, цкәынак, ақыртүа жәла ихын, дсыццеит. Жәибжь шықәса раҕара ихытцун, убри аены ауп данаазггы. Аткәацбжы геит. Санаахьяхә, ишьапы амазам, абаџ арахь икылыхәхәоит. Иңсы нхеит. Уарча аганахь дынхоит рхәеит. Дтаацәароуп.

Ҳаштаб еихабыс даман Мирон Зақараиа. Иара аибашьяра аан ихтигаз аицәа ихтыргахәеит аҳамтақәа ирызкны. Изыхәтаз рааста изыхәтамыз ашьтәлеит. Ахәра змауз ахәрақәа рымазшәа ашәкәкәа ирышьтәлеит. Убарт зеггы дырфәагылан. Даара тақпхықәрала зус иазнеиуа дреиуоуп. Уара уда зеггы рнапы атцарыџхәеит хәа шаҕаџы изнаргаз. Изыхәтам азәггы ихәтоушәа зхәоз қбаад иимтеит. Ажьырџага дкылырххәеит. Ашәкәкәа тзыжьқәоуггы ирацәаџны атоурыхтә иаша еиларгеит. Иҕаз ахьяным ыҕоуп, иҕамыз анны. Адезертирцәа хәа ззаххәоз фырхацәартәит цюоуки. Ирацәазахеит аиашамра уи азтцарафәы. Иудыруа аиаша ухәар цәгьас ушьтырхуа аҕынза хнеит.

Ҷенак Псоунтәи саауан, амџан хатцаки цхәыски шытысхит. Амџа иангылан, сызрывымсит. Рцәажәашья шыҕаз ала, аратәкәоуп, аха Урыстәылантәи иаауан. Еибырхәақәаз рацәак сазызырџуамызт. Уи аамтазы аибашьяраан иҕахжәақәаз ацхақәаггы шыақәыдмыргылазацызт. Аратәи Зиқәа ацхафәы ханааи, абри цызжәаз хәа атәыла арбгара далагеит. Ичханы сааит аранза. Саангылан: – Утытц, – схәеит.

– Избан? – ихәеит.

– Абарт цси бзеи инумыжыыз ацха цызжәаз срылахәын сарггы, – схәеит. Ицыз апхәыс даатҕьян, даамтцалырсын, цәгьала даасымылхит.

– Иуасымхәеи, убз тақны уаала! – хәа. – Уцыхәала ҳаршьуеит, – лхәеит. Изхысхәаауа, самапхашьян, Ткәарчал иганы иныжыны саар акәхеит.

– Аибашьрашьтахьтәи ҳаңстазаараґы аґара иннакыло атып еиґа еиґахама? Иазбо рацәахама?

– Аамтақәа рґеырыпсахит. Уаанза ухьз мхәакәа азы зымжәуаз ауаа аґс-шәа рымхәо аґынза хнеихьеит. Пытфок ус рґәы иаанагоит, аґәрышь мыжда иуаамыз уааны иґанатцеит хәа. Дрыцхауп ауафы, иитаху, изааигәоу дзымы-цхраауа алшара анимам. Уцьыба антацәу, иаґа упатриотзарґы урыцхауп. Упатриотны, иуманы уанеигзаґы– рыцхароуп. Акапеи ааґарта анумам ицәґоуп даараза. Иуфызоу, иуцеибашьуаз, итаҳаз итәык дычмазыфны, уицхраартә алшара умамзар, угәатцәа жәпамзар, уарґәамцуеит. Сыхьзала хәа умтак анузыґамто. Иувыршьааз рнышәынтрақәа рґы уаннеиуа, ихы-утәалаша анузнамґо, рыцхароуп. Иара аґара мыждаґы ада цсыхәа ыґам. Иара мацара уазхәыцны, иухәтамґы узыґатом. Аус еицахуеит фыцба актәи аґәып змоу ауааи сареи. Азәы амашьына дақәтәоуп, еґи изыхьчо дреиуоуп. Азәы Русик Цьапуа. Аибашьра ианалаґаз зынзак ахәчыпшра акәын имаз. Абцьар кны дхацеибашьуан. Аибашьра ашьтахьґы ар рґы дыґан. Атанктә баталион деихабын. Нас Мирон иґны аґшыхәраґы дыґан. Ахәрақәа рацәаны имоуп. Абылтәы ныґкәызго амашьына дақәтәан хара хґы. Иарґьанапы атґәац кәырчаха алахан иґазаарын. Имжьыжькуа аґаа-нахан, идырґьоит, идрыцґьоит, идырґьоит, идрыцґьоит, фымз раахижьте абри иафуп. Излак имазам. Изнапык инацәақәа фба имазам. Ишьапы ихәом. Еґи Темыр ихьзуп. Истаху иоуп. Аибашьра иалаґаанза атаацәа аишәа ианахатәоз 14–15-фок еицтәон. Иара излак имазам, инапы ихәазом. Дтаацәароуп, Лабжьаниаа дрымахәуп. Иан аакьыскьа дыпсит. Ахәычы драазоит. Зызбахә схәоз жәафашықәса зхьтцуаны аибашьраан итаҳаз ахәычы иаб иашьа иґа иоуп. Штак аґы еицтанхон. Иашьеиґаб хазы дынхахьан. Аибашьраан дырхәит. Ихәыцқәа рыхьзқәа шихәоз, цкәынаки фыцба азґабцәеи иман, Баслахәынтәи тракторла дшахғоз, Акәаскьа дыпсит. Ицкәынзатәґы машәырла дтахеит нас, ашәақь рцәытґьан. Рапхьа хқьта ақыртцәа Бакуразе Пата хәа иґаз иманы даналала, рандуд-Кыкориапхан, арасеи ауаткеи лыманы дырпылеит, смотәцәа еиқәсырхап хәа. Луаткаґы ржәит, ларґы дылкарыжьын, ахьтәы хапыцқәа фба лзытцаґылан, лыхәда иаґраґылан, лхапыцқәа ытхны иргеит. Лыцкәын, жәафа шықәса зхьтцуаз иґа дантаха иеишьит. Лмотә иакәын Тамаз аґәаґ, ара аштаб аґы иршьыз. Уи ицкәынґы машәырла дтахеит. Иара Темырґы ихы-игәы ицәымыґхан дыґан, аха анс ххәо, арс ххәо атаацәара далахтцеит. Иґәаґрақәа дыриааиуа дааиуеит. Иара Хәутыш-оглы ижәлоуп. Иандуд-Кыкориапхан. Рашта зегьы уаапсырала итбаан. Уаа жәохәфок ыґан атаацәараґы. Уажәы ипхәыс, иара, ихәычы – хфок афны ифноуп.

Араґы, Сандра Бигәаа хәа дынхон. Урт Бигәаа неидтәаланы ашәа анырхәоз, нсамбль наґак иатцахомызт. Убраґы амашәырқәеи ачымазареи рацәахеит.

Амашәырқәеи ахәшә мыждеи аибашьра ашьтахь ҳарзымиааит. Шаґа фната тацәыз.

Аға илакта ұтапшны иеихсра мариазам. Убри ақыза ахтыс сақашәа-хьеит. Пшыхәра хәа хцеит, хминақәагы гәахтап хәа. Хәхьцаз ашымха афыхра иафын ахәса. Дара рхыргәғәартәқәа рфәпхьа акәын. Уа ахацәа рыцымкәа иаарымызт. Ус еибәххәеит, аөнқәа хрыфәнапшып, абцар зку фнатәазар, зыпсы тоу дыкны дхазгозар хәа. Сөызак агәарабжьара нырцә ала дтәлеит. Абри хқыза дызланеиуаз ала ихы рханы, иавтомат ивакны дааиуан, хқыза даниба иқәкра далагеит ашкол ихәцтаз ақыртәу. Ифастооз? Сөыза иқәкра дафуп. Ари ан илбеит. Сара апулемиот скын, дахьынхәлеит. Абас дшахьынхәлаз сиеихсит. Фба ихәда иақәшәеит. Сөыза иабцар згоит ихәеит, аха исымуит, ишътахьфа дхьапшуа дааиуан, «ихала дықазам, ауаа ицуп» схәан, хцеит, иабцар ихымхзакәа. Абри ақыза ахтыс сақашәеит. Уаха цсыхәа сымамызт симеихср.

– Рапхьаза аға иқәкны шәаниеихсыз шәгәалашәома?

– Уи аамтазы ахәыцрақәа мацхоит. Атагылазаашьа иунарфаттоит. Уала-нагалоит. Сыршьуеит, исаахоит, мамзаргы дрыцхауп хәа ухәыцзом. Зегь иаразнак иузбоит, ифататәу, иутәу.

– Уи азын аума ацкәынцәа аибашьра ианалацәажәо, ибзианы аус руит хәа зырхәо? Аибашьра усурак иеицшхома?

– Акәхап. Аусурафы угәы каужьыр фалоума. Уусуратә лтцшәақәа убарц ұтахызар. Рапхьа атанк санеихс, амфәихысыртафы Аслан Цьынцәали сареи наф-ааф атанк аихсра хәфын, иахзаанымкылеит. Иамуит. Нас зынза ацхьафа снеит. Мирон имукәан дсыццеит. Уеихсырц азын укаианы узхысуамызт. Угыланы ухысыр акәын. Иара атанкгы ашьакауаа уаафшәфык ацын. Уртгы мхысуаз. Сеихсит. Ишаахаз збеит, иахьыз збар стахуп. Мирон дысхьынхәлеит, аха сизкамыжыт. «Уекажь, хандыртәоит!» ихәеит. Изхысхәауа, уазхәыцзом уи аамтазы, исаахар фалоит хәа.

– Аибашьраан уамашәа ифәоит алафгы. Ишәгәалашәацыпхьаза шәзырччо хтысқәак ыфоума?

– Афәарчацаа ашәкәы ишапхьоз бзеитасхәап.
– Ашәкәы хзаага, – рхәеит. Хәфык еицуп.
– Изышәтахуи? – схәан, – Хапхьоит, – рхәеит.
– Бзиоуп, – схәан, ирзаазгеит. Азәы бгыцк дапхьоит, иаагәылижәоит, егы иицоит. Уи дапхьан даналгалак, егы инаииркуеит. Абас ахәфыкгы апхьон.

– Шәара зказшьа цбароу уафуп, аха ауафы игәы иаламзо хәа акы фамлалои. Шәылагырз анауаз ыказма?

– Акатранмфә анызба, амфәду ахь ханцәыртц, самхатәыуеит. Уи сыла иабоит хәа сықазамызт. Афсытбарақәа анырацәаха, халагырз аазомызт. Иахьеицш ишәалашәоит, ача ааргеит, атрафеи. Ианызба, арахь ача сеилахәит, арахь сәацәа абафоу, сара сабафоу. Урт рылымкаа ача шцасфари...

– Аиааира амш шэара шэышпапыло, шэабапыло? Икоума ишэымп-сахуа традицияк?

– Сара сымширагы сацэбыналоит, аиааира амшгы. Ауаа анеилытцлак, ианааилашэшуа, абакафы снейуеит. Убри традицианы иахыкалеит. Убра хаизоит. Ұышықаса рапха аполитика иахканы аиааира амш рыешаны ыпыара иапылеит. Сара исыздырзомызт ыпыаран ишыказ. Иахсархээз ара сара стэкээ рфы ауп. Нас иансаха, уахыгы снейт, аха уа «ур-сыр» иалагахан. Убри иатэны аиааира амш, насгы ахыпшырма амш хэа аби-рапкээ кьо, ижэны, ана икарыжыуа, ара ахэынцэа ирцэылахауа ианызбо сгэы снархыуеит. Иахысымбо бнарак сеастоит. Зны сшауаз сафахаит. Ацха капшы акны ацыганцэа ахэычы инаиркны аду икынза хбирапкээ кьо идэыкэуп, ақаапсатара иафуп. Акы аахэатэыс ихаман. Сөзыей сарей хаицын. Рызегь ааизызган, ирымаз зегы аахэан исыман сааит.

Даеазны, хэбака-фбака шықаса цуеит, цыара сыкан, санаа ихэ-лахан. Сахэаиз убра итэоуп литрабжак акара ауатка рыманы, ныхэа гэалакара рымамкэан. Шэаала арахь схэан, афныка иаазгеит. Афны ашытахь абартцафы еифахааит. Егыртгы адырра рыстеит. Изхысхэауа, ашыжымтан уаа 50-ык хайдтэалан. Сара исылшоны, дара уа ус иапылар, сара сзын ихымзгын. Настэй ашықаскэа иара уа хбака ахыгылоу авара аишэа ргыланы уа хапыло халагеит. Уажэы уаанзейпш рыешаны иапылазом. Хаз-хазшэа итэоит, аха еицазгэахтоит.

– Ацсуаа ус кэзшыаны ихамазар – ашэартара акэзар хаидызкыло?

– Хгэы пжэаны ианаххэало ыкоуп, абант хадгылкэа зтикэо цааит еибашьрахар хэа, аха хапха уаф дызцазом. Ааигэа ихабашыуаз итынхак дцэыртцын, адгыл сыхызала икастоит хэа далаган, сара сызкэымгэыгзоз ахэыцкэа, аибашьраани аибашьра ашытахь иизи, «ишэхэо закэй, хабациэа ашыа зызкартэоз ихабашыуаз ишпарахто» хэа игылеит. Даара сгэы шытнахит. Абас аидгылара бзиа аадырпшит афар абри азцаара азбарафы. Икалоит. Аитцагылара калоит. Иахыа хылагыла еилоуп ақыртцэа, аха хара хазцаарафы ргэаанагара еикэшэоит. Харгы хазэыкны хкалар ауп абарт азцааракэа рфы.

– Агэымшэарей ашэаргэындарей абицарала ицома?

– Алатэкэагы иршэаны иуазар ишэапырхапуа икалоит. Ахэычы ианатаху ихы унықэсыргы, дларкэны дуазар калазом. Ицагыарак ыказар ауп. Хтоурых акны зпа дишыз дшитцэахыз, зей камчыла иасыз иеы ахыпсауеит хэа акэмызт, аха ихымзгын хэа ауп. Афнатафы, шамахамзар, бицарала иаауеит. Ахэапсара ахыказ – ахэапса дырхылтит. Ацэгэахэара ахыказ – ацэгэахэаф дырхылтит. Аакыскыа кыадк анапатцафра сыдыргалеит апара ақэцан. Сара такс истеит: Издыруаны сабгы, сабдугы азэгы ицэгэа хамхэац, дтахамкыц, амахагыарей агычрей сашта иаздырзом. Убас ишыкоу сымфасыр ауп, – схэеит. Иаргы еиликааит иакэым шсеихээз. Исгалатыр акэын сыуаажэлар, апара сырхарц азын.

– Аибашьра аан итыху акадркэа¹ рыкны ишэхэоит «абра (Гэдоутэ) сахьыкоу ауп исзымчхауа, сычкэынцэа рфы снагазар, аибашьра салар-гылазар, убаскан даеакала сҕалоит» хэа. Аибашьра уалагылартэ уаныкам еиха ихьантоума?

– Сара сзын иахьа имѡапысуа хгэы пызжэо еиха исзыцэгьоуп аибашьра ааста. Еиха гэырѡаны исымоуп. Сыззеилымкаауа дҕалар аеуит, аибашьра, ауаѡы ишьра, еиха имариоума хэа. Аибашьра еиха хэшэык азухэыцуеит. Уаҕа абра дтээзар, ма анахь ала уикэшап, ма арахьала, ма ижны уизнеип. Акы изухэыцып. Иахьатэи азтэарақэа рызбара еиха ицэгьахеит.

Сѡызацкэын дтахахьеит, иангьы иабгьы сылахь гэыдымкылазакэа аґсшэа сархээзомызт. Аизарафы «Бесик уиѡагыл, уѡназын ашифер фыц узааххэоит» хэа иархэеит. Дысѡагылеит. Иагьа диашамзаргьы, сѡыза гэакьа абицэзатэ иаб, аґак сызимто схы-сгэы статцэыуо сдэылтцны сґар акэхеит. Уи анаѡс нас иґшэма пхэысгьы иаргьы ачеиґыка рыманы иааит, хэґамыз, харжьеит хэа.

– **Рыѡны рымхьбзеи?**

– Ирымхьбзеит. Абри аѡыза ахтыс аибашьраан уақэшээзомызт. Аибашьра ашьґахь Отобаиа ханыґаз ақыртцэа харцэыбналан хцеит труба хэычык хѡык хтысны. Автомат апатрона шатґаз иґаургылар иахьызтымсуаз. Убра ихаґшааит иґататэыыз. Ари аус аѡы пшаашьа хзамтеит. Уа, иамузар, агранатала уеґужэарын. Хатґарыла уґахарын. Ара уигьы алтуам. Аґак ґауґар – уиашам. Иґаумґар – агэыхь. Убас еиґш иґоу аусқэа рызбара цэгьоуп.

– Владислав Арзынба имхэахьаз «зегь реиха ишэартґаз хыхысит, зегь реиха ицэгьоу хзыпшуп» хэа.

¹ Аибашьраантэи акадр Тали Цыапуаґа лвидео иақэтыхуп.

– Казшыа чыдакэас имазар арбану апсуа, абри дапсыуоуп хэа изухэарц азы?

– Ихатэ ус аткыс ижэлар рус апхэа иргылозар ауп. Ачынуаа рапхэа инаргыланы. Иуафара, иаамысташэара, аихабыра-аитдбыра, урткэа зеггы илазар ауп. Ифната шеифкаау еипш ауп иматцурафгы дшыфало.

– Изахъзуи афырхатцара? Шэара шэзы уи ажэа иаанагои?

– Сара сахъеибашьуаз исыцеибашьуаз зеггы фырхацэан. Сара исыкэ-феиет атанк апжэара. Иара деихсит аха изцымжэеит, иаххэап. Хазфыз акакэын, пшьфы-хэфы хаицын. Иаарызбан, абри ихэтоуп хэа сара исыртеит, акэымзар зеггы ифахцоз еицыфахцон. Рылымкаа сфырхатцаны схы сыпхьазом.

Акоммунистцэа рхаан рпартия еилахаит ацъармыкыафы апартбилеткэа ыкэцан иртиуа ианалага. Арагы уала-тахыла, парала ахьзкэа аархэо иалагеит. Иахэа адепутатра рхы иадырхэарц азын икэцаны ишцо еипш, амедалькэагы зхы иазырхэарц иафэу рацэахеит. Ахьз ладырфэит. Ан, зпэзатэ иншьан иадтэалоу, лмота иалхэои? Абригы цышэаразар акэхап хара хзын. Ажэлар рычхара гэгэоуп, аха ихытаанза иаангылатэзар фалап.

– Жэларык цызара рзызуша ауафы, зегь рапхэаза иргыланы дыззыхиа-зар акэуи? Атахара дазыхиазар аума?

– Атахара – уи хэарада. Уи иагылацэажэатэзам. Утаацэа урнаханы, ужэлар апхэа иургылар ауп.

– Ус ухы узымфэацымгар, ужэлар урыдыркылома?

– Ажэлар арентген иафызоуп. Аха иахэа аиаша здыруагы ииашазам хэа зхэо рацэафхеит. Изырхэо ыфоуп азыхэан. Хата-хатала ханеицэажэо зеггы иаххэо акоуп. Нас гэып-гэыпда ханааизалак, иаххэо хазуп. Аибашьра ашьтахь агуманитарте цхырааракэа ирылагеит. Акытарафы аус зуан азы иааит сара сфы, ацхыраара зтатэу рсиа фатца хэа.

– Сара сыуаажэлар сырзымцаакэа акыта шэалалар сузом, – хэа расхэеит. – Акытеизара фххцойт, иатахны ирыпхэазар, изтатэу рсиагы уа ифахцойт, – хэа расхэеит.

Еизызгеит зеггы, аха заа азэык-фыцык сзыкэгэыгкэоз ирасхэеит. Хара ххала ххы ныфэахгартэ хафоуп хэа рхэарц. Иааит даргы, атырцъманцэа рыцны, хаизарафы. Зынзак сызкэымгэыгзоз ауаа, «азэыр дафагылозар, абарт афагылоит» хэа исыпхэазоз, «хара аибашьра иаиааиз амлакра ххы ахаргом, хаарыхра ыфоуп» хэа ицэажэеит. Абас рхы мфэапыргеит ускан ауаа. Абыржэы ирыдугалар хауаажэлар, мап зкуа дфамлар фалап. Убысфак хлафэхъеит.

Изахтахыыз ари афыза аиааира? Хара хкыабзи, хгъамеи, хауафреи, ххатцареи рзын акэзамзи изахтахыз?..

Акыпхэ иазлырхиеит Саида Хэцъымпха

ШЬАЗИНА ЦЬАПУАЦХА

Амшынцакэа

ШЭИЦХЬЫЗ ЗГЫМХАША АИБАШЬРА...¹

1993 ш., июль 27, Гагра «Енергетик».

Убриакара сгэы бжыисуп, акгыы сҭахым...

Тулираа сывагыжьеуеит, сымаҭэақәа зегь рызәзәеит. Уатәы аҭсыжрақәа рахь ицатәуп.

Уажәы Гагра ҳакоуп.

1993 ш., июль 28.

Иахьа Иурка дыржуан. Аҭсрахьы ҳаиццеит Иулиа, Лиалиа, сара. Гиви, Лиалиа илеихәахьазаарын иҭылхырц. Иурка иҭсрақынтәи ицоз машынак ала ҳцеит Дәрыҭшька, Мыкә иҭәыуара. Мыкә дҭаацәаразамызт...

Ҳақкәынцәа иреигьқәоу, иреигьқәоу ҳацәтахоит. Ари ҳазталаз амза зынза амца акит.

Анцәа абзиара катца! Ауафы зегьы дырнышәоит...

Издыруада, уатәтәи амш иаҳзаанаго?..

1993 ш., август 9.

Ахәылбычеха. Аҭадатәи Ешыра ашкол афы.

ҭынчроуп, ахысбыжькәа газом. Уажәоуп Гәдоуҭантәи ханаа. Миродраа² цәык аарган, иршьын, ацәа ахыхра иафуп. Маиа, Света, Иулиа сара абрахь ҳнықәыҭшырц ҳааит.

Уажәы азғабцәа аҭада ихалт, абаа ашкә. Сара схәыцрақәа сырзын-хашәа сҭәоуп. Сахьынаҭшуа Ақәа зегьы салаҭшуеит. Закагыы иааигәоузеи, закагыы ихарахазеи ҳа ҳзы?!

Закәытә лахьынҭоузеи ихамаз, ҳадгьыл ҳақәиҭны ақәынхара ҳзамуа, ахцәара, ахыҭсаара, алағырз, ахьаа, агәырҭа, аҭсра. Ас ианбанза?

Лак гәыкыҭцәыкуа сахьтәоу иааин, сыбҭа ахы кыднашьылоит, иахыҭыз азәы итәхап. Арыцҳара. Шака рыцҳара ачҳауазеи ари адгьыл?

Адгьыл аҳақ, мчы змоу зегь шәаҳхылаҭш!

1993 ш., август 10, Аҭадатәи Ешыра.

Ашьыжь еснагь еиҭш шаанза сааҭшит. Амтқәа таха ансырымҭа, сгылан, рдәылцара салагеит, аха ариакара уздәылцо икоума?!

¹ Антәамҭа. Алагамҭа ануп ажурнал «Алашара» №3–5, 2023 ш.

² Мирод Пачалиа. Деибашьуан Афон-Ешыратәи абаталион акны.

Иаха Маиа¹ дахзааит, иахьа ацхьатәи ацәахәафь итәоу рфото сахьақәа тылхырц лтәхуп. Гивии Зурик Гәынбеи ацхьатәи ацәахәахьы ицеит. Пытрак ашьтахь Мақс² дааит, мацк хәицәажәеит, дахзапхьеит Бесик Ацьба³ изкны иишыз ажәеинраала.

Маиа рсахьақәа тылхуанатц, сыблукнот цәырызгеит.

Уажә зегьы рпатретқәа ртыхра иафуп, рыбжьқәа сахауеит. Аснаипер дхысуеит хәа зегь рьыртәахит. Рыбжьы дыргеит, аха ара иаха исызтынчрашәа стәоуп. Ихьбны, ағәы ықәцан икацоуп, мацк итагалашәа итагылоуп, аха ацша бзиан икәсуеит. Арака акрыфартас ирымазар калап, рыблиндаж ацхьатәкьоуп.

Иантынчраха, хгылан, егыи апост ахь хцеит. Ара Рауль Криа ицкәынцәа иман дтәоуп. Хсахьақәа таххит, ркәац ажәра иафын, ишаххьынхалаз фырцъанқәак аанкыланы хцеит. Гыдраа⁴ рпост афь ханааи, Лiovараа аахьан, мацк хәпсы ааитакны, хсахьақәа тыхны амша хәкәлеит. Амшахәаста афынза хааигеит Гыд. Ацхзы хаганы, хәпсы халышәшәо, амра ххы икәцеи ашколаф хааит.

Лиалиа дааит...

Иахьа Узабаа ххаларц ххәахьан, аха иахырцатәуп...

1993 ш., август 11. Ащадатәи Ешыра.

Ашьыжь Мирод ибжьы саанарцшит. Исыздыруам ас ибжьы зыцәгьаз.

Света есымшеицш ххәы калтцеит. Маиа, Иулька, Света, сара хуада хәыц афь акрахфеит. Пытрак ашьтахь Маиеи сареи хаанхеит, Светеи Иулиеи Қамсраа амаца ирыцасырц ицеит. Уажәазы итынчроуп.

Маиа илышьталан иааит Лиуда⁵, Валентин⁶, Надиа⁷. Хәицны Каман хцеит, ашәкәқәа⁸ рзы. Ихамцыхьашәаз шәыкәқәак еидкыланы иаахгеит.

Гәыра⁹ дызбеит, дсымбеижьтәи кыртцуан. Ажәабжь ҫыцқәа сеиҳәеит.

Ахәылбычәа хәапса хкараха ххынхәит. Убас схы сыхьуан, сыбла акакац ыцашәон. Тәмыр¹⁰ ихәалоит еицш, «цшзас иказ зегьы збон». Сшааиз еицш, ахәшә ыжәны сықәеит. Света Қамсраа рхәы анлырхиа, арахь иаалыпхьеит, нас сымгылар амуит. Акыраамта итәан, ауатка ржәуан. Маиа, Иулиа, сара хцан аштаб афь ателевизор хәхәацшуан. Мацк исхыцсаазшәа сыкоуп, аха ашьталароуп истаху, ацәа сыцсуеит.

¹ Маиа Амчыпқа.

² Мақсим Ацьба авзвод акомандир. Ацсны афырхатца. Дтәхеит 20 .09. 1993ш.

³ Беслан Ацьба Мақс иаб иашьа ица иакәын. Дтәхеит Шрома 10.07.1993ш.

⁴ Гыд хәа иархәон Гиви Дбар.

⁵ Лиуда Начкьебиапқа.

⁶ Валентин Кәағәаниа.

⁷ Надежда Ашәпқа

⁸ Афронт актәи ацәахәакны иказ абиблиотекақәа ркынтәи ашәкәқәа еикәдырхарц азы иалыргон. Гәдоутәка иргон.

⁹ Гәырам Кәытцниа – ацхыраара лас амашьына арныкәцаф.

¹⁰ Тәмыр Цәапуа ус ихәалон.

1993 ш., август 12, Аәдәтәи Ешыра.

Иштынчыц итынчроуп, ахысбыжыкәа газом. Издыруада еилгазар?.. Издыруада ҳаибганы ҳтаацәеи ҳареи ҳаибабар... Хәыцра шәкы сеимаркуеит.

Маиеи Светеи Гәдоутәка ицеит. Света лыда хгәы ҫыгыҫеит, дахыыкам цәгәа иахныцшуеит, уатцәашытахь даауеит.

Қамси Лиовей¹ ашахмат иасуеит. Иулиараа амаца иасуеит. Иулиа лышьтыбжь цәгәоуп, еиҫа мцык лымхәакәа дыҫам².

Иахьантәарак сықәиоуп, ағылара сҫахым, сгәалақазара баацсуп. Гагранза сҫан саарылацшыр³ сҫахуп.

1993 ш., август 13, Аәдәтәи Ешыра.

Тынчроуп. Адәахыы ақәа аҫытышәшәоит...

1993 ш., август 14, Гагра.

Макьана тынчроуп.

Иахьа иҫит шықәсык.

Мақс, Иулиа, сара Гәдоутәка амитинг ахь ҳцеит. Хәкан Жанна дахьжу, лан лхала длағырзырқәакәо дахагылан. Хәнылба, акаамет қалҫеит.

– Дышәхамыштзеит. Жанна, иааит бырбарц, акы рахә, – лхәон. – Изакәытә лахьынҫазеи ибымаз? Уаха акгы шҫабықәмыз? – лхәон.

Лпатрет иқәгыло зынза лсахьа амоуп, дыччо дхәхәацшуан.

Зегь лахьынҫақ-лахьынҫақ хәмазар акәхап нас...

Жаннеи сареи ҳаиҫцоит хәа еибаххәеит аҫны, Гәдоутә хәнеиқәшәа. Лара лашьа дыштахаз лахәхьан, дҫан даарц лызбеит. Саргыы хтаацәа снарылацшырц сҫахын. Еибаххәеит ашыжь асаат хәба рзы ҳаиқәшәарц, аха сара сагхеит, лара дҫеит.

Зақа хьаа, зақа гәырәа. Анаҫьалбеит ҳауаажәлар ирымоу агәырәа баацс хызҫыша акыр қаларымашь?..

Агәықәагақәа...

Сахьылаз Жанна сыла дыхгылон.

Лан убриақара лгәы ҫкааны дҫәыуон, дрыцхәсшьон. Лыхәацшра сҫәыуадашын.

Ажәлар еизаз аимпра иаҫын.

Аелектричкаҫы дсықәшәеит Цьулиета Кәағәаниапха. Лахәшьа лхатца, лахәшьапха – патрет гәартәк лсумка иҫан, ислырбеит. Анышәынтра аҫынтәи даауан.

Хәуаажәлар ирымоу агәырәа баацс рхы-рҫы иқәуп.

Сгәалақазара даара ибаацсуп.

Амитинг ашытахь Гаграқа сҫеит електричкала. Иулиеи Макси Ешырақа ихынхәит.

Гагра сахьааиз Аидачка дысҫылеит дыпхәза. Ахәылбыҫха Тули дааит.

¹ Лиова Тәанба.

² Иулька амаца данасуаз бзиа илбон ҫыстаарак ақатцара.

³ Гагра иҫоуп сахәшьеи сҫацацәеи, рхәыцқәа рыманы.

1993 ш., август 15, Гагра.

Тули, Есма, Альдона сывагьежьюеит, хазхара хаибабейт иахеижътеи. Иахамхээз, иахгэаламшээз арбану, атх акыр иаагеит. Иахьяггы ара сыка-заауеит, уатэы Ешырака ихынхэтэуп, Иулиа дысыцшуп.

Мустик дхаман адэахы хцан, хэычык дсырныкэеит. Ардачка иеиужыны дцэажэоит. Шыри хтаацэа ирбазшэа икандаз ахэыцкэа, ирымбазакэа ирызхаит. Хаибганы анцэа хаибарба!

1993 ш., август 16, Ащадатэи Ешыра.

Ашыжъ акахуажэра сахъзеит. Алик ирлас анихэа, ахышэтхэа сдэылкэеит, Гэдоутанза сааигеит. Амфан Царцалика дсыкэшэеит, лхэыцы длыманы даауан.

Лиалиа лфы сныдгылт, нас Нонна Нальчикынтэи дхынхэит анырхэа, сцеит ла лахъ. Натка дызбейт. Нонна ссаат калцдараны дыкан, аха иамузаап. Асаат 2 рзы сдэыкэлеит. Афонынза автобус ала сааит, нас самосвалк хакэшэан, ашлагбаум акынза хааигеит. Уа Марина Цэынцэиапцха дсыкэшэан, хшеицэажэоз Муркараа «Ацхыраара лас» ала иаауан, сышьтырхит.

Ара макъана тынчроуп.

Иахья Радион¹ априступ иаун, дганы, Афон дышьтатданы хааит. Ха ханаа ашьтахъ, сааткгы мцит, дхашьталаны дааит. Иаацъасшьеит, уажэакэын аносилка данцданы данахгаз...

Аштаб акынтэи иасит, ухаа аасаат 12 рзын хтыц аанхажьырц.

1993 ш., август 17, Афончыц.

Ашыжъ зеггы рееикэыршэара иафын, зеггы рышьтахыынза хаанхеит Иулиа, Света, Гарри, сара. Хэанеикэхаршэа, «РАФ» ала амфа хакэлеит. Приморск ханааиуаз, Қамс дхынхэны дахпылеит. Амашына ашэ ихы нкы-лейкын: «Шьази, бахэшьа Гэдоутанза дызгеит», – ихэеит. Света, Иулиа, сара хаицны, Раиа иаанылкылахъаз луатах афы хаан, хаматэакэа аанхажьит.

Тулираа сзыцшуп, саауеит хэа расхэахъан.

1993 ш., август 18, Гагра.

Сара Гагра сааит. Ахэыцкэа зеггы ргэы бзиоуп. Арт сымшира азгэар-тарц рызбазаап. Еивагыжыны афатэ дырхиеит Есма, Тули, Альдона. Сшымгэыгзоз исышьталан иааит Светараа.

1993 ш., август 19, Ащадатэи Ешыра.

Гэдоута сааит. Иулией сарей ишеибакхээз еицш, Нона² лфы сныдгылеит. Иулиа уа дысыцшы. Хаицны Ешырака хааит.

Света хэа хадхъа даахъан, ацкэынцэеи ларей еидшыланы амацасра иафуп.

¹ Радион Цыынцэал – Ацсны Афырхатца. Деибашьюан Афон-Ешыратэи абаталион акны, ицкэынцэа ыцъа иваргыланы. Итэхеит ашыцъаггы.

² Нона Багателияпцха – Иулиа лахэшьеихаб.

Ацкэынцэа ашэыр гэартак хэааргазаап.
Ашкол афы хэаганы хдыртэеит. Тынчроуп макъана.

1993 ш., сентябр 14, Ащадатэи Ешыра. Ашкол афы.

Хыхь Ешыра ашкол афы хтэоуп. Арака, хара хэпхьа Амиран Берзения напхгара зитоз аботалион тэан. Хара арахь хэиаргеижьтэи рацэак цуам. Хзыџоноу ауада акынтэи иубартоуп иааиуа-ицо. Акаруаткэа еихаргылан икоуп. Цакатэи афы Света дышьтоуп, хыхь иахагылоу афы са сышьталоит.

Ашьыжь санаапш, амра каххаа ипхон, Света даапшхьазар гэастап хэа сыхь хырхэхэаны санынапш, Света лышьтыбжь мыргазакэа атэыуара дафын. Лылацэакэа тчаа, акыраамта дыштэыуаз щашьомызт.

– Света ибгэалашэаз дарбан, Раика лоума, Славик иоума?

– Зегъы, – лхэеит.

Абжьаапны акгы лынлырпшзом, лхьаакэа лтэахуеит...

Сгэы еикэжэоит, лара лакэым, хара зегъы хьаа дуны дахзыкалеит Раика.

Иацы Иулька Гэдоутанза дцеит, иахьа даараны дыкоуп.

Ишылказшьоу еипш, Света ххэы калтэит ашьыжь. Светеи сареи хэи-цэажэеит. Иулиа усгы иахьа даауеит, уатэы Гагранза сцаны, саарылапшны саарц шыстахыз ласхэеит.

Камс Гагранза ссарц шыстахыз аниасхэа: «Уатэы шыбжьонынза баасыпшы, Радиони сареи Гэдоутэа хцоит, уанза бахгоит», – ихэеит.

1993 ш., сентябр 15, Гагра.

Сааины сыкоуп Гагра. Ара санааилак, аибашьра ыкамызшэа сгэы иабоит. Уажэтэи ала исзыпшымызт, исеигэыргэеит. Есма дыкэгьежэаан схэыкатцара дафуп.

Альдона лтаацэа рышьтахь лгэалаказаара баапсуп, дрыцхасшьоит...

Тули лхахэы ашэра дакэытциижьтэи иаха лыкэра иацлазшэа збоит.

Исалхэеит мамеи лареи ашэкэка шрыбжьысуа, Тарик Питерка дшы-рышьтыз.

Иа анцэа абзиара хзыкатца!

Хэибганы анцэа хэиныриа!

Сентябр 16. Ашьыжь.

Иаха Тули лахь сылбаалгеит шыталара, ашьыжь санаапш, хэыч гэыр-гэабжьык сахауан аболкон акынтэи.

– Бара Тули, ари зыбжьы го дызуста? – анысхэа, – Мустик иами, ара сшыкоу идыруеит, – лхэеит.

Уажэытэкэа даазгоит хэа дцеит.

Ашьыжь дангылалак, иаразнак абалкон ахь ддэылцуазаап. Идыруеит Тули цэа дшыкоу, макъана дызцэажэазом, аха ибжьы лирхауеит.

Зны-зынла, ирласны саныздэылымтцлак, иеимаа ишьхны абалкон икэижуеит, – лхэеит. Шьыри, хтаацэа дырбазшэа иканда!

Сгэысеанымкэа Алик Гагра днеит. Исыздыруам ус баша днеиу, мамзар-гы сара уа сшыказ дырны днеиу.

– Аќааа рхы дырхеит хәа рхәеит ҳар, – ихәеит.

– Алик, уажәытәќа сугароуп, – схәеит.

Тули дшысхьынхалаз, исымукәа сицааит. Амәа ҳақәнатц гәаныла Анцәа сихәон, излауала ацсытбарақәа мацхарц.

Ажәакала срыхъзеит.

1993 ш. сентиабр 16. Ачадара. (ашьыбжышьтахьтәи ахтысқәа)

Иахьа иалагеит Аќәа агаразы ажәылара.

Анцәа ҳаикәырха!

Ҳақкәынцәа ацха иқәсит. Ацхьа ицаз излархәоз ала, ынгыла хәа рацәак акгы ҫарымтеит, ацха иқәсны ианналала. Ҳаргы хрышьтала-гәышьеит, аха ацхакны хназаанза, адырра ҫалеит, хашьтахька Черкес дырхәит, ацхыраара итаһуп хәа. Сыфны санааи, Даур Зыхәба: «Далгатәуп, цсыхәак ҫатцаны», – ихәеит. Ицыба дталеит иаразнак Черкес. – Иутахи, узышьтои, сара исымоуп иузыҫасташа, акгы хьаас икаумтан, – анысхәа, – уи акәым, сара уашьта араһь сзыхынхәуам усгы. Арт бтаһхоит, бара ибы-мазааит, – ихәан, игәы ацыбакны итаз анаркотиккәа, исумкахь изтазгы, зегь еидкыланы исиҫеит. Ифахәаха ҳартомызт. Ҳахьыҫаз рбозу, мамзаргы гәынхәтыстала ихысуазу сыздыруам. Ихаулакгы дфахәаны, Даури сареи наҫ-ааҫ ҳитцагыланы, ацакьа ашьапы иаваршәны, ажра иалгаз итаршәны, ддәықәагаеит. Даур наҫ ацакьа аганахь ала сиргылеит, уахь иаха дахьчап хәа игәы иаанагеит хымпада. Иахьынзауаз аган сәадыскылон, аха ахьантара исықәығәғәоз сарбалыбатон. Зныхгы, амахәқәеи ацакьеи снрыхьхәазон, аха уи агәхьаа зкыдаз, хыхь исшәыз акитель сахьчон. Иаргы дхацхраауан, излаилшоз ала. Атцлақәа цкьа ҳарзытәахуамызт, апулемиотчик хгәеитцазаап, ихашьклеитцон. Ҳацсы ҳақәыцшытәкьаны хцон, аха анцәа имчала, ихаулакгы аихысырта аҫынза хнеит. Знык уа ханызней, ацкәынцәа ҳахьзеит. Амашьына дтартеит, хьаас иман ианакәымыз сырхәит, ацкәынцәа сызрыхәом хәа.

– Шьазина, шыта бара бца, брыхьза, – ихәеит. Уа иҫан Афонҫа дызгашаз, шыта сара сатахымызт. Аха хара ҳазцыз аибашьцәа цахьан. Сышцашәоз анацъалбеит! Аха ицалатәын. Лыпхала ацха ханнықәс, нас абахә аганахь хаибашьцәа тәан, шыта сшәомызт. Аихарак сзыцәшәоз ацха ақәсра акәын. Ацха ханнықәс, Гречка имәала ицахьаз хаибашьцәа хрышьталеит.

Ҳаибашьцәа ртыпқәа ааныркылахьан, аха ахысрақәа, ахысрақәа...

Ҫнык афы хтәеит. Еитатшьа ҳазымто, жәафны еихагылоу афны ахыб иқәтәаны, амца рылартоит ҳақкәынцәа. Авиация аус аеит. Ихәу рацәафуп.

Иаха ахәцәа Афонҫа изгеит, аха ханаауаз 2-тәи апост ҳахырмыжыт. Цашьа ҳарымтеит ахқәа иаауаз. Уа аблиндаж аҫны, азҫабцәа ахьыҫаз саангылеит. Исыздыруам асаат заҫа ыҫаз, убас еицш аснариадқәа рфаархеит, ҳаблиндажгы арцысит, абжыгы гәғәан, аргама иааигәазаны икахаит. Убас сгәы цысны саапшит, ҫина Пузикава исыхьыз ангәалта: «Бшәеит азоуп», – лхәеит. Уажәада аснариад анкахауа смахацкәа сыҫазма, аха ас еицш сҫамлацызт.

Алик ара Ачадара дыкоуп, ахэцэа алыргоит.
Лиалиа дахыкоу сыздырам...
Анцэа абзиара катца!..

1993 ш., сентиабр 17. Ачадара.

Ашара адэы икэло ианналага, Славик¹ сылбааигеит. Ацха хэхьаакэсыз даангылеит, макъана машынала наӳ ацара ауамызт. Ицоз цкэынцэакэак срыцны сцеит. Абра архэараф, абри ахтэаха акны даара ишэартуоп аи-асра... Аснаипер хгэеитеит, аха лыпхала хаиаӳкеит.

Ара хара хэхьтэоу аџнафы, даара ауаа еилацса рацэаџны икоуп, кон-кретла изтцанакуа абаталион сыздыруам.

Ашыжь аатцэакэа рыла ххэы ааргеит.

Ацкэынцэа ырттуеит, ишэзааргеи хэа.

– Асгушыченка ааргеит, шэааи, – лхэеит Света. Дыччоит. Ашаз цызышьаз А. дааин, ас даахэацшын, акилька шакэыз аниба, уаха акгы мхэакэа, днатэеит.

Ара имџашыо иубаратэ икоуп, ааигэанза ацшэмацэа аџны ишахыз. Поикараа акахуа дыршит, ачашка цшзақэакгы иртартэеит.

Цъара ажэабжык хзеилкаауазар хэа, арациа ахыӳказ днеит Света. Қамс арациала иацэажэон.

– Шрома аганахь а-БМП афы иказ ацкэынцэа Кэрикбеи Хонелиеи аплен иақэшэеит хэа шырхэоз сахаит, – лхэеит.

Икалеи, икалеи хэа данацытқьа, илымпытадырбеит.

Света дыџны дааит, дхагахан.

– Шьазина, бара бнеины базтаа. Қамс сара аиаша сеимхэеит. Иуркеи Едики аплен иақэшэеит хэа шырхэоз сахаит. Сиазтаан: «Ус акэзам, иб-зеилымкааит ихэеит», – лхэеит.

Снеины сразтааит, аха мап ркит.

– Уи илзеилымкааит, – рхэеит. Исыздырам аиаша. Сгэы еиӳжэеит, аиаша здыррыда?

1993 ш., сентиабр 18. Ачадара.

Иаха, амџаду иахьзу сыздыруам, аха џны цшзак афы хацхэеит. Зегы тыцк, тыцк ылырхит, уаха ақэиартэ анахзымцшаа, Света, Иулька сара, азал агэтафы ишьтаз ауархал аганахь иааскыаган, хэааикэырхэны, хақэиан хацэеит. Хара хаипш тып змауз рзын, уаха назтахымыз акэын. Ашыжь ханаацш, Света дыччоит, иаха азэы ххы дақэымцалакэа хэхьынхаз Анцэа ицъшьоуп хэа.

Цэартабымбылк халаиазшэатцэӳка хацэеит.

¹ Славик Агэмаа – Ацхыраара лас амашына аныӳэцаџ.

Сгэы сыхъуеит... Омарик¹ дхәуп хәа хәхәит. Иулька: «Сцом», – лхәеит, аха хәргыы хбышьталоит хәа лахәан, лыгәшәамшәа хәаны дхәшьтит.

Ахәцәа сыманы саннеи, сныдгылт Омарик дшыкоу еилыскаарц. Дышь-тоуп хәа ахырхәаз схы ныџнаскит, уахь аџналара азин ыкам усгыы, сызбаз Нона арахь абарцахь лџаалхеит, лылақәа қапшьшьза, алағырз даганы дықан. Излалхәаз ала, даара дыгәгәоуп. Лџылзеикәкуамызт, дтәыуан, лгәы сырғәгәарц сафын, аха...

– Издыруада цъара игара ауазар?

– Мамоу, – илтахыз лџы илзархәолмызт, деитцасны дцон.

Излалхәаз ала, ирцхақәа ирықәшәеит. Башоуп, уаџ дзықәгәыгуа акгыы ыкам хәа акәын илхәоз, аха сара агәра згарц стахымызт...

Иулька дсықәымшәеит. Сара уаха аангылашьа сымамызт, сышьтахька схынхәыр акәын, амашына сзыпшын, ахәцәа зланахгаз.

Амџа хәқәнәтц Анцәа сихәон деикәирхарц, уаха мыч сымамызт.

Арахь атәымыг еипш сгәы иалоуп Едик ихабарк ахысзеилымкаауа. Исцыло зегыы сразтаауеит уи ахырхартахь икоу, аха аиаша сзеилкаауам. Сеилагоит...

Ашьыбжышьтахь.

Макъана атрасса ала ацара каломызт. Рафк дақәтәаны даауан рхәеит. Изџахтит, иаххәеит, уи атрасса шгам, макъана уахь ала ацара шыкамло, аха даанымгылакәа дцеит. «Сара рапхьа Акәа снейуеит», – ихәеит, рхәеит. Рацәак дзымнейкәа дтәдырхоит. Ари хара хгәыла цкәын Нугзар Инапшь иакәын. Санааи исархәеит азгабцәа, аха исзеилкаауам ас зыкаитцаз.

Издыруада, ирхәаз цкәа изеилымкаазар, аиаша здыруада?..

Цкәынцәақәак Алик дрыцны еилагъежъуан, амашына амџа ианыгатәуп хәа...

Ирацәаџуп ихәу, ишьу.

1993 ш., сентябр 19. Ачадара.

Ицъашьатәуп ацстазаара зеипшроу. Цьоук тахоит, даџа цьоук зџеи?..

Иацы ахәышәтәырта акынтәи саныхынхә, уаха назтахым цкәынак ишьапқәа итапсан, аџны агәта дтәаны, асаан маҟәақәа акъаадқәа ирылахәан, аикәтцара даџын.

Узџеи хәа ицъашьаны саниазтаа, ари даара ишмаҟәахә бзиақәоу, рыхә шдуу ихәеит. Уаха силамцәажәакәа сдәылтит. Ашьталарахь ххы анхар-ха, ани иацуха хзықәиаз ауархал ыказ цыышьа дашьталеит Света. Света дзышьтаз анеилыркаа: «Уи башьтамлан, ани еикәархәны ишьтиххьейт», – рхәеит ацкәынцәа. Анаҟалбеит, дызлазхәыцызеи, ацкәынцәа атахара ианаџу аамтаз?!

Хышьтыхшьа ыкам, ацкәынцәа ихәу рацәаџуп. Хыхь икәгылоу аџны еихагыла ду акынтәи ихысуеит, уи аџны агашьа цәгъахеит.

¹ Омар Багәтелиа Иулиа лашьейтцбы иакәын. Дхәын. Ихәра дахыпсааит.

Ахə дыкоуп абаапсы хəа, адырра кəрцеит. Деди сарей ханнеи, деитцыхны дыштан. Уажəтəи ала ус иахьутахыцəкьо амашына наугартə икəмызт, ахысра баапс ыкан. Дед имашына атəартəкəа еитцыхны дтадыриет.

Дгызуан. Ибга цтəазар акəхап хəа акəыстцеит. Излауаз ала амыцхə дымцысыртə, дырманшəалан, амəа хəкəлөит. Амəан зегьы снапы итəтəан саауан.

– Дед, абаапс излауала цшыаала, иртынчны, – схəон.

Дедгы ишилшоз ала амашына тəмсыртə хəсаб иуан, ирманшəалон.

Гəдоутə хыхь, декабр азы Лəтə итəхəз ахьжу апарк акны хəгыьəхəлөит, хəхə иаəхгəз ашырхəа даакəтəан: «Абра сааншəыжь», – ихəеит.

– Умгылан абаапсы, умгылан! Ара ушцəанхəжьуеи?! – ххəеит, аха...

Дед (Володиа Аргəын) амашына ааникылан, ахə иаəхгəз ихала дынтыцны дцеит. Деди сарей иаххəо хəамшəо хəаицəцшит. Уəхə саргыи ажəак сымхəеит, иаргыи акгыи имхəеит. Хəмцəажəазакəа Ачадаранцə хəаит.

Хтəхоит, ари ифьизцəа рацəафəар...

Хтəцəыхак ыкам, цсөивгарк хəуам, хəцкəынцəа атəхəра иəфəуп.

Сгəи цəымсəхəеит...

Лиалиа исалхəеит Цьаба¹ дыштəхəз.

Лиалиа агəра ганы дыкоуп Едик апəхəтə даццеит хəа.

Сеилагоит, сеилага...

20.09.1993 ш. Ачадара.

Иахьə дтəхəит Макс. Уəхə ари əфнеихəгыла ду гашьə амəуит. Хəцкəынцəа тəндыртəеит.

Хəцкəынцəа ихəу рацəафəуп. Уашьтан изфьиртə скəлар иацыстəоит...

Убриакəра сгəи цжəоит, аха сзыргəамцəуə зегьы фьшьə сымам...

Иацы Афəнка ахəцəа сыман сшыкəз, Макс дышьны дсывыргеит. Иахьə хəзцəзар ххəан, аха цашьə хəтəом. Анцəа абзиара кəтəц!

Ацсыжра хəцкəымшəаргыи, нас хцəгəышьəп...

Макс итəхəра даара еитəнарцгəгəеит хəцкəынцəа.

Ацьашьəра сзəкəыцəуам цьəуку-цьəуку рхымфəгашьə. Ацсрей абзареи ханрыбжьəгылоу, цьəук хəхə ианыкəцə, атəхəра ианəфəу, дəеə цьəук рхы ныцхьəк-аацхьəкуə, иахьыфшə хəа рəырхианы икоуп.

Абарт мышкыи зны, Анцəа ихəаны аиəаира згəхəр, ускан рыламыси дареи рхəла ианеизынхəлак, рхы иацəыцхəмшьəзəи?!

Славик² сарей «Ацхьəраара лас» ала ацхəфьи хəаирей, хыхь əфнеихəгыла ду ахьи кəтəаз ақыртцəа ткəаны ианəаргəзи еикəшəеит.

¹ Цьамбул Цьапуə – Ацсны Афьрхəтəцə. Атəнк дтəблит Иаштхəа 18.09.1993 ш.

² Славик Агəмаа Ешыратəуп, «Ацхьəраара лас» арныкəцəфьыс дыкан.

24. "Алашара" №6, 2023 ш.

Арт амшқәа зегы ҳақкәынцәа афнеихагыла изахымсуа иататәан. Иага игәақзаргы, илбаархәазаап. Машына дук иақәыргылань иааргон. М. П. ибжы цәган. Итхаз иахәшыақак ишы иурц итхызаап. Итапанча тдааны, амашына дақәлоит хәа дафын.

Уара шәанаңалбеит азәыр иңсы штәз дышәзаагазар, ара изышәшыа-зеи, издыруада ҳақкәынцәа иргаз азә ила ишәзыңсахуазар, шәыркыымсын хәа ґыстуан саргы. Урт алақәа ирыхәтам хәа акгы ықазам аха...

Ахацәа игылақәаз идибарымукәа, нақ днаскыаргеит. Зны-зынла, из-атәоумшыаша иааратәумшыартә рхы мөапыргоит.

Шәабатәикәоу хәа иразтауан.

Руазык: «С-Қәтешьтәуп, ауадақәа шәахтоит хәа ҳархәан ҳааргеит», – ихәеит.

Урт зегы ңаханым ртыңхароуп.

Ари анызыоуа игоуп Аиааира! Ахы иақәйттәуп, итарцәуп Ҳақсадгыл!

Иахы уажәраанза амшынца иацыстартә, исгәалашәартә сықамызт, даҳцәызит Едик. Ихабар ңыаргы иқам.

Сгәыгуан Едик ңыара дышңахамбари хәа. Апехота даңны дцеит хәа ихамаз агәыгра, шбаша гәыграз агәра хгеит Уахәреи ханнеи. Агәыққәа зегы хрылсит, аха ңыаргы дықамызт Едик. Уахәреинтәи амина зтаңжәаз ахәцәеи аңсцәеи хаманы хґежыит Лиалиагы саргы Ақәақа.

Омар (Иулиа лашы) амза 18 рзы иоуз ахәрақәа дырхыңсааит сентиабр мза 21 азы. Аха аңсрахы хцартәеиңш иқамлеит аамта.

Исгәалашәоит, Ашықәс ґыц аламталаз Иулиеи сареи ихәзбеит Едики Омари еибахардырыц. Едик дхаман Уатҳарақа хцеит, Омар уа даҳ-зыңшы. Зақа еинаалан еицәажәази. Аибашыра еилгар иқартарц иртаху иалацәажәон. Омар аекономикатә факультет дтан, актәи акурс далгахьан. Едик дталеит ауп, мышкгы алекцияґ атәаха имазеит.

Еиґа даґазныкгы агәра згарц стахын, уи ауп Гәдоутә аморг ақны хца-ны асиақәа ҳазрыхәаңшыз Нонеи¹ сареи. Аморг ақны дҳақәшәеит хатқак. Ажурналқәа зегь аартны игәахтеит, Едик ихыз ңыаргы иахңымлеит.

Ақәа Араион ґыц абжыалартаґ ханааи дҳақәшәан, хашьтихит Бағал Кәабахыа иашыеихаб. Уи сара дсыздыруамызт, аха Нона дылдыруан. Уажә урзымдыруазаргы, амөа иангылоу даанрыжызом. Ахаан исхаштуам ииҳәаз ажәақәа. Илахь еиқәын, уажә зылахь еиқәым дубазом усгы, аха...

Аңсшәақәа анеибаххәа, Нона иалхәеит хыхынтәаауаз, агәақра ихамоу. – Аиааира ргеит ҳажәлар, аха сара саиааиу, саңахоу сыздырам, саҳәшыа

¹ Нонна Ашәңґа

лхэычи лареи авертолиот итаблит, сахэшьацаца 6-ык тахеит, – ихэеит. Анацъалбеит...

Хауаажэлар ирымоу агэырѡа баапс иаиааиртэ алшара Анцэа иритааит!

Тули Багратиони дыкан, дахзыцшын. Уахь халбааны илаххэеит хахьцаз асиафы дшыќамыз. Макъана ларгбы харгбы хгэыгуеит. Издыруада...

Тарик хаизыцшуп макъана дмаац.

Агэалашэараќэа

Октиабр

Ашьыжъ Тули лахь сцон. Аргун амѡафы саннеи, аѡнеихагыла ду аќынтэи лыбжбы рганы, арахь игылаз апћэыс длазцаауан, пћэыск лыхьз хэаны дабаќоу хэа.

Арахь игылаз лыбжбы рганы илалхэон: «Лара аѡны дыќоуп, аха Зураб макъана дмаац, дахьыќоу рыздырам».

Ахьз Зураб ансаха, ацэа саалтцызшэа саапшит. Арахь иатцагылаз апћэыс саныналѡацш дыздырит, Тули лгэыла лакэын.

Сшааиз еипш Тули иласхэеит ахэсаќэа реицэажэара. Абарт зѡу Зураб Ыжэба хара иаахгаз иакэзар, аморг аќны дышьтоуп хэа.

Сентябр 30 рзы Уахэреинтэи Лиалиеи сареи иаахгеит хѡык. Ѣыцъа гэгэала ихэын, изцэынхарыз хэа акыгь рымамызт.

Зураб захьзыз Ыжэба ишьапќэа хьжэжэан, исыздыруам итацжэаз закэыз. Ацхыраара лас хаманы хахьгылаз ахэцэа рыман иааит, ацхыраара рытан иаагатэын Аќэаќа. Ихаман амѡа хаќэлеит.

Амѡа хахьынзакэыз ихьз, ижэла хазцаауан, дахьцэажэоз сылацш наќэшэеит аразын хаѓыц чаќаќэа изытагылаз. Дгэаќуан. Амѡан дахьцэыцсит.

Хѡыкны иаахгон, ѡыцъа цсит. Азэы ишьапы дыќэгылан, ибаргэыз хэа акагь имамызт, ишьапы мацк ааха аман ауп, ахэышэтэырта аќынза даахгеит, уа ашэќэы данырцеит. Ижэла хазымцааит, ханаауазгбы иара апћъа дтатэан, хара ахэцэа хаман ашьтахьќа хтан. Ханааи, ашэќэы ианцаны апсцэа аморг афы ишьтартцеит.

Урт ирыцыз ацќэын имшэацъхэазеи бара, урт раќэзар?!

– Унан! Зураб иоуп, ирахэатэуп, абаапс, итаацэа, – лхэан дыѡны дцеит, иралхэарц.

Иќоуп иахъа уаажэраанзагбы сгэалашэарафы иаанхаз хтысќаак:

Каман антадырцэы ашьтахь акэын, хазцыз агэыпќэа апћъаќа инаскъаны ахьргэгэартаќэа рфы итэахъан. Ара Каман ахэцэа ацхыраара ахьрыртоз атып афы Гэырам Шьоууа уажэазы ара шэатахуп хэа ипћъазаны хааникылеит.

Еилыхаран, ирацэаѡын ацхыраара зтахны иааргоз. Харгбы излахалшоз ала ацхыраара рахтон. Ёнак абра хшыќаз Гэдоутантэи иааргеит азгабцэа

еилахэа-еилаца, рабцъаркэа (ртапанчақэа) ркэынтданы. Иаацъахшьеит, хара ацхьатэи амшкэа инадыркны аибашьраќны иќоу азѓабцэа макъана азэѓы иахэтань иазимцхьазац абцъар хамазарц атахуп хэа.

Ажэакала, азѓабцэа хайцэажэеит, дачазэы иќны акэымкэа, Арзынба иќны хцан иаххэарц.

Ишейбаххэаз еипш, – Света Кэрыќыцха, Иулиа Багаталеиа, Зина Қашцха, Ламара Чамаѓуацха, сара, Арзынба дахьтэаз хнеит. Аѓашэ афь игылаз ахацэа, ар рыматэа зшэыз, рааигэара ханнеи, ираххэеит Арзынба иахь хнеирц шахтахыз. Абраќа дрылан Сосо Қацъиа. Иахтахыз хзааз анеиликаа:

– Бара, шэара шэыда ус имамкэа дыќоума?! Уи шэара шэаха имазам, шэца, – ихэеит.

Ицэажэашьа мацќ иаахѓамцхазарѓы, азэѓы ажэа имаќра халамгеит.

– Ибзиоуп. Ддэылцаанза абра хтэазаауеит. Иахьазны дышпадэылымц-ри, – ххэан, хаахынхэны, хааины афны хэфацшуа, аѓашэахь азэ дааи-уазарѓы дахбаратэы хатэеит. Исыздыруам заќа аамта цаз, уажэшьта ашыбжь акыр иахьхэхахьан. Арт иаацшуаѓы ицъаршьозар акэхап, аха аранза ханаа Арзынба дымбакэа хцатэќьом хэа хазбеит.

Ус хшыцшыз, абар даауеит. Данѓахта, харѓы ашырсырхэа хэагылеит. Иарѓы аѓашэ данаатыц хара хыхьѓы даацшит, аѓашэ илагылаз аха-цэеи иареи акы ааибьрхэеит. Ашырхэа уаха зыцшрак ќамцакэа хара хыхь ифааихеит.

Азэазэала хнапы хамхны ацсшэа хайхэеит. Иќои, шэаазгеи хэа дхазцааит.

Харѓы хэпхашьацхатцо, хыхьинтэаауа, иахтахыз наиаххэеит.

Ацхьатэи ацэахэа аќынтэи хшааз анеиликаа: – Бара, автоматќэа шэтахзами? – ихэеит.

Иаххэеит автоматќэа хара хзын ишыхьантацэоу, асумкаќеи автомати реицныќэара шахцэыцэѓоу.

– Ибзиоуп, цсыхэак ќахцап! – деитаасќьан, азэазэала хнапы еитахамх-ны хажэаќэа инапы надцо, ацсшэа нахахэаны дцеит.

Амќа хэќэнатц ада хэатэ хамамызт, ус дук ќатцаны ихынхэыз реипш, хѓы алаќан Каманќа хайтаѓежыт.

Мышќэак цхьан Ёдоуѓантэи иахзаарыцхаит, иааиааит хэа. Ишихэаз еипш, иажэа дамеижьакэа, ТТ атапанчаќэа Арзынба ихьзала, хэа ихартеит.

Аихшьаала аќатцара салагом. Дыѓэраган, иажэа – ажэан, амац аќынѓы аду аќынѓы.

Мама лажэабжьќэа

Ииуль азы акэын

Адунеи сазкуамызт. Иахьа ашыбжь Ахабшыќэ иаќэлеит хэа аафхьан. Афны уаф дыќамызт. Ари, усѓы, ашарпаз дэагылан дцон аштаб ахь. Афны санзыфнамгыла, сдэылтцны сцан, архэараф атэарта ахьыќаз стэеит. Изды-руада, аладантэ иаауа цъара мфасфык ажэабжьк здыруа дааиауазар хэа стэан. Сшыцшыз, хѓыла цхэыск дшаауаз збеит.

– Унан, издырауада абри акыр лдыруазар, – аасгәахәт. Дааскьо даналага сәагылт, аңсышәак насхәашәа зуит.

– Бызтәоуи, бара, ара? – лхәеит.

– Ааи, абрахь аладантә иаауа җара ажәабжык здыруа азәыр дызбозар хәа стәоуп, – схәеит.

– Бызтәоузеи бара рыцха! – лхәеит. – Иахьа абрахь, Ахәбәы хәоума җара иақәлон рхәеит, иаахалаз зегь ршыт рхәеит. Нас, бара жәларак ззалагылоу, убра бара бтәқәа хәа азә дықамкәа дыкоума? Бца, бца афныка, бара рыцха, – лхәеит.

– Унан, бара! – сәы акит, исхәо сақәымшәо. – Усгыы акәзар акәхап, аха банаҗалбеит, ари афызә ббахьоума? – Исхәара сзымдыруа сшанханы, сдысны, сәы зеилымго сгылан. Нас изулакгы афныка сеихагәышьеит, аха уи сара сшааз атәы ахәара уадафуп. Сымала сәысзымшыуа афны сшыфназ, ари ахатца дааит.

– Уара, уанаҗалбеит, икоу хәа иудыруазеи?

– Икоузеи?

– Икоузеи, абас җара иақәлон, иаацаз зегь тахеит хәа рхәеит, уара акгы умаҳазеи? – схәан, исалхәаз зегь наиасхәеит.

– Хаи, ларгы баргы шәеибамбааит, закантә ибасхәахьозеи афны бакла хәа. Пхәыс хагак ак лхәеит хәа, икалаша калаанза быхшыф бые-захыбгозеи?

– Нас, уара акгы умаҳазатқәеи? – схәан.

– Бара иақәлеит, аха иргеит рхәеит, итахақәазгы ыкоуп рхәеит, аха бара ишыбхәо еиңш икам, бееиқәк. Медсестрак дтахагәышьеит. Насыпк рымазар аабап, рызбахә бымхәан, – ихәеит.

Уи, лара шәара шәшалахәыз аргама илдыруан. Ари исеимхәеит акәым-зар, убригы идыруан.

(Ианҗоуп аибшьра ашьтахь.)

Ауха хаицәажәахьан, шыжыы хшааилгалак цхыраара хцарц. Аены Нодар¹ рыцха иңсхәы руан. Ашыжы ирахә аатижын, алада дцеит. Сыңшыны дызбоит, аладантә дхынхәын, ааада дцеит. Мшәан, абри дызфү закәызеи, алада дцо, ааада дцо, иныкәигозеи иахьа хәа сгәы иаанагеит. Пытк цхьан дхынхәны даауеит.

– Уара, икоутгозеи, иныкәугозеи иахьа алада уцо, ааада уцо? – схәеит.
– Аңсхәрахьы хнеиуеит хәа хамхәахьази?

– Бара бца, сара сцартә сыкам, – ихәеит. Ихы кны амца дычәатәан.

– Икалеи, иухьи? – схәан.

– Акгы смыхьит, бара бца, ибылшо ала акы баарыцхраап, – ихәеит.

Амца мфқәакгы нақәитцеит. Илабашьа ала иаахәытишьышәан, да-

¹ Нодар Кәарциа Хәыхәыт-ица дтахеит Очамчыра ианакәлаз 26.10.92.

агəамтны: дырго даарго, дырго даарго, уажə зынза даасымпытырхит,
– ихəеит.

– Уара, уанацəлбеит, умгəамтын, иан лахь дыргеит ахəычы. Пшзала,
даартə аамтəк калар, даап, – схəеит.

– Аиеи, даап! – ихəан, дəагылан, илабашьа аакыдхны, ашə ныджьылан,
деицəеит.

Сеааиласхəан, сцеит саргы, акы сызрыхəозар хəа. Саныныфнала,
ахəсакəа: «Дааит, дааит!» – рхəазшəа слымхəа интасит, ахə цкьа азхəыцхəа
сауаанза, ацшəмапхəыс Лида дааин: «Унан, Нели, асацив кəбтəрц стəхуп»,
– лхəан, азал ахь сылгеит. Уа аматцуртəф сыказарц стəххеит, ахəсакəа зегьы
уа икан, ахə ари амартхəкəа зегьы арахь иааганы иаасылтəеит. Асацив
кəтəны санаалга, сшалгаз расхəап хəа сышнеиуаз, Тыкəа¹ дааиуан, саниба,
унан, бара Нели, икалаз бахəама хəа са сахь ифəаихеит.

– Икалеи? Икалеи? – схəеит.

Семион² ишьтəхька дааиуан.

– Хəи уара, иухəо узымдыруа, иууа узымдыруа, изакəызеи узлацəажəо?
– ихəеит.

– Уара, шəарамыждакəа, икалеи, икалаз сашəымхəои?! – схəеит.

Тыкəа даацəажəан:

– Уара изсумырхəои? Шьаликəа Гəдиса диманы абас даауан, абыржə
дысцылеит, – ихəеит.

Уахə акгы сазымтəакəа, ашырхəа апырахəа сымгыхны абыркьыл
инахысшыын, сыфны арахь сфəасхеит. Сааизар, иабдугы иаргы афны
икоуп.

– Икалеи, уара уанацəлбеит, икоу саумхəои, саргы суафыми! – схəеит.

– Банацəлбеит, ибасхəо закəызеи? Ибасхəо здыруама? Абра ашыжь
сандəылтц, аштаб акынза сцап, ифьцу жəабжьк сахəауазар хəа сшнеиуаз,
Шь.А. дысцылеит.

– Арахь уабацə уара, уцкəыни умацəи зтəз авертолиот карыжьит, итəз
зегь таблит хəа рхəеит, – ихəеит. – Абас акаамет еикəатцəа сгəыдижьлеит.
Схагамхеит азы, сынхеит.

Авертолиот аталаргы мариамызт, ауаа еижəыланы италон. Гəдиса дтə-
рыжьлахьазаарын. Славик Сангəлиа ихəыцгы авертолиот дтəдыртəарц
ашə афы ианнеи, авертолиот аусура ианалага, абжы даршəоу, ахəычы
дрымпыткьаны дыфзаап. Убри ахəычы дирхынхəырц дыфны дыткьеит
Гəдиса. Арт хынхəаанза, авертолиот ашə адырkit. Абас авертолиот иацəын-
хеит. Ауахə хəуацəакəак рфь ипхьазаап, ашыжь арахь иаауаз акы иаана-
геит. Ари ахатцə дзымтəо, дцə даауа дшыбжьаз, Тəмыр ахəычы диманы
дшаауаз ибазаап. Нас избаз исзеитəрхəон урт шеипылаз атəы, – лхəеит.

¹ Тыкəа Инацшь – хгəыла.

² Семион Инацшь – хгəыла.

ЗАИРА ТҲАИТЦЫКӨ

СҒӘЫ ЗЫЗДУУ СҒЫЗА...

Аибашыра хлымзаах еилгеижьтеи 30 шықәса цуеит сынтәа. Аҗсны иахыа зхы иакәитү хәынтқарроуп. Уи амш еикәатцәакәа ххысижьтеи еитцагылеит ағар, икоуп аибашыра ашытахь ииз, зызхара забацәа рхаҗсахыа агәынкылаха иахыымзас, забацәа зыпхаз. Икоуп, анцәа икынтә, ҳадгьыл, хбызшәа, убас акыр ҳазхыҗхәаша...

Ааи, 30 шықәса – ауағ икәрабжа... Иагьмачзам. Аха еснагь иҳацуп усқантәи ахлымзаах мшқәа, агәалашәарақәа, ахыақәа – цыхәапцәара зықәзам. Иахыа, атынч аамтазы, хғәы хзырхыуа ыказарггы, иагьа еитцахара ҳамазарггы, егьа хысхара хныпшуазарггы, иҳамоуп хғәы еикәызхәало, ҳазхыҗхәаша, еснагь згәалашәара ҳацу, згәымшәарала, зыуағрала, зфырхатцарала хғәы шытызхуа ауаа.

Урт ыкан, икоуп, аринахысггы икалоит.

Исгәалашәоит, Раиса Ғынцәиапхәи сареи хәнеибадырыз, ҳахыеибадырыз, Аҗснытәи ахәынтқарратә университет ханталоз ашықәс – 1986 шықәсатәи. Уи ашықәс азы, ауниверситет иаанахәаз зеггы таацәарак реипш ҳаизыкан. Азәи-азәи ҳабжыара икан апатуеикәцара, аихзызаара, аиҗызара... Аханатә, афилологиатә факультет еиднакылоз ҳкурс зеггы атцара бзианы иҳацааиуан, ҳлиторцәаггы даара ҳатырла иахзыкан. Цыара, рыцхәк – ныхәак аназгәахтоз, урт рахытә, азәык-җыцәк ҳадтәаламкәа камлацызт...

Ииашатцәкыаны, абас зеггы ҳаилатцәаны хшыказггы, сара Раиса зеггы дрылыскаауан, избанзар, уи даара еиҗамск, зхатә принцип гәгәа змаз азә лакәын. Илхәаз – хәан, илуз – уын. Цыара акала уналываларггы – иуаналыжыуамызт. Амц лыцәтәымын.

Аҗсуа иҗнаҗа иаазас, лани лаби чеицыкауаан. Қыафшақә иагарааны Кындығ ақытахь ҳалгахыан. Рыҗны ханаангылозггы калалон...

Ишпәгәхыаазгои иахыа урт амшқәа, ххы-хғәы азтаны, хыабаа ҳамамкәа адәы ханықәыз!..

Ииашатцәкыаны, сара аҗызцәа бзиақәа сықәын хәа схы сыпхызоит...

Исгәалашәоит, хастудентра ашықәсқәа рзы, Аҗсны аполитикатә еибарххарақәа цон, ицарны икәгылан аҗсуа милаҗ рызцаара. Уаҳа чхашыак амамызт Аҗсны ақыртүа иныкәигоз иполитика. Иаакәымтцакәа амитингкәа ирҗын... Иахбон урт еитцаркәакәоз аусқәа, ара, ҳадгьыл ағы, ееи шахылымҗаауаз. Уи еихаггы агәтынчымра ҳазнарцысхыан 1989-тәи ашықәс. Ускан, иубартә икан, хара хәатца зыцеиҗахшоз атәым милаҗ, дара гәыкала ишахзыкамыз, уимоу, дара ракәушәа ара Аҗсны иапшәымоу, хара наҗ, ашыхарантә арахь ҳақәнагалазшәа иаартны ацәажәарақәаггы ирылагахыан. Хтоурых инархәы-аархәны изыҗуаз урт рцарауааггы абға рыртон. Урт «рыхшыҗтрақәа» рмилаҗ иреиуаз ишыхәычзас Аҗсны – Қы-

рттэылоуп, апъсуагы дақыртүоушэа ддыртцон... Згэы иагоз хцарауаагы, милат еилыхыџцоушэа, рцэа аархэны ирхартцон.

Урт маза-аргама рхықэқы хада иашьтан...

Абарт зегы аргама избоз-изахауаз хгэы каршэны хаукахыз. Харгы хахьаидтэалоз хмилат алахьынтцакэын хазлацэажэоз. Хахьыказаалакгы, хагацэа рцасхэан, ацчахэа хбызшэала хцэажэон, дара уи рхы рыхнахуан...

Зны, абас ихьантаз мшык азы, Раиса, гэыпъык азгабцэа хаштэаз ҫаалтит: – «Апъсны аибашьра иалагар, саргы сцоит еибашьра, сашьцэа ахьцо... Урт ирыхьуа саргы исыхьааит» – хэа. Сара усқан уи илхэаз ҫасымшьазеит, издыруан уи агэагыра шлымаз, соуп зхэо ахатца ишьтахь дшымгылоз. Аиашазы, иагьа каларгы, аибашьратцэка иалагоит хэа сақэгыгуамызт. Схаҫы исзаагомызт, иахьей-уахеи ихалагылаз амилат, ихалатцэахьаз абастцэка ргэагып хэа.

Сара сахьынхоз Азџыбжьа, иаахакэыршаны, ладагы-џадагы (Уарча-Ахалдаба ухэа) дара ракэын ихаванхоз. Исгэалашэоит, бжала адгьыл ианашьтаз, мхык, карпыжэк аадрыхырц ихэо-ичо хгэашэ ианылагылаз. Сан иагыарааны урт бжала адгьыл рылтахьан. Урт хаџны ифо-ижэуа иагыарааны итэахьан. Убри азы, урт, абастцэка, апъсуаа рахь ацэымгра рымоуп хэа схаҫы исзаагомызт...

1992 шықэсазы апъшэарақэа хаман. Анцэа икнытэ, хазегы иманшэаланы апъшэарақэа хтиит, хдипломтэ усумтақэа қәҫиарала ихьчаны, оф гэышьа хэа хатэоны, икалеит хазқэымгэыгуаз...

1992 август 14 рзы Мрагыларантэ итысны, бцарла, техникала рееибыта Апъсны ахэаа иахьтцны, агэгэахэа ихьсуа, «Апъсны апориадок кахцоит» хэа ихакэлеит згэы ашьа тыкэкэоз хагацэа. Хэычла-дула, ҫык-бзык иузамырхэо, ахлымзаах шыкалаз хатэымџашьо иахбеит.

Згэызеанымыз апъсуа жэлар, бцарла рееибыртаанза, хага ҫабааа дук мбазакэа хаттнықалақь Акэа даалагылт...

Алипъси рыбжьара апъсуа хатэа ршьапы иқэгылт, рееибыртеит, еигэныџт. Абцар аанкылара зылшоз зегы рееидыркылеит. Урт иаргэажэџаны иаарыдгылеит атыпхацэагы, агэымшэа зызтаз – «Камачычраа» – хахьзырхэагақэа!

Абарт амш еиқэатцэакэа раан, Раиса ҫынцьяагыха лакџакрак камтақэа абцар аанызкылаз лашьа Вадим, «саргы уахьцо сцоит», хэа дааивагылт. Азнык-азы Вадим иахэшьа илхэаз дааитцанаргэаазаргы, дазааит. Рагыхьатэи аибашьра амш инаркны рџыҫагы «Чаика» хэа изышьтаз агэыпъ аҫы иқан, командирсгы дрыман ҫьон Гогиа. Ашьтахьы, ари агэыпъ баталионхеит, ахьзгы «Дамаск» хэа ирыпъсахит. Иазгэататэуп, абаталион «Дамаск» Вадим ҫынцьяа (Раиса лашьа) командирс дшамаз, маи 1993 шықэсанза, нас диаган аштаб еихабыс. Уи инаџс – Зорик ҫкониа командирс даман.

Раиса ҫынцьяагыха аибашьра адэаҫы зны медиахэшьас дықан, даҫазных, абцар аанкыланы, хататцас хагацэа дрыжэлон. Шықэсынакык инахьхэхэо ицоз аибашьра ахьынзацоз, Раиса Мрагыларатэи афронт

ацәахәафы, еиха амца ахьакуаз, еиха иахьшәартаз, ҳақкәынцәа рыпъсы
тѝны хаха иахьжәылоз ларгъы дрыцын. Ухәансхәанла акәымкәа, лыблала
илбеит аҗсра закәыз, зақаџгы лнапала еиқәылқда, зақаџгы рыпъсы
дапъшәмахада...

Раиса иҗсуаз дрыцыпъсуан, ибзахоз дрыцбзахон, итәыуоз дрыцтәы-
уон... Зақагы итаулозеи уи аибашьра мыжда лгәы ианнатцаз ахәрақәа.
Дызцеибашьуаз ақкәынцәа зегъы лара илашьцәан, лашьазатә Вадим
иеипъштәкьа зегъы дрыхзызауан...

– Раиса, аибашьраантәи иаха ибгәалашәо, ибхамыштуа, бхы-бгәы иб-
залымхуа хтыск сзеитахәа – хәа санлыхәа:

– Заира, сара сызлахәыз, аибашьраантәи ахтыскәа исгәаламшәо хтыс
ыказам, исгәаласыршәацыпъхьаза гәыхьны исхызгоит, убри азы агәалар-
шәара стахзам. Аибашьра – еибашьроуп, ахы уаџы деилнахзом. Иувагылоу
дзыцәнымхара ахы иқәшәан дшьабаны даныпъсуа, уара иааигәа уканы,
уихәарц утахны, акагы уанзимыхәо атәы, аитахәара уадаџуп. Уи иацу
ахьаа еитахәашьа амазам. Уи атәы зныртәкьо: цәала-жыла, угәы-угъсы
ауп... Насгъы, еитахәашьас иамоузеи аибашьраантәи ахтыскәа зегъы – уи
зегъы ацын: ахьаагы, агәақрагы, ахатцарагы... Избаз-исахаз, сызлахәыз,
еилыскааз – еитахәашьа амазам. Урт зегъы сгәы итасшьуеит ауп...

Раиса лгәалашәарафы еиха игәгәаны атыпъ аанызкылаз атдыхәтәантәи
аибашьра амшкәа роуп. Уи дызлаз абаталион, 1993 шықәса, сентиабр 19
рзы Дача ахыргәгәартәфы иказ ҳаибашьцәа рыпъсахит. Ускан имџагы-
суаз аибашьра уанзатәикәа уханарштуан: Мрагыларатәи афронт еид-
накылоз аибашьцәа зегъы рычешаны ршьапы иқәгылан. Адца рыман,
шьтахька хьатшьа рымамызт. Ага иакәзар, алаапк зыцхаз диџызан, урт
атдыхәтәантәи рымчкәа реизыркәкәара иафын. Қырттәылатәи анапхгара
ркынтәи иакәгәыгуан ацхыраара...

Абарт, ашьаартцәыратә амш хьантәкәа рзы ирацәаџны итахеит ҳапъсуа
чкәынцәа...

Сентиабр 27 рзы Раиса ахәцәа дрыццаны Ткәарчалтәи агоспиталь
ашка дышьтын. Вадим иџызцәеи иарей Гал, Егры азиас ахәаафы Аиааира
амш еицапъылеит.

Анцәа икынтә, Раиса лашьагы ларгъы аибашьра еибганы иалцит, аха
уи дызлапъшыз агәақтәақрақәа, ахлымзаах, иахьа уажәраанзагы ла-
бџабоушәа иахьагы лыбла ихгылоуп. Илывыршьааз лџызцәа ракәзар,
лгәафы урт ртыгъ штәцәыц инхоит.

Сара избон сызцаарақәа ртак ақатцара шылтахымыз, аха саргы
сылкәатцуамызт:

– Иахьа, атынч аамтазы, Аҗсны ббарц шҗабтаху? Икоума бгәы шыты-
зхуа, мамзаргы бгәы еихьызшьуа?

– Хәарада! Сгәы шьтнахуеит Аҗсны ахы иахьақәитү, ҳадгьыл афы
аҗьынцъ-уаа ҳахьапъшәымоу, иахзеикәырхар... Аха, иахьа, аидгылара
ҳацәмачхеит. Хазегъы ххәоу акны, хтак еицтахаршәуа изыкамлеит. Хзеи-
дымгылара ҳара аҗсацәа ҳауп изпъырхагоу, атәым милаҗ иреиуоу – дара

рзы зегъакоуп. Хара хазламачу ала, ицегъы хара хапъшуазар акэын... Хбызшэа акэзар, изхэо-изырфео, иалацэажэо даныкамла, аублаа жэлар реипъш, атэым милат хнарылаз хцоит.

– Раиса, сара иахьынзаздыруа ала, 20–25 шыкэса инеипъынкыланы, рцафыс аус бухеит, артцафратэ пъышэа ибымоу бхы ишпъабырхэо? Рцафык иахасаб ала быхэ шпъаршьои? Насгъы аус абабуеи?

– Ажэа ахы мхэакэа атыхэа узхэом, сара, сыртцафратэ пъышэа ашьапы ахьакыз сқыта гэакъа Кындыг ауп, уа аус зуан шыкэсқэак... Иахьа аус зует Баграт Шьынқэба ихъз зху Акэатэи апъсуа школ №1 аитцбыратэи аклассқэа ркны. «Артцафы 1-тэи категория» хэа сыпъхьазоуп. Итцабыргны, ахэыцқэа ракара бзиа избо, схы-сгэы схазырштэа ҕа пъстазаарак сы-мазам. Зегъы сара сзы азэ роуп; азэгъы днаскъазгом, азэгъы дааскъазгом, еипъшны сырзыкоуп. Исылшо азы схы сеигзаны икамлац. Хажьбара икоуп инагзаны аилибакаара. Амала, ахэыцқэа зегъы хафсахьала ишеипъшым еипъш, қазшьалагъы еипъшым... Егъа иуадафзаргъы, зегъы рқазшьа сеакэ-сыршэоит. Апъсшэа ипъсыҕены издыруа иахьынзасылшо срыцхрааует, аха аҕаацэагъы ирылшо қартозароуп... Иахьа рхэыцқэа ирыгдырхо, уатцэи ипроблема дуны ирзыкалоит...

– Иббарц шпъабтаху уатцэи еитцагыло афар?

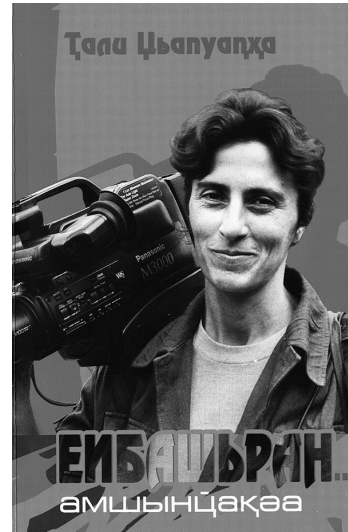
– Уатцэи хэа имхэыцуа ауафы – дшэартоуп, узиқэгэгызом. Амал иа-гъа умазаргъы – уарпъшззом, упъсадгъыли убызшэеи рлахьынтца уана-зымхэыц... Ииашоуп, малдагъы ауафы дхьысхахоит, уи иамчу рацэоуп, аха ауафра, аламыс, иаидкыланы Апъсуара ханазымхэыц, ханахамтцгыла, уи анахцэыз – хапъсадгъылгъы хцэызуеит. Иахьа атынч пъстазаара хамоуп хэа хгэы каршэны хакамзароуп, шэ-блакы хтахуп. Хаҕацэагъы рылапъш хэхдыршэом, ргэы-рыпъсы зегъы ара ишықац икоуп... Иаакэымтцзакэа хақэмақарра иафуп... Еитцагыло афар ирылаазатэуп агэбылра, агэымшэа-ра, ауафра, апъсадгъыл абзиабара. Хашьцэа ршьала иахзааргаз Аиааира, Ахақэитра нагзара аиурц азы, иатахуп ахамеигзара, агэцаракра... Даара ирацэоуп угэы узырхьуа иахьа, аха рееишьа змам ус ыказам. Уатцэи еитцагыло хфар пјеипъш бзиа роурц азы, иатахуп зегъы азэык иеипъш аидгылара. Аидгыларафэи ауп амчгъы ахьыкоу. Аибашьраан, аиааира хзыргазгъы хайдгылара ауп!..

Сара избон Раиса санлацэажэоз, зака ацэажэара лцэыуадафыз, зака ирацэаз инагзаны илзымхэоз. «Аиаша ухэап уеилызкаауа дыказар, аха иамчузеи уи иахьа?!» – ирхызбаалон уи лыблақэа, лфэи илзамырхэоз.

Абас, апъсуа тыпъха, «Апъсны Афырхатца» Раиса Иван-ипъха Ғынцъиа леипъш ихэыцуа ауаа хаманатцы, хара – Апъсуа жэлар – хакоуп, ари-нахысгъы хқалоит. Сара уи агэра згоит.

**Ақсны Атқарадыррақәа Ракадемия
Д. И. Гәлиа ихъз эху Ақсуатқараатә инсти-
тут Ахытхыртатқара ақәша
Тәли Цәапуаңхә
Еибашьран...
Амшынцәкәа
Ақәа, 2023 ш.**

Ауаажәларратә усзуфә, Ақсны Афыр-
хатә, атқарауаф Тәли Цәапуаңхә пхәкатәи
ақсуа биқарақәа рәаңхә лылшамтәкәа
мачымзаргы, зегь раңхә иргылатәу Ақсны
Аңынңытәылатә еибашьра аңоз Гәымстәтәи
афронт аңхәтәи ацәахәаңны иаңылтәз
амшынцәкәеи, урт ирыцу акомментариқәеи
роуп. Урт еидызкыло, уажә хнапафәи иахку
ашәкәи аннотацияфәи ишхәу еиңш, амшынцәкәа хәтакахәла ирның-
шуеит аибашьра иалагылаз афырхәцәа ргәалақәзаара, изызхәыцуаз,
изеиңхызуаз, игәныргоз.

«Ақсны Аңынңытәылатә еибашьра аналагаз адырәаңы, 1992 ш. ав-
густ 15 рзы, хәккәынцәа ирыңхраарц Аңхә қаңшь ашқа инеиз атыңхәцәа
срылан саргы. Абри амш инаркны атыхәтәантәи амш ақынза срыцанысит
хаибашьцәа рымәа хәантә. Аха амшынцәкәа рыәра салагеит аңхәтәи
ацәахәаңнытә атабиакәа хартыганы, Аәада Ешыратәи ақсуа школ ахыб-
рахь хәниарга, октиабр 11 рзы?» – лхәоит аңхәажәафәи ашәкәи автор.

Ари атыжымтә цыдала азәлымхара амоуп аибашьра атоурых тызтәауа
рзы, иңхыраагзоуп астудентцәеи аспирантцәеи рзы, имәтәахә дууп Ақсны
атәицәа зегьы рзы.

Атқарадырратә редактор А. Аәзба

Асахәтәыхәи Б. Цәапуа

Афотосахәкәа: М. Барцыңңхә, М. Амчңхә

Екатерина Бебиа
Шъала иѡу ашѣкѣкѣа
(Аѣсны Аѣынѣтѣылатѣ еибашъра-
антѣи (1992–1993 шш.) анапылаѡыратѣ
шѣкѣкѣа реизгеи рыххѣааи)
Аѣкѣа–Краснодар, 2023 ш.

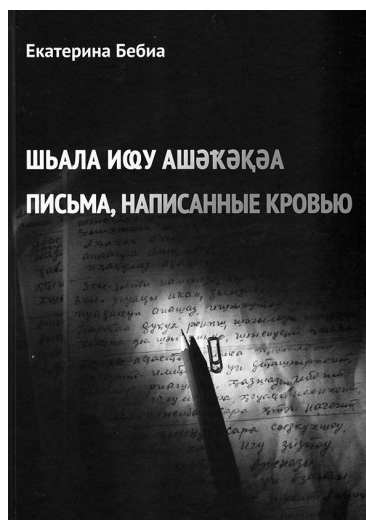
Аѣсны Аѣынѣтѣылатѣ еибашъра-антѣи (1992–1993 шш.) асалам шѣкѣкѣа реизгеи рыххѣааи ирызкуп шѣнапаѣы ишѣку атыжъымтѣа. Ианѡыз, ишѡыз аныѣшырѣаз, ѣсахрак алагаламкѣа, анапѡымтѣакѣа лабѣаба ижѣбаратѣы, рхѣтаѣсѣтѣакѣа асканер иатѣганы араѣа еизгоуп.

Ашѣкѣы иеиднакыло ашѣкѣкѣа зегъы, автор Екатерина Бебиа аибашъра аамтѣазы хѣтала, хыызхѣала илзаауаз напѡымтѣакѣоуп. Ус шакѣу шахѣтра руеит ашѣкѣкѣа ирыѣу аконверткѣа, мамзаргъы атексткѣа рѣы хѣтала лара лыхъз ахъырхѣо, лара лахъ иахъхѣаѣшуа.

Ашѣкѣкѣа рыѡраѣы ѣыдала рааѣсара адуп, арѣаѡы-аазаѡ Екатерина Гъаргъ-ипѣха Аѣснытѣи ахѣынѣтѣарратѣ университет ажурналистика аза-наат ѣѣтѣи лаушътымтѣаѣа, усѣантѣи аамтѣазы илыстудентѣааз. Иааипѣмы-рѣязакѣа, ажурналистѣаѣа ѣараѣа иаарышъѣуаз ашѣкѣкѣа, Мрагыларатѣи афронѣаѣ иѣаз аѣагылазаашъа лабѣаба иаадырѣшит.

Аредактор Гѣ. Азынѣха, Т. Алексеева

Асахъаѣыхѣы Б. Уѣапуа

Шъазина Тѣапуаѣха

Амшынѣтѣакѣа

Шѣипѣхъыз згымхаша
 аибашъра...

14.08.1992 - 30.09.1993

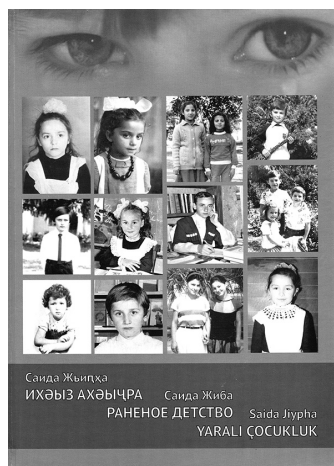
Шъазина Тѣапуаѣха
Амшынѣтѣакѣа
Шѣипѣхъыз згымхаша аибашъра...
14.08.1992 – 30.09.1993
Аѣсны Аѣѣарадырѣракѣа Раѣадемия
Д. И. Гѣлиа ихъз зху Аѣсуатѣааратѣ ин-
ститут
Аѣкѣа, 2023 ш.

Аѣсны Аѣынѣтѣылатѣ еибашъра иа-лахѣыз аѣарауаѡ Шъазина Тѣапуаѣха лымшынѣтѣакѣа аибашъра иалиааит, уи ахѣыскѣа зегъы ахнагеит, иѣахоз афырхѣаѣа ирыѣѣахон, ииуаз ирыѣиуан. Абас, жѣлары рлахъынѣѣа акѣылзы ашѣылеит, рѣеипѣш ахъѣеит.

Ацъынцътэылатэ еибашьра рацхьатэи амшкэа инадыркны Шьазина Цыапуацха лахэшъцэеи лашьцэеи днарылагылеит. Уи ашэкэы ацхьажэафэы илхэоит, илыфуаз лыла иабоз, дызлагылаз, лыкэшамыкэша имфэапысуаз ахтыскэа шракэу.

«Амшынцэа» аредактор, атцарауаф Арда Ашэба иажэакэа рыла, Шьазина Цыапуацха лыцсадгьыл афэацхьа луал лшэеит, лашьцэа – ацсуа еибашьцэа рзы дыхэрыбгыцны, дфырцхэысны, лара дызлахэыз агэып дафэхэхэаганы дкалеит.

Аредакторцэа: А. Ашэба, А. Афэба

**Саида Жыпцха
Ихэыз ахэыцра
Ажэабжыкэа.
Анкара, 2023 ш.**

Ашэкэы «Ихэыз ахэыцра» акны иаарцшуп 1992–1993 шыкэскэа рэтэи Ацсны Ацъынцътэылатэ еибашьра шахатра азызуа, ускантэи аамтазы ихэыцкэаз цкэыни згаби ргэалашэаракэа. Арака ихэоуп аибашьра цонатцы Ацсны еиуеицшым араионкэа ркны инхоз 30-оык ахэыцкэа ирбаз, ирахаз, ирнырыз ахьаа атэы.

Аибашьрей, уи ашьтахьтэи аамта хьан-такэеи ирзымхэафэыз ахэыцкэа иахьа шыафа гэгэала ацстазаара амфэаду ианысуеит. Ашэкэы афырхацэа иреиуоуп Ацсны еицырдыруа атцарауаа, ахақыымцэа, афилологцэа, ажурналистцэа, аекономистцэа, атоурыхтца-афцэа, амузыкантцэа, актиорцэа, аспортсменцэа ухэа, убас егыртгы.

«Адунеи акны иазхатцоу тэылак акны аибашьра аналого, иаразнак аифызаратэ хэынцкарракэа акэфыртэуеит, аха хара хэхьмафэыз азы ихад-гылаз шыала-дала иахзааигэоу Кавказ-Нхытцаи, ахэаанырцэ икоу хдиас-пора ахатарнакцэеи, Урыстэылантэи иааз хатэгэацхаралатэи аибашьцэеи рымацара ракэын. Ега ус акэзаргы, хгэынкьбжыы захаз Анцэа Ду адунеи ахсаалафэы хаикэирхеит», – хацхьоит автор илфыз аашэкэы ацхьажэафэы.

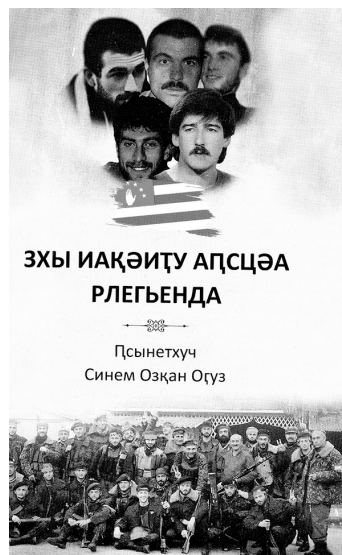
*Аурысшэхьтэ ацшшэхь еицаргеит: Е. Когониацха, Н. Хьециацха
Ацшшэхьтэ атыркэшэхь еицэигеит О. Чкотуа*

**Цсынетхэыч Синем Узқан Уағәыз
Зхы иакәйтү аңсаңәә рлегенда
Агәалашәаратә нысымға
Стампыл, 2023 ш.**

Тырқәтәыла икоу хцбынцәуаа рхатарнак, хәхәшә Цсынетхэыч Синем лышәкәы азкуп, Ацбынцәтәылатә еибашыра (1992–1993 шш.) ашәтахь Аңсныка лаара иалагзаны илызцәыртцыз агәтахәыцрақәеи агәалашәарақәеи. Хымпада, арт агәалашәарақәә рфәы ичыдоу атың ааннакылоит хмилаң рхәкәйтратә қәңара аилашыкыымтаз Тырқәтәылатәи хашыңәә Аңсныка еибашыра раара, урт рахытә зыңсадгьыл фырхатцарала зхы ақәызцаз рызхәыцра. Ирыцеибашыуаз арқарцәә рыңәәажәара, рыңгәырәара, рыңхәара ала иәп ари ашәкәы иану агәалашәарақәә. Автор лакәзар, аңхәажәәфәы ишылыәуа ала, Тырқәтәыла рцафәыс аус луан, ахаан ашәкәәыра лыгәгы итамызт, асахьаркыратә литературеи апублицистикеи рыңхәара акәымзар. Аха, Аңсадгьыл алахьынңеи аңеиңши рызхәыцра ауафәы амч фәың изцәырнагоит, уаанза икаимцаңгыи инарқатдоит, илымшогыи илнаршоит.

Аредактор Т. Арышңха

Атырқәшәахытә еиңеигеит О. Чкотуа

Инна Ахашба

71 шықаса дшыртагылаз лыцстазаара далцит апоет Инна Ахашба. Ацсны ашәкәыџџәә Реидгылеи ажурнал «Алашареи» гәалсра дула ирыдашшылоит уи лтаацәеи лтынхацәеи.

Ацсуа поет, апублицист, ауаажәларратә усзуџы, ахәыцтәы журнал «Амцабз» аредактор хада Инна Никәала-ипҭха Ахашба диит 1953 шықаса маи 20 рзы Очамчыра араион Цақәашь ақытан. СССР-и (1989) Аҭсны рышәкәыџџәә Реидгылақәеи Ацсны журналистцәа Реидгылеи дрылан.

А. М. Горки ихьз зхыз Ақәатәи ахәынтқарратә артцаџратә институт афилологиатә факультет далгеит (1979). 1977 ш. инаркны аусура далагеит агазет «Аҭсны ҭаҭшь» аредакцияҭы корреспондентс. 1985 ш. нахыс Аҭснытәи ахәынтқарратә шәкәтыжыртә аредакторс дықан, ашътахь диасуеит журнал «Алашара» ақәша аихабыс. 1995 ш. инаркны Д. И. Гәлиа Илитература-мемориалтә музеи деихабын. 2003–2005 шш. раан Аҭсны ашәкәыџџәә Реидгыла Алитературатә фонд аихабыс дықан. 2007 ш. раахыс ажурнал «Амцабз» аредактор хадас аус луан. Ацстазаараҭы аҭышәа бзиа лырхаит. Леиҭкааратә баџхатәра ааҭшит Д. И. Гәлиа Илитература-мемориалтә музеи аихабыс данықаз, насгы Ацсны ашәкәыџџәә Реидгыла Алитературатә фонд данеихабыз. Ажурнал «Амцабз» аредактор хадас даниарга еихагы илыднатцоз рацәан ахәыцқәа рдунеи иазааигәоу атыжымтә цакылеи хатәбзиаралеи еиқәыршәаны аҭхәаџцәа рызнагараҭы, уи цакпхықәралагы дазнеиуан. Аус ахылузаалакгы аусзуџцәеи лареи еилибакааны азеипш ус иазааҭсон, убри алагы хдоухатә культура аматц руан.

Акыпҭхь ақны дцәыртцит 1972 ш. инаркны. Лажәеинраалақәеи, лпоемақәеи, лочеркқәеи, лстатиақәеи рнылон ажурналқәа: «Алашара», «Абаз», агазетқәа: «Аҭсны ҭаҭшь», «Аҭсны», «Ецәаҭбаа», «Литературная газета» (Москва); аизгақәа: «Однажды в апреле. Ажәеинраалақәа» (Қарт,

1982)», «Ахатцарашәа. Ажәеинраалақәа. Ажәабжьқәа. Астатиақәа» (Ақәа, 1995); «Апсыа поезиа антология. XX ашә.» (Ақәа-Москва, 2001; 2009) ухәа егыртгы.

Еиуеицшым ашықәсқәа раан итыжын иацылтаз лырфеиамтақәа еидыз-кыло лышәкәқәа жәпакы: «Абжы маза» (Ақәа, 2003), «Апҕеыхақәа» (Ақәа, 2005), «Асыпса цырцырқәа» (Ақәа, 2008) «Сыблачыцқәа» (Ақәа, 2011), «Хшәазшәа» (Ақәа, 2017), «Апсыраза» (Ақәа, 2022), иалпшааулажәеинраалақәеи лпоемақәеи згәылоу «Аизга» ԥ-шәкәыкны. Зхатә дунеи змаз апоет лырфеиамтақәа амилаттә поезиа ақны лагала бзианы иаанхоит.

Апоет Инна Ахашба лгәалашәара хаштра ақәымкәа иқазәауеит аус лыцызуази лҕызцәеи ргәатцағы.

*Аңсны ашәкәыԥԥцәа Реидгыла
Ажурнал «Алашара» редакция*